

Uluslararası
OSMANLI'DAN CUMHURİYETE ÇORUM
Sempozyum

23-25 Kasım 2007

II. CİLT

Yayına Hazırlayanlar

Doç. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ
Doç. Dr. Mesut OKUMUŞ
İrfan YİĞİT

Sempozyum Düzenleme Kurulu

Mustafa TOPRAK (Çorum Valisi)

Turan ATLAMAZ (Çorum Belediye Başkanı)

Prof. Dr. Serdar KILIÇKAPLAN (Hitit Üniversitesi Rektörü)

Prof. Dr. Ferhat KOCA (Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekan Vekili)

Doç. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ (Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Doç. Dr. Mesut OKUMUŞ (Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Doç. Dr. Muhit MERT (Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Ethem ERKOÇ (Araştırmacı-Yazar)

Ali ALAKOÇ (Çorum Belediyesi)

İrfan YİĞİT (Çorum Belediyesi)

Sempozyum Sekreteryası

Doç. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ, Hitit Ün. İlahiyat Fakültesi

Doç. Dr. Mesut OKUMUŞ, Hitit Ün. İlahiyat Fakültesi

Ethem ERKOÇ, Emekli Öğretmen, Araştırmacı-Yazar

İrfan YİĞİT, Çorum Belediyesi

Osman YÜZTGEÇ, Çorum Valiliği

Yayına Hazırlayanlar

Doç. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ

Doç. Dr. Mesut OKUMUŞ

İrfan YİĞİT

Baskı Yeri ve Tarihi

Lider Matbaacılık A.Ş. - ÇORUM

Yayımlanan Tebliğlerin yasal tüm sorumluluğu yazarlarına aittir. Tebliğler Çorum Belediyesi'nden izin alınmadan kısmen ya da tamamen bir başka yayında kullanılamaz veya elektronik ortama aktarım ve kopyalaması yapılamaz.

İsteme Adresi:

Çorum Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kent Arşivi

Yeniyol Mah. Gazi Cd. Turgut Özal İşmerkezi Kat:3 ÇORUM

Tel: 0 364 225 08 10 / 1539

E-posta: irfan-yigit@hotmail.com

İÇİNDEKİLER

<i>Prof. Dr. Nuran Kayabaşı ,Yrd. Doç. Dr. H. Sinem Şanlı</i>	
Çorum'da El Sanatları	591
<i>Yrd. Doç. Dr. Ömer İskender Tuluk, Servet Keleş</i>	
Osmanlı'nın "Yerel"i: Çorum Yöresinde Benzer Tipoloji Gösteren Üç Cami	603
<i>Yrd. Doç. Dr. Fikri Salman - Çorum ve Civarında Görülen Bazı Geleneksel</i>	
Giysilerin Özellikleri	615
<i>Yrd. Doç. Dr. Mustafa Kemal Şahin - Çorum-Merkez Cemilbey Köyünde</i>	
Bir Selçuklu Camisi	641
<i>Araştırmacı,Yazar Gazanfer Eryüksel - Çorum'da Sinema Tarihi</i>	657
<i>Prof. Dr. Nuriye Garipağaoğlu - Çorum'un Hava Kalitesinin Yıl</i>	
İçerisindeki Değişimi ve Yanma Döneminin Değerlendirilmesi	685
<i>Doç. Dr. H. İbrahim Zeybek - Coğrafi Özelliklerin Çorum İli İlçelerinin</i>	
Sosyoekonomik Gelişmişlik Düzeyleri Üzerine Etkileri	703
<i>Yrd. Doç. Dr. Mehmet Salih Erpolat - XVI. Yüzyılın İlk Yarisında</i>	
Çorumlu (Çorum) Sancağı Yer Adları Hakkında Bir Değerlendirme	719
<i>Dr. Faruk Aylar - Budaközü Çayı Havzası'nın Doğal Bitki Örtüsü</i>	741
<i>Doç. Dr. Adnan Gürbüz - 16-17. Yüzyıllarda Çorum Kalesi</i>	767
<i>Ali Şamil Hüseyinoğlu - Azerbaycan'ın İstiklali Uğrunda</i>	
Şehit Olan Çorumlular	779
<i>Yrd. Doç. Dr. Tarık Nur - Afrika'da Yapılan Çalışmalarda Çorum</i>	789
<i>Seat Uzeirovski - Almanya'da Yaşayan Çorumlu'ların</i>	
Dini ve Kültürel Sorunları	795
<i>Emine Öztürk Uzeirovski - Almanya'da Yapılan Çalışmalarda</i>	
Çorum ve Çorumlular	807
<i>Doç Dr. Vusale Musalı - Tezkirelerin Çorum Nüshaları</i>	829
<i>Yrd. Doç. Dr. Cafer Şen - Tarihte Çorum'daki Edebî Muhitte</i>	
Yer Alan Şair ve Yazarlar	835
<i>Yrd. Doç. Dr. Abdurrahman Özdemir - Osmancıklı Ömer Recâîzâde</i>	
Hüseyin Sabri Efendi ve "Hıfzu'l-Lisân" Adlı Eseri	849
<i>Zülfî Gaydan - Çorum Türküleri</i>	870
<i>Yrd. Doç. Dr. Naci Kula - Engelli Çocuğa Sahip Ailelere Yönelik Moral ve</i>	
Manevi Destek (Çorum Örneği)	879
<i>Dr. Kâşif Hamdi Okur - Hacı Recep-Zade'nin Fıkhi Risaleleri Işığında XIX.</i>	
Asrın Sonlarında Çorum'da Dini Hayat Üzerine Bazı Değerlendirmeler	917

<i>Dr. Muammer Cengil - Süheyb-İ Rumi, Kereb-İ Gazi ve Ubeyd-İ Gazi</i>	
<i>Türbelerinin Çorum'un Dini Hayatına Yansımaları</i>	929
<i>Doç. Dr. Muhittin Eliaçık - Ebussuûd Efendi ile Şemsi Paşa'nın</i>	
<i>Manzum Yazışmaları</i>	947
<i>Doç. Dr. Abdulkadir DüNDAR - Abdal Ata Zaviyesi</i>	961
<i>Dr. Yusuf Doğan - Yusuf B. Osman El İskilibî ve "Tercemetü'l Avâmili'l-</i>	
<i>Cedîde" Adlı Eserinin Dil Açısından İncelenmesi</i>	993
<i>Araştırmacı, Yazar Atilla Laçın - Çorum ile İlgili Eser Yazan Edebiyatçılar</i>	1019
<i>İrfan Yiğit - Kütüphaneci Tekkeli Hocaoglu Hasan Eşref Ertekin</i>	1031
<i>Arş. Gör. Elmira Memmedova - Aşık Feyzullah'ın ve Aşık Elesger'in</i>	
<i>Elif-Nameleri</i>	1039
<i>Yrd. Doç. Dr. Mustafa Tekin - Çorumlu Kayıkçı Kul Mustafa'nın</i>	
<i>Şiirlerindeki Sosyal ve Tarihi Unsurlar</i>	1047
<i>Dr. İhsan Kahveci - Dil Gramer ve Belagat Yönünden Ebussuûd Tefsiri</i>	1069
<i>Prof. Dr. Hasan Onat - Çorum Aleviliği Üzerine</i>	1083
<i>Doç. Dr. Osman Eğri - Çorum Bölgesindeki Alevî-Bektâşî</i>	
<i>El Yazmaları ve Muhtevâları Üzerine</i>	1093
<i>Dr. Yaşar Kalafat - Çorum ve Çevresi Merkezli</i>	
<i>Türk Kültürlü Halklarda Saçı</i>	1139
<i>Dr. Ahmet Cahid Haksever - Çorum'da Osmanlı Dönemi</i>	
<i>Rifâî Kültürü</i>	1149
<i>Doç. Dr. Mustafa Arslan - Çorum ve Çevresindeki Manevi Halk</i>	
<i>İnançlarının Din Sosyolojisi Açısından Analizi</i>	1163

ÇORUM'DA EL SANATLARI

Nuran KAYABAŞI¹

H.Sinem ŞANLI²

Giriş

Maddi kültür öğelerinden olan el sanatları, insanoğlunun varoluşundan beri insanların ihtiyaçlarını karşılamak, örtünmek ve korunmak amacıyla ortaya çıkmıştır. Önceleri sadece gelir sağlamak için yapılan bir uğraşırken günümüzde geçmişi yaşatmak, boş zamanı ve boş işgücünü değerlendirmek, fazlasını satarak ek bir gelir sağlamak ve hobi amacıyla yapılmaktadır.

El sanatlarının çeşitlilik göstermesinde yörede bulunan hammadde etken olmaktadır. Yörede hammadde olarak ince dallar, sap, ağaç şeritler fazla bulunuyorsa bitkisel örücülük; hayvancılıkla yoğun olarak uğraşıyorsa halı, kilim gibi dokuma çeşitleri yapılmaktadır. Ayrıca el sanatlarının çeşitli olmasında; gelenek, görenek ve geçmişte o yörede ihtiyaçlar doğrultusunda hangi el sanatı geliştirse o sanatın etkisi olmuştur. Gelişen el sanatları çevre şartlarına göre değişmiş, ortaya çıktığı toplumun duygularını, sanatsal beğenilerini ve kültürel özelliklerini yansıtarak geleneksel olma özelliğini taşımaktadır. El sanatları ürünleri bulunduğu yörenin özelliklerini taşıması, otantik olması, kolay taşınır, fonksiyonel olması ve fiyatının da uygun olması vb. özellikleri nedeniyle yerli ve yabancı turistler tarafından turistik ve hediye olarak tercih edilmektedir.

Geçmişte Çorum'da el sanatlarının her türü ile uğraşmakta ve ihtiyaç doğrultusunda üretimi yapılmaktaydı. Teknolojinin gelişmesi ve bazı el sanatlarının buna uyum sağlayamaması, çağını tamamlaması ve artık tercih edilmemesi nedeniyle kaybolmaya yüz tutmuştur. Halıcılık, dokumacılık, bakırcılık, bitkisel örücülük, semercilik gibi el sanatları ise halen Çorum'un il ve ilçelerinde yapılmaya devam etmektedir. Bu araştırmada; Çorum merkezinde halen devam eden bakırcılık, dokumacılık, bitkisel örücülük ve ağaç işleri ve semercilik gibi el sanatları hakkında bilgi verilecek ve ürün örnekleri sunulacaktır.

1 Prof. Dr., Ankara Ü. Ev Ekonomisi YO El Sanatları Bölümü

2 Yrd. Doç. Dr., Gazi Ü. Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi

Bakırcılık

Çorum; geçmişte yoğun bir şekilde yapılan bakırcılık geleneksel yapım tekniği yozlaşmamış ve yöreye özgü çizgiler taşıyan bakır eşyasıyla ülkemizin bakırcılık yapılan pek çok yöresinden sadece birisidir. Bakır eşya denilince akla ilk olarak mutfakta kullanılan eşya gelmekteydi. Son yıllarda ise; bakır eşyalar kentlerde turistik ve hediyelik amaçlı eşyaları kapsamakta ise de kırsal kesimde mutfaklarda kullanılan eşyanın büyük bir kısmını da oluşturmaktadır.

Bakır eşyanın çok dayanıklı olması; delindiği eğilip büküldüğü zaman kolaylıkla onarılabilir olması, ısıyı çok iyi ileterek enerji kaybını önlemesi, kalaylandığı zaman yeni bir görünüm kazanması, eskisinin ve hurdasının bile değerli olması onu günümüzde de kullanılmasını etkileyen faktörlerdir. Çorumda dövme yöntemiyle yapılan bakır eşya kırsal kesim ihtiyacını karşılamak için kap kacak ve ayrıcada hediyelik eşya olarak üretilmektedir. Üretilen bakır eşya; güğüm, ibrikler, helkeler, tava, tencere, kazan, tepsi ve siniler, banma, leğen, tabak ve sahanlar gibi eşyada üretilmektedir. Ayrıca istek ve sipariş üzerine her türlü dövme bakır eşya yapılmaktadır. 1990 yılında 70 işyeri bakırcılıkla uğraşırken 1995 de bu sayı 35'e düşmüştür. Günümüzde ise yaklaşık 15 işyeri bakırcılıkla uğraşmaktadır (Kayabaşı, 1998). Kalan işyerleri bu sanatı yaşatmak için büyük çabalar göstermektedir. Bakırcılık sanatının geliştirilmesi için bazı çalışmalar yapılmasına rağmen bu işyerlerinde çalışacak elemanların (çırakların) olmaması da bu sanatın gerilemesine neden olmaktadır.

Dokumacılık

Günümüzde unutulmaya yüz tutmuş mahalli el sanatlarımızdan olan Kargı Bezi dokumasının tarihinin; en az 100 yıl öncesine kadar gittiği tahmin edilmektedir. Kargı bezinin tamamen yöre halkının temel giysi ihtiyaçlarına yönelik olarak, ilçe merkezi ve Kızılırmak vadisindeki yerleşim birimlerinde (Gökçedoğan, Bağözü, Köprübaşı, Karacaoğlan köylerinde) dokunmaktadır.

Yapılan araştırmalardan elde edilen bilgilere göre; 1950 ve 1960' lı yıllarda her ailede bir tezgah (işlik) olduğu anlaşılmaktadır. Kargı bezi bu yıllarda altın devrini yaşamıştır. Bilim ve teknolojinin hızlı gelişmesi sonucunda makinelerin seri üretime geçmesi ve daha ucuz maliyet ile üretim yapması neticesinde kargı bezi dokumacılığı duraksama dönemine girmiştir. Yapılan araştırma sonucunda kargı bezi dokumacılığının çok az insan tarafından yapıldığı belirlenmiştir. Yaşlıların sandıklarında ve gelin olan genç kızların çeyizlerinde de bu dokumalardan az da olsa bazı örnekler görülmektedir (Şamlı, 2006).

Kargı bezi dokumacılığı; eskiye oranla özelliğini kaybetmiş durumdadır. Çeyizlerdeki malzemeler önceki yıllarda dokunan toplardan yapılmaktaydı. Ancak Kargı bezi dokuması, Gökçedoğan köyünde birkaç aile tarafından da olsa eski usul ve yöntemler ile sürdürülmeye çalışılmaktadır. Dokumanın yoğun ve parlak olduğu yıllarda halk pamuk ve ipek böcekçiliği ile uğraşmış ve dokumada kullanılan ip ve ipeği kendisi üretmiştir. Son yıllarda ise üretimde kullanılan ip pazardan hazır olarak satın alınmaktadır (Ölmez, 1998).

İskilip ilçesinde eskiden kenefi bezi dokumacılığı yoğun olarak yapılırken günümüzde yapılmamaktadır. Halk eğitim merkezinin ve Kaymakamlığın bu konuda yaptıkları proje ve çalışmalar sonuçsuz kalmıştır. Günümüzde halen kenefi bezi yörede azda olsa örtü amaçlı olarak kullanılmaktadır.

Bayat ilçesinde dokumacılık, küçük çapta evlerde yolluk dokumaları şeklinde devam etmektedir.

Osmançık ilçesinde geçmişte halı dokumacılığı yapılırken günümüzde zaman zaman açılan kurslarda azda olsa devam etmektedir.

Ortaköy ilçesinde de halı dokumacılığı, çorap örücülüğü, kilim dokumacılığı ve duvar yastığı dokumacılığı alanında kurslar düzenlenmektedir.

Bitkisel Örücülük

Çorum ili İskilip ilçesinde ağaç işleri ve bitkisel örücülük günümüzde halen yapılmaktadır. İskilip ilçesinde yapılan ağaç işleri ürünleri; kaşık, kepçe, ekmek tahtası, oklava, sini ayağı, oyuncaklar, tokmaklı kağı, yürüteç vb.dir. Bitkisel örücülük ürünleri ise; ekmek, çamaşır, tarımsal ürünleri hasat, taşıma ve muhafaza etmek için çeşitli sepetlerden oluşmaktadır. İskilip ilçesinde oymacılık ve ağaç işleri üretimi yapan atölyenin olduğu da saptanmıştır. Bu atölyede çeşitli oyma ve yakma teknikleri uygulanarak tokmaklar ve her çeşit ev ve aksesuar eşyası üretimi yapılmaktadır (Kayabaşı, 2002).

Bayat ilçesinde ağaç oymacılığı, iki adet küçük atölyede sürdürülmekte olup; hediyelik eşya yapımı şeklinde üretim yapılmakta ve pazarlanmaktadır.

Semercilik

Yük hayvanlarının sırtına yerleştirilen semer çok eskiden beri İskilip'te yapılmaktadır. Keçi derisi ve kamıştan (saz) yapılan semer seri bir çalışma ile bir ustanın elinden bir günde çıkmaktadır. Semerlerin palan, çatal semer, sele semer, katırlara takılan kara semer şeklinde çeşitleri vardır. Günümüzde İskilip'te yaklaşık olarak üç kişi tarafından semer yapımına devam edilmektedir.

Sonuç

Geçmişte el sanatlarının her alanı yoğun olarak Çorum il ve ilçelerinde yapılmıştır. Ancak teknolojinin gelişmesi, el sanatları ürünlerinin artan nüfusa bağlı olarak ihtiyacı karşılayamaması, bazı el sanatlarının çağını **tamamlaması**, uğraşanların yeteri kadar desteklenmemesi vb. gibi etkenler nedeniyle tüm yörelerde olduğu gibi Çorum il ve ilçelerinde de gerilemesine neden olmuştur. Günümüzde ise; Çorum il ve ilçelerinde Halk Eğitim Merkezleri ve Yerel Yönetim ve özel kuruluşlar tarafından açılan kurslarla el sanatları yaşatılmaya çalışılmaktadır. Dokuma, iğne oyacılığı, beş şiş dantel, rölyef, kumaş boyama ve ağaç oymacılığı vb. gibi el sanatları alanlarında çeşitli çalışmalar yapılmaktadır.

Günümüzde gelişen teknolojiyle beraber üretimin basit ve ucuz hale gelmesi el sanatları ile geçimini sağlayanları olumsuz yönde etkilediğinden bu işlerle uğraşanlar çirak ve yetiştirecek eleman bulamamaktadır. Ayrıca üretilen ürünlerinde satılmasında sorunlar yaşanmaktadır. Bu nedenle pazarlamanın sistemli bir yapıya kavuşturulması gerekmektedir. Çorum il ve ilçelerinde yapılan el sanatları ürünlerinin kataloğu oluşturularak turizm bölgelerindeki satıcılara gönderilerek bilgilendirilmelidir. Üretilen el sanatları ürünlerinin tanıtım ve reklamlarının yapılarak tüketici potansiyelinin artırılması el sanatlarının yaşatılması ve geliştirilmesi açısından yararlı olacaktır.

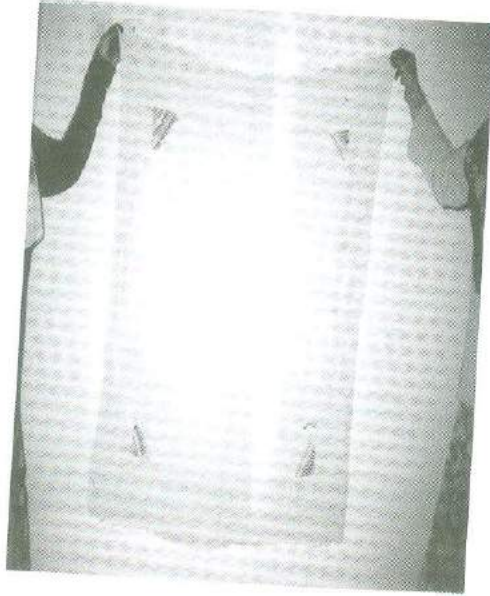
Resim 1. Bakırdan üretilmiş bazı ürün örnekleri

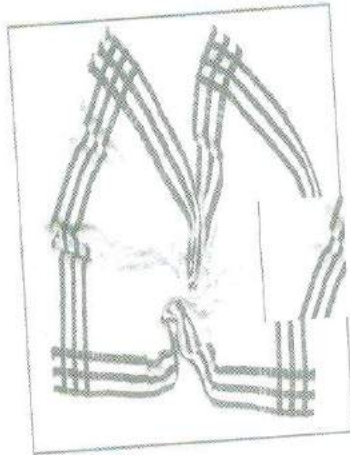
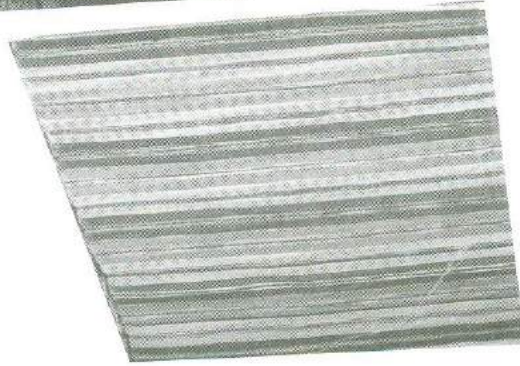

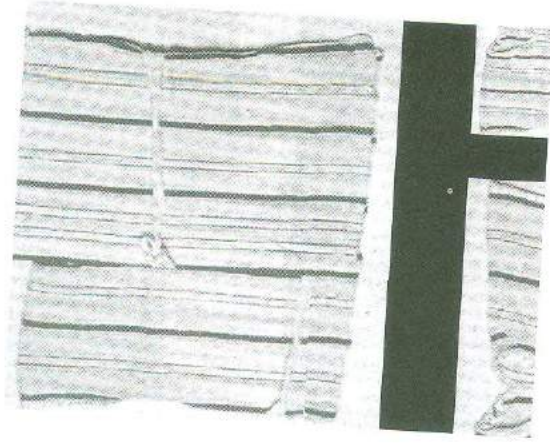

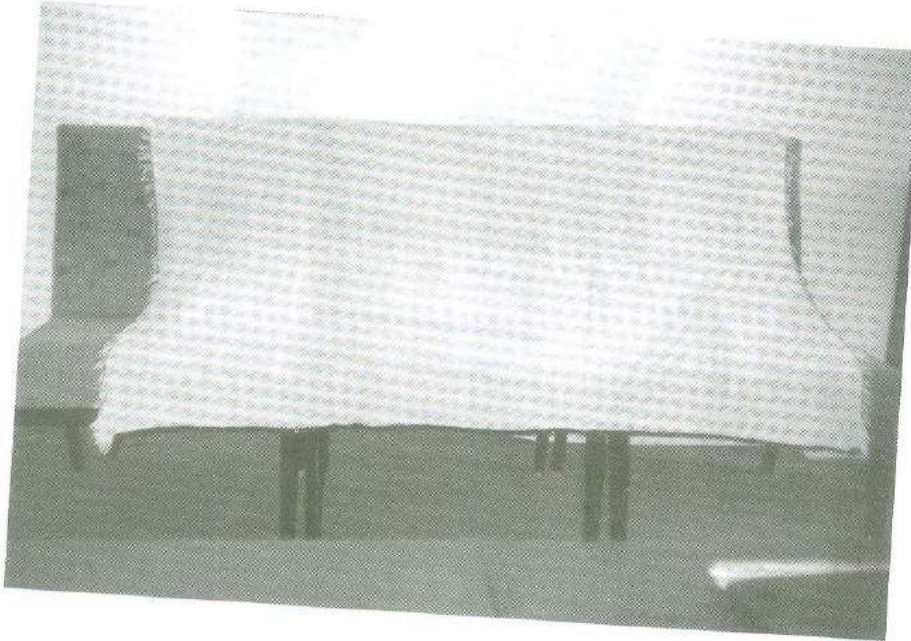
Resim 2. Kargı'da dokunan bazı ürün örnekleri

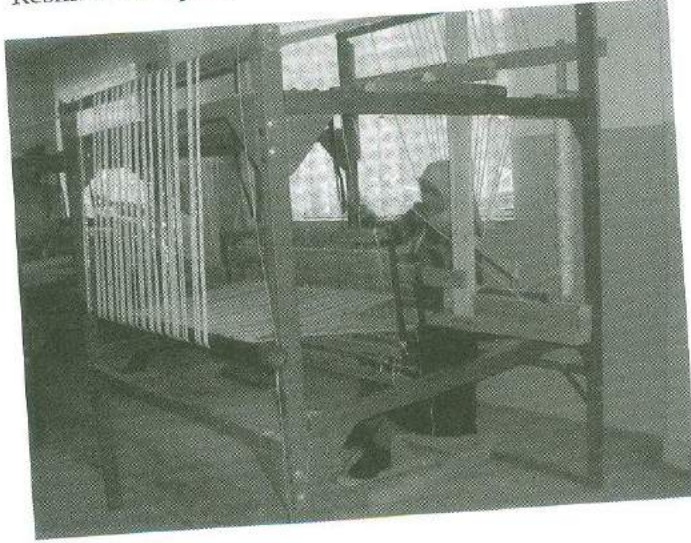

Resim 3. İskilip'te dokunmuş kenefi bezi örneği

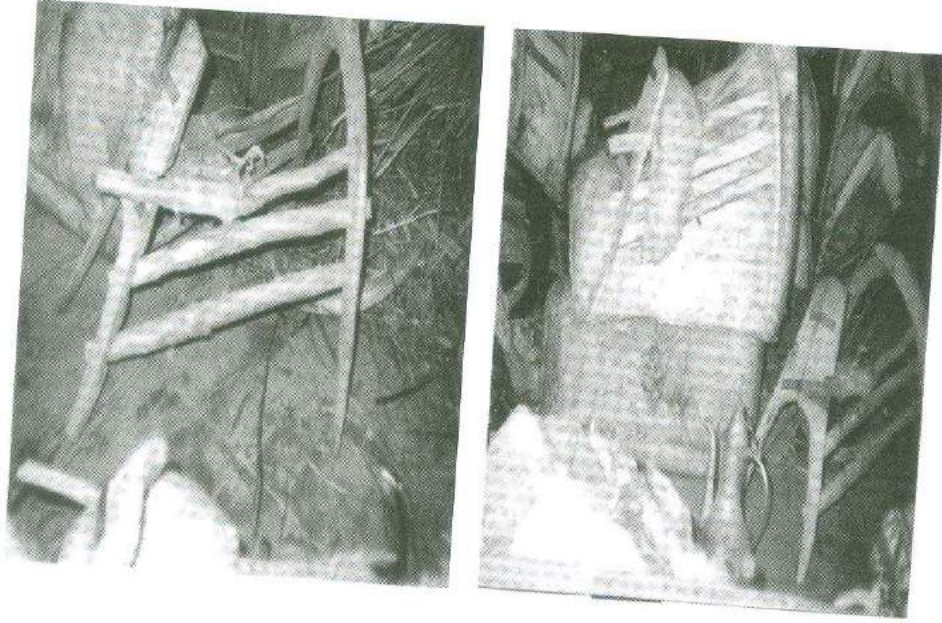
Resim 4. İskilip'te kenefi bezi dokuma tezgahı

Resim 5. İskilip'te bitkisel örücülük ve ağaç işleri ürün örnekleri

KAYNAKLAR

- Arılı, M., 1990. Köy El Sanatları, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları: 1185, Ders Kitabı: 339, Ankara.
- Kayabaşı, N., 1998. Çorum İlinde Yapılan Dövme Bakır Eşyaların Tanıtılması, Ekin Dergisi, Yıl: 2, Sayı: 5, Sayfa: 70-72.
- Kayabaşı, N., 2002. İskilip İlçesinde Yapılan Ağaç İşleri ve Bitkisel Örücülük, Ekin Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 22, Sayfa: 105-111.
- Ölmez, F., 1998. El Dokumacılığının Yozlaşma ve Gerileme Nedenleri: Kargı Bezi Örneği, Ekin Dergisi, Yıl: 2, Sayı: 5, Sayfa: 108-111.
- Şamlı, M., 2006. Çorum'da El Dokumacılığı, Yüksek Lisans Dönem Projesi, Basılmamış.

OSMANLI'NIN "YEREL"İ: ÇORUM YÖRESİNDE BENZER TİPOLOJİ GÖSTEREN ÜÇ CAMİ

Ömer İskender TULUK,*
Servet KELEŞ**

Giriş

Günümüze kadar gelmeyi başarmış ya da varlığını bildiğimiz Çorum camii / mescitlerine göz gezdirildiğinde¹, özellikle İstanbul gibi Osmanlı'nın merkezi mimarlık pratiğinin² yoğunlaştığı odaklar dikkate alındığında, şehir merkezinde anıtsal cami geleneği içerisinde cılız sayılabilecek bir mimari oluşumun sergilendiği dikkati çekmektedir. Burada "cılız oluşum"dan kastedilen sayısal bir azlık-çokluktan ziyade merkezi mimarlık kalıplarına uyan anıtsal yapı geleneğinin görülmeşi ya da zayıflığıdır. Genel olarak bakıldığında Çorum'da bu kalıplara uyduğunu söyleyebileceğimiz Gülabi Bey Camii (Han Camii, 1567-71) dahi merkezi mimarlık kalıplarıyla üslup paralelliğini sadece plan ve karakteristik kirpi saçak oluşumunda sergiler. Malzeme, yapım tekniği, bezeme vb. mimari öğeler açısından tümüyle merkezi kalıplardan uzaktır, taşranın ekonomik gücünü ve önem derecesini sergiler niteliktedir (Şekil 1).

Biçimleniş konusunda bilgi sahibi olduğumuz diğer camilerde ise, başta plan tipolojileri ve örtü sistemleri olmak üzere hemen tüm mimari öğeler açısından merkezi olmaktan çok yerel özellikler sergileyen bir oluşum dikkati çeker (Şekil 2). Bunun dışında, ilk inşası 13. yy. sonlarına tarihlendirilen, ancak günümüzdeki biçimine 19. yy.da yapılan tadilatlarla ulaşmış³, şehrin en büyük ve en eski camisi Ulu Camii dahi, dönem yapılarıyla karşılaştırıldığında

* Yrd. Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, Öğretim Üyesi.

** Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi.

1 Bu konudaki tek ve geniş kapsamlı çalışma için bak. Dündar A., *Çorum Camii ve Mescitleri*, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara, 2004.

2 Burada "Osmanlı merkezi mimarlık pratiği" ifadesiyle, en genel anlamda Osmanlı başkenti ve çevresinde inşa edilmiş ve dönemleri için simge niteliğindeki yapılarla üslup paralelliğini sürdüren bir mimari anlayış kastedilmektedir.

3 Dündar, a.g.e. s. 150. ve Ilıca A., *Çorum Ulu Camii ve Vakıfları*, Çorum Belediyesi, Ankara, 2006, s. 37-44.

merkezin öngördüğü bir anıtsallıktan çok yerel niteliklere uyan bir anıtsallık sergilemektedir (Şekil 3).

Öte yandan, söz konusu bu caminin 19. yy. tadilatlarında orijinal örtüsünün yerine, caminin "en büyük", "merkezi" ve "Ulu" statüsüne vurgu yapan geniş bağdadi gizli bir kubbe ile örtülmesinin, biri Çorum merkezinde, ötekisi ise İskilip'teki bir camiye örnek teşkil etmesi yerel ustaların merkezi mimarlık kalıplarından ve çevre yapılarından etkilenme biçimleri konusunda ipuçları taşımaktadır. Bunlara ek olarak başta Çorum Ulu Camii olmak üzere neredeyse tüm cami ve mescitlerde, geleneksel Çorum evlerinde görülen benzer yapım tekniği ve bezeme unsurlarına rastlanması ise aynı yerel ustaların bu yapıları gerçekleştirmiş ya da onarmış olabileceğini düşündürmektedir.

Tüm bu ön değerlendirmeler dikkate alındığında Çorum şehrinin mimari yapı kültürünün oluşumunda, Osmanlı'nın merkezi mimarlık pratiğinin aksine, taşraya özgü içe dönük bir anlayışın etkin olduğu söylenebilir. Merkezi yönetimden uzaklaştıkça kendini daha keskin hatlarla hissettiren ve iklim, malzeme, mali kaynak ve en önemlisi de idari yapılanmadaki hiyerarşik düzenin etkin olduğu bu "yerel" niteliklerin Çorum şehrinde karşılık bulduğu biçimsel dilin niteliği yukarıda genel hatlarıyla belirtilen unsurların detaylarında yatmaktadır.

1. İnşa kitabesi olmayan Çorum Ulu Camii'nin tarihlendirilmesi konusunda sıkça başvurulacak kaynak, içerisinde yer alan H. 706 / M. 1306 tarihli ahşap minberdir.⁴ Bu minberin bir başka camiden getirilmiş olabileceği şüphesi bir kenara bırakılırsa en genel yorumuyla caminin bir Selçuklu eseri olduğu kabul görmüş bir gerçektir. Geçirdiği birçok deprem nedeniyle caminin orijinal görünümünden neredeyse tümüyle uzaklaşarak günümüze geldiği anlaşılmaktadır. Günümüzde sergilediği üst örtü odaklı plan şeması Selçuklu üslubunu yansıtmaktan oldukça uzaktır. Dönem yapılarıyla karşılaştırıldığında iç mekânda karşılaşılması beklenen, eşit aralıklarla ayrılmış çok ayaklı, düz damlı iç mekân düzeni yoktur. Merkezde yer alan kubbe, bazı Selçuklu örneklerinde görülen maksure kubbesi olma niteliğinden de uzaktır. Yapı, kalın duvarlı dış çeperi dışında Selçuklu etkisini iç mekân ve üst örtü düzeninde tümüyle yitirmiştir.

Yapının 1509'daki "küçük kıyamet" denilen deprem ile 1514 depreminde önemli tahribatlara uğradığı ve kubbesinin çöktüğü,⁵ Mimar Sinan tarafından

4 Karamağaralı H., "Çorum Ulu Camiindeki Minber", *Sanat Tarihi Yıllığı*, İ.Ü. Edebiyat Fak. Sanat Tarihi Ens. 1964-65, 120-142, İstanbul, 1965, s. 120.

“müceddeden” onarıldığı ve sonuç olarak günümüzdeki görünümüne ulaşmasını sağlayan onarımların ise 1810 ve 1911 yıllarında gerçekleştirildiği bilinmektedir.⁶

Çorum Ulu Camii'nin muhtemel orijinal plan şemasının nasıl olduğu biryana, bir Selçuklu ulucamisinden çok farklı bir üst örtüyle onarılmasına ilişkin bildiklerimiz çalışmamızın amacını ortaya koyması bakımından ilgi çekicidir; Her şeyden önce söz konusu caminin, hemen her dönemde önemini koruduğu açıktır. Nitekim Evliya Çelebi; “Sultan Alaaddin Camii'ni Süleyman Han imar ettirmiştir. Çarşı içinde Mimar Sinan Ağa karı olup cemaati çoktur. Tahıl pazarı Camii, Bey Camii, Defterdar Camii, Medrese Camii, Ağa Camii meşhurlarıdır. Fakat Murad Han Camii'nden mükellefi yoktur.” diyerek Ulu Cami'nin Çorum'daki diğer camiler arasındaki konumunu ve önemini açıkça belirtmiştir.⁷ Sabuncuoğlu'nun Eşref Ertekin'den aktardığı bir rivayette caminin dönemin Bozok ve Çankırı sancakları mutasarrıfı Çapanoğlu Süleyman Bey tarafından “eskisi gibi dokuz kubbeli” olarak tamir ettirmeye karar verdiğine ilişkin bilgiye,⁸ fiziksel herhangi bir delile rastlanmaması nedeniyle ihtiyatla yaklaşılmaktadır.⁹ Aynı rivayete göre caminin onarımına başladıktan kısa bir süre sonra ölen Süleyman Bey'in oğlu Abdülfettah Bey, babasının düşüncesinin aksine camiye günümüzdeki biçimiyle, yani merkezde yer alan bağdadi gizli kubbeli ve kuzeyde son cemaat revaklı olarak inşa ettirmiştir.¹⁰

Tipik bir Selçuklu “ulucami”si görünümünü çoktan yitirmiş Çorum Ulu Camii'ne bu onarımda giydirilen örtü ve buna bağlı iç mekân düzeni, Osmanlı'nın merkezi mimarlık pratiğinin yaygın tipoloji, malzeme ve konstrüksiyon kalıplarına uymayan bir biçimlenme gösterir; Burada yaklaşık kare bir iç mekânı örten öge, ortada 12 adet ahşap direk üzerine oturmuş bağdadi gizli bir kubbe ve onun da üzerinde yer alan ahşap kırma bir çatı örtüsüdür. Her ne kadar böyle bir şemanın Osmanlı cami mimarisindeki karşılığını “sakıflı cami” tipolojisinde bulmak mümkün görünse de, özellikle merkezi kubbe konstrüksiyonu bakımından yöreye özgü nitelikler belirgin bir

5 Uğur N., “Zelzele”, *Çorumlu*, Yıl: 2, Sayı: 21, 24-25, 1940, s. 25., Ilıca, a.g.e., s. 38., Dündar, a.g.e., s. 95.

6 Dündar, a.g.e., s. 96.

7 Evliya Çelebi, *Tam Metin Seyahatname*, Üçdal Belde, C: 1-2, İstanbul, 1993, s. 695.

8 Sabuncuoğlu M. İ., *Çorum Tarihine Ait Derlemelerim*, Kısım I, Çorum, 1971, s. 28.

9 Ilıca, a.g.e., s. 41.

10 Sabuncuoğlu, a.g.e., s. 28.

biçimde kendini hissettirir. Anadolu'da Osmanlı öncesine kadar inen bu tipin ayakta kalabilmiş birkaç XVI. yy. örneğinin aksine¹¹ bu camide merkezde yer alan geniş sayılabilecek gizli kubbe bağdadi sıvalıdır. Bu kubbeyi, her bir köşede üçer adet olmak üzere toplam oniki adet ahşap direk ayakta tutar. Bu direkler kubbenin oturduğu kare çerçeveye eşit aralıklarla yerleştirilmemişlerdir. Buna ek olarak -yine benzerlerinin aksine- merkezi kubbe eteklerine doğu, batı, kuzey ve güney yönlerde birer geniş pencere açılmıştır. Bu pencerelerin kurşun kaplı dış çatıdaki uzantısı fenerlerdir. Bu pencereler iç mekânda kubbeye, tıpkı kagir konstrüksiyonlu anıtsal bir cami üzerini örten kagir bir kubbe etkisi kazandırır.

Bağdadi bir gizli kubbeye sahip örneklerin Ulu Camii'nden önce Çorum'da birkaç önemli yapıda daha kullanılmış olması ise yerel ustalara şehrin en büyük ve en önemli camisinin diğer mahalle mescitlerine göre daha anıtsal olması gereken yeni üst örtüsünün biçimi konusunda esin verici bir rol oynadığı düşünülebilir. Ancak bu esinlenme konstrüktif tüm öğelerin aynen aktarılmasından çok mekânda bağdadi bir kubbe ögesinin varlığından ibarettir. Nitekim Süheyb-i Rûmi (Hıdırlık) Camii'nde gizli kubbe duvarlara otururken, Mevlevihane Mescidi'nde ise sekizgen bir çerçevenin köşelerine yerleştirilmiş sekiz adet ahşap direk bu kubbeyi taşır. Merkezi bu kubbenin bu üç camide farklı iç mekân iz düşümleri bırakmaları, tümüyle kubbenin oturduğu alt yapının konstrüktif farklılıklarından kaynaklanmaktadır.

2. Çorum Ulu Camii'nde gözlenen bu örtü ve iç mekân düzeni, yine Çorum'da Kulaksız Camii ile İskilip Ulu Camii'nde de neredeyse tümüyle tekrarlanmıştır (Şekil 4). 1810 yılı onarımında söz konusu örtüsüne kavuşan Çorum Ulu Camii'nin, bundan yaklaşık 4-5 yıl sonra (1814-15) bir mahalle mescidine,¹² İskilip'te ise 1841 tarihli bir başka camiye¹³ model olması ilgi çekicidir. Daha da ilginç olanı ise, 1841 gibi geç bir tarihte inşa edilmesine ve İskilip'te çok daha eski camiler (en eskisi Şeyh Yavsu Camii, XV. yy. ortaları-XVI. yy. başı) bulunmasına karşın bunun "Ulu Cami" olarak anılmasıdır. Çarşı içerisindeki merkezi konumu, boyutları ve beden duvarlarıyla uyumlayan düzgün kesme taş örgülü minaresi, 1841'den önce bu caminin yerinde bir başka caminin varlığına, üstelik -büyük bir olasılıkla- şehrin ilk "Cuma camisi"nin, bir başka deyişle "ulucamisi"nin varlığına işaret etmektedir (Şekil 5).

11 Kuran A., *Mimar Sinan*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, s. 34.

12 Dündar, a.g.e., s. 84-101.

13 İlter F., *Bir Anadolu Kenti İskilip*, TTK, Ankara, 1992, s. 67-70.

Bu eski –muhtemel- Selçuklu “ulucami”si 1841’de yıkılarak yerine bugünkü cami inşa edilmiş olmalıdır. Yeni cami inşa edilirken eski caminin orijinal planına uyulmaması, ahşap direkli, düz damlı “sıradan” bir Selçuklu camisinde bulunmayan “görmeli / anıtsal” görüntünün ya da etkinin, tıpkı caminin “Ulu” statüsüne uygun olarak kubbeli bir örtüde, Çorum Ulu Camii’nde aranmış olması olarak yorumlanabilir. Bu, bir taşra yerleşmesinde Osmanlı merkezi mimarlık pratiğinin dışında gelişen, tümüyle yerel sayılabilecek, banilerin ve ustaların çevre yapılarından esinlenme biçimi ve önceliğini ortaya koyması bakımından ilgi çekicidir.

3. Osmanlı’nın taşraya özgü yerel mimari kültürün oluşumuna ilişkin ipucu taşıyan bir başka uygulama, 19. yy. sonu ile 20.yy. başlarına tarihlendirilen konutlarda görülen basit ahşap bezeme örneklerine, başta Çorum Ulu Camii olmak üzere her üç camide de rastlanmasıdır.¹⁴ Bu camilerde merkezdeki bağdadi kubbenin çevresini saran ahşap tavan yüzeyleri, her biri dikdörtgen bir çerçeve içerisinde, farklı kesitte silmelerle biçimlendirilmiş ince çıtaların tek ya da iki yönde bir araya gelerek oluşturdukları basit bir kompozisyon sergilerler. Bu kompozisyon konutlarda da her bir oda ya da sofanın neredeyse değişmez tavan düzenlemesidir. Özellikle sofa ve başoda gibi daha özel mekânların tavanlarında yer bulan ve tavanda plastik bir etki bırakan bitkisel karakterli, ajur ve çıtakari teknikli dairesel formlu ahşap tavan göbeklerinin, yine bu camilerin ahşap tavanlarında da yer aldığı dikkati çekmektedir. İskilip’teki cami dışında Çorum’daki diğer iki caminin ahşap sütun başlıklarında görülen yine bitkisel karakterli ahşap plastik öğeler, tavan göbeklerindekiyle biçim ve teknik bakımından benzeşirler (Şekil 6).

Çorum Ulu Camii’nin son cemaat revakı üst katını mahfil kısmına bağlayan ahşap kapı kanatlarındaki bezemelerin, Çorum’da Yalçınlar Konağı’nın özellikle selamlık bölümü bazı kapı, gömme dolap ve balkon tavanındakilerle

14 Daha önce geleneksel Çorum evlerine ilişkin değerlendirmeler yaptığımız çalışmalarımız: Tuluk Ö. İ., “Geleneksel Çorum Ev Kültürü Üzerine Beş Yapı Üzerinden Genel Bir Değerlendirme”, *Osmanlı Döneminde Çorum Sempozyumu*, Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fak., 1-3 Ekim, Çorum, 2004., Tuluk Ö. İ., “Yok Olan Tarih: Çorum Ağıcı Evi”, *Çorum Kültür Sanat*, Sayı: 3, 33-36, 2005., Tuluk Ö. İ., “Fark Edilmeyi Bekleyen Bir Anıt: Çorum Kavukçular Konağı”, *Çorum Kültür Sanat*, Sayı: 5, 9-12, 2006., Tuluk Ö. İ., “Çorum Bilaller Konağı”, *Çorum Kültür Sanat*, Sayı: 7, 8-11, 2007., Tuluk Ö. İ., “Changing Life Styles, Transforming Traditional Houses: Çorum as a Case”, *Livenarch (Livable Environments & Architecture) 3rd International Congress*, 05-07 July, Trabzon, 2007.

biçim, kompozisyon ve teknik olarak şaşırtıcı biçimde benzemesi ise aynı ustanın elinden çıkmış olabileceğini düşündürmektedir (Şekil 7).

Değerlendirme

Gelinen bu noktada, Çorum'da Osmanlı döneminde inşa edilmiş 80'in üzerinde cami/mescit olmasına karşın,¹⁵ Amasya, Tokat gibi çevre şehirlerle karşılaştırıldığında Osmanlı'nın Çorum'da merkezi mimarlık kalıplarına uyan anıtsal yapı inşa etme eğiliminde hiç olmadığını söylemek yerinde olur. Bir Selçuklu yapısı olan şehrin en büyük camisi (Ulu Camii) bir kenara bırakılırsa, Osmanlı'nın klasik döneminde inşa edilmiş ve ayakta kalan en eski yapısı Gülabi Bey Camii dahi dönemin merkezi mimarlık kalıplarından ve anıtsal olmaktan oldukça uzaktır.

Daha da geriye gidilirse şehirde Danişmendli, Selçuklu ve Beylikler döneminde inşa edilmiş -bir ya da iki yapı dışında- en azından mimari kalıntının bulunmayışı bu dönemlerde şehrin "sönük bir kasaba" olduğu görüşünü desteklemektedir.¹⁶ Şehrin kervan yolları üzerinde bir ana menzil olmayışı ve birçok yıkıcı depreme maruz kalması bu dönem için kabul edilebilir gerekçeler¹⁷ olmasına karşın şehirde Osmanlı dönemine tarihlendirilebilecek anıtsal nitelikte yapı bulunmaması ya da Osmanlı'nın bu nitelikte yapı inşa etme eğiliminde olmamasında başka etkenlerin rolü olmalıdır.¹⁸

Atçeken, şer'iyye sicilleri üzerinden yaptığı çalışmada, Osmanlı döneminde Konya'da bulunan Selçuklu eserlerinin ihtiyaç duyulduğu zaman gerekli tamiratlarının yapılarak hizmetlerinin sürdürüldüğünü, ancak son zamanlara doğru Osmanlı Devleti'nin girdiği savaşların bıraktığı maddi-manevi sıkıntılar, devamlı toprak kayıpları gibi etkenler nedeniyle bazı yapıların ihmale uğradığı ve tamiratları yapılamadığı için yıkılma sürecine girdikleri tespitini yapmıştır.¹⁹ Çorum Ulu Camii'nin, III. Murad zamanında

5 Dündar, a.g.e., s. 168-170.

6 Karamağaralı, a.g.m., s. 120.

17 Bakırer Ö., "Bizans, Danişmend, Selçuklu ve Beylikler Dönemlerinde Çorum", *Çorum Tarihi, 5. Hitit Festival Komitesi*, 51-78, Ankara, 1981, s. 61.

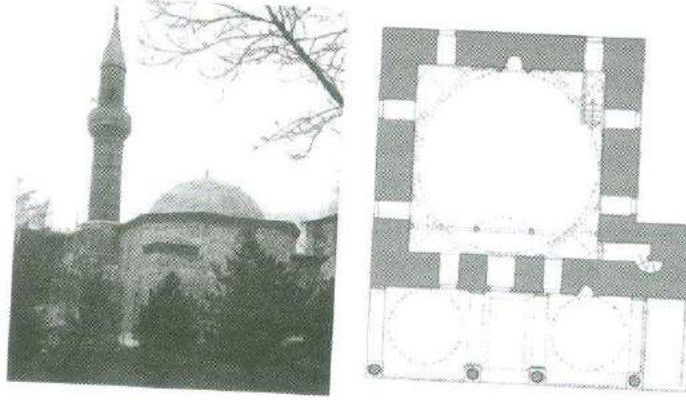
18 Nitekim Amasya ve Tokat gibi komşu şehirlerle aynı coğrafik şartları paylaştığı düşünülürse Çorum'da Osmanlı dönemi anıtsal yapılarının olmayışında doğal afetlerin çok etkili olmadığı söylenebilir.

19 Atçeken Z., *Konya'daki Selçuklu Yapılarının Osmanlı Devrinde Bakımı ve Kullanılması*, TTK, Ankara, 1998, s. 328.

Mimar Sinan tarafından onarılması, IV. Murad'ın Erivan seferine giderken Çorum'un Bağzık köyünde konakladığında bu camiye tamir ettirerek etrafına medreseler ve akarat yaptırması ve caminin bu tamirat nedeniyle onun ismiyle (Murad-ı Rabi) anılması, tümüyle Osmanlı'nın merkezi yönetiminin eliyle gerçekleştirilmiş bir onarıma ve sahiplenmeye işaret etmektedir. Bunun aksine III. Selim zamanındaki 1793 depreminde kullanılamaz duruma gelen caminin tamirati için Yusuf Bahri Efendi ve halktan bir heyetin Bozok ve Çankırı sancakları mutasarrıfı Abdülcabbarzade Süleyman Bey'e ricada bulunmaları²⁰ ise merkezden destek bulamayan çaresizlik içerisindeki halkın yerel yöneticilere umut bağladığını göstermesi bakımından ilgi çekicidir.

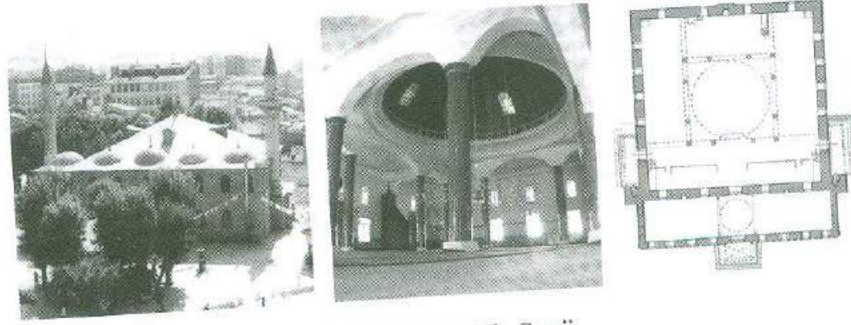
Bu rivayet Atçeken'in yukarıda bahsi geçen tespitini Çorum için de doğrulamakla birlikte, Çapanoğlu Süleyman Bey'in "eskisi gibi dokuz kubbeli" olarak tamirine karar vermesi merkezin kaybettiği sahiplenme ve koruma kudretinin yerel yöneticilerce sürdürülme çabası olarak yorumlanabilir. Bu durum aynı zamanda, Çorum'un idari taksimattaki önemsiz konumuyla ve ekonomik ve siyasi güç sahibi Çorumlu banilerin yokluğuyla, dolayısıyla da başta belirtildiği gibi Çorum'da Osmanlı'dan kalan merkezi mimarlık kalıplarına uyan anıtsal bir yapı görülmemesi nedenleriyle ilişkilendirilebilir. Bir bakıma kendi kaderiyle baş başa kalmış Çorum halkının, gerek şehrin en eski camisinin onarımı ve gerekse de büyüyen şehrin gereksinimi olan yeni mescit inşa etme eylemi ekonomik gücü sınırlı yerel baniler aracılığıyla, yerel ustaların yapım alışkanlıkları ve dağarcıklarındaki yerel bezeme sözlüğünün öngördüğü biçim varyasyonları üzerine çeşitlenmiştir. Ancak Ulu Camii onarılırken üst örtüsünün diğer mahalle mescitlerinin mütevazı görünümünün aksine geniş sayılabilecek bir kubbeyle daha anıtsal inşa edilme çabası, dahası bu örtünün diğer iki camide aynı biçimde tekrarlanması, banilerin biçim tercihi, yerel ustaların ise yapım alışkanlıklarını zorladıkları bir yapı eyleminin varlığına da işaret etmektedir.

20 Sabuncuoğlu, a.g.e., s. 29-30. Bu konuda Sabuncuoğlu Eşref Ertekin'den şu aktarımı yapmaktadır: "...ve Çorumluların kendisini niçin sevmediklerini ve saymadıklarını anlamak istediğini söylüyor. Hoca da sen Çorum'a iyilik edersen elbet seni severler demiş. Depremden yıkılıp harap kalmış ve Çorumlularca yaptırılmamış olan Ulucami'yi tamir ettirmesini teklif etmiş, Çorumlular benim tamir ettirmemi isterler mi diye sormuş. Hoca, Çorum'a avdet ediyor. Sekiz on senedir harap halde bulunan Çorum Ulucami'sinin tamir edilmesini Çorumlulara teklif ediyor siz yapamazsanız bari Çapanoğlu'na rica edelim de o tamir ettirsin diyor. Çorumlular bu teklifi kabul ediyorlar ve caminin tamir ettirilmesinin Çorum'da umumca istendiğinden bahisle mektup yazılıyor..."Çorum Ulu ve Kulaksız Camileri'ne ait planlar Dünder'dan, İskilip Ulu camii'ne ait plan ise İlter'den yeniden işlenerek kullanılmıştır. Bunun için bak. Dünder, a.g.e., s. 56, 100. ve İlter, a.g.e., plan XVIII.

Şekil 1. Çorum Gülabi Bey (Han) Camii²¹

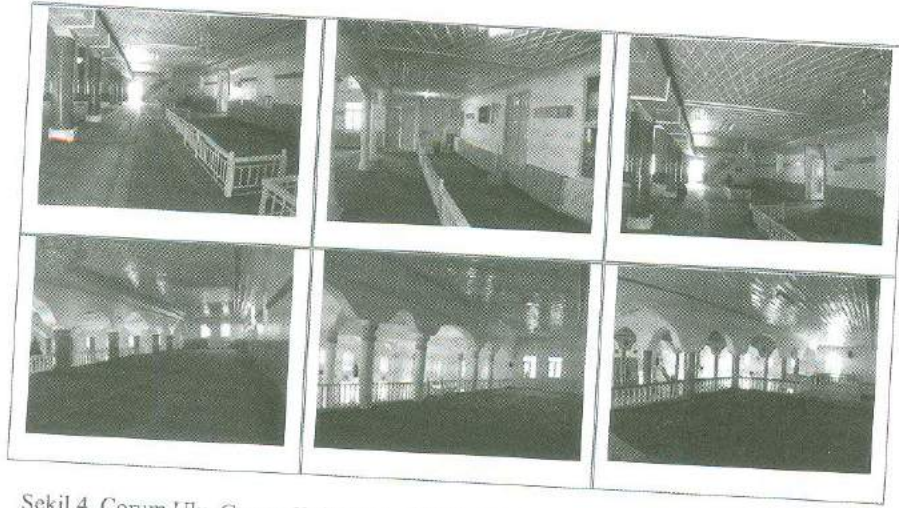
Şekil 2. Bazı karakteristik Çorum camiler

21 Çorum Ulu ve Kulaksız Camileri'ne ait planlar Dünder'dan, İskilip Ulu camii'ne ait plan ise İlder'den yeniden işlenerek kullanılmıştır. Bunun için bak. Dünder, a.g.e., s. 56, 100. ve İlder, a.g.e., plan XVIII.

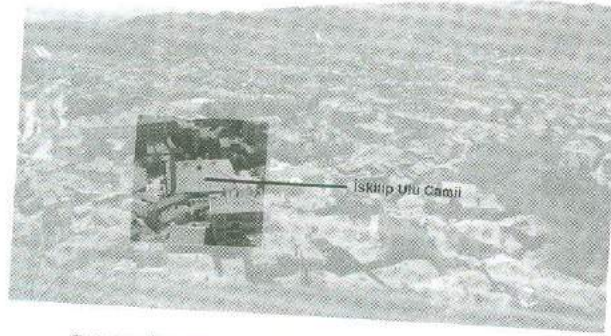

Şekil 3. Çorum Ulu Camii

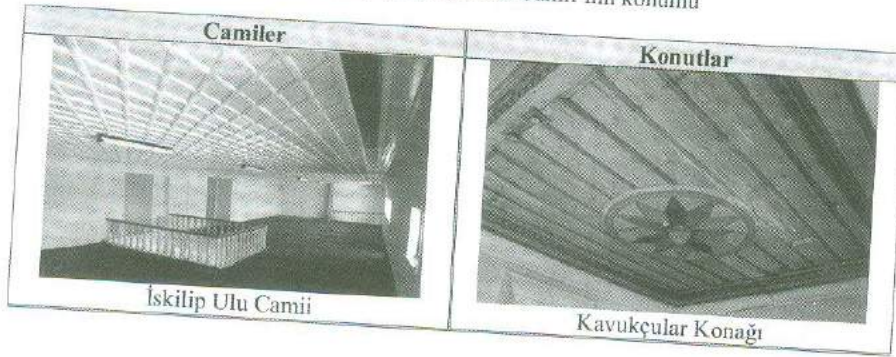
Çorum Ulu Camii	Çorum Kulaksız Camii	İskilip Ulu Camii

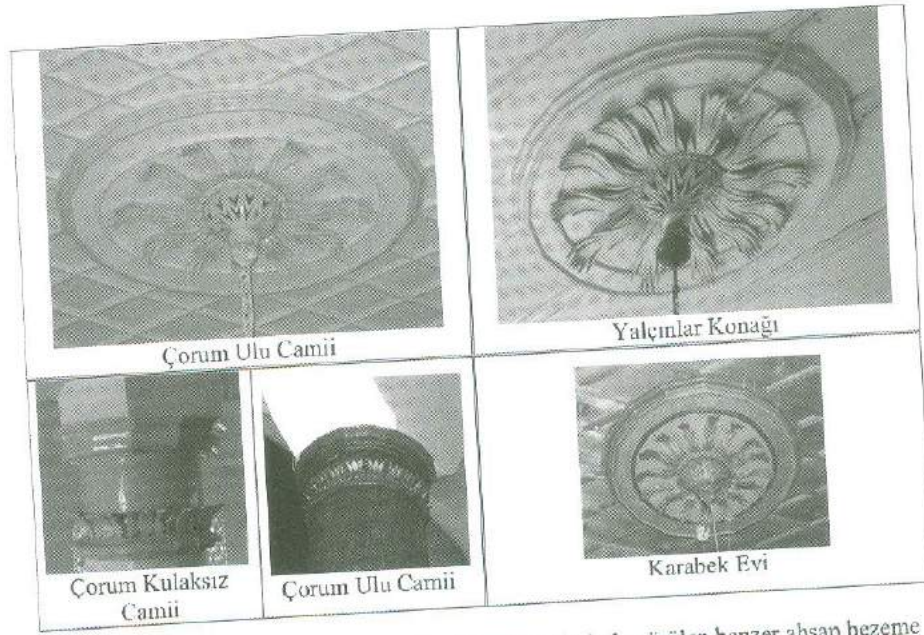

Şekil 4. Çorum Ulu, Çorum Kulaksız ve İskilip Ulu Camileri plan ve iç mekân kurgusu

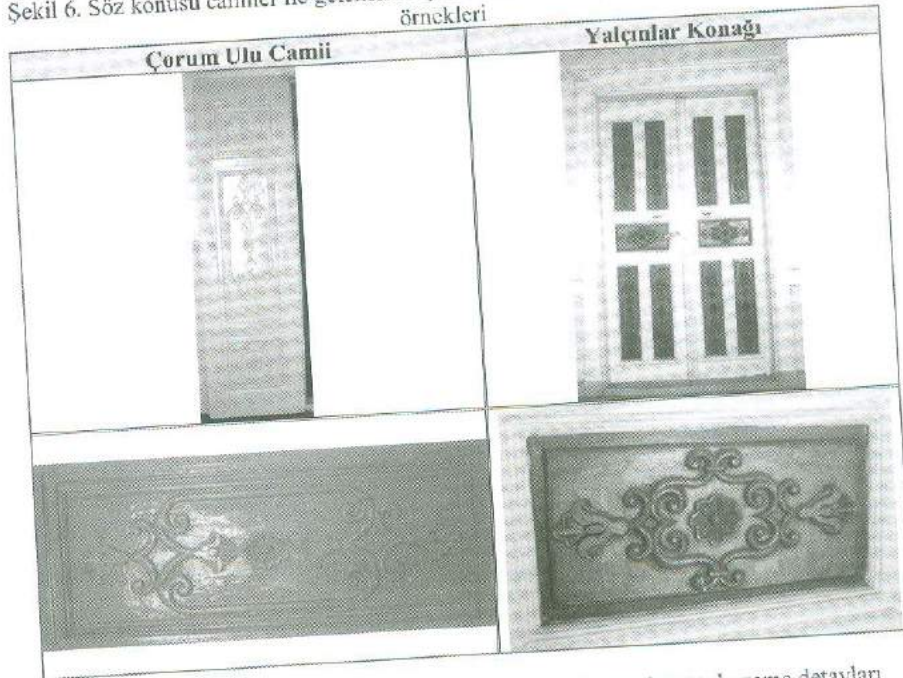

Şekil 5. İskilip içerisinde Ulu Camii'nin konumu

Şekil 6. Söz konusu camiler ile geleneksel Çorum evlerinde görülen benzer ahşap bezeme örnekleri

Şekil 7. Çorum Ulu Camii ve Yalçınlar Konağı kapıları ve benzer bezeme detayları

altına almakla birlikte, artık günümüzde hemen hemen herkesi az çok etkilemiş bulunmaktadır. Geleneksel kıyafetler daha çok el emeği gerektiren unsurlar olduğundan, elde dokuma imkânı olmayan kadınlarımızın bunları çok yüksek fiyatlarla almaya yanaşmadıkları bilinen bir gerçektir. Bunun yerine ihtiyaçlarını ucuz yoldan karşılayabilecekleri seri üretim dokumaları tercih etmektedirler. Böyle bir yaklaşım ise geleneksel kıyafetlerimizin kaybolmaya yüz tutmasına veya bozulmasına sebebiyet vermektedir.

Çorum ilinin ve çevre ilçeleri ile köylerinin yakın bir zamana kadar bölge olarak sönük bir konumda olması sebebiyle, cemiyet hayatında, örf ve adetlerde eskiye bağlılığın devam etmesine sebep olmuştur. Bu yerleşim yerlerinde atalardan kalan gelenek ve göreneklere bağlılık son zamanlara kadar sürmekte idi. Evlerdeki el tezgâhlarında dokunan pamuklu bezler, iç çamaşırı yapımında kullanılmakta, yün ve tiftikten kumaşlar da giysi yapımında değerlendirilmekteydi. Oysa günümüzde birkaç yerleşim yeri dışında bu tür faaliyetlere rastlamak mümkün değildir.

Genel anlamda baktığımız zaman, yöresel kıyafetlerin daha çok yaşlı kesimin elinde olduğu, bu insanların eski kıyafetleri saklamaya özen gösterdiği anlaşılmaktadır. Çorum ve civarında çoğu zaman köylülerin kendilerine ait yöresel kıyafetlerinin olduğu görülmekte ve bu kıyafetleri kendileri dikerek, başkalarına diktirerek, satın alarak, hediye ya da atalarından devralarak temin etmektedirler.

Çorum ve civarında halkın kullandığı eski giysilerin %90'ı kendi imalatı ile sağlanmaktaydı. Endüstrileşmenin neticesinde evlerdeki ve işyerlerindeki tezgâhların kumaş imalatı hızla azalarak bitme noktasına gelmiştir. İmalatın bir kısmı az da olsa köylerde yakın zamanlara kadar devam etmekte olup bu tezgâhlarda dokunan kumaşların bir kısmı iç çamaşırı olarak değerlendirilmekte, yün ve tiftikten dokunanlar ise elbiselik kumaş olarak kullanılmaktadır. Gerek merkezde gerekse İskilip ilçesinde üretilen derilerin bir kısmı da mest, pabuç, terlik, kundura ve çocuk ayakkabısı yapımında kullanılmaktadır.¹

Çorum ve civarında karşılaştığımız geleneksel giysiler, Anadolu'daki giysi zenginliğinin bir bölümünü oluşturmaktadır. Çorum'un iklim özelliği sebebiyle yünlü ve pamuklu kumaşların kullanımı daha sık görülmektedir. Gündelik ve yabanlık olarak iki türlü kıyafetle karşılaştığımız Çorum geleneksel giysi türlerini ele alacağımız bu çalışmada, kadın ve erkek geleneksel giysilerinin çeşitlerini ve bu giysilerin özelliklerini inceleyeceğiz (Resim-1). İlk olarak erkek giysilerinin değerlendirmesiyle konumuza giriş yapabiliriz.

1 KOMİSYON; *Cumhuriyetin 50. Yılında Çorum İl Yıllığı*, Ankara, 1973, s. 180.

ÇORUM VE CİVARINDA GÖRÜLEN BAZI GELENEKSEL GİYSİLERİN ÖZELLİKLERİ

Yrd. Doç. Dr. Fikri SALMAN
Atatürk Üniversitesi
Güzel Sanatlar Fakültesi
Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü
25240-ERZURUM
fikrisalman@gmail.com
fikrisalman@hotmail.com

1-GİRİŞ:

Anadolu geleneksel giysi kültürü, bu bölgede yaşayan Türk boylarının ve halkının yüzyıllardan beri yaşattıkları önemli kültürel değerlerden biridir. Her yörenin, bölgenin, şehirlerin, hatta köylerin ve mahallelerin bile kendine özgü bir giyim kuşam özelliği bulunmaktadır. Bu özellikler, bir giyim zenginliği ve çeşitliliği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bilindiği gibi insanoğlu var olduğundan bu yana yaşamının her anında içinde bulunduğu her ortamda, ortamın ve sosyal statüsünün gerektirdiği şekilde kişilik özelliklerine uygun olarak giyinir. Giyim, insan olmanın ve toplumda var olmanın bir gereğidir. Yani insanoğlu, ilk insan olan Âdem a.s.'dan bu yana gerek ahlaki gerekse iklim koşullarına karşı koyma amacıyla giyinme etkinliğini göstermiştir.

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de giyinme, insanoğlu için bir gereklilik arz etmektedir. Bu gereklilik moda denilen sosyolojik, psikolojik, kültürel, ekonomik ve benzeri etkenlerle her iki cinsi de etkisi altında tutmaktadır. Toplumun ve bireylerin inançları, görgü kuralları, eğitim seviyeleri, yasalar, iklim, yaş grupları, folklorik değerler ve ülkelerin içinde bulundukları yönetim şekli, bu etkiyi biçimlendirmektedir.

Günümüzde hemen hemen her kesimden, her yörede ve eğitim seviyesinde kadın ve erkek kıyafetleri, kendi sınırları içerisinde benzerlik göstermektedir. Bu benzerlik iletişim araçları ve televizyonun köylerimizde en ücra köşeye kadar girmesi ile daha çok belirginleşmeye başlamıştır. Bu nedenle köyde yaşayan kadınlarımız günümüzde moda olan kıyafetlere özenmekte, onları benimsemekte ve gündelik hayatlarında da kullanılmaktadırlar. Böylece yöresel, otantik, sanat değeri çok yüksek olan kıyafetlere değer verilmemeye başlanmıştır. Teknolojik gelişmenin hızla ilerlemesi de bu dengeyi olumsuz yönde etkilemektedir. Bu olumsuzluk daha çok teknolojik gelişmelere daha duyarlı olan genç ve orta yaşlı kadınları etkisi

Resim-1: Çorum Geleneksel Erkek ve Kadın Kıyafetleri (Foto-E.Sevindik).

2-GELENEKSEL ÇORUM ERKEK KIYAFETLERİ:

Erkek kıyafetleri genellikle yün veya yün-pamuk karışımı düz ve desenli kumaşlardan yapılır. Maddi durumu iyi olan aileler çuha ya da luvi adı verilen kumaşlardan dikilen kıyafetler giyerler. Kıyafetler sosyal konum ve gruplar arasında farklılıklar gösterir.

2.1-Başa Giyilenler:

2.1.1-Fes: Kırmızı çuha kumaşından veya keçeden yapılır. Kalıplı ya da kalıpsız biçimlerde kullanılır. Bazıları astarlı olabilmektedir. Yaşa ve mevkie göre püsküllerinde değişimler görülmekle birlikte püskülsüz olan fesler de

bulunmaktadır. Püsküller tepe ortasından aşağı doğru sarkıtılmaktadır. Bordoya çalan kırmızı renkteki feslerin püskül boyları genelde kısadır.² Feslerin üzerine beş-on arşın (4-7 m.) uzunluğunda beyaz tülbenkten veya çizgili kumaştan sarık sarılırdı (Resim-2A ve 2B).³

Resim-2/A/B: Erkek Fesi ve Poşi.

2.1.2-Poşi/Puşu: İpekli kumaşlardan dokunan puşu, fesin etrafına sarılarak ve düğüm atılarak kullanılır. Zenginler Hint abanisi adı verilen örtüyü kullanırlar. Kare şeklinde çeşitli renklerde olan puşu, renk renk çizgilerden meydana gelmektedir. Önce üçgen şeklinde katlandıktan sonra burularak uzun şerit haline getirilir. Bir ucu sarkıtılırken diğer ucu fes üzerine dolandırılarak geriye getirilir ve alta sokularak sabitlenir.⁴ Zengin olanlar feslerin üzerine Hint abanisi denilen sarıkları sararlardı.⁵ Fesin üzerine kırmızı, sarı, yeşil, mor yollu ipek kare şeklinde katlanarak bir ucu sağ kulağın arkasından sola doğru sarkıtılır. Diğer uç solda poşinin altına sıkıştırılır (Resim-2B).

2 Z. Bilge ERDEN ve Arkadaşları; Türk Halk Oyunları Giysileri, Ankara, 1999, s. 129.

3 Cumhuriyetin 50. Yılında Çorum İl Yıllığı; s. 181, Erkan SEVİNDİK; Çorum Yöresi Giysileri, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi) Erzurum, 1992, s. 11.

4 ERDEN; a.g.e., s. 130.

5 Cumhuriyetin 50. Yılında Çorum İl Yıllığı; s. 181.

2.2-Bedene Giyilenler: Erkek giysilerinde bedene giyilen kıyafetleri, üst bedene (gövde) ve alt bedene (bacaklar) olmak üzere iki ana kategoride inceleyebiliriz. Üst bedene giyilen kıyafetler arasında; içlik, gömlek, cepken, bel kuşağı, gayret kuşağı, Tosya kuşağı sayılırken, alt bedene giyilen giysi parçaları arasında içdonu, zıvga, şalvar gibi giysi elemanları sayılabilir.

2.2.1-Üst Bedene Giyilenler:

2.2.1.1-İçlik: Eskiden evlerde el tezgâhlarında ipekle karışık ipliklerle dokunan ve kıvratma, harir ya da kenefi denilen kumaşlardan yapılan bir giysi ögesidir.⁶ Gömleğin altına giyilen içlik genellikle beyaz olsa da kimi zaman sarı veya gri renklerde de olabilmektedir. Yakasız ve uzun kolluklu olan bu içlikler düğmeli olur.⁷

2.2.1.2-Gömlek: Yakalı ve yakasız olarak yapılan gömlek, beyaz pamuklu kumaştan yapılmaktadır.⁸ İçliğin üzerine giyilerek kullanılır. Evlerde tezgâhlarda dokunan ipek karışımı kıvratma, harir veya kenefi adı verilen yerli dokumalardan yapılır. Bisiklet yakalı gömleğin önü göğse kadar açıktır ve kolları da uzundur (Resim-3A/B).⁹

2.2.1.3-Delme (Yelek): İçliğin üzerine giyilir, kolsuz bir yapıda olup, boyu bele kadar uzundur (Resim-3). Mavi veya kırmızı renk çuhadan dikilir. Ön kısmı üst üste getirilerek, üzerine dikili bulunan simli klaptan bağlarla bağlanarak, kruveze biçimde kapatılır.¹⁰

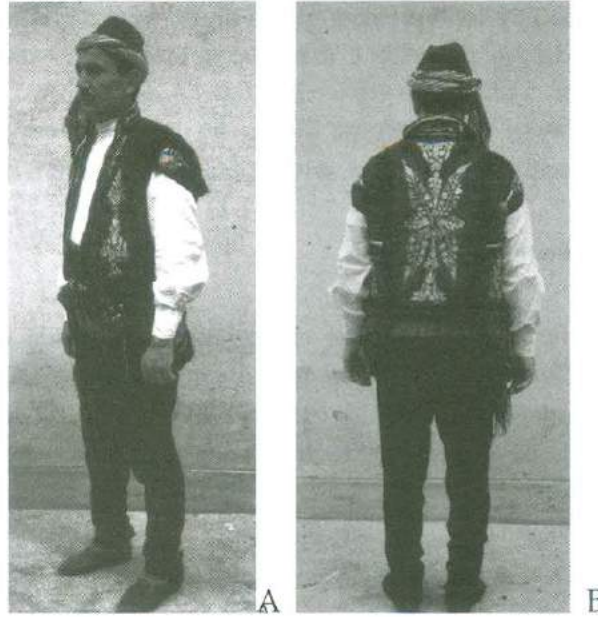
6 Cumhuriyetin 50. Yılında Çorum İl Yılığ; s. 181.

7 ERDEN; a.g.e., s. 130.

8 ERDEN; a.g.e., s. 130.

9 http://www.corumkulturturizm.gov.tr/kultur_giysi.asp E.T.21.07.2007

10 http://www.corumkulturturizm.gov.tr/kultur_giysi.asp E.T.21.07.2007

Resim-3/A/B: Çorum Yöresi Erkek Kıyafeti Önden ve Arkadan Görünüm (Foto-E.Sevindik).

2.2.1.4-Cepken/Ceket (Libade): Kolsuz yelek olarak yapılan cepkenin, omuz üzerinden arkaya sarkan parçaları vardır. Kadife kumaştan yapılan cepkenin üzerinde simlerle işlenmiş motifler bulunur. Koyu mavi veya bordo renklerde olabilmektedir.¹¹ Kolsuz delme olarak da adlandırılan yelekler üzerine libade denilen ceketler giyilirdi.¹²

Resim-4: Cepken/Libade.

¹¹ ERDEN; a.g.e., s. 130.

¹² Cemil DEMİRSİPAHİ; *Türk Halk Oyunları*, Ankara, 1975, s. 85-86, Cumhuriyetin 50. Yılında Çorum İl Yıllığı; s. 181.

Mavi ve kırmızı çuhadan yapılan cepkenin içi kırmızı veya bordo renkli kadife ile astarlanır. 3 parmak genişliğinde dik yakalı olan cepkenin boyu, bele kadar uzundur. Ön etek uçları yuvarlak kesimlidir. Omuz başlarına tutturulmuş (yaprak kol veya kartal kanat) olan kolların altları açık ve el üstlerine gelen uçları sivridir. Kol ve etek etrafına, yakaya, ön, arka ve yanlara birkaç sıra sarı simli kaytan dikilerek süslenir (Resim-4). Ön ve arka parça arasında koltuk hizasındaki yan parça ve diğer kısımlarda sarı simli klaptanla ve blonya iğnesi tekniği ile stilize çiçek ve yaprak motifleri işlenerek süslenir.¹³

2.2.1.5-Bel Kuşağı: İpek veya yünden yapılır. Zengin olanların kuşağı Gürün şalı denilen ipekli bir dokumadan yapılmaktadır. Orta halliler, üç parçalı, üç renkli, uzunluğu da 2-3 m arasında değişen ve Tosya kuşağı olarak adlandırılan yün kuşağı bele sıkıca sararak kullanılır.¹⁴

2.2.1.6-Gayret Kuşağı: Deriden yapılır ve deri bağlarla belden bir kere döndükten sonra tokalarla bağlanır. Bağların üzeri yuvarlak gümüşlerle süslenmiştir. Ceplerine tütün tabakası, para kesesi, bıçak, tarak, ayna vb. eşyalar konur. En alttaki cebin altı açıktır. Buraya kama, tabanca gibi silahlar takılmaktadır (Resim-5). Gayret kuşağının üzerine sarı simli kaytan ile çift sıra helezonik formlarla dikiş yapılarak süslenir. Yanlara kırmızı deri ile dikiş süsleri yapılır. Bir yanında uzun bağcıklar diğer yanında tokalar vardır. Gayret kuşağı göğüs ile kalça arasına yerleştirdikten sonra, yandaki iki uzun bağcık kuşağın üzerindeki süslerin altından ve üstünden geçirilerek tokalar vasıtasıyla bağlanır.¹⁵

2.2.1.7-Tosya Kuşağı: Zenginler ve memurlar eskiden genellikle şal kuşak kullanırlardı. Normal statüdeki halk ise bellerine, yaklaşık 5 m uzunluğunda kuşaklar sararlardı. Şalvarın beline ipek ve yünden yapılan Gürün şalını zenginler, yünden dokunmuş olan Tosya kuşağını orta halliler kullanırlardı. Ham ipekle ve keçi kılından dokunan Tosya kuşağı, kırmızı-yeşil ve sarı-siyah çizgili olarak iki renkten yapılır. Yaklaşık her biri 30 cm enindeki 2 parça birbirine eklenir. Boyu 2 metre olan şalın uçları saçaklıdır. Kuşak ikiye katlandıktan sonra önden başlamak üzere sola doğru dolanarak sıkıca sarılır. Kuşağın uçlarındaki saçaklar sol taraftan kalça üzerine düşürülür (Resim-6).¹⁶

15 Cumhuriyetin 50. Yılında Çorum İl Yıllığı; s. 181, ERDEN; a.g.e., s. 130.

16 Eşref ERTEKİN; "Çorum Tarihinde Elbiseler" Çorumlu Dergisi, S. 47, Çorum, 1948, s. 1451, ERDEN; a.g.e., s. 130,

http://www.corumkulturturizm.gov.tr/kultur_giysi.asp E.T.21.07.2007

Resim-5: Gayret Kuşağı.

Resim-6: Tosya Kuşağı.

2.2.2-Alt Bedene Giyilenler:

2.2.2.1-İç Donu: Pamuklu dokumadan yapılmış olup, ayak bileğine kadar uzanan bir yapıya sahiptir. Ayak bileğinden ve belden uçkurla büzülerek kullanılan içdonu, zıvganın altına giyilerek kullanılır.¹⁷

Resim-7: Zıvga Pantolon.

2.2.2.2-Zıvga: Kaşe kumaştan yapılır. Arkadan ağ kısmı körüklü olup paçaları dardır. Bele bağlanması için bezek (kaytan) yerleri vardır. Renk olarak siyah ve lacivert renkler sıklıkla kullanılır.¹⁸ Kimi zaman mavi çuha ya da luvi denilen kumaştan yapılır. Beli uçkurla sıkılarak toplanan zıvganın paçası dar,

¹⁷ ERDEN; a.g.e., s. 130.

¹⁸ ERDEN; a.g.e., s. 130.

arkası körüklüdür. Körüklü olan zıvgalar arkası körüklü şeklinde tabir edilirken, yığmal ve çok körüklü olanına zıvga ifadesi kullanılır. Yanlarda birer ilikli cep bulunur. Paça ağzına, yanlara ve cep ağzına 2 parmak eninde siyah renkli ipek kaytan geçirilerek süslenir. Göynek ve işlik şalvarın içine sokulduktan sonra uçkur bele sıkıca bağlanarak kullanılır.¹⁹

2.2.2.3-Şalvar: Genellikle pamuklu kumaşlardan dikilen şalvarlar belden uçkurla büzülerek kullanılan bir yapıya sahiptir. Boyları uzun olmakla birlikte dize kadar uzanan türleri de olabilmektedir. Zengin olanlar mavi çuhadan yapılmış şalvarları daha çok tercih ederler.²⁰

2.3-Ayağa Giyilenler:

2.3.1-Çorap: Yün ipliklerden el örgüsü ile örülen çoraplar, düz beyaz, lacivert veya siyah renklerde olabilmektedir. Beyaz olanlar kendinden desenli olduğu gibi düz örgü şeklinde de olabilmektedir.²¹

2.3.2-Ayakkabı: Zenginler livanlı denen kundurayı, bazıları da özel olarak hazırlanmış olan yemeniler giyerlerdi.²² Genelde erkek ayakkabıları ucu sivri ve yüksek topuklu olup kapaksız deriden yapılmış düz ve siyah renklidirler.²³ Köylülerin eskiden çarık giydikleri de bilinen diğer bir unsurdur.²⁴

2.4-Takılar ve Aksesuarlar: Takı ve aksesuar olarak erkekler gümüş köstekler, meşinden yapılmış silahlıklar kullanırlar. Dört adet zincirden oluşan köstek, ay yıldız motifli kopçası ile sol göğüs üzerine tutturulur. Uçlarında top şeklinde sallantıları olan diğer uç sağ tarafa gayret kuşağının orta kısmına sokulur (Resim-8).

¹⁹http://www.corumkulturturizm.gov.tr/kultur_giysi.asp

E.T.21.07.2007

²⁰ERDEN; a.g.e., s. 130.

²¹ERDEN; a.g.e., s. 131.

²²*Cumhuriyetin 50. Yılında Çorum İl Yıllığı*; s. 181.

²³ERDEN; a.g.e., s. 131.

²⁴*Cumhuriyetin 50. Yılında Çorum İl Yıllığı*; s. 181.

Resim-8: Köstek Zincirleri.

3-GELENEKSEL ÇORUM KADIN KIYAFETLERİ:

3.1.-Başa Giyilenler:

3.1.1-Canfes: Al, mor ve şarabi renklerde olup küçük ve dar bir festir. Fesin püskülleri genelde siyah olmakla birlikte değişik renkleri de olabilmektedir. Püsküller mikyas gamze olarak adlandırılmaktadır. Sayısına göre 5, 6, 7, 8 ve daha çok gamzeli diye tanımlanmaktadır. Canfes üç parmak eninde ve makara şeklinde yapılır. Tepesi incilerle süslenir.²⁵ Tepenin ortasında büyük bir mahmudiye altını vardır. Kenar kısımlarına ise üst üste ve sık sık yirmilik altınlar dikilir. Bu altınlara tepelik altını da denir. Fesin etrafına çeki bağlanır. Çeki üçgen biçiminde katlanır. İnce kumaştan ve genellikle elbisenin renginden yapılır. Saçak şeklindeki siyah ipek püsküller fesin arkasından bele kadar uzanır. Püskülün fese tutturulan ucu sarı tel ile iki sıra halinde süslenir.²⁶

Feslerin kenarında, bir bez üzerine dikilmiş altınlar veya direk olarak fesin üzerine dikilmiş çeşitli altın ve paralar bulunur. Bu altınlar; lira, yarım lira, çeyrek lira, mahmudiye, yirmilik, onluk, beşlik türünde olup, bazen onların yerine gümüş paraların dikildiği de görülmektedir. Fesin her tarafının boy boy altınlarla donatılması zenginlik derecesini göstermektedir (Resim-9A/B).²⁷

25 Günay Umay; *Yörelere Göre Türk Kadın Kıyafetleri*, Ankara, 1973, s. 7.

26 http://www.corumkulturturizm.gov.tr/kultur_giysi.asp E.T.21.07.2007

27 ERDEN; a.g.e., s. 128.

Resim-9A/B: Çorum Yöresi Geleneksel Kadın Kıyafeti (Foto-Z.B.Erden).

3.1.2-Çember: El dokuma tezgâhlarında elde dokunan çemberler, dokuma sırasında yapılan motiflerle süslenir. Daha sonra kenarları püskül ve metal pullarla tezyin edilerek süsleme elemanları arttırılır. Desensiz olan düz kumaştan yapılmış çemberler de vardır. Bunların özelliği dokularında ipek karıştırılmış olmasındandır.²⁸ Yazma olarak da adlandırılan çemberler genelde beyaz olmakla birlikte siyah renkli olarak da zaman zaman kullanılmaktadır. Canfes üzerine bağlanarak kullanılır.²⁹ Başa örtülürken fesin önü açık kalacak şekilde, saçları ise örtecek biçimde kullanılır. Düz örtülerek kullanıldığı gibi üçgen katlandıktan sonra yaşmak yapılarak ta kullanılabilir. Fesin üzerine örtülen örtüler elbiseye göre değişir. İpek kıvrak, oyalı krep, çember denilen örtüler daha çok yaşlılar tarafından kullanılır.³⁰

3.1.3-Fes: Kadife, çuha veya pazenden yapılmaktadır. Süslemek için altın paralar kullanılmıştır. Saçlara tutturmak için kullanılan arkadaki şeritlere

28 Neyran Kazazoğlu Taşman,

<http://209.85.129.104/search?q=cache:jjNv2bhJRAJ:www.iskilip.bel.tr/www/tezler/neyran.doc+Neyran+Kazazo%C4%9Flu+Ta%C5%9Fman&hl=tr&ct=clnk&cd=1&gl=tr> E.T.23.10.2007

29ERDEN; a.g.e. s.128

30 http://www.corumkulturturizm.gov.tr/kultur_giysi.asp E.T.21.07.2007

tutamak denmektedir.³¹ Bu şeritler, fesin kayıp düşmesini engeller. Kadın fesleri küçük ve dar enlidir (Resim-10).³²

*Resim-10: Çorum'un Bayat Köylerinde Kadınların Giydikleri Fesler ve Baş Takıları
(Foto-Çorum İl Yıllığı/1973).*

3.2-Bedene Giyilenler:

Bedene giyilen giysileri üst beden (gövde) ve alt beden (bacaklar) olarak iki alt bölümde değerlendirebiliriz. Üst beden giysi parçaları arasında, içlik, sıktırma, gömlek, bohça kuşağı, şal kuşak, dalabulus ve salta gibi giysi öğeleri bulunurken, alt bedende de iç donu (paça) ve şalvar gibi giysi öğelerinin kullanıldığı görülmektedir. Şimdi bu giysi elemanlarını özelliklerini tek tek ele alalım:

3.2.1-Üst Bedene Giyilenler:

3.2.1.1-İçlik: İç gömleği olarak kullanılan bu kıyafet parçası, genelde teri emmesi açısından pamuklu kumaşlardan yapılmaktadır.³³

³¹Neyran Kazazoğlu Taşman,

<http://209.85.129.104/search?q=cache:ijNv2bhJRAJ:www.iskilip.bel.tr/www/tezler/neyran.doc+Neyran+Kazazo%C4%9Flu+Ta%C5%9Fman&hl=tr&ct=clnk&cd=1&gl=tr> E.T.23.10.2007

³² Cumhuriyetin 50. Yılında Çorum İl Yıllığı; s. 182.

³³ ERDEN; a.g.e., s. 128, Cumhuriyetin 50. Yılında Çorum İl Yıllığı; s. 181.

3.2.1.2-Sıktırma: Bir çeşit delme yelek türüdür. Günümüzde kullanılan korselerin görevini görür. İçliğin altına gömleğin üzerine sıkılarak giyilir ve kopçalanır.³⁴

3.2.1.3-Gömlek: İçe giyilen bir kıyafet unsurudur. Yöredeki bazı giyimlerde kullanılmaktadır. Daha çok otantik kıyafetlerde görülmektedir. Mahalli adı göynektir. Göynek el dokuma tezgâhlarında dokunmakta olan kumaşlardan yapılmaktadır. Kıyafetteki desenli kısımlar dokuma teknikleri ile elde edilmektedir. Desenli kısımlardaki renkler kimyasal boyalar ile yapılmakta olup³⁵ yakalı ve yakasız olmak üzere iki türü bulunmaktadır. Süslemeleri bakımından ele alındığında ise güzel oyalı, kirpik oyalı ve sıçandışı oyalı olmak üzere üç türlü görülebilmektedir.³⁶ Modellerine göre ayrıldığında ise; aynalı, fırçalı, şemsiyeli, karpuz kollu, dört peşli, yakadan büzmeli gibi çeşitleri olduğu görülmektedir. Önünde, karın seviyesine kadar uzanan, uzunca bir yırtmacı vardır. Yırtmaç ve yaka kenarına 2 cm eninde beyaz ipekli kumaştan yapılmış bir şerit geçirilir. Ön kısım 4-5 adet düğme ile kapatılır (Resim-11).³⁷

Resim-11: İç Gömleği.

34 Cumhuriyetin 50. Yılında Çorum İl Yıllığı; s. 181, ERDEN; a.g.e., s. 128.

35 Neyran Kazazoğlu Taşman,

<http://209.85.129.104/search?q=cache:jjNv2bhJRAJ:www.iskilip.bel.tr/www/tezler/neyran.doc+Neyran+Kazazo%C4%9Flu+Ta%C5%9Fman&hl=tr&ct=clnk&cd=1&gl=tr> E.T.23.10.2007

36 ERDEN; s. 128.

37 http://www.corumkulturturizm.gov.tr/kultur_giysi.asp E.T.21.07.2007

3.2.1.4-Üçetek: Genellikle yöresel adı çubuklu kadife olan çizgili kadifeden yapılmıştır. Yaka, boyun ve kol ağzları sutaşları ile süslenmiştir.³⁸ Zıbın adıyla da bilinen³⁹ üçetek elbisenin titikli, kavası yenli, keleş yenli ve verevli diye bilinen türleri vardır.⁴⁰ Çoğu zaman kutnu kumaştan yapılmaktadır. Kemha, taş, bıçak, tefarik ve mecidiye olarak adlandırılan kumaşlardan yapılan türleri de zaman zaman görülmektedir (Resim-9).

Ayak üzerine kadar uzanan tam boy bir elbisedir. Arka tek parça ön iki parça olduğu için üçetek denir. Yakası V ve U şeklindedir. İki ucu göğüslerin altında birleşerek bir kemerle tutturulmaktadır. Kollar uzun, yanlar derin yırtmaçlıdır. Yaka, etek, kol kenarları sim şeritlerle ve sim işlemelerle tezeyin edilir. Genelde kutnu kumaşlardan yapılır.⁴¹ Üçeteğin önündeki serbest iki parça, bazen toplanarak kuşağın içerisine sokularak kullanılır.⁴²

3.2.1.5-Bohça Kuşağı: Üçeteğin üstünden sarılarak bele bağlanır. Pamuklu kumaş veya yünlü dokumadan yapılır. Hasanbeyli kuşağı adıyla da bilinir. Bunun dışında kuşağın üzerine dalabulus ve şal kuşak da giyinilir.⁴³ Yaklaşık iki cm eninde muhtelif renkte çizgileri olup gayet ince ve zarif çiçeklerle süslüdür. Buna şal kuşak denir. Diğer bir çeşidi dalabülüz (Trablus) ipekli olup inceli kalınlı mor, turuncu, yeşil, sarı, kırmızı, siyah beyaz çizgili kare şeklinde ucunda uzun saçakları bulunan dokumadır. Üçgen katlandıktan sonra uzun tarafı arkaya gelecek şekilde uçlardaki bağlarla bele bağlanır.⁴⁴

3.2.1.6-Dalabulus: İpekli kumaştan yapılan ve kuşak üzerine sarılan bu kuşak türü de mor, kırmızı, turuncu, yeşil, renklerde veya simli ince kalın çizgili olabilir. Kenarları uzun saçaklı olup iki ucunda püsküller bulunur.⁴⁵

38Neyran Kazazoğlu Taşman,

<http://209.85.129.104/search?q=cache:jyNv2bhJRAJ:www.iskilip.bel.tr/www/tezler/neyran.doc+Neyran+Kazazo%C4%9Flu+Ta%C5%9Fman&hl=tr&ct=clnk&cd=1&gl=tr> E.T.23.10.2007

39<http://www.corumkulturturizm.gov.tr/tr/default.asp?SID=9&detay=true&ID=54> E.T.15.10.2007

40Cumhuriyetin 50. Yılında Çorum İl Yıllığı; s. 181.

41ERTEKİN; a.g.e., s.1482, http://www.corumkulturturizm.gov.tr/kultur_giysi.asp E.T.21.07.2007

42Nezihe ARAZ; "Eski Türk Kadın Kıyafetleri" *Sanat Dünyamız*, S. 100, Ankara, 1980, s. 280.

43ERDEN; a.g.e., s. 129.

44http://www.corumkulturturizm.gov.tr/kultur_giysi.asp E.T.21.07.2007

45ERDEN; a.g.e., s. 129.

3.2.1.7-Şal Kuşak: Trablus kuşağı büyüklüğündedir. Yünden dokunan kuşağın yaklaşık 2 cm eninde çizgileri bulunur. Kuşaklar genelde üçgen şeklinde katlandıktan sonra bele sarılarak kullanılırlar.⁴⁶ Kuşakların bir kısmı, Tosya dokumasından yapılmaktadır. Dar enli olan bu dokumalar birbirlerine birleştirilerek kuşak yapılmaktadır. Daha sonra püskül ve çarpana dokumalarla süslenmektedir (Resim-9).⁴⁷

3.2.1.8-Delme: Bir yelek çeşidi olan delme kapaklı ve kapaksız olarak iki türlü yapılmaktadır. İçlik dediğimiz gömlek üzerine giyilir.⁴⁸

3.2.1.9-Salta: Üçeteğin üstüne giyilen bir yelek türüdür. Kazeki, libade, erkane, fermane ve kadın cepkeni gibi isimlerle de bilinir.⁴⁹ Saltanın daha uzun olanlarına ve üzerinde işleme olanlarına ceker veya çeker ismi verilmektedir.⁵⁰ Genellikle mor, bordo renkli kadife veya çuhadan yapılırlar. Boyu belin altına gelecek şekilde önü açık olan saltanın yakası üç parmak genişliğinde dik yakalı ve uzun kolludur. Kol altında üçgen biçimli "kuş" olarak tabir edilen parça vardır. Yaka, arka, önler, omuz ve kol üzerleri simli klaptan ve blonya iğnesi tarzında stilize çiçek motifleri ile işlenmiştir. Yine yakanın kenarı, kol ağzı ve etek uçlarını yan yana dört sıra halinde simli kaytanla süsleme yapılır.

3.2.1.10-Cepken: Yöresel adı gücek olan cepken, kadife kumaşlardan yapılmıştır. Gümüş sutaşları ile yaka ve boyun kısımları süslenmiştir. Bu giysiye mahalli olarak içlik ve gücek isimleri verilmektedir.⁵¹

⁴⁶ ERDEN; a.g.e., s. 129.

⁴⁷ Neyran Kazazoğlu Taşman,

<http://209.85.129.104/search?q=cache:jyNv2bhJRAJ:www.iskilip.bel.tr/www/tezler/neyrans.doc+Neyran+Kazazo%C4%9Flu+Ta%C5%9Fman&hl=tr&ct=clnk&cd=1&gl=tr> E.T.23.10.2007

⁴⁸ Cumhuriyetin 50. Yılında Çorum İl Yıllığı; s. 181.

⁴⁹ ERDEN; a.g.e., s. 129.

⁵⁰ Cumhuriyetin 50. Yılında Çorum İl Yıllığı; s. 181.

⁵¹ Neyran Kazazoğlu Taşman,

<http://209.85.129.104/search?q=cache:jyNv2bhJRAJ:www.iskilip.bel.tr/www/tezler/neyrans.doc+Neyran+Kazazo%C4%9Flu+Ta%C5%9Fman&hl=tr&ct=clnk&cd=1&gl=tr> E.T.23.10.2007

3.2.1.11-Taha: Üçetek-şalvar veya cepken-şalvardan oluşmuş bir üst giysisidir. Gelinlik olarak kullanılmaktadır. Kırmızı ve pembe olanları da vardır. Kendinden desenli (jakarlı dokuma olan) satenlerden dikilmektedir. Göğüs kısmında sutaşları ile nal şekli işlenmiştir. Bele, deri ya da metal kemer takılmakta, başta ise taç kullanılmaktadır.⁵²

3.2.1.12-Bindallı: Elbise görünümündedir. Kadife üzerine makinede veya elde nakışlar yapılmıştır. Bele, altın veya gümüş görünümlü metal kemer takılmaktadır. Kol ağzı, etek uçları ve ön bölümleri bol sırma işlemelidir.⁵³

3.2.1.13-Önlük: El dokuması olan önlük, dokuma tezgâhlarında hazırlanmaktadır. Daha sonra üzerine kumaşlarla aplike yapılmakta kanaviçe işlenmektedir. Yöresel adı ögnük olarak geçmektedir. Bele bağlanacak sap kısımları ipliklerden yapılmış olup püsküllerle süslenmiştir.⁵⁴

3.2.2-Alt Bedene Giyilenler:

3.2.2.1-İç Donu (Paça): Bir nevi külot olup şalvar altına giyilir. Bu kıyafet unsuruna paça, don, çakşır, çağşır, mandik ve tuman gibi mahalli adlar verilmektedir. Genellikle Bel ve paça kısımları lastikle veya uçkur denilen bez şeritlerle toplanmaktadır.⁵⁵

52 Neyran Kazazoğlu Taşman,

<http://209.85.129.104/search?q=cache:jyNv2bhJRAJ:www.iskilip.bel.tr/www/tezler/neyran.doc+Neyran+Kazazo%C4%9Flu+Ta%C5%9Fman&hl=tr&ct=clnk&cd=1&gl=tr> E.T.23.10.2007

53 Neyran Kazazoğlu Taşman,

<http://209.85.129.104/search?q=cache:jyNv2bhJRAJ:www.iskilip.bel.tr/www/tezler/neyran.doc+Neyran+Kazazo%C4%9Flu+Ta%C5%9Fman&hl=tr&ct=clnk&cd=1&gl=tr> E.T.23.10.2007

54 Neyran Kazazoğlu Taşman,

<http://209.85.129.104/search?q=cache:jyNv2bhJRAJ:www.iskilip.bel.tr/www/tezler/neyran.doc+Neyran+Kazazo%C4%9Flu+Ta%C5%9Fman&hl=tr&ct=clnk&cd=1&gl=tr> E.T.23.10.2007

55 Cumhuriyetin 50. Yılında Çorum İl Yılığ; s. 181, Neyran Kazazoğlu Taşman,

<http://209.85.129.104/search?q=cache:jyNv2bhJRAJ:www.iskilip.bel.tr/www/tezler/neyran.doc+Neyran+Kazazo%C4%9Flu+Ta%C5%9Fman&hl=tr&ct=clnk&cd=1&gl=tr> E.T.23.10.2007

3.2.2.2-Şalvar: Alt bedene, üçetek altına giyilen şalvar, genellikle kutnu kumaştan yapılmakta olup, her çeşit yünlü kumaştan ve donluk olarak tabir edilen ipekli kumaşlardan da yapılabilir. Çok geniş olan bel kısmı bir uçkur veya lastikle sıkılarak bele bağlanır. Paça kısmı baldırlardan bezek adı verilen kaytanlarla sıkılarak daraltılır. Bol kalan kısım üzerine döküldüğü için paçalar görülmezler. Selvi kutnu ve çitari kumaştan yapılanları daha makbul sayılır (Resim-9).⁵⁶

3.3-Ayağa Giyilenler:

3.3.1-Çorap: Yöresel adı çöpür çoraptır. Elde örülmüştür. Çorabın üstündeki renkli çizgiler ve kenarlarından sarkan püsküllerle süslenmiştir.⁵⁷ Yünden, tiftikten veya Tire ipliği denilen pamuklu ipliklerden örülmüştür. Beyaz, siyah, kahverengi gibi doğal renklerdeki yünlerden örülenler en çok kullanılanlardır. Düz renk iplikten örülenlerin kendinden desenleri vardır, ancak renkli ipliklerle örülenlerde çeşitli desenler görülebilmektedir. Bu desenler arasında civankaşı, tavşan izi, süt yüzü, melez hanım camdan sallandı, kâseli masalı, çevre örneği, kabak çığıdı, sarhoş yolu, kazayağı, dinari, yılan eğegüsü, baklava kesimi, kışla penceresi, fıstıklı, burmalı, saç örgüsü, yar yâre küstü, incili göbek, ciğer deldi, örümcek ağı, çatık kaş, albayram, irendeli (pendeli), yaran cimciği, hanım teri, kordonlu, karanfilli, lifli, güllü pencereli, bütün tor, bademli ve güllü dallı gibi isimlere rastlamak mümkündür.⁵⁸

3.3.2-Ayakkabı ve Çizmeler: Yörede özel günlerde geleneksel kıyafetlerin altına deriden yapılmış günümüz ayakkabıları giyilmektedir. Tarlada çalışan kadın ise günlük kıyafetlerinde plastikten yapılmış ayakkabılar

⁵⁶ ERDEN; a.g.e., s. 128.

⁵⁷ Neyran Kazazoğlu Taşman,

<http://209.85.129.104/search?q=cache:jjNv2bhJRAJ:www.iskilip.bel.tr/www/tezler/neyran.doc+Neyran+Kazazo%C4%9Flu+Ta%C5%9Fman&hl=tr&ct=clnk&cd=1&gl=tr> E.T.23.10.2007

⁵⁸ SEVİNDİK; a.g.e., s. 14, ERDEN; a.g.e., s. 129, *Cumhuriyetin 50. Yılında Çorum İl Yıllığı*; s. 182.

kullanılmaktadır.⁵⁹ Eski zamanlarda ise mes (mest) ve pabuç olmak üzere iki türlü ayakkabı kullanılmaktaydı. Bu pabuçların derileri yakın çevrede beslenen hayvanların derilerinden imal edilmekte olup, sarı, kırmızı ve siyah renkler en çok tercih edilenleriydi.⁶⁰ Pabuçların içi çuhali ve işlemeli (laleli) olmak üzere iki türüsü bulunmaktaydı. Köylerde altı kabaralı (yuvarlak başlı çivili) kunduralar giyilmekteydi. Bu kunduralara katır adı da verilmekteydi. Gençler genellikle çizmeyi tercih ederlerdi. Kötane, ürüzgar, asdarsız, uluorta ve boğazı körüklü gibi çizme türleri olduğu bilinmektedir.⁶¹

*Resim-12: Çorum Müzesi'nde Gümüş Kemer ve Tepelik
(Foto-Çorum İl Yıllığı/1973).*

İç Anadolu'da süs eşyası olarak altın ve gümüş kullanılmaktadır. Çorum ve civarında genellikle altın takılar ağırlıktadır. Bu altınlar kullanım biçimlerine göre isimler alırlar. Onlar da şu şekilde sıralanabilir: Saka, gerdaniye, gırtlak altını, göbek destesi, saç altını, zülfiye, pavzat ve kol altınlarıdır.

3.4.1-Saka: Bir bez bant üzerine dikilen altınlar çene altından geçirilerek fesin iki yanına tutturulur.

59 Neyran Kazazoğlu Taşman,

<http://209.85.129.104/search?q=cache:jyNv2bhJRAJ:www.iskilip.bel.tr/www/tezler/neyran.doc+Neyran+Kazazo%C4%9Flu+Ta%C5%9Fman&hl=tr&ct=clnk&cd=1&gl=tr> E.T.23.10.2007

60 ERDEN; a.g.e., s. 129.

61 *Cumhuriyetin 50. Yılında Çorum İl Yıllığı*; s. 181-182.

3.4.2-Gerdaniye: İpek kaytan veya kırmızı kurdeleyle altınlar belirli aralıklarda dizilir, boyuna gerdanlık şeklinde takılır. Küçük altınlar kenarlara, büyük altınlar ortaya dizilir. Kimi zaman Mahmudiye altınları da kullanılmaktadır.⁶²

3.4.3-Gırtlak Altını: Hilal şeklinde kesilmiş muşamba üzerine ipek bezle kaplanır ve Mahmudiye altınları ile süslenir.

3.4.4-Göbek Destesi (Alıç Altını): Altın zincir veya kırmızı kurdeleye, büyük altın orta olmak üzere, kenarlara küçük altınlar gelecek şekilde aralıklı dizilir. İç içe iki sıra yapılır. İçteki küçük yarım ay şeklinde diğeri de ondan biraz büyük yapıp ikisi birleştirilir. İki ucundaki kancalar birleştirilerek, şal kuşağının iki yanından tutturulur.

3.4.5-Saç Altını: Zincir veya kaytanla saç örgüleri uçlarına tutturulan bu altınlar, yürüdükçe ahenkli sesler çıkarır.

3.4.6-Zülfiye: Küçük küçük borular şeklindedir. Gümüş zincir üzerine, aralarına boncuklar da dizilerek hazırlanır. Saçın iki yanına ve tek tarafına takılarak kullanılır.

3.4.7-Pazvant: Sekiz on santimetre uzunluğunda iki santimetre genişliğinde boru şeklinde gümüşten yapılmış bir süs elemanıdır. İçi boş olan pazvantın bir ucu kapalı bir ucu açıktır. Kapak açılarak içerisine muska konulur. Alt kısmında (altın takmak için) halkalar vardır. İki ucundaki zincirle boğaza takılarak kullanılır.

3.4.8-Kol Topları: Gümüşten yassı ve top şeklinde (leblebi kırığı biçiminde) dört ve beş sıradan yapılır. Geniş tabakaya tutturularak klips şeklinde takılır. Diğer adı ıgıldır. Bunların dışında telkari, paftalı, savatlı, bilezikler de takı olarak kullanılır. Kol topunun diğer adı yörede ıgıl olarak da geçer.

3.4.9-Gümüş Kemer: Altınla karışık işlenir. Ön ortasına gelen tokalar kadınlarımızın medeni durumunu gösterir. Bu kemerler bindallı ve fistanların

⁶² SEVİNDİK; a.g.e., s. 27.

üzerine takılır. Yılkavi, abaniye, taşlı, hasır, halka, apacıklı ve paftalı gibi çeşitleri vardır (Resim-12).

4-ÇORUM'DA KULLANILAN DİĞER KADIN GİYSİLERİ:

Çorum ve civarında kadın giysileri geleneksel anlamda yukarıda değindiğimiz bölümlerden oluşmaktadır. Bu giysilerden başka yabancı kıyafetler olarak adlandırılan ve kadınların, düğün, bayram, gezme gibi eylemlerde kullandıkları başka kıyafetler de vardır. Bu giysiler genellikle atlas, üsküfü, sevai ve kadife gibi ağır kumaşlardan yapılmaktadır. Uzun boylu olan bu elbiseler sırma işlemelerle işlenerek çeşitli süslemelere tabi tutulmuşlardır. Bu kıyafetler arasında üçetek, bindallı ve gelin kıyafeti gibi giysiler sayılabilir.

Üçetek elbiselere vereceğimiz örneklerin birinde kendinden desenli (Jakarlı dokuma) ve koyu pembe renkli kumaştan yapılmış bir elbise bulunmaktadır (Resim-13). Arkası tek parça etekli, önleri iki parça etekli olan kıyafetin kenarları bele kadar yırtmaçlıdır. Yırtmaç kenarları ve yaka boyları dilimler şeklinde işlemelerle süslenmiştir. Uzun kolların manşetleri yaklaşık 5 cm eninde yapılmıştır. Kıyafetin içi açık pembe astarla kaplanmıştır. Alta ise yine aynı kumaştan yapılmış şalvar giyilmektedir. Şalvar belden ve paçalardan lastikle sıkılarak kullanılmaktadır. Ayakkabı olarak kırmızı yemeni, başörtüsü olarak da kenarları baskı desenli beyaz tül bent kullanılmıştır. Elbisenin kendi kumaşından yapılmış olan kemerle, üçetek elbise önden toplanarak birleştirilmektedir.

Resim-13: Üçetek Elbise (Foto-E.Sevindik).

Üçetek elbisenin dışında yörede en çok kullanılan kıyafetler arasında bindallı giysiler görülmektedir. Yalnızca Orta Anadolu'da değil, Anadolu'nun birçok bölgesinde karşımıza çıkan bindallılar, genellikle kadife kumaştan dikilerek yapılırlar. Renk olarak, bordo, kırmızı, lacivert, siyah ve koyu yeşil en çok tercih edilen renkler arasındadır. Örnek olarak vereceğimiz bindallı giysilerden ilki, Çorum Belediyesi Kent Arşivi'nden temin ettiğimiz bir fotoğrafta bulunan, Çorbacioğlu Ahmet Bey'in kız kardeşi Asuman Hanım'ın giydiği bindallı olacaktır (Resim-14). Bindallı kıyafetin üst kısmı bedene oturacak tarzda olup göğüs kısmında bele kadar uzanan yaka açıklığı bulunmaktadır. Yaklaşık yüz yıl öncelerine ait olduğunu tahmin ettiğimiz kıyafetin alt bölümü belden itibaren genişleyen etek biçiminde yapılmıştır. Bindallının eteği, göğüs kısmı ve manşetleri sırma işlemelerle süslenmiştir. Belde de gümüş kemer bulunmaktadır. Başta altınlarla süslenmiş bir tepelik vardır. Tepeliğin üzerine de beyaz bir tülbent örtülmüştür. Takı olarak da inci gerdanlık kullanılmıştır. Bu giysiyi, Anadolu'nun orijinal bindallı giysilerine verebileceğimiz bir örnek olması açısından önemli bir kıyafet olarak değerlendirebiliriz.

Bu kıyafetin dışında bindallı tarzında yapılmış olan ancak üçeteği de andıran bir başka kıyafette lacivert renkli kadife kumaşın kullanıldığını görürüz. Bu giysinin ön kısmı açık olup yan yırtmaçları yaklaşık 25-30 cm yüksekliğindedir (Resim-15). Kıyafetin etek uçları, ön kenarları ve zemini makine nakışı ile süslenmiştir. Bu süslemelerin dışında ön tarafta göğüs seviyesinden başlayıp etek uçlarına kadar inen iki sıra süsleme şeridi daha bulunur. Süslemeler, Türk süsleme geleneğinden tamamen uzak olup, geleneğimizin bozulmaya başladığının gösteren örneklerden biri olarak değerlendirilebilir. Kıyafetin önden açık olan iki yanı belden gümüş veya metal bir kemerle birleştirilir. Başörtüsü olarak üzerinde baskı desenleri bulunan lacivert bir yazma kullanılmıştır. Bu tür kıyafetler, hacca giden hacı adaylarının genellikle Hicaz'dan hediye olarak getirdikleri kıyafetler olarak bilinmektedir. Dolayısıyla halkımızın kullandığı bu giysi türü geleneksel Anadolu giysilerini tam olarak yansıtmamaktadır.

Resim-14: Çorum'dan Eski Bir Bindallı Giysi
(Foto-Çorum Belediye Arşivi).

Resim-15: Yakın Zamanda Yapılmış Olan Bindallı Giysi (Foto-E.Sevindik).

Resim-17: Semah Yapan Kadınların Geleneksel Kadın Kıyafetleri.

Bu giysilerin dışında dini amaçla giyilen kıyafetler de vardır. Bilhassa semah gösterisi yapan alevi vatandaşlarımızın giydikleri kıyafetler yöre açısından bunlara en güzel örneklerdir. Erkekler genellikle hâkim yaka beyaz gömlek ve siyah şalvar giyerlerken, kadınların çok daha renkli kıyafetleri tercih ettiklerini görürüz. Kadınlar beyaz gömlek, üçetek entari ve kırmızı şalvardan oluşan bir kıyafet kullanırlar. Üzerlerine kimi zaman sırma işlemeli kırmızı yelekler giymektedirler. Başlarına taktıkları fesin üzerine kırmızı bir saten eşarp örterler. Bu eşarbin etrafına da yeşil renkli bir puşuyu dolandırarak sardıkları görülür. Fesin ön kısmında altın liralık yer alır.

5-DEĞERLENDİRME VE SONUÇ:

Yöre halkının kıyafetlerinin tarihi geçmişi incelendiğinde ise maalesef eski tarihlere dayanan kıyafetlerin günümüze çok fazla gelmediği görülmektedir. Özellikle genç kuşağın modern kıyafetlere eğilim göstermesi, yaşlı kesimde bu otantik kıyafetleri saklamaması gerektiği kanısını uyandırmıştır. Yöreye özgü de olsa daha modern kıyafetlerin il ve ilçelerde dikilmesi, ihtiyacı olduğu anda bulabilmesi ve daha parlak renklere sahip olması, kişide ilgiyi o yöne çekmektedir.

Yörede ayakkabı, başörtüsü, iç çamaşırı, kemer, kuşak, takı gibi kıyafet unsurları herkes tarafından kullanılmaktadır. Ayrıca bunlara değişik isimler verilmektedir. Geri kalan başlık, cepken, entari, önlük, şalvar gibi kıyafet

unsurları ise günümüzde, ya kıyafetin özelliği veya imkânsızlıklardan dolayı kullanılmaya bile hemen hemen herkes tarafından bilinip adlandırılmaktadır.

Kıyafetlerin yapım malzemesine bakıldığında ise dikkat çeken unsur, başlıkların kullanıldığı kıyafetlerde, malzemenin kadifeden olması ve üzerinde altın paralar bulunmasıdır. Başörtüsünde çemberin kullanılması ve bunun da ipek-pamuk karışımı olması bir diğer dikkat çeken noktadır. Cepkenlerin kadifeden ya da satenden, çorapların genellikle yün olduğu, entarinin çubuklu kadifeden pazen veya basma kumaşlardan dikildiği, iç çamaşırlarında pamuklu kumaş kullanıldığı, kemerde ise kuşak adı verilen naylon veya pamuk karışımı bir dokumanın tercih edildiği tespit edilmiştir. Şalvarların pamuklu el dokumalarından ya da saten kumaştan yapıldığı, takı olarak altın, gümüş, plastik boncuklar ve bitkisel takıların ön planda olduğu belirlenmiştir.

Giyim kuşamda kullanılan malzemeler yöre halkının sosyo-ekonomik durumuna göre değişiklik göstermektedir. Kıyafetlerini dokuyabilecek ya da dokutabilecek imkânı olan kadınların daha çok yöreye özgü kıyafetler giydiği gözlenmiştir. Bunların dışında yöresel kıyafetlerde değişikliklerin olduğu ve geleneksel kıyafetlerin orijinalliğini kaybetmeye başladığı da tespit edilen bir diğer önemli noktadır. Bunun nedeni ise günümüz modasının iletişim araçları ve televizyon aracılığı ile köylerimizde en ücra köşelere kadar girmesi, bunun da köy kadınlarını moda özenir hale getirmesidir. Bu özeni geleneksel kıyafetlerin köy halkı tarafından dışlanmasına sebebiyet vermektedir. Yalnız çok yaşlı kadınlar tecrübelerine dayanarak kalabilmiş birkaç parça eşyalarını titizlikle saklamaya devam etmektedirler.

Günümüze kadar gelen kıyafetlerde ise bu kıyafetlerin çok detaylı olmasından dolayı bazı parçaların kullanılmayıp kaldırıldığı göze çarpmaktadır. Elde dokunan kumaşların temizlik işlerinin zor olması kadınların el tezgâhlarında dokunan kumaşlardan çok makine dokumalarını tercih etmelerine sebebiyet vermektedir. Yöresel kıyafetlerde kullanılan motifler; aslanağzı, çift baş, kahve çekirdeği ve nal şeklindeki işlemelerden oluşmaktadır. Toplum olarak el sanatına önem veriyor olmamızdan dolayı bu motifler yörede hemen hemen herkes tarafından bilinip değişik kıyafet parçalarında da olsa zaman zaman kullanılmaktadır. Bu motiflerden en çok kullanılanı kahve çekirdeğidir.

Hayat koşulları yaşlı ve genç kuşağın kıyafetlere bakış açıları ve iletişim araçlarının etkisi ile kıyafetlerde yaşa göre değişikliğin olduğu araştırmada elde edilen bulgulardandır. Buna göre gençler ve gelinlerin kıyafetlerinin daha alımlı olduğu, yaşlıların ise daha tekdüze kıyafetler kullandığı görülmektedir. Gençlerde daha süslü yaşlılarda ise kullanan kesim için daha sade başlıkların

tercih edildiği belirlenmiştir. Genç kuşağa hitap eden Taha adı verilen kıyafet parlak renkli ve daha süslü olmasından dolayı bazı köylerde gelinlik olarak da kullanılmaktadır. Yaşlı kadınların otantik giysileri gelenek ve göreneklere bağlılıklarının bir göstergesidir. Genç kuşakta ise gelenek ve göreneklerin değiştiği görülmektedir. Bu da yöresel kıyafetlerin genç kuşak tarafından dışlanmasına neden olmuştur. Eski otantik kıyafetler pek kalmadığından, yöre halkı bu kıyafetleri ancak özel günlerde giymeyi tercih etmektedir.

Yöre halkının gelir durumlarının iyi olması halinde el dokuması kumaşlara, parlak renkler ve bol kumaş harcanan modellere altından yapılmış takılara rağbet gösterdikleri de bir diğer gerçektir. Yüksek ekonomik durumun verdiği özgürlük, kişileri daha gösterişli kıyafetlere yönlendirmektedir. Ama bu kıyafetler özel günler için düşünülmekte, günlük kıyafetler için daha rahat olanları tercih edilmektedir.

Sonuç olarak görülmüştür ki, geçmişten getirdiğimiz tüm kültürel değerlerimizde olduğu gibi yöresel kılık kıyafetlerimizde de bir değişim söz konusu olmakta ve bu değişim neticesinde yöresel kılık kıyafetlerimiz özgünlüklerini kaybetmekte oldukları anlaşılmaktadır.

Özellikle kitle iletişim araçları ve sosyo- ekonomik yapı kıyafetlerdeki değişimin temelini teşkil etmektedir. Ayrıca geleneksel kıyafetleri kullanan yaşlı kesimin hayatlarını kaybetmesi ve gençlerin de günümüz moda anlayışına olan ilgileri dolayısıyla yöresel kıyafetlerimize eski rağbet olmamakta ve gün geçtikçe bu otantik kıyafetler kaybolmaya yüz tutmaktadır.

Bunun önlenmesi için yapılması gereken söz konusu kıyafetlerin gelecek nesillere aktarılması için gerekli alt yapının oluşturulmasıdır. Bu alt yapının oluşturulmasında özellikle İl Kültür Müdürlüklerine ve yörenin Halk Eğitim merkezlerine büyük görevler düşmektedir. Açılacak kurslar ile geleneksel kıyafetlerin dikim ve dokuma teknikleri genç nesillere öğretilmeli, böylece geçmişin mirası sayılan bu kıyafetlerin gelecek nesillere aktarılması sağlanmalıdır. Bu kurslarda dikilen ve dokunan kıyafetlerin satılması ve maddi gelir elde edilmesi genç kesimin bu kurslara rağbet göstermesine sebebiyet verecektir.

Bilindiği gibi el sanatları bir milletin sanat, kültür, gelenek ve göreneklerinin birikiminin bir yansımasıdır. Anadolu ve dolayısıyla Çorum'un kültürel birikiminin yoğunluğu göz önünde tutulursa bunun el sanatlarına yansımaması için hiçbir neden yoktur. Bu noktada önemli olan kültürel mirasına sahip çıkacak bilinçli, girişken, yaratıcı insanların devreye girmesidir. Ancak bu sayede geleneksel mirasımız olan yöresel kıyafetlerimizin kaybolması önlenabilir ve gelecek nesillere aktarılması sağlanabilir.

Kültürel değerlerimizin hızla yozlaşmaya devam ettiği 21. yy.da, her konuda olduğu gibi bizi biz yapan değerlerimizden biri olan geleneksel giyim kuşam kültürümüzün devam ettirilmesi gerekmektedir. Anadolu halkının zenginliği olan bu değerler ilelebet yaşatılmalıdır.

KAYNAKLAR:

ARAZ, Nezihe; "Eski Türk Kadın Kıyafetleri" Sanat Dünyamız, S. 100, Ankara, 1980.

DEMİRSİPAHİ, Cemil; Türk Halk Oyunları, Ankara, 1975.

ERDEN, Z. Bilge ve Arkadaşları; Türk Halk Oyunları Giysileri, Ankara, 1999.

ERTEKİN, Eşref; "Çorum Tarihinde Elbiseler" Çorumlu Dergisi, S. 47, Çorum, 1948.

KOMİSYON; Cumhuriyetin 50. Yılında Çorum İl Yıllığı, Ankara, 1973.

SEVİNDİK, Erkan; Çorum Yöresi Giysileri, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi) Erzurum, 1992.

T A Ş M A N , N e y r a n K a z a z o ğ l u ,
<http://209.85.129.104/search?q=cache:jyNv2bhJRAJ:www.iskilip.bel.tr/www/tezler/neyran.doc+Neyran+Kazazo%C4%9Flu+Ta%C5%9Fman&hl=tr&ct=clnk&cd=1&gl=tr> E.T.23.10.2007

UMAY, Günay; Yörelere Göre Türk Kadın Kıyafetleri, Ankara, 1973.

http://www.corumkulturturizm.gov.tr/kultur_giysi.asp Erişim Tarihi: 21.07.2007.

ÇORUM-MERKEZ CEMİLBAY KÖYÜNDE BİR SELÇUKLU CAMİSİ

Mustafa Kemal Şahin*

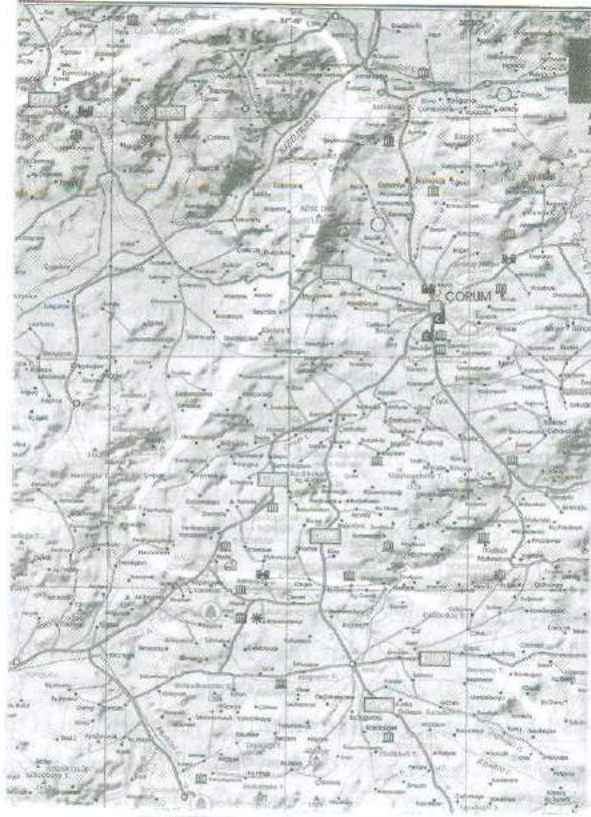
Orta Karadeniz Bölgesi'nin önemli yerleşim yerlerinden olan Çorum ve çevresinden günümüze sayılı yapıtlar gelebilmiş olmasına karşın, bunların çok azı bilinmektedir. Bu düşünceyle, bunlardan birisi olan merkez ilçesinin yaklaşık 20 km. güneyinde Cemilbey köyündeki (Harita:1) camiyi belgelendirmek istedim. Günümüze değin çoğu özelliklerini kaybetmiş olsa da yapının varlığı yerleşim izlerine, kentsel yaşama işaret edebilmesiyle önem kazanmaktadır. Yapının tanıtımına geçmeden önce Anadolu Selçuklu dönemi ağırlıklı olmak üzere bölgenin tarihçesine değinmenin yararlı olacağına inanıyorum.

Bölgede, Büyük Güllücek, Boğazköy, Alacahöyük, Eski Yapar, Kaya Pınar, Kuş Saray önemli Kalkolitik-Bakır Taş Çağı (M.Ö.4000-3000), Alacahöyük Eski Tunç Çağı II/III (2500-2000) yerleşimleri yer almakla birlikte M.Ö.2000 yıllarında Hattiler daha sonra, Hititlerin egemenliğinde Hattuşaş (Boğazköy) yerleşkesi önde geliyor.¹ Hititlerin 1200 yılında yıkılışından sonra Frig egemenliği başlar. M.Ö.676 yıllarında Frig Devletinin Kimmer saldırısına uğraması üzerine 546 yılında Persler yönetime son verir. M.Ö.302 yılından sonra Galatlar istilası olur. Ardından Pontus ve Roma egemenliği sürer.² Bizans döneminde Eukhaita adındaki yerleşimin neresi olduğu konusunda kesinlik bulunmazken Elvan Çelebi yada Avkat köyleri yakınlarında veya bugünkü Çorum merkezi olabileceği önerisini Ö. Bakırer, J.G.C Anderson, H. Gregone, H. Cumont ve S. Vryonis'in anlatımlarına dayanarak ileri sürer ve yörenin Aziz Theodore kültürüne bağlılığı, dinsel ve ekonomik nedenlerle İmparator Heraclius (610-614) döneminin etkilerinden veya varlığından söz

* Yrd. Doç. Dr. Adnan Menderes Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi AYDIN.

1 Sevim Uluç, "Çorum ve Çevresi", *Çorum Tarihi*, (Basım yeri ve yılı bulunmuyor), s.19-48.; İlhan Şahin, "Çorum" mad., *İslam Ansiklopedisi*, C.8, İstanbul, 1993, s.373.

2 Hititler konusunda kuşkusuz çok yayın bulunmakla birlikte başlıcaları için bkz; Muhibbe Darga, *Hitit Mimarlığı/1 Yapı Sanatı*, İstanbul, 1985.; Muhibbe Darga, *Hitit Sanatı*, İstanbul, 1992.; Rudolf Naumann, *Eski Anadolu Mimarlığı*, çev. B. Madran, Ankara, 1985.; Hititler ve Hitit İmparatorluğu, Kunst- und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland 18. Januar- 28 April 2002, Bonn, 2002.

Harita: 1 Çorum- Cemilbey (Çorak) Köyü (Adas Dergisinden).

eder.³ Cemilbey köyü yakınında Saçayak boğazında "Hocanın Pınarı" denilen yerde bulunan 45 adet sikkenin 40 adedi Romanos III Argyros (12 Kasım 1028- 11 Nisan 1034), geriye kalan beşi Konstantinos X Doukas (23 Kasım 1059- 23 Mayıs 1067) dönemine ait olduğunun belirtilmesi⁴ olasılıkla bu yıllarda bölgenin Bizans egemenliği altında olduğunu gösterebilir. Fakat konuyla ilgili yayınlarda bu imparatorlar döneminde Çorum ile ilgili anlatımlar yer almıyor.⁵

3 Ömür Bakırer, "Bizans, Danişmend, Selçuklu ve Beylikler Dönemlerinde Çorum", *Çorum Tarihi*,s.53.

4 Erol Atalay, "Cemilbey (Çorak) Nahiyesinde Bulunan Bizans Selçuklu Dönemi Yapıları ve Altın Paraları", *III. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 20-24 Mayıs 1985, s.65.

5 Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. F. Işıltan, Ankara, 1986, s.297-300, 316-318.; Anna Komnena, *Alexiad -Anadolu'da ve Balkan Yarım Adası'nda İmparator Alexios Komnenos Dönemi'nin Tarihi Malazgirt'in Sonrası*, çev. B. Umar, İstanbul, 1996, s.100.

Danışmendliler'den Ahmet Gazi, 1075 yılı dolaylarında Amasya'yı fethetmiş, Çorum'un Amasya ile birlikte ele geçirildiği ileri sürülür. Diğer bir görüşe göre Emir Tutak ya da Emir Artuk tarafından 1072'den sonra bu bölgenin fethedildiği şeklindedir⁶. Olasılıkla bu süreçte, Kanlı Türkleri ile ilintisi olabilecek Kanlı Osman (Şanlı Osman), Oğuz boyları kökenli Şıhlı Cerit (Atalar) ve Bayat gibi yerleşim yerleri dikkati çekmektedir.⁷ 25 Haziran 1101 tarihinde Ankara- Kırıkkale ve Çorum üzerinden ilerleyen haçlı ordusu 5 Ağustos 1101 tarihinde I. Kılıç Arslan komutasındaki Selçuklu ordusu tarafından Merzifon önlerinde yenilgiye uğratılır.⁸ İlerleyen yıllarda kentte imar etkinlikleri konusunda gelişmeler görülmesine karşın, yine de yeterli düzeyde gelişmemesi kuşkuyla karşılanması gerekmeyle birlikte, kervan yolunda olmayışına bağlanmaktadır.⁹ XIII. yüzyılın ikinci yarısında Şeyh Bedreddin isyanı ve Moğol istilası Çorum ve çevresinde de etkili olmuş, "Rum Vilayeti" olarak adlandırılan, Kayseri-Niğde- Aksaray- Larende- Akşehir-Sivrihisar- Beypazarı- Çankırı ve Tokat içerisinde geçmektedir. Bölgenin toplumsal yapısının Türkmen, Moğol, eski Danışmendli sülalelerinin devamı olan kabileler, köylerde yaşayan çiftçiler ile kentlerde yaşayan ticaret, bağ-bahçe, vakıf kurumlarından geçinenlerden oluştuğu ifade edilir.¹⁰ Bölgenin bakır madeni bakımından zengin olması Anadolu Selçuklu döneminde darphane veya Çorum darphane sikkeler konusunda da düşüncelerin oluşmasına yol açıyor. Fakat bu konu da var olan bilgilerimiz sınırlı. Daha sonra Aksaray, Bayburt, Gümüşhane, Develi Karahisar, Canik, Zile, Ürgüp, Şarki Karahisar, Harput, Merzifon, Niksar, Samsun, Sinop, Erzurum, Divriği, Kırşehir, Darende, Konya, Bârân kentleri ile birlikte Çorum'da Eratnalıların egemenliği altına girer.¹¹ Ardından Osmanlıların egemenliğine geçer. Bu süreç içerisinde toplumsal yapıda bir karışıklık izlenmekte, bu karışıklığın yapıtlara yansımaları özellikle tipolojik yönden araştırılması gereken diğer yönlerdendir. 1392 yılında Çorum sınırları içerisinde Kırkdilim Kalesi önünde Kadı Burhaneddin ile Osmanlılar arasında yapılan savaşta Osmanlıların yenilgisi olsa da¹², 1413

6 Bakırer, s.58-59.; Şahin, 1993, 373, 374.

7 Mehmet Eröz, "Sosyolojik Yönden Türk Yer Adları", *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, 11-13 Eylül 1984 Ankara, Ankara, 1984, s.43-53.

8 Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, Ankara, 1996, 37, 39-42.

9 Bakırer, ...61.

10 Bakırer....62.

11 Kemal Göde, *Eratnalılar*, Ankara, 1994, s.68, 69.

12 İ Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.1, (Basım yeri ve yılı bulunmuyor), s.277.

yılında Çelebi Sultan Mehmet'in Osmanlı devletinde birliği sağlamasından sonra Çorum ve İskilip taraflarında yaşayan Kara Tatarlar Çelebi Mehmet tarafından Rumeli'ye geçirilip 1416'da Filibe ve çevresine yerleştirildi. 1420 yılındaki Şeyh Bedreddin isyanı sonrasında 1461 yılında Trabzon fethedilince Çorum'dan Trabzon'a nüfus hareketi yapıldı.¹³ 1509 yılında Şahkulu isyanı¹⁴ XVI. yüzyılın ortalarında Tokat- Amasya- Çorum üçgenini çevreleyen yöreler bölgesi öğrenci ayaklanmalarının merkezlerinden birisi durumundadır. XVI. yüzyılın ikinci yarısındaki Suhte ayaklanmaları, XVII. yüzyılın başlarında Celali isyanlarının önemli etkileri ve sonuçları görülür.¹⁵ XVII. yüzyıl boyunca Çorum Sancağına bağlı yönetim anlayışı sürerken 1841 yılında sancak Sivas'tan alınıp Ankara'ya bağlanır. 1864 yılında çıkarılan Teşkilat-ı Vilayet Nizamnamesi sonucunda İskilip Çankırı, Osmancık Amasya, Çorum merkezi Yozgat sancaklarına bağlanır. XIX. yüzyıl içerisinde Çorum ve çevresi ekonomik yönden gelişir¹⁶. Bir takım çete hareketlerine karşın Ulusal Bağımsızlık savaşının kazanılmasında Çorum önemli yer tutar.¹⁷ 335, 499, 503, 506, 528, 551, 1075, 1415, 1446, 1509, 1513, 1559, 1579, 1585, 1598, 1793, 1800, 1824, 1870, 1877, 1887, 1890, 1901, 1908, 1939 ve 1943 yıllarında Tokat- Amasya ve Çorum illerinde oluşan depremlerin¹⁸ ve 1619 yılındaki şiddetli yağmurun¹⁹ kuşkusuz yapılar üzerinde de olumsuz etkileri olmuştur.

Cemil Bey (Çorak-Cehralik²⁰) yerleşiminden (Harita:1), Şanlı Osman (Kanlı

13 Şahin, 1993, s. 374.; Uzunçarşılı, *Osmanlı...C.1*, s.347-349, 363-366.

14 İ Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.2, (Basım yeri ve yılı bulunmuyor), s.257, 258.

15 Joseph von Hammer, *Osmanlı Tarihi*, C.1, çev. M. Ata, Bugünkü dille özetleyerek yeniden yazan A. Karahan, İstanbul, 1991, 346-349.; Şahin, 1993, s. 374.; Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları*, İstanbul, 1995, s.162, 168-169, 386-387.; Nicolas Vatin, "Osmanlıların Yükselişi 1451-1512", *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi-I Osmanlı Devletinin Doğuşundan XVIII. Yüzyılın Sonuna*, Yay. Yön. R. Mantran, çev. S. Tanilli, İstanbul, 1995, s.139-141.

16 Sevgi Aktüre, "19. Yüzyılda ve 20. Yüzyıl Başında Çorum", *Çorum Tarihi*,s.123-125.

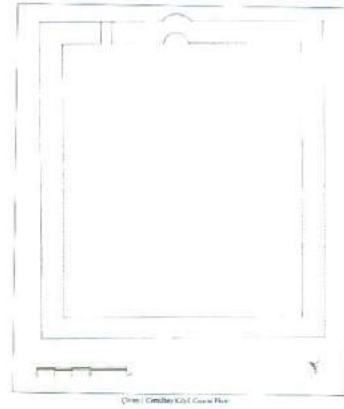
17 İlhan Tekeli, "Mütareke ve Kurtuluş Savaşında Çorum", *Çorum Tarihi*,s.169, 170.

18 Kazım Ergin- Uğur Güçlü- Zeki Uz, *Türkiye ve Civarının Deprem Kataloğu (Milattan Sonra 11 Yılından 1964 sonuna kadar)*, İstanbul, 1967, s.12-34.; Abdülkadir Dündar, *Çorum Cami ve Mescitleri*, Ankara, 2004, s.2.

19 Dündar, 2004, s.2.

20 Cehre sözcüğü açıkta olan, belli olan, görünen şey anlamına gelmesi yapının konumu belirtir şekildedir. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara, 2003, s.130. Köyün ileri gelenlerinin anlatımlarına göre köy 150-200 yıl önce

Osman) köyüne giderken, Alaca Irmağı Köprüsünü geçmeden önce yolun sağında bir cami kalıntısı bulunmaktadır (Harita:2). İlkın bu yapıya Sayın Prof. Dr. Erol Atalay dikkati çekmiş ve yazıtının Çorum Müzesine kaldırıldığını ifade etmektedir²¹ (Çizim:1, Resim:1-3). 10.7.2004 tarihinde incelediğimiz yapı, 15.30x 17.40 m. boyutlarındadır. Duvar kalınlığı 1.10-1.20 m. arasındadır.

Resim:1 Cemilbey Köyü Camii. Okulda 1984-1985 yıllarındaki görünümü (E. Atalay'dan).

Resim:3 Cemilbey Köyü Camii. Caminin kuzeydoğudan görünümü.

"Karlı İğde" olarak anılmış, 1864 yılında Kafkasya'dan göç eden kişilerden Naçu Bey, köyün kurulu bulunduğu toprakları satın almış ve buraya yerleşmişler. Çorak köyü 1902 yılında zamanın Dahiliye Nazırı Cemil Cahir Beyin adını alarak Nahiye olmuş. <http://www.Cemilbey.liyiz.biz> 1882- 1901 yılları arasında Sivas bölgesine Kafkasya'dan göçler sürmüş, 22 nüfus ile Karahisar sancağı da henüz muhacirlerin iskanlarının uygulanmadığı alanlar içerisinde gösterilmektedir. Süleyman Erkan, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)*, Trabzon, 1996, s.147-150. Bu anlatımlardan Osmanlı döneminde Çorak- Cemilbey adıyla anıldığı ve yerleşimlerin sürdüğü anlaşılmaktadır.

21 Atalay, 1985, s.67, dpn.12.

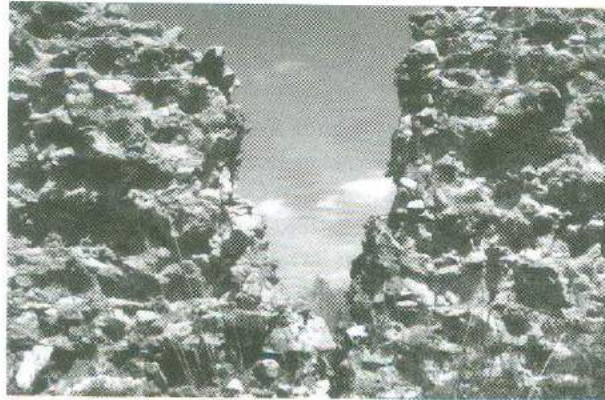
Yapımında moloz taşın ağırlıklı olarak kullanıldığı yapı oldukça bakımsız olmakla birlikte kaplama taşlarının çoğu dökülmüş durumdadır (Resim:4). Buna karşın bir takım özellikleri belirleyebilmek mümkündür. Doğu cephesinde iki açıklık belirlenebiliyor (Resim:5,6). Olasılıkla bunlar pencere

Resim:4 Cemilbey Köyü Camisi. Doğu cephesinin güneydoğudan görünümü.

Resim:5 Cemilbey Köyü Camisi. Doğu cephesinden ayrıntı.

Resim:6 Cemilbey Köyü Camisi. Doğu cephesinden diğer ayrıntı.

açıklığı olmalıdır. Sağlam durumda olan duvar kalıntılarında ise kaba ve ince moloz taşların dönüşümlü olarak kullanılması duvar tekniği konusunda fikir vermektedir (Resim:7,8). Güney duvarında günümüze gelebilen mihrap nişi 1.50 m. genişliğinde ve 0.55 m. derinliğindedir (Resim:9,10). Erol Atalay'ın verdiği fotoğraflardan mihrabın sivri kemerle çevrildiği anlaşılmaktadır (Resim:2). Kemer izleri ve köşe taşları günümüzde de belirgindir (Resim:11,12). Köşe taşları büyük iri taşların kullanılmasıyla yapılmıştır ve ahşap hatılların duvarda kullanılması yine yapım tekniğini gösteren yönlerdendir (Resim:13-15). Bu cephede de bir açıklık bulunmaktadır, olasılıkla iki pencere açıklığından söz edebilmek mümkün görünüyor.

Çorumlu Dergisi'nde "Çorumun cenubu şarkisinde Cemilbey Nahiyesine yarım saat mesafede bir tepe üzerinde bulunan harap olmuş bir caminin çok

Resim:7 Cemilbey Köyü Camisi. Caminin içerisinden görünüm.

Resim:8 Cemilbey Köyü Camisi. Duvarlardan ayrıntı.

Resim:9 Cemilbey Köyü Camisi. Güney duvarından görünüm.

Resim:10 Cemilbey Köyü Camisi. Mihrabın görünümü.

Resim:11 Cemilbey Köyü Camisi. Mihraptan ayrıntı.

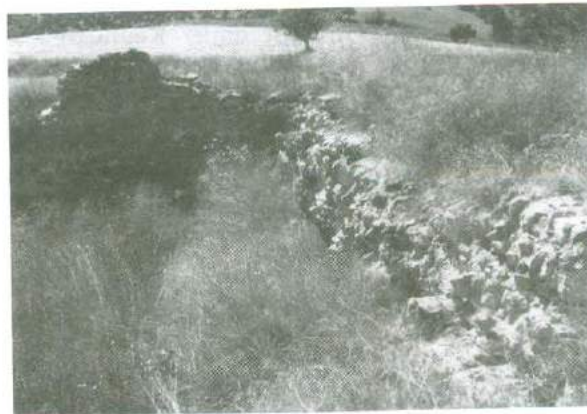
Resim:12 Cemilbey Köyü Camisi. Mihraptan diğer ayrıntı.

Resim:13 Cemilbey Köyü Camisi. Güney duvarından ayrıntı.

Resim:14 Cemilbey Köyü Camisi. Güney duvarından diğer ayrıntı.

Resim:15 Cemilbey Köyü Camisi. Kuzey ve batı duvarları.

kıymetli bir kitabesi" şeklindeki anlatım²² (Resim: 16) bizim için çok önemli bilgiler veriyor ve bu anlatımdan yazıtın incelediğimiz camiye ait olduğu sonucu ortaya çıkıyor. Günümüzde Çorum Müzesi'nde bulunan ve 124868 numara ile envantere kayıtlı olan yazıt 0.97x 0.43x 0.20 m. boyutlarındadır (Resim:17). Müze kayıtlarında Kalehisar taraflarından 19.8.1968 tarihinde Alacahöyük Müzesi'ne getirildiği belirtiliyor.

Yazıtta;

السلطان
قد بنا هذا المسجد في ايام السلطان
المعظم علا الدنيا والدين ابو الفتح
كيقباد ابن كبحسرو برهان امير المؤمنين
العبدا الضعيف المحتاج الى رحمة ربه
ايازعتق الملك المسعود في سنة ستة عشر و ستمائة

ifadesi geçiyor.

Okunuşu; Es Sultan/ kad bena hâza'l-mescid fî-eyyam-ı Sultânü'l-/mu'azzam alâü'd-dünya ve'd-dîn ebu'l- feth/Keykubad bin Keyhüsrev burhan-ı emîrû'l-mü'minîn/abdu'z-za'îf el-muhtac ilâ-rahmeti rabbihî/Ayaz Atik el-melikü'l-mes'ûd fî-seneti sitte aşere ve sittemaye.

Türkçe Anlamı; Bu mescidin yapılmasını, yüce Sultan din ve dünyanın temsilcisi fetihler sahibi, müminlerin emiri Keyhüsrev oğlu Keykubad devrinde zayıf ve yüce Allah'ın rahmetine ve affına muhtaç, Ayaz-ı Atik Melik Mesud 616/1219-20 yılında emretti.²³

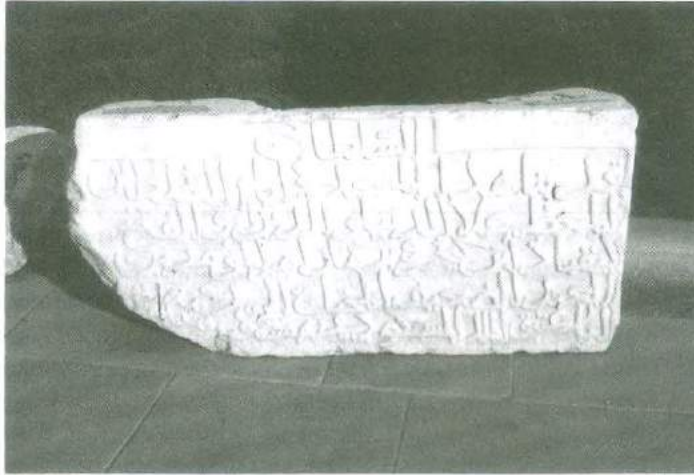
616/1219-20 yılı ile I. Alaeddin Keykubad dönemi bilgileri yanı sıra Ayaz-ı Atik el Melik Mesud adının belirlenmesi. Diğer bir anlatımla 616/1219-20

²² "Çorumun Tarih Belgeleri", *Çorumlu Dergisi*, Yıl:1, S.3 (?), 15 Haziran 938 (1938), s.105.

²³ Yazıtın okunmasındaki katkılarından dolayı Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Araştırma Görevlisi Ali İhsan Yapıcı'ya teşekkür ederim.

Resim:16 G nt m zde Çorum Müzesinde bulunan ve olasılıkla camiye olabilecek yazıt ( orumlu Dergisi'nden).

Resim:17 Yazıttan diğ r görüntüm (Çorum Müzesi arşivinden).

yılında I. Alaeddin Keykubad döneminde Eski Ayaz yerleşiminde Melik Mesud tarafından yaptırılan bir caminin varlığını öğrenmiş bulunuyoruz.

Konuyla ilgili çalışmalarda Melik Mesud adı belirlenebiliyor. II. Kılıç Arlan ülkeyi melik olarak 11 oğlu arasında paylaştınca Ankara merkez olmak üzere  ankırı, Kastamonu ve Eskişehir bölgesinin sorumluluğ  Muhiddin

Mesud'a verilmiştir.²⁴ Bu kişinin adı yayınlarda Melik Mesut olarak da geçiyor. Yazıtta 616/1219-20 ve I. Alaeddin Keykubad adının bulunması başka bir Melik Mesud olabileceğini düşündürüyor. Eski Ayaz konusuna gelince günümüzde Çorum merkezine bağlı, yaklaşık 8 km. uzaklıkta ve kuzeybatı yönünde bir köy yer alıyor²⁵ (Harita:1). Burasının Cemilbey (Çorak) köyüne oldukça uzak durumda olması Cemilbey yakınlarında Eski Ayaz yerleşiminin olabileceğini akla getiriyor.

Cami boyuna (derinlemesine/dikine) düzenlemelidir. İç mekan 4.00x4.40x4.00 m. ölçülerinde olan üç sahına ayrılabilir (Çizim:2). Sahınların üzeri beşik tonozlarla örtülü olmalıdır. Boyuna düzenlemeli ve mihrap duvarına dik üç sahnalı planı ile Anadolu'da Selçuklu döneminde; Ani Menuçehr Camisi 1072-1092, Divriği Kale Camisi 576/1180-81, Bayburt Ulu Camisi XIII.yüzyılın başları/1200-1225, Kayseri Kölük Camisi 607/1210-11, Niğde Alaeddin Camisi 620/1223, Amasya Burmalı Minare Camisi 640/1242-43, Mazgirt Elti Hatun Camisi 650/1252-53,²⁶ Bünyan Ulu Camisi 654/1256-?, Amasya Gökmedrese Camisi 665/1266-67, Gülşehir- Kızılkaya Köyü Camisi XIII-yüzyılın sonları 1293-? ve Ayaş Ulu Camisi XIII.yüzyılın sonları-XIV.yüzyılın başları ile

24 İbn-i Bibi, *Anadolu Selçuki Devleti Tarihi, Farsça Muhtasar Selçuknamesinden, Türkçeye çeviren M.N. Gençosman, Notlar ilave eden F.N. Uzluk, Ankara, 1941, s.24.; Ali Sevim- Yaşar Yücel, Türkiye Tarihi Fetih- Selçuklu ve Beylikler Dönemi, Ankara, 1989, s.135.; Turan, 1993, s.217.*

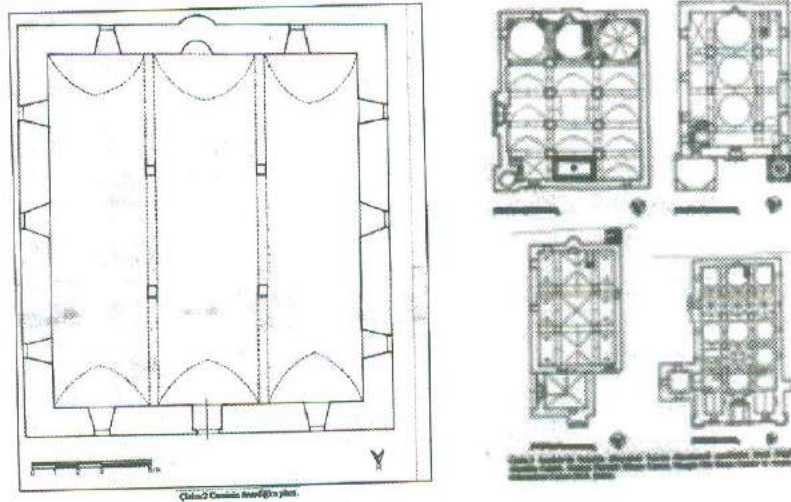
25 Bursa- M. Kemal Paşa Merkez, Bursa Yenişehir Merkez, Çorum-Merkez, Denizli-Acıpayam Kızılhisar ve Sinop- Türkeli Helaldi yerleşimlerinde Ayaz adını taşıyan köyler bulunmaktadır. *Köylerimiz* (1 Mart 1968 Durumu), İçişleri Bakanlığı Yay., Ankara, 1968, s.59. 24.9.2004 tarihinde köy muhtarı Sayın Mehmet Şeker (72) beyle yaptığımız telefon görüşmesinde köyün kuruluşunun Kadı oğulları sülalesine mensup kişiler tarafından gerçekleştirildiğini ifade etmiştir. Kadıoğulları, XIX. yüzyılda; Bursa, Çanakkale, Çankırı, Çorum, Samsun Denizli, Diyarbakır, Düzce, Edirne, Elazığ, Erzincan, Erzurum ve Trabzon'un önde gelen sülalelerindendir. Bolu ve Samsun'da etkin oldukları anlaşılmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, A.MKT.Um.Dosya No:290/69, BOA, İHB, Dosya No:172. Ayaz adının benzer illerde bulunması illerde Kadıoğulları ile Ayaz adının ilintili olduğunu göstermektedir. Çorum'da Azap Mehmet Mahallesi 1135/1722 yılında yaptırılan bir camiden söz ediliyor. DüNDAR, 2004, s.137. Kadı Burhaneddin ile Kadıoğulları arasında da ilinti olabileceğini düşünmek gerekiyor.

26 Mustafa Kemal Şahin, "Mazgirt Elti Hatun Camisi, Türbesi ve Çoban Baba (Dede) Türbesi Üzerine Gözlemler", *Anadolu Arkeolojisine Katkılar: 65. Yaşında Abdullah Yayıncı'ya Sunulan Yazılar*, Ed. Turan Takaoğlu, İstanbul, 2006, s.345-364.

benzerlikler göstermektedir (Çizim:3).²⁷

Uluborlu, Kalehisar, Niksar, Antalya, Kayseri, Konya... kent örneklerinde olduğu gibi genellikle Selçuklu yerleşimlerinin merkezini camiler oluşturmaktadır.²⁸ Diğer yandan caminin dışında olasılıkla diğer yapıların olabileceğini düşünebiliriz (Resim:18,19). Bu konuda bir şey diye bilmek için kuşkusuz daha geniş araştırmalar ve kazı yapmak gerekiyor. Cami gerek yapımında kullanılan taşlar gerekse yapım teknikleri yönüyle Kalehisar'da bulunan yapılarla benzerlik göstermektedir (Resim:20-22). Bu nedenlerle Kalehisar'ın dışında ikinci bir Selçuklu yerleşimi veya kenti olasılığını da gözden uzak tutmamak gerekiyor.

Çorum merkezinde; Kale²⁹, Ulu Cami (onarım geçirmiş)³⁰ ve Kalehisar'dan getirildiği belirtilen Davut oğlu Ahmet tarafından Ankaralı Neccar Abdullah oğlu Davut'a (Amel-i Davud bin Abdullah en- Neccar el- Ankaravi'ye yaptırılan minberi³¹, Alaca yakınlarında Kalehisar'da günümüze gelemeyen cami, medrese, han, çini fırınları³², Alaca'da Hüseyin Gazi Medresesi (XIII. yüzyılın ortaları)³³, İskilip Kalesi³⁴ Selçuklu dönemine ait önemli yapıtlar olarak sıralanabilir. Günümüze ulaşabilen veya varlığını belirleyebildiğimiz yapıtlar Çorum ve çevresinde Anadolu Selçuklularının yoğun imar etkinliklerinde bulunduklarının kanıtlayıcıları durumundadır.

Resim:18 Caminin çevresindeki oksitlika yapı kalıntıları olabilecek alanlardan görüntü.

Resim:19 Caminin çevresindeki oksitlika yapı kalıntıları olabilecek alanlardan diğer görüntü.

Resim:20 Kalehisar'dan görüntüm (21-Şemmuz-1992).

Resim:22 Kalehisar yerleşiminde bulunan yapı kalıntılarından diğer görünüm.

- 27 Bu konuda bkz. Mustafa Kemal Şahin, *Anadolu'da Selçuklu Döneminde Dikine Planlı Camiler*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2004.
- 28 Tuncer Baykara, "Ulu Camii- Selçuklu Şehrinde İskanı Belirleyen Bir Kaynak Olarak", *Belleten*, C.LX, S.227, Ankara, 1996, s.33-59.; Tuncer Baykara, "Selçuklu Devri Türk Şehrinin Temel Özellikleri", *1. Uluslar arası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler-I*, Konya, 2001, s.149-153.
- 29 Bakırer...64.
- 30 İhsan Sabuncuoğlu, "Çorumda Ulu Cami", *Çorum Tarihine Ait Derlemelerim-I*, Çorum, 1971, s.27-30.; Dündar, 2004, s.84-101.; Ali İlca, *Çorum Ulu Camii ve Vakıfları*, Ankara, 2006, s.37-44.
- 31 Haluk Karamağaralı, "Çorum Ulu Camiindeki Minber", *Sanat Tarihi Yıllığı-I*, 1964-1965, İstanbul, 1965, s.120-142.; Zafer Bayburtluoğlu, *Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yapı Sanatçıları*, Erzurum, 1993, s.36-41.
- 32 Oktay Aslanapa, "Kalehisar'da Bulunan Mimari Eserler", *Sanat Tarihi Yıllığı-II*, İstanbul, 1966-1968, s.1-4.; Michael Meinecke, *Fayencedekorationen Seldschukischer Sakralbauten in Kleinasien*, Teil:II, Beiheft:13, Tübingen, 1976, s.157-158.; Gönül Öney, "Bir Grup Selçuklu Seramiğinde İnsan Tasviri", *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi-III*, İzmir, 1983, s.91-92.
- 33 Aptullah Kuran, *Anadolu Medreseleri*, C.1, Ankara, 1969, s.77-79.
- 34 Selçuklulardan Sultan Alaüddin tarafından fethedildiği belirtiliyor. Fügen İlter, *Bir Anadolu Kenti İskilip*, Ankara, 1992, s.6. Caca Oğlu Nureddin'in Vakfiyesi'nde Mescid (Ürürkiye Mescidi, İğdişbaşı Hanı, Emir Kızıl Hamamı (Eski Hamam), Yeni Hamam, Cami, Amire Medresesi, Medrese, İskilip Kalesi olmak üzere toplam dokuz yapıdan söz edilmesi Anadolu Selçuklularının yoğun imar etkinliklerinde bulunduklarını gösteriyor. Zafer Bayburtluoğlu, "Caca Oğlu Nureddin'in Vakfiyesi'nde Adı Geçen Yapılar", *Vakıflar Dergisi*, S.XXV, Ankara, 1995, s. 5-8.; Ahmet Temir, *Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur El-Din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Arapça -Moğolca Vakfiyesi*, Ankara, 1989, s. 56, 123, 124.

Çorum'da Sinema Tarihi

Gazanfer ERYÜKSEL*

Bu çalışmamı Çorum'un kültür ve sanat yaşamının en renkli ve üretken siması sevgili arkadaşım Mahmut TUNABOYLU'nun anısına adıyorum.

ÖNSÖZ GİBİ...

Kentlerin tarihine bakarken bazı kurumlar, olguları yerli yerine koymanın mihenk taşlarıdır. Kent kavramı Anadolu'nun antik tarihinde tiyatro ile kimlik kazanmıştır. Hepsi Açık hava tiyatrosu olan bu yapılar taş mimarisinin ve akustik tekniğinin eşsiz yapıtları olarak bugün de kültür ve sanata ayrıca turizme hizmet etmektedirler.

20. yüzyıldaki kent kavramına tiyatronun yanında bir kurum daha eklenecektir. Sinema... Anadolu'da 1919'dan sonra giderek yükselen bağımsızlık ateşleri Cumhuriyetin kuruluşu ile taçlanacaktır. (1923)

Cumhuriyet, yıkılan bir imparatorluğun küllerinden bir devrim yaratmıştır. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte toplumda yaşanan sevinç ve coşku yeni dönemin insanının oluşması için kendi kurumlarını birer birer inşa edecektir.

Bu yapılar şehirlerde Halkevleri, köylerde Köyodaları, Devlet Konservatuarının çekirdeği olan Musiki Muallim Mektebi, Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu'dur. Bu beşliye "Cumhuriyetin Beşi biraradası" diyebiliriz. Bu temel yapı, Cumhuriyetin insana, kültüre ve sanata verdiği önemin göstergesidir.

Daha önceleri bağımsız bir sancak iken 10 Nisan 1924'de 491 sayılı Yasa ile İl olan Çorum, merkezi yönetimden yeterli destek ve yatırım görmese de zaman içinde tarıma dayalı sanayileşmenin ve kentleşmenin en ilginç örneklerinden biri olacaktır.

Bu çalışma eksikleri olsa da kent olmanın evrensel işaretlerinden olan sinemanın Çorum'daki tarihinde ilk yazılı metindir. Bu araştırmada emeği geçen kaynak kişilere; Sefa Yalçın, İhsan Yalçın, Ahmet Naci Özturan, Sami Erhan, Gürkan Bozdoğan, Soner Özdoğan, Atakan Özdoğan ve Kaya (İsmail) Üstündağ'a şahsım ve geleceğin araştırmacıları adına teşekkürü bir borç bilirim.

Çorum'un sinemalarına emek veren insanlarından derlediğimiz bilgiler sözlü kültürün kaybolma riskinden kurtararak yazıyla raptedilmiş ve onlar

* Araştırmacı, yazar

için yeni bir yolculuk başlamıştır. Yolları açık olsun...

GENEL GİRİŞ

Sanayi devriminin sonucu olarak 19. yüzyılın sonlarında modern kentler ve sinema tarih sahnesindeki yerlerini alırlar. Tiyatro antik çağlardan başlayarak kent olmanın nasıl başat ölçütlerinden biri ise sinema da 20. yüzyılda kentleşmenin ve modernitenin ölçütü olacaktır. Öyle ki sinema sadece Paris, Berlin, Londra, Viyana gibi modernliğin başkentleriyle sınırlı kalmayacak, Bombay (Hindistan), İskenderiye ve Kahire (Mısır), İstanbul (Türkiye) gibi kentlerin de modernleşme deneyimlerine hız verecektir.

Toplumları yönetenler sinemanın kitleleri etkilemek ve yönlendirmek için ne denli önemli bir araç olduğunu çok çabuk fark ederler. Modern çağı tanımaya, anlamaya ve onu eleştirmeye çalışan düşünür ve sanatçılar da aynı nedenle sinemaya ilgisiz kalamazlar.

"Walter Benjamin, "Sinema geldi ve zindandan oluşma bu dünyayı saniyenin onda biri uzunluğundaki zaman parçasının dinamitiyle paramparça etti; şimdi bu dünyanın geniş bir alana yayılmış yıkıntıları arasında serüvenli yolculuklara çıkmaktayız." derken 20. yüzyılın ve sinemanın ne denli örtüştüğünü vurgulamaktadır."

"Alfred Dublin ise Berlinlilerin günlük yaşamında sinemanın ekmek kadar gerekli olduğunu çok çabuk sezecektir. Mayakovsky, şiir ve filmleriyle "Bolşevik sinemaya" eşlik ederken; Apollaniere Paris gecelerinin sarhoş edici ışıkları ve sinema için "özel dergi" çıkaracaktır."

"Modernitenin hem mekanizması hem de "kahramanı" olan kent ve sinema Proust, Beckett, Musil ve Kafka'nın edebiyatını; Shönberg ve Mahler'in bestelerini, Picasso, Dali ve Grozs'un resimlerini etkilerken kendi dili ve dilleriyle modern hayatın sıkıntılarını ifade edecektir. "Kent havası insanı özgür kılar" sözü bireyleşme ve bireyin üzerindeki küçük çevrelerin (kasaba, küçük kent) baskısını kaldırmaya göndermeler yaparken modern kent hayatı/havası sıkıntı, tek başınlık ve mutsuzluğu da getirir kentin sakinlerine..."

Bu konuyu işleyen yönetmenlere örnek olarak Vertov, Eisenstein, R. Clair, F. Lang, O. Wells, Antonioni, Bergman, Bunuel, Yusuf Şahin, Yılmaz Güney, Lütfü Akad, Metin Erksan, Nuri Bilge Ceylan, Zeki Demirkubuz gibi ustaları sayabiliriz.

Türkiye'de toplumsal araştırma ve eleştirilerde sinemanın önemli bir yer bulamayışı sinema-modernlik ilişkisinin önem ve değerini azaltmaz, aksine ülkemizdeki kentleşmenin tarihine zenginlik katacak "atıl bırakılmış" bir alan

sunar.

Sinema 20. yüzyılın en önemli icatlarından olduğu kadar sosyal ve kültürel bir aktör olarak sıkıntılarla ve ağır koşullarda geçen kentsel hayatın estetize edilmesi konusunda da toplumsal bir rol üstlenmiştir.

Batı toplumlarında önce "alt tabakalar" da ilgi gören ve ancak 1910'lardan sonra orta sınıf ve burjuva çevrelerinde kabul gören sinema, batı ülkelerinden sonra birkaç yıl içinde (İstanbul, Kahire, Tahran, Beyrut, İskenderiye) "üst tabakalar"dan geçerek "alt tabakalar"a yayılırken kentlerin modernleşme süreçlerine tanıklık edecektir.

Batıdaki tersine Türkiye'deki sinematografik deneyim, hemen hemen 1950'lerin sonlarına kadar zengin ve kentli kesimin bir ayrıcalığı gibidir. Batı ülkelerinde sinema, tiyatro, bale gibi diğer gösteri sanatlarına göre "küçük insanların" eğlencesiyken Türkiye'de "büyük insanların" bir "Frenk eğlencesi"dir sanki... Zengin, şık ve kibar olanla özdeşleşmiştir adeta...

Sinemanın icadından ancak 50-60 yıl sonra Türk toplumunu temsil edebilecek bir noktaya gelebildiği görmekteyiz. 1920'lerin sonunda İstanbul'daki sinema salonu sayısı 35'i, 1930'ların başında seyirci sayısı 3 milyonu bulacaktır.

Türkiye'deki sinema seyircisi genel olarak "Kemalist modernleşme"yi benimseyen kentlilerdir. Atatürk de zaman zaman Ankara ve İstanbul'da sinemaya giderek, kadın ile erkeğin birlikte film izleyebilme olanağına öncülük edecektir hemen her konuda olduğu gibi...

Ancak, "Kemalist modernleşme"nin diğer batılı olgulara yöneldiği kadar sinemaya ilgi gösterdiğini söyleyemeyiz. Halkevleri döneminde (1932 -1950) sinema ile ilgili genel merkez yönlendirmeleri olsa da gerek salon, gerekse özellikle sinema makinesi ve film bulunmasındaki güçlükler de gözden kaçırılmamalıdır.

Cumhuriyet dönemi tiyatrosuna nasıl Muhsin Ertuğrul damgasını vurmuşsa sinema da onun yönetimindedir. Muhsin Ertuğrul'un sinematografik çalışmaları Cumhuriyetin kulvarında ancak batı sinemasına öykünen yapımlardır.

Avrupa ve Amerikan sinemasından başka Mısır sineması da yıllarca taklit edilecek, ancak bir süre sonra Mısır filmlerinin yasaklanması gündeme gelecektir.

Türk sinemasına egemen olan anlayış Avrupai kahramanların bir masal boyutunda işlenmesidir. 1960'lı yıllara dek Türkiyeli sinema seyircisi ister kentli, ister kırsal kesim insanı olsun batı sinemasının, özellikle Hollywood filmlerinin, taklidi senaryolarla avutulmuştur. Bu yıllar sinema salonlarının

İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlerden diğer kent ve kasabalara da yayıldığı dönemdir.

Sinema salonlarının Anadolu'da yaygınlaşması sonucu "Yeşilçam Sineması" olarak zaman içinde sıfatlandırılacak olan sinema sektörü büyük kazançlar elde edecektir. Ancak elde edilen kârlar başka sektörlerle kaydığından Türk sineması kurumlaşamaz. Bu durumun sonucu özellikle kriz dönemlerinde görülecek "Yeşilçam Sineması" televizyonun yaygınlaşmasıyla seyirci kaybına uğrayacaktır. Krizden "seks filmleri furyası" ile çıkılmaya çalışırsa da ailenin sinemadan kaçışı hızlanarak devam eder. 1950-1980 arası Türk sinemasının "Altın yılları"dır. 1960'larda seyirci sayısı 34 milyonu aşacak, salon sayısı 3000'i bulacak, film üretimi ise 200'ü geçecektir.

Kriz dönemi ile çekilen film sayısı onu rakamlara kadar düşer. 1980'li yılların ortalarında özel televizyonların kurulması ve hızla yaygınlaşması ile sinema iyice bitkisel hayata girecektir. Salonlar pasaj, iş merkezi, depo gibi yerlere dönüşür. Bu durum 1990'lı yılların sonlarına dek sürer. Büyük kentlerde hızla kurulan alışveriş merkezlerinde multipleksler açılır. K. Feigelson'un "Amerikan sinemasının yeni uçak gemisi" olarak tanımladığı multipleksler kentleri ve banliyöleri hızla kuşatacaktır. Amerika'nın "Sine-Politikası" hem tüccarın sermayesine sermaye katmakta, hem de politik kültürel bir eğitim vermektedir küreselleşen dünyanın insanlarına.

2000'li yıllara gelindiğinde Amerikan sineması yaygınlaşma alanı olarak Anadolu kentlerine yönelir. Modern hayaller evi sinema için yeni bir dönem başlar Anadolu kentlerinde...

Amerikan sinemasının Avrupa sinemasını tarihe gömdüğü bir çağ yaşanmaktadır. Sadece Avrupa sineması mı? Hayır. İstanbul'daki sinema festivalini izleyebilen küçük bir azınlık sayılmaz ise bugün Türkiye'de dünya sinemasının örneklerini izlemek mümkün değildir. Bir Moritanya, Portekiz, Finlandiya, Hint, Mısır veya Suriye filminin izlenmesi Türkiye'de olanaksızdır.

20. YÜZYILIN BAŞINDA ÇORUM'UN SOSYAL PROFİLİ

1902 Tarihli Ankara'ya ait Salnamede Çorum merkez ilçe nüfusunun 16.992 olduğu bildirilir.

1924 yılında İl olan Çorum'un 1926-1927 Salnamesinde beş ilçesiyle birlikte nüfusu 229.036'dır. Aynı tarihte Merkez ilçede bucak ve köylerle birlikte nüfus 55.177'dir. Merkezde 4.349 hanede 19.049 nüfus bulunmaktadır.

1935 Nüfus sayımından itibaren Merkez/Şehir nüfuslarının dökümü şöyledir.

1935 20.151, 1940 22.776, 1945 20.307, 1950 22.833, 1955 25.765, 1960 34.726, 1965 41.574, 1970 54.576, 1975 64.852, 1980 75.726, 1985 90.725, 1990 116.810, 2000 161.3212'dir.

20. yüzyılda Çorum ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanan geleneksel yapısını sürdüren bir görünümdeydir. Ancak zaman içinde tarıma dayalı bir sanayileşme süreci yaşanacaktır. Bu süreç un fabrikaları ve toprak sanayii ile başlayıp yüzyılın son çeyreğinde farklı sanayi dallarında çeşitlenerek sürer.

20. Yüzyılda Çorum'da eğitim kurumları

Sübyan Mektepleri (Mahalle Mektepleri) ile medreseler il ve ilçelerde devam ederken 1902 yılından itibaren devlet tarafından açılan ilkokullar il genelinde giderek artmaya başlar.

Çorum'da ilk Rüştîye (Orta Okul) 1876 yılında açılmıştır. İkinci Rüştîye mektebi 1988'de İskilip'te açılacaktır.

Çorum'da ilk idadi (Lise) 1902 yılında açılır. Aynı tarihli Ankara İli Salnamesinde Çorum Merkezde Kız Rüştîye Mektebi olduğu belirtilmektedir. Yine aynı tarihli Salnameden 6 Sübyan Mektebi, bir Ermeni ve bir Rum okulu olduğu anlaşılmaktadır.

1902 yılında açılan idadi (lise) 1924-1925 yılına dek devam eder. Çorum 20 yıl lisenin açılması için uzun bir mücadele verecek ve ancak 1945 yılında Liseye kavuşacaktır. Çorum Lisesi ortaokul ile beraber 1966-1967 öğretim yılına dek devam ederve 1966-1967'de Eti Ortaokulu olarak orta kısmı ayrılır.

Erkek Sanat Enstitüsü 1942 yılında açılır. Kız Sanat Enstitüsü ise 1941 yılında Akşam Kız Sanat Okulu olarak açılıp 1942'de Enstitü haline getirilecektir. Ticaret Lisesi ise 1967'de hizmete girer.

1950'li yıllarda ayrıca İlk Öğretmen Okulu (1955), İmam Hatip Okulu (1953) vardır. Sağlık Koleji ise 1965'de öğrenime başlar.

Cumhuriyet döneminde Çorum'un hızlı bir okullaşma yaşadığı görülür. 21. yüzyıla gelindiğinde okur-yazarlık oranı % 96'dır.

Çorum genelinde 1999-2000 öğretim yılında 702 ilköğretim okulunda 94.962 öğrenci eğitim görmektedir. 61 genel ve mesleki lisede ise 17.919 öğrenci bulunmaktadır.

2000 yılında şehir merkezinde 37 ilköğretim okulu vardır. Bu okulların 25'inin bünyesinde 819 öğrenci anasınıfında öğrenim görmektedir.

Çorum'da yüksek öğrenim

Çorum'da Ankara Gazi Üniversitesi'ne bağlı fakülteler ve yüksek okullar Çorum Üniversitesinin altyapısı oluşturmuştur. Halen çatısı altında bizleri

konuk eden Hitit Üniversitesi'nde olmaktan kıvanç duyduğumu sizlerle paylaşmak istiyorum.

ÇORUM'UN İLK SİNEMASI ŞARK SİNEMASI

Çorum'da halen alt katları dükkan ve üst katları işyeri olan ve bir dönem Konak Oteli olarak hizmet veren binanın yerinde 1935 -1951 yılları arasında mülkiyeti Özel İdare'ye ait bir sinema vardır. Bu yapı Çorum'un ilk sinemasıdır. Şark Sineması olarak adlandırılan bu yapı karkas tekniği ile inşa edilmiş olup balkonu ahşaptır. O dönemi bilenler sinemanın 400 kişi kapasiteli olduğunu söylüyorlar. 40 yıl sinemacılık yapan Sami Erhan, Şark Sineması'nın iç mimari olarak İstanbul Kadıköy'deki Opera Sinemasının küçültülmüş bir benzeri olduğunu belirtmektedir.

Bu yapı 1951 yılında Ramis Ebil ve Ali Sıkı tarafından satın alınacak ve o dönemin önemli konaklama tesislerinden biri olarak Konak Oteli adıyla hizmet verecektir.

1935 -1950 dönemi Cumhuriyet tarihimize halkevleri ile damgasını basan yıllardır. Halen Belediye Başkanlık binası olan yapı, o yıllarda Halkevi tarafından kullanılmaktadır. Çorum Halkevi'nin Çorumlu adlı dergisinde yaptığımız incelemede söz konusu sinemada Çorum'da ilk film gösterilerinin yapıldığının öğreniyoruz. (15 Temmuz 1938 Tarihli 4. sayı)

"Çorumlu Dergisinde sinema için, "Halk terbiyesinde büyük tesirleri olan" ifadesi kullanılır. Bir ay içinde dört film gösterilir. "Bir Doktorun Vasiyetnamesi", "Allah'ın Bahçeleri", "Atlantik", "Monte Kristo".

"Temmuz 1938'de gösterilen filmleri 15 Ağustos 1938 tarihli 5. sayıdan öğreniyoruz. "Bozamboğ", Neşe İle", "Je Anita", "Bağdat Yolu", "NacAvvt"

"Ağustos 1938'de gösterilen filmleri 15 Eylül 1938 tarihli 6. sayıdan öğreniyoruz. "Siyah İnci", "Şubert'in Aşkı", "Bağdat Bülbülü".

YALÇIN SİNEMASI

(Kaynak kişiler İhsan Yalçın ve yeğeni Sefa Yalçın)

1940'lı yıllarda İhsan ve Salim Yalçın kardeşler Eğridere Çarşısında Güven Mağazası'nın sahipleridirler ve burada tuhafiye, radyo, saat satmaktadırlar.

İstanbul'da aynı işi yapan Yusuf Akçura'nın önerisi üzerine sinemacılığa başlarlar. 16 mm.lik sinema makinesini Yusuf Akçura'dan alırlar ve ona küçük bir hisse vererek filmleri de onun vasıtası ile temin ederler.

Özel İdare, Şark Sineması'nı yıllık 500 liradan kiralamak için ihale yapar.

İhaleye katılan tek kişi İhsan Yalçın'dır ve sinema 505 liraya kiralanır. Yalçın

İhaleye katılan tek kişi İhsan Yalçın'dır ve sinema 505 liraya kiralanır. Yalçın ailesinin belkisi Çorum'un sinema tarihini en önemli kişileri

1942 yılında Yalçın ailesi halen Eski Ankara caddesinde Metropoli

1942 yılında Yalçın ailesi halen Eski Ankara caddesinde Metropoli Mağazasının bulunduğu yerdeki Uzun Haru 13.500 liraya satın alırlar. 5.500 lirası peşin, kalan 8.000 lira ise iki yılda ödenecektir. Tam yıkım başlamıştır ki hissedarlardan biri bu satış şekline razı olmadığını söyleyerek kalan 8.000 lirayı hemen ister.

Yalçın ailesi yakından çıkan ahşap malzemeyi satarak kısa zamanda borçlarını öderler. Bu arada Yalçın ailesi hanın yanındaki kahveyi sinemaya dönüştürerek çalıştırmaya başlar.

1949 yılında Yalçın Sinemasının inşaatı başlar, projesini mühendis Fahri Meroğlu tarafından çizilen sinema 1951 yılında hizmete girer. İlk film "Rüzgar Gibi Geçti" dir. Artık 35 mm'lik sinema makinesi kullanılmaktadır. Sinema 550-600 kişiliktir. Ancak 1957'de ahşap balkonun betonarme olarak yenilenmesiyle sinema 700-750 kişilik kapasiteye ulaşır.

Sinemanın inşaatı sürerken yapılan hafriyatta bulunan taştan bir aslan heykeli şimdi Çorum Müzesi'ndedir.

Yalçın Sineması 1992 yılına dek Çorum'a hizmet vermeye devam edecek ve sinema krizine direnip en geç kapanan sinema olacaktır. Ayrıca Yalçın Sineması'nın yanındaki bir bahçede yine aynı isimle bir yazlık sinema yıllarca aynı aile tarafından çalıştırılır.

SARAY SİNEMASI

Yalçın ailesi (İhsan ve Salim Yalçın kardeşler) 1957 yılında Azap Ahmet Sokağında halen konağı satın alırlar. Konağın bahçesi 1958 -1959 yıllarında yazlık sinema olarak işletilir. (Yeni Sinema)

1963 yılında civardaki bazı küçük evler de alınarak Saray Sineması'nın yapımına başlanır. Sinemanın projesi mimar Turan Ilgaz tarafından çizilir. (Prof. Dr. Turan Ilgaz halen Devlet Tiyatrosu olarak kullanılan ve halk arasında "Kültür Salonu" olarak anılan binanın da mimarıdır.)

17 Ocak 1966'da Saray Sineması "Fedailer Mangası" adlı bir filmle hizmete girer. Bu sinema salon 700, balkon 500 olmak üzere 1.200 kişiliktir. Burada film gösterileri dışında uzun yıllar çeşitli konserlere de ev sahipliği yapar.

Türk sinemasında 1980'li yıllarda yaşanan kriz kaçınılmaz olarak Çorum'u da etkileyecektir. 1980'li yılların ortalarında Saray Sineması'nın salon kısmı düğün salonuna dönüştürülür. Balkonun ön tarafı kapatılıp bir perde eklenerek bir süre daha sinema olarak sinema olarak hizmet vermeye devam

eder. Ticaret ve Sanayi Odası kayıtlarından Saray Sineması'nın 13 Ocak 1987'de kapatıldığını öğreniyoruz.

TURAN SİNEMASI

Çepni Mahallesi Pertev Bey Sokak No.6'daki yapı Ahmet Naci Özturan tarafından işletilen Turan Sineması'dır.

Yalçın ailesi tarafından yürütülen sinemacılık faaliyeti Samsunlu Ahmet Naci Özturan'ın Çorum'da sinemacılığa başlaması ile renklenir, piyasaya rekabet gelir.

Ahmet Naci Özturan 1950 yılında Baha Bey Caddesinde halen Bahçeli Gıda adlı marketin bulunduğu yerdeki Şehir Kulübü'nün terasında Güneş adlı yazlık sinemayı işletmeye başlar.

Turan Sineması daha önce halk arasında "motorhane" olarak bilinen elektrik santral binasıdır. Mülkiyeti Mehmet Kaynak'a ait olup sinemaya dönüştürülmesi mühendis Fahri Meroğlu ile Nafiz Alaybeyoğlu tarafından projelendirilir. Sinema 23 Nisan 1954'de çalışmaya başlar. İlk film ""Ezo Gelin"" dir.

Ahmet Naci Özturan Çorum'un sinema yaşamına rekabeti getirirken kent reklamcılıkla tanışır. Uzun yıllar sinemanın canlı reklamlarını sokak sokak afişlerle gezerek ve haykırarak yapan Kaya (İsmail) Üstündağ, Naci, Çorum'a reklamcılığı getirdi..." der. Sinema kapılarına takılan ve "Fener" adı verilen dev afişlerin bizzat A. Naci Özturan tarafından çizildiğini de söyler Kaya Üstündağ.

Turan Sineması 1975 yılında kapanır. Bir, bir buçuk yıl kapalı kaldıktan sonra bina sahipleri tarafından Rüya Sineması adıyla işletilir. Bir süre sonra da yeni kiracısı tarafından ekmek fırınına dönüştürülür. İlerleyen yıllarda yıkılan binanın yerinde halen Milli Gençlik Vakfı'na ait bir öğrenci yurdu vardır.

Ahmet Naci Özturan'ın Ticaret ve Sanayi Odası'na 15 Mart 1957'de kaydolmuştur. Sicil kaydının kapanış tarihi ise 25 Haziran 1988'dir.

Ahmet Naci Özturan Çorum'da sinemacılık yaparken Osmancık, Alaca, Dodurga, İskilip ve Hamamözü'nde de sinemalar işletmektedir.

SİNEMA ÖZGÜR

(Kaynak kişi Gürcan Bozdoğan)

Halen Eski Ankara Caddesinde bulunan 2002 sonbaharına kadar YİMPAŞ Mağazası olarak hizmet veren bina, Bozdoğanlar Kolektif Şirketi Gürcan

Bozdoğan ve Ortakları tarafından inşa edilen ve Sinema Özgür olarak işletilen yerdir. Binanın Yapı ve Kullanma Ruhsatları Atilla Bozdoğan adınadır. İnşaatına 1971 yılında başlanmış olup projesi İnşaat Yüksek Mühendisi Salih İrem tarafından çizilmiştir.

Sinema Özgür 24 Mayıs 1973'de bir konserle hizmete girer. Bina, iç mimari olarak Ankara'daki Arı Sineması'nın bir minyatürüdür. Sinema; salon 800, balkon 500 kişi olmak üzere toplam 1.300 kişi kapasiteli şehrin en büyük sinemasıdır.

Sinema Özgür Ekrem Bora, Kamuran Akkor ve Vasfi Uçaroglu Orkestrasının konseriyle açılır.1980'li yıllarda televizyonun yaygınlaşması ve sinemanın yaşadığı kriz nedeniyle Sinema Özgür de 1982 yılında kapanır.

GÜNEŞ SİNEMASI

Baha Bey Caddesi'nde halen Bahçeli Gıda adlı marketin bulunduğu yerde bir dönem (1960'lı yıllar) Şehir Kulübü vardır. Tek katlı bir yapı olup terası ise yaz mevsiminde Güneş Sineması olarak hizmet vermiştir. Bu sinema Ahmet Naci Özturan tarafından işletilir.

ZAFER SİNEMASI

Zafer sineması Çorum'un yazlık sinemalarındandır. Halen Kuyumcular Arası'nda Ahlatçı Döviz adlı dükkanın bulunduğu yerden girilen etrafı dükkanlarla çevrili bir açık hava sinemasıdır. Bu sinema da Yalçın ailesi ile rekabete giren A.Naci Özturan tarafından işletilir.

1968 İL YILLIĞINDA ÇORUM'DA SİNEMALAR

Çorum'da Merkez ilçede üç, diğer ilçelerde dokuz olmak üzere on iki sinema vardır. Bu sinemaların bir yazlık (Açık Hava Sineması) 'tır.

Merkez İlçe	YALÇIN SİNEMASI
" "	TURAN SİNEMASI
" "	SARAY SİNEMASI

ALACA	HİTİT SİNEMASI
"	YENİ SİNEMA
BAYAT	UYSAL SİNEMASI

İSKİLİP YENİ SİNEMA (Ünalan)
KARGI YENİ SİNEMA
Mecitözü YENİ SİNEMA (Tepebaşı)
OSMANCIK YILDIZ SİNEMASI (Hem yazlık, hem kışlıktır)
SUNGURLU UĞUR SİNEMASI
ORTAKÖY Devamlı bir sinema yoktur. Haftada bir gün film oynatılmaktadır.

Sinemacı Ahmet Naci Özturan ile söyleşi...

Çorum'un sinema tarihinin en renkli siması A. Naci Özturan ile memleketi olan Samsun'da görüştük. Ahmet Naci Özturan 1968 İl Yıllığında Alaca'da "Hitit Sineması" olarak belirtilen sinemanın "Büyük Hitit Sineması" olduğunu,

Ayrıca, Atçı Baki'nin kahvesini yazlık sinema olarak çalıştırmaya başladığını ve bir taraftan da duvarlarının örerek ve üstünü kapatarak kış sezonunda "Yeni Sinema" adıyla kendisinin işlettiğini,

Alaca'da 1975'den sonra Yahya Bulut tarafından işletilen bir sinema daha olduğunu belirtir. "Bulut Sineması"...

Sungurlu'daki "Uğur Sineması"nın Belediye Başkanı'nı Haydar Emrali'nin oğlu Uğur Emrali tarafından,

Mecitözü'ndeki "Yeni Sinema"nın (Tepebaşı) Amasyalı ali-Zeki Emiroğlu tarafından,

İskilip'deki "Yeni Sinema"nın (Ünalan) Fahrettin Ünalan tarafından işletildiğini, 1970'li yıllarda İskilip Turan Sineması adıyla kendisinin bir sinema işlettiğini,

Osmancık'ta 1970'li yıllarda hem yazlık hem kışlık "Hisar Sineması"nın Mahmut Çörekçi tarafından işletildiğini,

1975'de Dodurga'da "Zafer Sineması"nı çalıştırdığını söyler.

SİNEMA DEMİR A

Sinema Demir A Çepni Mahallesi Hıdırlık Sokak no. 15'de 1998'den beri hizmet vermektedir. İşletmecisi Merzifon'da da aynı adlı bir sineması olan Ruşen Demir'dir.

ÖZDOĞANLAR SİNEMASI

Baha Bey Caddesindeki Özdoğanlar Sineması'nın birinci salonunun yapımına Ocak 2000 tarihinde başlanır. 15 Haziran 2000'de yapımı biten salon 30 Haziran 2000'de "Güle Güle" adlı filmle hizmete girer. Salon kapasitesi 237 kişilik olup 71 kişilik olup önce ikinci ve üçüncü salonlar daha sonra da iki salonun hizmete girmesiyle salon sayısı beşe çıkar. Özdoğan Sineması'nın tüm salonları havalandırılmalı ve klimalıdır.

Özdoğanlar Sineması salonlarının teknik özellikleri:

Salon 1	Dolby 5+1	237 kişi
Salon 2 -3	Dolby 5+1	71 Kişi X 2

Ses Gücü:

Salon 1	13.500 Watt
Salon 2 -3	6.000 Watt

Hoparlör sayısı

Salon 1	21
Salon 2 -3	15

Perde ölçüleri:

Salon 1	3.5x8 metre
Salon 2 -3	2x4.6 metre
Salon 4	4x1.7 metre
Salon 5	3x1.12 metre

Ayrıca bütün salonlarda Türkel 98 Projeksiyon Makinesi bulunmaktadır.

Sinema MB ve Saray Sineması

Daha önce Yalçın ve Saray Sinemalarını işleten Yalçın ailesi 21. yüzyılda da sinemacılık uğraşlarını sürdürürler. Eşref Hoca Caddesi'nde önce Bahar Market kompleksi içinde daha sonra CarrefuarSA içinde 158 kişilik iki salonda film gösterimi 30 Ocak 2004'den beri sürmektedir. Ses düzeni ise ses düzeninin ise dijital Dolby Sistemdir...

2004 yılının Eylül ayında eski Saray Sinemasının balkon kısmında 166, 70

ve 60 kişilik üç salon ile Saray Sineması yeniden seyircisi ile buluşur.

Son Söz gibi...

Çorum 21. yüzyıla, sinema alanında yeni salonlarla girer. Özdoğanlar Sineması'nın beş salonu ve Sinema MB'nin üç, Saray Sineması'nın üç salonu ile Çorum'da on adet sinema salonu bulunmaktadır. Bir diğer deyişle 1980'li yılların ikinci yarısında ve 1990'lı yıllarda yaşanan sinemasızlık dönemi sona ermiştir. Ayrıca toplumun tamamını kucaklayamasa da Sinema Demir-A hizmet vermektedir. Çorum'un sinema tarihinde Yalçın ve Saray Sinemalarını işleten Yalçın ailesi, sinemacılık misyonuna 21. yüzyılda da devam etmektedir.

İşin en ilginç yanı 1930-1940-1950-1970'li yıllara göre nüfus artmış, öğrenim düzeyi yükselmiş ve ekonomide tarıma dayalı bir sanayileşme yaşanmasına karşın sosyal yaşam özellikle sinema gibi bir alanda kıraç bir fotoğraf sergiler. Bu durumun nedenleri arasında 1970'li yılların ikinci yarısında yaşanan terör ortamı, televizyonun yaygınlaşmasıyla evine kapanan aileler gösterileceği gibi Cumhuriyet ve devrimlerin coşkusuyla yaratılan modern kentli insan modelinin değişime uğraması da önemli bir etkidir. Ayrıca bir yanda büyük kentler göç alırken Çorum Merkezin de kırsaldan aldığı göçlerle şehrin sosyokültürel yapısındaki değişim de göz önüne alınmalıdır. Sinema ve tiyatro kentli yaşam tarzının göstergesi olmaya devam etmektedir hala...

GİŞE MEMURU KEREP AYDOĞAN İLE SÖYLEŞİ

"BABAMIN DUALARI TUTTU SİNEMACI OLDUM"

G. ERYÜKSEL: Kendinizi tanıtır mısınız? Sinema hayatınıza nasıl karıştı?

Kerep AYDOĞAN: 1949 yılında Çorum'da doğdum. Ortaokulda öğrenciyken sinemayla tanıştım. O yıllarda sinema bir sevdaydı... Biz de ona kapıldık. Babam YSE'de çalışırdı. Bana sinemayı yasaklamıştı. Her arkadaşım sinemaya giderdi, bir bana yasaktı...

Babamın gece nöbeti olduğunda sinemaya giderdim. Turan Sineması'nda birinci 60 kuruş, Yalçın Sineması'nda 75 kuruştı. O parayı denkleme ne zordu ama... Babam harçlık vermezdi... Yumurta satıp 60 kuruşu denkledim mi benden iyisi olmazdı.

Babam sinemaya gittiğimi görürse, "Git, sinemacılar doyursun..." der evden kovardı. Ama hayat işte, beş yıl sinemalarda çalıştım, sinema doyurdu beni... Babamın duası tuttu. Böylece babamın sinemaya bakışı da değişti...

"Oğlum, iyi film olunca bana da yer ayır..." der oldu.

G. ERYÜKSEL : Nasıl sinemacı oldunuz?

Kerep AYDOĞAN : 1967 yılının Mayıs ayında 14.00 matinesine Yalçın Sineması'na gittim. Bilet alırken gişede bir yazı gördüm... "GİŞE MEMURU ALINACAKTIR" Heyecandan ilk filmi zor seyrettim. Şimdi adını bile hatırlamıyorum. Aklımda bir soru, "Acaba beni alırlar mı?" İlk film bitince sinemanın sahibi İhsan Yalçın ile konuştum.

Tahsilimi sordu... Ortaokulu ikinci sınıfta bıraktığımı söyledim. Lise mezunu müracaatlar varmış, Cumartesi uğramamı söyledi... Cumartesi günü sinema gittiğimde hiç umutlu değildim. Beni denemek için gişeye oturttu. Cumartesi günleri kadınlar matinesi olurdu... Nasıl kalabalıktı gişenin önü... Kan ter içinde kaldım... Ama işi de aldım.

Sonradan öğrendim ki lise mezunu başvuru yokmuş. Eğer olursa diye birkaç gün beklemişler. O günden sonra beş yıl sinemalara emek verdim. 1969'da askere gittim. 1971'de yeniden Yalçın Sineması'nda çalışmaya başladım. Daha sonra 1973'de Sinema Özgür açılınca oraya geçtim. Orada da bir yıl çalıştım. Yani toplam beş yıl sinemalarda gişe memuru olarak görev yaptım.

Sinemacının izni olmazdı. Her gün çalışırdık, ama bir tek 10 Kasım'da Atatürk'ün ölüm yıldönümünde sinemalar kapanırdı. Gişecilik dışında film aralarında da büfede meşrubat satardık. 1974'de Belediye'ye memur olarak girdim ve on yıl çalıştım. Sonra ayrılıp ciltçilik yaptım. Derken matbaacılık günleri başladı... Halen de sürüyor. Ama sinema hayatımda her zaman özel bir taşıdı ve taşıyor.

Makinist SAMİ ERHAN İLE SÖYLEŞİ

SİNEMAYLA GEÇEN BİR HAYAT

G. ERYÜKSEL : Kendinizi tanıtır mısınız? Sinema hayatınıza nasıl karıştı?

Sami ERHAN: 01 Ocak 1942'de Çorum'da doğdum. İlkokulun son sınıfında aile bütçesine katkıda bulunmak üzere çalışmaya başladım. Simit, gazoz, sakız vb şeyler sattım. O zamanlarda kitap kiraya verilirdi, biz o kitapları az bir kârla satardık. Rahmetli Atıf Kayışoğlu bu işleri yapardı.

1953 yılında Yalçın Sineması'nın önünde kitap satıyordum. Sinemanın temizliğini yapan, kapıda bilet kesen Hüseyin Abi (Bozalacı), "Gel seninle reklama çıkalım..." dedi. "Bedava film seyreder, 75 kuruş da ücret alırsın..."

Ben de kabul ettim.

O dönemde sokaklarda gezerek canlı sinema reklamları yapılırdı. Bu iş de sırtta taşınan afişlerle ve çığırtkanlıkla yapılırdı. Bir film afişı büyüklüğünde yanmaz kağıt dediğimiz bir maddeden yapılmış gayet hafif sinema tahtasına o günün film afişi takılırdı. Bir de "Bugün saat 2'de Yalçın Sinemasında" ibaresi bulunurdu.

Afiş tahtasını omzuma aldığımda yere değdiğini fark ettim. İpleri biraz gerip boyunu kısaltmaya çalıştık, hayli zor oldu ama tahtayı yüklendik... Bir elimizde de zil... Başladık mahalleri gezmeye... Gezerken de bir zili çalışıyorum, bir sesleniyorum, "Bugün saat 2'de Yalçın Sineması'nda son yılların en güzel, en heyecanlı, macera dolu, göz yaşları içinde seyredeceğiniz filmi..." Bu ve buna benzer sözlerle haftada en az üç gün reklama çıkardık. Ben önde, Hüseyin Abi arkada Çorum'un belli başlı mahallerini gezerdik.

Aklıma gelmişken söyleyeyim, o yıllarda bu işi yapmak hayli riskli idi. Niye dersenez, bizim yaptığımız bu reklamları mahallelerde çocuk, kadın görür imrenir ve sinemaya gitmek isterlerdi. Ancak evin erkekleri bu isteğe şiddetle karşı çıkar, evde kavga gürültü olurdu. Neticede ise azarı biz yerdik! Suçumuz kadını, kızı, çocuğu bu yaptığımız reklamlarla baştan çıkartmaktı! Çünkü sinemaya erkekler gider, ama kadınların gitmesi istenmezdi. Sebep, eğer sinemaya giderlerse ahlakları bozulur, yoldan çıkarlar gibi saf bir anlayış vardı. Şimdi o insanlar sağ olsalar da, ki çoğu rahmetli oldu, evlerimizdeki televizyonları görseler ne yaparlardı acaba?

Az kalsın unutuyordum, ilk yaptığım film reklamı "Bataklı Damın Kahpesi" ile "Leyla ve Mecnun" (Arap filmi) idi. O sıralar Arap filmleri, Tarzan, Lorel Hardy, Türk filmlerinde ise Cahide Sonku, Nevin Aypar, Muhterem Nur, Ayhan Işık, Talat Artemel, Süavi Tedü, Sami Ayanoğlu gibi sanatçılar gözde oyuncular dı. Bir de her seferinde sinemayı dolduran, günlerce oynayan filmler vardı. Mesela "Sazlı Damın Kahpesi", "Mezarımı Taştan Oyun", "Yedi Köyün Zeynep'i", "Tarzan" ve "Lorel Hardy" serisi çok tutulan filmlerdi. Ne zaman oynatsak salon dolardı. Bir "Avare" Raj Capor-Nergis senede 2-3 defa gelir bir hafta kapalı gişe oynardı.

O zaman sinemaya gitmek, adeta bir merasimdi. Temiz elbiseler giyilir, sinekkaydı tıraş olunurdu. Sinemanın kapısındaki leblebicilerden mutlaka çerez alınır dı. Çerezler içinde kabuklu fıstık en gözde olanıydı. Sinema başlayınca çatur çatur sesleri yükselirdi. Bu sestten rahatsız olanlar söylenince kavga çıktığı bile olurdu. Film bitince her akşam sinema süpürölür, en az 3-4 bidon gübür (çöp) çıkar, 8-10 kasa gazoz şişesi toplardık. Sinema değil piknik alanı sanki!

Yalçın Sineması'nda çalışmaya başladığında sinemanın çeşitli işlerinde

görev adım. Reklama çıkar, sinemayı temizler, iki film arasında büfede gazoz satardık. Bütün personel dayanışma içinde çalışırdık.

Gelelim sinemaların oturma düzenine... Sinema, oturma itibariyle üçe ayrılırdı. Salonun ön tarafına "birinci" denirdi, en ucuz yerd, arkalara ise "hususî" derdi. Bir de balkon vardı. Her bölümün fiyatları farklıydı. Balkon aileler için ayrılırdı. Hususide ise esnaf, birincide kalfa, cırak karışık şekilde otururdu. Bu durum yerli-yabancı filme göre bazen değışirdi. Yani vatandaş nerede rahat olursa orada otururdu.

Sinemaya girdiğimde makinist Lütfü Yalçın idi. Bir gün Lütfü Abi, "Sami gel, sana makinistliği öğreteyim, bir sanatın olur..." dedi. Ben de olur deyip cıraklığa başladım... Yıl 1956. İki sene cıraklıktan sonra Lütfü Abi askere gitti, bu defa küçük kardeşi Muhsin Yalçın ile makinistlik yaptım. Bir süre sonra Muhsin Abi büfeyi işletmeye başlayınca makinistlik tamamen bana kaldı. Bu iş 1978 senesine kadar devam etti. 1965'e kadar Yalçın Sineması'nın hem kapalı, hem de açık havasında makinistlik yaptıktan sonra gündüz Yalçın Sineması'nda, akşamları ise Saray'ın yazlık sinemasında (Yeni Sinema) çalıştım.

REKABET DÖNEMİ VE HEDİYELİ FİLMLER

Yeni Sinema, 1957'de Saray Sineması'nın yerinde açılan bahçe sinemasıydı. Bu sinema tahta balkonlu 1.175 kişilikti. 7x18 metre ebadında sinemaskop bir perdesi vardı. Bu perde filme ayrı bir güzellik katardı.

Yeni Sinema'daki filmlerin çoğu kapalı gişe oynardı. Şimdi Saray Düğün salonu olan yerde geniş bir bahçe vardı... Bazı seyirciler espri olsun diye "Çayırdan yer ver" derlerdi. Öyle ki yatarak film seyredenler de olur, bazen de uyuyup kalırlardı.

ÇORUM'UN SİNEMALARINDA REKABET DÖNEMİ

O yıllarda şimdiki Bahçelievler semti yeni teşekkül ediyordu. Şimdiki Bahçeli Gıda'nın olduğu yerde Şehir Kulübü vardı ve terası sinema olarak kullanılırdı. Bu sinemayı Samsun'dan Çorum'a gelen Naci Özturan adında biri işletiyordu. Daha sonra Naci Abi şu anda MGV'nin öğrenci yurdu olan yerde bir sinema açtı. Turan Sineması... Bu sinema basık tavanlı, oldukça küçüktü. Sandalye aralarından geçmek hüner isterdi. Sinemalar arasında kıyasıya bir rekabet başladı. Turan iki film ilan ederse, Yalçın üç film ilan ediyordu. Yalçın 10 bilet getirene bir bilet bedava veriyordu, Turan da aynı şekilde karşılık veriyordu. Her iki sinemanın çalışanları birbirini gözetler olmuştı. Her sinema afiş değışim gün ve saatini takip eder gözde filmlerin en iyisini

gösterime sokmağa çalışırdı. Bazen sıradan bir filmin afişi asılır karşı taraf esas filmin afişini asınca hemen afişleri söker kafa filmin afişini takardık. Bu olayın bazı günler iki üç defa tekrarlandığı olurdu. Uzun lafın kisası karşı tarafı alt etmek için türlü oyunlar sergilenirdi. Yalnız şuna dikkat ederdik, kalp, gönül kırma, kavga dövüş gibi nahoş olaylar olmazdı. Her şey efendice olurdu. Hatta reklam tahtalarını rakip sinemanın çevresinde dahi gezdirmezdik, ayıp olmasın diye.

HEDİYELİ FİLMLER

Günlerden bir gün duyduk ki, Naci Özturan hediyeli film oynatıyormuş. Bizim patronlar (Yalçın kardeşler), "Biz de başlayalım" dediler ve biz de hediyeli sinema günlerine başladık.

Hediye olayı da şöyle oluyordu. Sinema biletleri girişte ikiye bölünür, biri seyircide biri sinemada kalır bildiğiniz gibi. Filme ara verildiğinde sahneye bir masa ve mikrofon konur, sinema müdürü İsmail Kadayıfçı elinde parça biletleri attığı sepetle gelirdi. Salondan bir çocuk sahneye çağrılır ve sepetten 10 -15 bilet çektilirildi. Biletin seri numarası tutan seyirci gelip hediyesini alırdı. Hediyeler ise alüminyum tencere, çaydanlık, kahve takımı, çay bardağı, kevgir, tuzluk, gömlek, kravat, çorap gibi şeylerdi. Bu çekilişler bir süre devam etti.

G. ERYÜKSEL: O dönemin filmlerinden söz eder misiniz?

Sami ERHAN: O dönemde yerli filmler edepli, sözleri argo olmayan, küfür söylemeyen, her mevzusu ayrı ibret dersi veren yapımlardı. Erotik sahneler yoktu, aileler çoluk çocuk rahatlıkla beraberce film seyredelerdi. Yabancı filmler ise adeta birer sanat eseri idi. On Emir, Ben-Hur, Saba Melikesi Belkıs, Spartakus, Piknik, Samsun Dalilah. Bunlar birer sanattı. Hele sinemaskop olarak seyrine doyum olmaz.

G. ERYÜKSEL: O dönemde Çorum'da tiyatro ve konser turneleri nasıldı?

Sami ERHAN: Sinemada yalnız film gösterileri olmaz, tiyatro, konser vb gösteriler de yapılırdı. Yalçın Sineması her ay en az iki konser veya tiyatro gurubunu ağırlardı. 1950 -1970 arasında dönemin en meşhur ses ve saz sanatçıları Çorum'a geldiler. Kimler yoktu ki aralarında? Münir Nurettin Selçuk, Ekrem Güyer, Mustafa Sağyaşar, Sabite Tur Gülerman, Perihan Altındağ, Safiye Ayla, Hamiyet Yüceses, Nida Tüfekçi, Bayram Aracı, Şemsi Yastıman, Nuri Sesigüzel, Ahmet Sezgin ve daha niceleri... Sanırım bir Zeki Müren gelmedi Çorum'a.

Tiyatro gurubu olarak ise Muammer Karaca, Avni Dilligil, Kemal Dirim,

İsmail Dümbülleü, Yıldız Kenter'i sayabilirim. Ayrıca sihirbazlar ve akrobatlar gelirdi. Zati Sungur, Abra Kadabra gibi... Şimdi bunlar tatlı birer hayal oldu.

G. ERYÜKSEL : Sinema ve gelen turnelerle ilgili ilginç anılarınız vardır her halde.

Sami ERHAN : İlginç anı olmaz mı? Sinemalarda geçen yıllar hep birer anı oldu. Yalçın Sineması'ndan bir hatıra var... Yalçın'ın makine dairesi balkonun sonunda tam orta yerde idi. Film oynarken biz dışarı çıkar ses, görüntü ve seyirci durumuna bakardık. Bir akşam "Beyaz Mendil" diye bir film oynuyor... Filmin bir sahnesinde kötü adam kızı kaçırıyor, kız direniyor, kötü adam kızı yerlerde sürüklüyor... Öyle bir sahne... İşte o anda balkona çıktım, ses kontrolü yapıyorum. Balonun her yeri ailelere ait... Yalnız makine dairesi karşısında 6-7 köylü seyirci var. Filmin kahramanı kız bağırıyor, ağlıyor... Filmi seyredenlerden iki yetişkin kız kendilerini filme kaptırmışlar, Ahlar, oflar, beddua gırla gidiyor. Yanlarında oturan bir delikanlı biri kızlara seslendi, "Kız o kadar heyecanlanma, gobel şimdi gelip kurtaracak..." Bir kahkaha koptu sinemada, dram film bir anda komedi olmuştu.

Bir hatıra da Saray Sineması'ndan... Sene 1970, mevsim yaz... Bir akşam film bitti, müşteriler dağıldı. Bizler de sağı solu kontrol edip sinemayı kilitledik. Azap Ahmet Caddesinden evlerimize gidiyoruz. On adım atmadık ki arkamızdan bir aile bize sesleniyor. Ne istediklerini sorduk. Demezler mi, "Çocuğu içerde unuttuk..." Salon görevlisine sorduk, görmediğini söyledi. Çare yok, beraberce geri döndük, sinemayı açtık. Lambaları yakınca ne görelim, 6-7 yaşlarında bir çocuk koltukta uyuyor. Öyle uzanmış ki dikkatli bakmayınca görmek mümkün değil. Çocuğu ailesine teslim edip evlerimizin yolunu tuttuk.

BAŞLARKEN BİTEN FİLM

Halk bazı filmlere aşırı ilgi gösterirdi. Bu filmler ilgi nedeniyle 2-3 ayda bir veya senede iki defa gösterime girerdi. Bu durumun bütün Türkiye'de böyle olduğunu film sahiplerinden duyardık. Ancak bu filmler hemen her yerde defalarca oynatıldığından ekseri başı sonu eksik olurdu. Seyirci yine de bu olayı garipsemez gelip seyrederdi. Yine böyle bir film oynatıyordum. Film sonuna doğru ikide bir kopmaya başladı. Film kopuyor ben takıp devam ediyorum. Filmin başlamasıyla son yazısının çıkması bir oldu. İşte o anda salonda bir ıslık, protesto koptu. Balkona çıkıp arkadaşlar filmin sonu eskimiş, eksik, diye anlatmaya çalıştım. Tepkiler süre daha sürse de kimsenin elinden gelen bir şey yoktu. Bize film sağlam gelmiş de biz mi oynatmıyorduk.

RÜZGARLI ÇORUM GECELERİNDE SİNEMA KEYFİ

Çorum'da 1954 -1964 seneleri arasında dört tane yazlık sinema vardı. Bahçelievler'deki Güneş Sineması, Saray Sineması açılmadan yazlık olarak kullanılan Yeni sinema, Yalçın Sineması'nın yanındaki Yalçın Yazlık, bir de şimdiki Ahlatçı Kuyumculuğun yanındaki Zafer Sineması. Ahmet Naci Özturan Güneş Sineması'nı kapatıp Zafer Sineması'nı işletmeye başlamıştı.

Yeni Sinema, 1957'de Saray Sineması'nın yerinde açılan bahçe sinemasıydı. Bu sinema tahta balkonlu 1.175 kişilikti. 7x18 metre ebadında sinemaskop bir perdesi vardı. Bu perde filme ayrı bir güzellik katardı.

Yeni Sinema'daki filmlerin çoğu kapalı gişe oynardı. Şimdi Saray Düğün salonu olan yerde geniş bir bahçe vardı... Bazı seyirciler espri olsun diye "Çayırdan yer ver" derlerdi. Öyle ki yatarak film seyredenler de olur, bazen de uyuyup kalırlardı.

Zafer sineması ile Yalçın Yazlık sineması arasında uzun bahçeli bir ev vardı. Filmin sesini biraz fazla açınca her iki sinemanın sesleri birbirine karışırdı. Hem ses karmaşasını önlemek, hem de Çorum'un meşhur akşam rüzgarlarını bir nebze önlemek için sinemanın duvarları 5-6 metre yükseltilmişti. Duvarlar yükselince perde arkasında olan hoparlörü perdenin üstüne koyduk. Bundan amaç seyircinin sesi daha güzel duyması, bir de rakip sinemaya gövde gösterisi yapmaktı.

Sinemalar arasında rekabet kıyasıya sürüyordu. Yalçın Sineması'nın rekabette avantajı çok büyüktü. Kapalı olanla yazlık yan yanaydı. Yağmur yağarsa, hava soğursa hemen kapalıyı açar seyirciyi rahatlatırdık. Sandalyeler beşli altılı birbirine bağlı olduğundan müşteri kendi sandalyesini kapıp kapalıya geçerci. Zafer Sineması ise yağmur yağdı mı seansı iptal etmek zorunda kalırdı.

Yazlık sinemaların bir özelliği de film başlamadan yarım saat önce ve film aralarında müzik yayını yapmaktı. Pikabın sesi sonuna kadar açılır rakip sinemaya hava atılırdı. Dönem taş plak dönemi. Zamanın en meşhur şarkıcılarını en sevilen şarkı ve türkülerini çalardık. Abdullah Yüce'den "Bu ne sevgi ah, bu ne ızdırıp", Nurettin Çamlıdağ'dan "Ezo Gelin", Saniye Can'dan "Fidayda", Hamiyet Yüceses'den "Makber", Zeki Müren'den "Beklenen Şarkı" ile "Manolya" ve daha niceleri... Ayrıca seyirciden gelen istek şarkılar olur onları da çalardık.

ÜÇ BUUTLU FİLMLER

Sinema tekniği gün be gün geliyordu. Üç buutlu (boyutlu) filmler furyası başlamıştı. Bu filmler bir camı yeşil bir camı kırmızı gözlüklerle seyredilirdi. Bir buçuk saatlik filmin içinde üç ayrı yerde on dakikalık üç buutlu bölümler olurdu. Bu bölümler başlamadan evvel bir uyarı yazısı çıkardı, "Lütfen gözlüklerinizi takınız" diye... Bölüm bittiğinde yine uyarı yazıları çıkardı, "Gözlüklerinizi çıkarınız" diye. Seyircilerde bir rahatsızlık olmaması için üç buutlu bölüm bitince biz sinemanın ışıklarını yakardık.

Üç buutlu sahneler filmin esas konusu ile ilgisi olmayan şeylerdi. Ama çok heyecan verici sahnelerdi bunlar. Mesela, kadın üfleyince kabarcıklar yapan suyu seyircinin üstüne doğru üflerdi. Baloncuklar sanki gerçekmiş gibi havada uçuşurdu. Seyircinin en az yarısı ayakta eller havada baloncukları yakalamaya çalışırdı. Bir komedi ki sormayın gitsin.

İkinci bölümde ise bir Kızılderili çıkardı sahneye... Elinde bir balta... Baltayı karşısındaki askerlere doğru fırlatıyor. Baltanın fırlamasıyla birlikte seyircinin nerede ise tamamını öndeki sandalyelerin arkasına yattığını görürdük. Biraz sonra yine gülüşmeler, kahkahalar gırla giderdi. İşte böyle tatlı hatıralar...

Yazlık sinemaların tabanları çakıl taşı ve kumla döşeliydi. Yalnız Yeni Sinema'nın (Saray) tabanı beton kaplamaydı. Tabanı kum olan yazlık Yalçın Sineması'nı her seanstan evvel mutlaka sulardık. Çünkü toz duman olurdu, Çorum'un rüzârı malum...

MATİNE TRABZON'DA, SUARE ÇORUM'DA

Saray Sineması 17 Ocak 1966'da açıldı. Bu sinema civar illerde bir eşi olmayan büyüklükte dört büyük antre salonu, iki büfesi, 750 kişilik salon ve 500 kişilik balkonuyla 1.250 kişi kapasiteli, akustik düzeni, geniş sahnesi, 18x8 metrelik perdesi, mükemmel ses düzeni, oto parkı ile ender sinemalardandı.

Filmler bize Samsun'da bulunan film işletmecilerinden gelirdi. Samsun'a bağlı Karadeniz bölgesindeki on dokuz ile filmler Samsun'da dağılırdı. Filmler Fitaş Film, Akün Film, Pesen Film, Güler Film, Hakan Film, Kral Film gibi şirketlere aitti. Öyle zaman olurdu ki Trabzon'da öğle matinesinde oynayan film suareye Çorum'a gelirdi. Filmler otobüsle gelip giderdi. Şirketler bize otobüs firmasının adını ve plaka numarasını bildirirdi, ilgili arkadaşlar da otobüs yazıhanesinden filmi alıp el arabası ile taşırlardı. Otobüs yazıhanesi, eski itfaiyenin yanında (şu anda Turgut Özal İş Merkezi olan yer), bakırcıların altındaki köşede Torik'in yazıhanesi diye bilinen yerdeydi. Filmler yaz kış gelir

gider, hatta gece yarısı bile otobüs beklenip filmler teslim alınırđı.

Saray Sineması'nın bulunduğu Azap Ahmet Sokağı dar bir sokaktı. Film bitişinde sokak dolar taşardı. Sinemanın bir köşesinde leblebici , bir de şimdi gazeteci Mehmet Yolyapar'ın kayınpederinin motosiklet tamir dükkânı vardı. Aydemir Keman usta tamir için gelen motorlar dükkânın önüne koyardı. Sinema dağılırken çıkanlardan arkadaşını bekleyenler dükkânın önünde birikince usta onları önce uyarırdı. Kimi gider, kimi beklemeye devam ederdi. Bazen de iş atışmaya dönerdi.

Aydemir usta muzip bir adamdı, bakardı ki dükkânın önünü kapatan kalabalık gidici değıl hemen arızalı bir motoru çalıştırtır, ortalığı toza dumana boğardı. Kimse toz, dumanda bekleyemez, kalabalık dağılırdı.

SİNEMADA GECE BASKINI

Saray Sineması olsun, Yalçın Sineması olsun seyirci olup da hatırası olmayan yok gibidir. Sene 1958 kışı... Bir gece film başlayalı 30 - 40 dakika olmuştu. Lisenin pansiyonunda nöbetçi bir öğretmen, bir müdür yardımcısı ve bir öğretmen geldiler. Kendilerini tanıtıp, "Usta makineyi durdur, ışıkları yak, salonu kontrol edeceğız, pansiyondan kaçıp sinemaya gelen talebe var mı bakacağız..." dediler. Ben de buna karar veremeyeceğimi, müdürle görüşmelerini söyledim. On dakika sonra sinemanın müdürü İsmail Kadayıfçı ile beraber geldiler. Makineyi durdurdum, salonda arama başladı. Hocalar iki sıranın başında durdular, birilerini işaret ettiler. Üç kişi kalktı. Bu arada arka sıralardan dört kişi de kalktı, ağır adımlarla kapıya yöneldiler. Şöyle dikkatlice bakınca sinemanın devamlı müdavimlerinden nerede ise hiçbir filmi kaçırmayan, o zaman lise talebesi olan Rıza Kefçeli, İlhan Bezgin, Orhan Emmi gidiyorlar. Dikkatli bakılmayınca tanınmaları mümkün değıl. Çünkü tebdili kıyafet etmişler. Bıyık takmışlar, bekçi elbisesi giymişler, kafalarında kasket... Hocalar yakaladıkları talebeleri alıp gittiler. Sonraki günlerde talebe müşterilerimizi kaçırmamak için birinciye oturmalarını, şayet baskın olursa sahnenin altına açılan kapıdan sahne altına saklanmalarını, her zaman onlara yardımcı olacağımızı söyledik... Hey gidi günler...

SİNEMADA KADINLAR MATİNESİ

Her iki sinemada da cumartesi günleri saat 14.00'de bayanlar matinesi yapardık bu matinelere senenin en gözü yaşlı filmlerini oynatırdık. Ezo Gelin, Leyla ile Mecnun, Boş Beşik, Ayşecik, Yumurcak gibi duygusal filmler. Bazı seyirciler çocuklara bilet almaz kapıda kontrol sırasında tartışma çıkardı.

Bir gün kapı kontrol görevlisi Yaşar Yürüyen bilet keserken bir çocuk ağıtı

duyuldu. Bir de baktık ki Yaşar Yürüyen, rahmetli, bir çocuğu elinden çekip dışarı çıkarmaya çalışıyor. Diğer taraftan da annesi elini bırakmıyor... Kadın bir taraftan da söyleniyor, "Buralar sana da kalmaz. El kadar bebekten ne istiyorsun? Şu kadar sabiye bilet mi olur?"

Kadının el kadar bebek dediği ise 12 -13 yaşlarında koca çocuk, gençti nerede ise...

Film başlar, gayet neşeli, hoş biçimde devam ederdi. Ama filmin sonlarına doğru ya kız verem olur, ya delikanlıyı düşmanları vurur, ya kadının yavrusunu kartal kaçırır ya da zalim baba iki sevgiliyi ayırırdı. Velhasıl insanların merhamet duygularına hitap ederdi filmler. Bu acıklı yerlerde bir feryat figan kopardı sinemada... Hıçkırıkları dışardan duyan içerde ölüm var sanırdı.

Film bitip sinema dağılmaya başlayınca ağlamaktan gözleri şişmiş kadınlar, kızlar, teyzeler ellerinde mendilleri evlerinin yolunu tutarlardı. Şu bir gerçektir ki komedi filmlerine seyirci bulmakta zorlanırken melodramlar gece gündüz dolardı. Bu nedenle Çorum'da yerli film gösterimi her zaman yabancı filmlerden çok olmuştur.

PAZAR VE BAYRAM MATİNELERİ

Pazar günleri iki matine, bir suare olmak üzere üç program yapardık. Gündüz sabah 10.00'da, öğlen 14.00'de akşam ise 20.00'de... Bazen "kafa" film olunca araya matine koyardık. Ek matine saat 17.30'da olurdu.

Pazar müşterileri talebe, çırak, kalfa, esnaf, memur karması bir seyirci olurdu. Bu günün ağırlıklı filmleri ise macera ve komediydi. (Kovboy, Tarzan vb) Melodramlar Pazar günleri yeterli müşteri bulamazdı.

Sinemanın müdavimi olup da bilet parası olmayan bazı çocuk ve gençler ya müdüre, ya da sinema sahibine giderlerdi. Onlara çoğunlukla anlayış gösterilir, sinemaya alınırlardı. Birde ailesinin izni olmadan sinemaya gelenler vardı ki babaları film çıkışı onları kapıda bekler, ya yakalar döver ya da çocuk kaçar babası kovalardı.

BAYRAM MATİNELERİ

Bayram matinelere ayrı bir curcuna, hoş bir serüvendi. Sabah 8.30'da başlar, 12.00, 14.00, 16.00 ve suare devam ederdik. Matineler iki üç değişik filmden oluşurdu. Bayramın birinci ve ikinci günleri çoğunlukla beş matine yapardık. Bayram müşterilerimizin çoğunu köylü gençler, çocuklar ve talebeler teşkil ederdi. Köylü gençler traktörle, minibüsle veya bisikletle gelirlerdi. Yakın

köylerden yürüyerek gelenler de olurdu. Sinemaya gitmek çok önemliydi o dönemde... Matineler dolar taşardı, bayram harçlığını alan sinemaya koşardı.

Bayram filmlerini başyapıtları Cüneyt Arkın'ın Battal Gazi, Malkoçoğlu, Akıncılar gibi yapımlardı. Bir seyreden bir daha gelirdi.

TALEBE MATİNELERİ

Bir de talebe matineleri olurdu, senede bir iki defa... Bu filmler özel izne bağlı özel filmlerdi. Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu kararı ile bütün okullara tavsiye edilen filmlerdi bunlar. Şirkete bu konuda bir belge verilir, şirket bu belgeyle filmi getirirdi Çorum'a. Sinema müdürümüz Lütfü Yalçın Vilayete dilekçe ile müracaat ederdi. İzin çıktıktan sonra okullara gidilip gün saat ayarlanırdı. Bu filmler talebeler özel bir tarife ile gösterilirdi. Diyelim ki sinema 100 lira ise talebeye 25 liraya gösterilirdi.

Talebelere oynatılan filmlerden aklımda kalanları, FATO, YA İSTİKLAL YA ÖLÜM, DÜŞMAN YOLLARI KESTİ, FATİH SULTAN MEHMET, AYŞECİK serisi, SEVGİLİ ÖĞRETMENİM, MİNYELİ ABDULLAH, ÇAĞRI idi.

Yalçın, Saray ve diğer kapalı açık sinemaya gidip de hatırası olmayan yok gibidir. 1950'den 1980'e kadar yerli olsun yabancı olsun filmler edepli, terbiyeli, argosuz, erotik sahne bulunmayan sanat şaheseri yapımlardı. İnsanlar ailecek bu filmleri rahatlıkla seyredерlerdi. O dönemde sansür kurulları aşırı sahne ve laf gibi nahoş şeylere müsaade etmezdi. Sansür kurulu gelir ellerindeki genel kurul kararları yazılı metinden sahne sahne okuyarak o yerleri biz makinistlere kestirirler, sonra zabıt tutarak alırlardı. Böyle bir kontrol sistemi vardı.

Bir örnek vereyim. Ayşecik filminin bir sahnesinde Ayşeciğe çocuklardan biri "hayvan" diye hitap ediyordu. Bu sözcüğün çocukların genel ahlakına kötü örnek olacağından kesilmesi diye kurul genelgesi vardı. Biz de bu argo sözcüğü kestik.

ÜÇ İSKEMLE BİR KALAS SINEMA BÜYÜK HEVES

Sinemaların abonesi olan müdavimleri vardı. Her filmi devamlı takip eder, sinema sinema dolaşırlardı. Bunu bir seyirci anlatmıştı. Her Pazar hatta Cumartesi günü sabah 10.00'da Yalçın, saat 12.00'de Saray, 14.00'de Turan sinemasına bilet alır, bir elinde simit, tatlı maya veya börek sinemadan sinemaya mekik dokurmuş. Tam bir sinema-kolik işte...

Yalçın Sineması'nın bahçesinde biletin yok sattığı bir gece, Avare filmi oynamaktadır çünkü, bir seyirci ben ayakta da seyredirim diyerek bilet alır.

Film başlamıştır. Yer gösteren arkadaş bileti alıp bakar ki üstünde "S" harfi var. "S" harfi sandalye demektir. Seyirciyi önlerde bir yere oturtur. Bir süre sonra gözü karanlığa alışan seyirci bir bakar ki kalasın üstünde oturuyor. Bir ara kalkmayı düşünür ama vazgeçer, kalksa nereye oturacak. Filme ara verilip lambalar yandığında bakar ki aralıklı üç sandalye konmuş, üzerine de bir kalas atılmış. Kendisi gibi 5 -6 kişi daha oturuyor. Elini kalasın üstüne sürünce eli bembeyaz olur, diğer oturanlarla kalkıp pantolonlarının arkalarına bakarlar ki hepsi bembeyaz... Bir taraftan pantolonlarını silkelerlerken bir taraftan da gülmektedirler...

Seyirciler bu oturma düzenini kendileri yaparlardı. Tek filmi seyretsinler de nasıl olursa olsun. İster kalas üstünde, ister ayakta... Üstlerini beyaza boyayan kalas ihtimal boya iskelesinde kullanılmış kenarda duran bir tahtadır.

SİNEMALARA ORTAK BELEDİYE

Belediyeler sinemalara ortak gibiydiler. Şöyle ki kanun gereği yerli filmlerden % 20, yabancı filmlerden % 40 biler başına rüsum alınır. Sinema biletlerini sinemacı bastırır belediyeye teslim eder, o hafta ne kadar bilet ihtiyacı varsa o kadar bilet alır, rüsumlarını peşin yatırır. Bir de konser, tiyatro gibi gösterilerin rüsumu ve bilet ücreti belediyenin ücret komisyonundan çıkardı.

Belediye kapalı sinemalarda gece ve gündüz iki zabıta memuru görevlendirir, kapalı alanda sigara kontrolü yapılırdı. Şimdi rahmetli oldu bizden yaşça büyük bir zabıta memuru vardı. Film başlar başlamaz devamlı sinemanın içinde dolaşır, sigara içenleri ikaz ederdi. Sigara içeni yakaladığında dışarı çıkarır, kimliğini alır ve tutanak tutardı. Okuması yazması ise zor idi. Soranlara ilkokul üçten ayrıldığını söylerdi. Sigara içerken yakaladıklarından yazısı güzel olanlara kendi tutanaklarını yazdırırdı. Tutanağın Encümene gideceğini söyleyince bir yalvarma fashdır başlardı... Zabıta amca ise Nuh der peygamber demez, tam bir kanun adamı idi. Asla affetmezdi...

ÇORUM'A GELEN TİYATROLAR

1950 -1970 seneleri arasında gerek Yalçın olsun, gerek Saray'a konser ve tiyatro grupları çok sık gelirdi. Konser ekipleri Saray Sineması'nı, tiyatrolar ise ağırlıklı olarak Yalçın Sineması'nı tercih ederlerdi.

Çorum'a gelen tiyatro gruplarından şu anda aklıma gelenler; Tefrik Gelenbe, Muammer Karaca, İsmail Dümbüllü, Orhan Erçin ve Kemal Dirim idi. Bu grupların içinde en rağbet görenleri Muammer Karaca ile Kemal

Dirim'di. Bu gruplar geldiğinde sinema en seçkin aileler tarafından dolar, oyunlar ilgiyle izlenirdi.

Kemal Dirim'in apayrı bir tarzı vardı. Sahneye koyduğu eserleri hep mahalli esprilerle süsler, Çorum'un tanınmış isimlerini aralarda kullanırdı. Bu da seyircide büyük alakaya sebep olur, büyük alkış alırdı. Piyesler ise genellikle siyasi olup günün politikacılarını hicvederdi.

"EDNAN BEY DUYMASIN"

Yine böyle bir kış... Galiba sene 1958... Kemal Dirim ve ekibi Yalçın Sineması'na turneye geldiler. Piyesin ismi "EDNAN BEY DUYMASIN"... Tiyatrocular "Adnan" ismini özellikle "Ednan" diye kullanırlardı. Gençler için söyleyelim, Adnan Menderes zamanın Başbakanı idi.

Kemal Dirim, rol gereği peltak bir dille kelimeleri zor telaffuz ederdi. O oyunda iktidar yanlısı bir belediye başkanını canlandırıyordu. Bu başkan çapkın, personeline sert, esnafa ürkek ve korkak davranan bir tipti.

Sahnenin birinde zabıta Ömer gelir, bu Hıdırlıklı Ömer Çorum'da bir zabitanın adıdır, esnaf denetimlerinin raporunu sözlü olarak başkana bildirir ve şikayetleri sayar.

"Efendim Musa Pepe'nin fırınından alınan ekmek numunesinin içinden çorap çıktı." der zabıta Ömer. Başkan bir celallenir. "Vay", der, "Hem karşı partiden, hem de nizama uygun ekmek çıkartmıyor. Yazın evladım cezayı... Şöyle yüzde 75 artırımlı olsun. Başka?"

Zabıta Ömer devam eder, "Kara Hacı'nın lokantasında yaptığımız teftişte, bu Kara Hacı o zamanın en lüks lokantasıdır, tas kebabı kazanının içinden fare çıktı. Ne yapalım?"

Başkan yine celallenir, "Vay memleketin yüz karaları... Hemen 10 gün kapatın ve de para cezasının en ağırının iki mislinin verilmesi emrimiz olur..."

Bu isimleri geçen fırın ve lokanta karşı, muhalif partiden kişilere aitti. Başkan devamla sorar, "Başka?"

Zabıta devam eder, "Sinanoğlu Fırını ekmekleri hamur çıkartıyor. Ne yapalım?"

Başkan şöyle bir duraklar... Sağa sola gidip gelir... Bir ara başını kaşır. "Oğlum, bu Osman Sinan bizim partiden değil mi? Zabıta, "Evet efendim, bizim partiden..." Başkan, "Öyleyse bir gün kapatma verelim, bir de ikaz edelim."

Başkan bu arada masasının yanındaki zili çalar. Gelen odacıya Yazı İşleri Müdürünü çağırmasını söyler.

Az sonra Yazı İşleri Müdürü, Başkanın odasındadır. Otur bakalım, diyen Başkan bir talimat yazdırmaya başlar.

1-Bütün berber esnafı bundan böyle grand tuvalet, beyaz uzun gömlek giyeceklerdir. Örnek olarak berber Bahattin Büğdüz gibi... (Bahattin Büğdüz o zaman bu memlekette beyaz gömlekli kravatlı tek berberdir.)

2- Ayakkabıcı esnafının, Sait Balcı ile İsmail Özkahraman'ın ayakkabı dikim stilini örnek almaları...

3- Şehrimize konser geldiğinde bütün seyircilerin saçları briyantınli, temiz giyimli, burma bıyıkları sürmeli bir halde konser seyretmeleri... Örnek olarak Tıkı Enver'e bakmaları... (Rahmetli Tıkı Enver, her konsere gelişinde kravat takar, saçları taranmış briyantınli, bıyık düzeltilmiş halde sahnenin önünde konseri seyrederdi. Tabi kafa dumanlı olarak.)

4- Terzi Necmi Özşahin'in müşterilerini daha memnun etmek için pantolonun şekli sahibi sokak köşesini dönmeden paçası döndüğünden, bu da ayrı bir hava ve sükse verdiğiinden terzi esnafının Necmi Özşahin'den bu pantolon örneğini alıp uygulamaları, bol pantolonların manifaturacı esnafının daha çok kazanmasını sağladığından terzi esnafının bu teklifi dikkate almaları

5- Belediye seçimlerinin yakın olması sebebiyle bazı tedbirler almamız, hem sayın seçmenlerin selameti bakımından, hem de seçimlerin adil olması için gerekli titizliğin gösterilmesi bütün mensuplarımızın görevidir.

a- Vilayetimizde yayın yapan gazetelerin ilanlarına varıncaya kadar okunup incelenmesi,

b- Gazeteci Aydın Kalelioğlu, Muzaffer Artuk ve diğerlerinin temas ve incelemelerini, kimlerle konuşup kimlere iltifat ettiklerini, makale ve yazılarını sayın partimize iltifat şeklinde de olsa mutlaka bir hesap düşünülmeli, ona göre değerlendirilmelidir.

c- Matbaacı Osman Eftekin'in matbaası sık sık teftiş edilmeli, yayın ve basımları incelenmeli ve kendisi de takip ve gözetim altında tutulmalıdır.

Başkan Yazı İşleri Müdürüne bakarak, "Gözlerimin içine bakın, devamını siz getirin..." der. Vazifesini yapmanın rahatlığı ile seslenir, "Oğlum, az şekerli bir kahve söyle de içelim..." Gitmek üzere kalkan Yazı İşleri Müdürünün kulağına eğilir ve fısıldar, "Aman Ednan Bey duymasın..."

Piyesin sonunda Kemal Dirim perde kapandıktan sonra seyirciye hitaben, "Sayın seyirciler, piyes aralarında isimlerini zikrettiğim muhterem beylerden bize tahammül ettikleri için hepsine ayrı ayrı teşekkür ederim. Hayalimizin tezahürü sözlerin esasla hiçbir alakası yoktur. Maksat hoşça vakit geçirmektir..."

“

Bu sözleri söylediği anda salonda bir alkış kopar, kahkahalar gırla giderdi. Kemal Dirim bir piyes içinde 30 - 40 isim kullanırdı. O zamanın Çorum'unun en tanınmış tiplerini, şahıslarını zikrederdi. Bu durumdan hiç kimse şikâyetçi olamadığı gibi, bilhassa o akşam piyesi seyretmeye gelirlerdi.

DOĞMADAN ÖLEN SİNEMA

Bugün (2007) Belediye İşhanı olarak bilinen belediye hizmet binası, 1970'li yılların başında (Hamit Duran'ın Belediye Başkanlığı dönemi) Özel İdare tarafından ihale edilerek yaptırılmıştır.

Binanın proje müellifleri Mimar Fahri Yetman ile Behçet Baykut'tur. İnşaatin müteahhidi Nevres Karamiş, Fenni Mesulü Mimar Mustafa Meroğlu'dur. Bugün işhanı arkasında Turgut Özal İş Merkezi olan yerde bir sinema yapılması da projeye dâhildir. Ancak, sinema bölümünün yapımı sürerken çatısının çökmeye başlaması nedeniyle inşaat durdurulur. Sinema bölümü projeden çıkarılarak yıkılır. Bu sinema Çorum'un doğmadan ölen sinemasıdır.

Son Söz gibi...

Çorum 21 yüzyıla, sinema alanında yeni bir salona girer. Özdoğanlar Sineması... 1980'li yılların ikinci yarısında ve 1990'lı yıllarda yaşanan sinemasızlık dönemi sona erer. Ayrıca toplumun tamamını kucaklayamasa da Sinema Demir-A hizmet vermektedir. 2003-2004 sezonunda Özdoğanlar Sineması ikinci ve üçüncü salonlarını da hizmete sokar. Ancak ilçelerde hala sinema yoktur. Eşref Hoca Caddesinde yapımı devam eden Bahar Market adlı kompleks yapı içinde iki sinema salonu daha açılacağı haberleri gazetelerde yer alır. Şirketin Yönetim Kurulu Başkanı Sefa Yalçın ile yaptığımız görüşmede 159 kişilik iki salon olacağını, sinemanın adının büyük bir olasılıkla "Sinema MB" olarak düşünüldüğünü, ses düzeninin ise dijital Dolby Sistem olduğunu öğrendim.

Sefa Yalçın'ın Yalçın Sineması için bilgi aldığımız kaynak kişi olduğunu umarım hatırlarsınız. Yalçın ailesi, sinemacılık misyonuna 21. yüzyılda da devam etmektedir.

İşin en ilginç yanı 1930-1940-1950-1970'li yıllara göre nüfus artmış, öğrenim düzeyi yükselmiş ve ekonomide tarıma dayalı bir sanayileşme yaşanmasına karşın sosyal yaşam özellikle sinema gibi bir alanda kıraç bir fotoğraf sergiler.

Bu durumun nedenleri arasında 1970'li yılların ikinci yarısında yaşanan terör ortamı, televizyonun yaygınlaşmasıyla evine kapanan aileler gösterileceği gibi Cumhuriyet ve devrimlerin coşkusuyla yaratılan modern kentli insan modelinin değişime uğraması da önemli bir etkindir. Ayrıca bir yanda büyük kentler göç alırken Çorum Merkezin de kırsaldan aldığı göçlerle şehrin sosyokültürel yapısındaki değişim de göz önüne alınmalıdır. Sinema ve tiyatro kentli yaşam tarzının göstergesi olmaya devam etmektedir hala...

Kaynakça:

Çorum 1968 İl Yıllığı

Kentte Sinema Sinemada Kent- Varlık Dergisi Ekim 2003, İstanbul.

AKBULUT Günay – İstanbul'un Modernleşmesi ve Sinema – Varlık Dergisi Ekim 2003. İstanbul.

ERKOÇ Ethem 21 Yüzyılda Çorum İli ve İlçeleri. 2001 Çorum

ÖZTÜRK Mehmet, İstanbul'da Kentsel Kriz ve Sinema. Varlık Dergisi Ekim 2003. İstanbul.

Kaynak kişiler:

Sefa Yalçın, İhsan Yalçın, Ahmet Naci Özturan, Lütfü Yalçın, Sami Erhan, Gürcan Bozdoğan, Soner Özdoğan, Atakan Özdoğan, Mehmet Akbulut, Kerep Aydoğan, Kaya Üstündağ.

ÇORUM'UN HAVA KALİTESİNİN YIL İÇERİSİNDEKİ DEĞİŞİMİ VE YANMA DÖNEMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Nuriye GARİPAĞAOĞLU¹

ÇORUM'UN HAVA KALİTESİNİN YILLARARASI DEĞİŞİMİ:

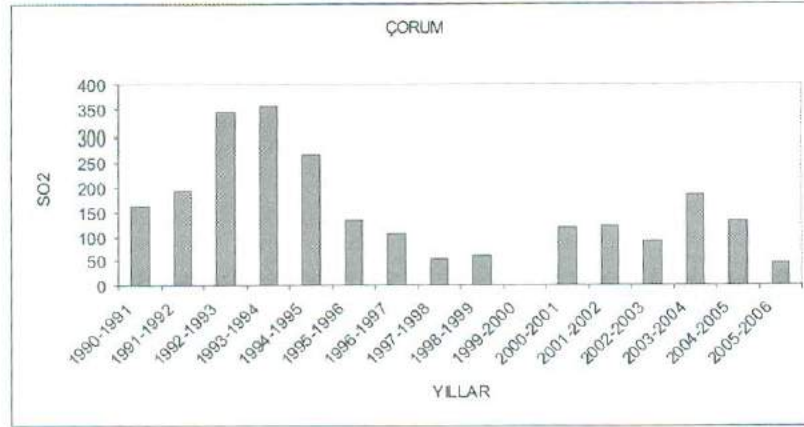
Çorum Şehrinin hava kalitesi, kükürt dioksit ve partiküler madde gibi kirleticiler esas alınarak değerlendirilmiştir. Türkiye'nin bir çok şehrinde olduğu gibi, Çorum'da da hava kirliliği, daha çok evsel ısınmaya, dolayısıyla yanma dönemine bağlı gözükmetedir. Yanma devresi içerisinde ise, özellikle soğuk dönem (Ekim-Mart arası) dikkat çekicidir. Sıcak dönemde (Nisan-Eylül arası) atmosferdeki kirletici konsantrasyonları çok düşük seyrettiğinden, çalışmada yılın soğuk dönemi incelenmiştir.

Tablo 1: Çorum'da Atmosfer Kirleticilerinin Soğuk Döneme Ait (Ekim-Mart Arası) Ortalamalarının ($\mu\text{g}/\text{m}^3$) Yıllık Seyri

Yıllar	SO ₂ Konsantrasyonu	Partikül Konsantrasyonu
1990-1991	163	130
1991-1992	195	61
1992-1993	342	85
1993-1994	356	91
1994-1995	267	59
1990-1995	265	78
1995-1996	132	76
1996-1997	105	82
1997-1998	53	89
1998-1999	59	77
1999-2000	—	—
1995-2000	87	81
2000-2001	118	119
2001-2002	122	108
2002-2003	89	76
2003-2004	183	163
2004-2005	131	96
2000-2005	129	113
2005-2006	44	68

Veri bulunmamaktadır Kaynak: D.İ.E

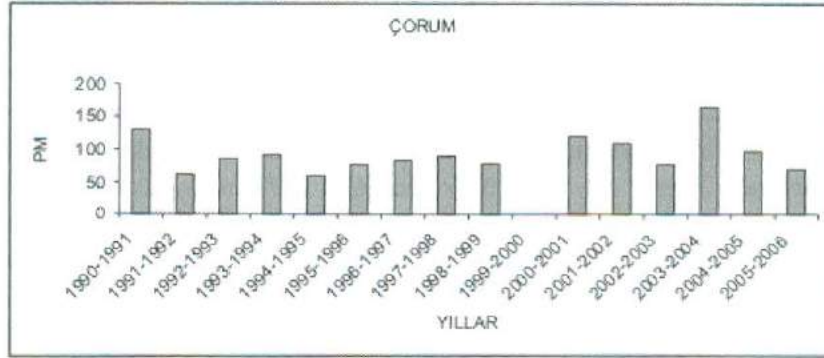
¹ Prof.Dr. Marmara Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Öğretim Üyesi .

Şekil 1: Çorum'da Soğuk Döneme Ait (Ekim-Mart Arası)
Kükürt Dioksit Ortalamalarının (µg/m³) Yıllık Seyri

Çorum'da incelenen on altı yıllık sürede, soğuk dönemlerde, kükürt dioksit ve partiküler madde konsantrasyonlarının, bazı yıllar düşüşler izlense de, genellikle yüksek seyrettiği (tablo 1, şekil 1).anlaşılmaktadır. Kirleticilerden, kükürt dioksit konsantrasyonları 1990-1994 yılları arasında sürekli artış göstermiş olup, özellikle 1992-1994 arasında, kısa vadeli sınır değere (400µg/m³) yaklaşmıştır. Daha sonra, 1994-1995 yılları arasında, önceki döneme göre düşüş olsa da, ortalama, uzun vadeli sınır değer (150µg/m³) çok üzerinde gerçekleşmiştir. Kış Dönemi kükürt dioksit ortalamalarında, ciddi anlamda düşüş, 1996-1997 den itibaren sağlanmaya başlanmıştır. Düşüşler, 1999 yılına kadar sürmüş olup, 1995-1996 dönemi dışında, Kış dönemi hedef sınır değerinin (120µg/m³) altında kalmıştır. Ancak, 2000-2002 yılları arasın da yeniden artışa geçerek, 2001-2002 arasında az da olsa hedef sınır değer aşılmıştır. 2002-2003 yılları arasındaki düşüşün ardından, değerler yükselerek, hedef sınır değeri aştığı gibi, 2003-2004'de uzun vadeli sınır değer de üzerine çıkmıştır. 2005-2006 arasında ise,araştırılan süre içerisinde en düşük ortalama (44µg/m³) kaydedilmiştir. Dolayısıyla, özellikle 1990-1996 arasında Kış dönemlerinde, Çorum'un atmosferinde uzun süre kükürt dioksit önemli bir kirletici olarak rol oynamıştır. 1996- 1997 Kışından itibaren kükürt dioksit ortalamalarında belirgin bir düşüş kaydedilmiş olsa da, daha sonra, bazı yıllar kaydedilen yükselmeler, şehrin hava kalitesinin iyileşme sürecinde kesintiler yaratmıştır. 1995-2000 arasında kükürt dioksit ortalamalarının yıllar arasında kararsız bir gidişi vardır. Bu bakımdan net bir düşüşe ancak 2005- 2006' nın soğuk döneminde rastlanmaktadır. Partiküler

madde ortalamaları ise, 1990-1991 arası bir tarafa bırakıldığında, incelenen dönemin ilk yıllarında daha düşük kalmıştır. Soğuk dönem ortalamaları, uzun vadeli sınır değeri ($150\mu\text{g}/\text{m}^3$) aşmadığı gibi, Kış dönemi hedef sınır değer de altında kalmıştır.

Şekil.2: Çorum'da Partiküler Madde Ortalamalarının ($\mu\text{g}/\text{m}^3$) Soğuk Döneme Ait (Ekim-Mart Arası)Yıllık Seyri

Ancak, 2000-2001 soğuk döneminden itibaren yükselerek, 2005'e kadar kararsız bir durum göstermektedir. Özellikle, 2003-2004 arasında uzun vadeli sınır değer aşılmıştır. 2005-2006 arasında ise, $68\mu\text{g}/\text{m}^3$ 'e kadar inmiştir. Böylece dönem sonlarına doğru çok az farkla kükürt dioksit konsantrasyonunun da önüne geçmiştir. Bu değerlendirmelerden, Çorum'da kirleticilerden kükürt dioksit Kış dönemi ortalamalarının 1994-1995 yılına kadar çok yüksek olduğu daha sonraki yıllarda düşüşe geçmekle birlikte, kararsız bir gidiş izlediği anlaşılmaktadır. Partiküler madde ortalamaları ise, 2003-2004 dönemi dışında, şehrin hava kalitesinde olumsuz bir etkiye sahip gözükmemektedir. Dönem sonlarına doğru şehrin hava kirliliğinde partiküler maddenin daha etkili olduğu gözlenmektedir. Dönem sonlarına doğru partiküler madde ortalamaları, çok az farkla kükürt dioksit konsantrasyonunun da önüne geçmiştir. Kükürt dioksit konsantrasyonlarının, beşer yıllık süreyle oluşturulan dönem ortalamalarına bakıldığında; yine en yüksek değer dönem başına denk geldiği görülmektedir (1990-1995 dönemi: $265\mu\text{g}/\text{m}^3$). Böylece, söz konusu dönemde uzun vadeli sınır değer aşılmış olmaktadır. 1995-2000 arası dönemde ise, çok önemli düşüş kaydedilerek ($87\mu\text{g}/\text{m}^3$), hedef sınır değer altına düşülmüştür. Ancak, 2000-2005 döneminde yeniden artarak ($129\mu\text{g}/\text{m}^3$), hedef sınır değer aşılmıştır. Partiküler maddenin beşer yıllık süre ortalamaları da kükürt dioksitten

farklıdır. Şöyle ki, 1990-1995, 1995-2000 dönem ortalamaları, hedef sınır değerinin altında gerçekleşmiştir. 2000-2005 döneminde ise, bir yükselme dikkat çekmekle birlikte, yine hedef sınır değer aşılmamıştır ($113\mu\text{g}/\text{m}^3$).

ÇORUM'UN HAVA KALİTESİNİN SOĞUK DÖNEM İÇERİSİNDE GENEL SEYRİ:

Çorum'da kükürt dioksit ve partiküler madde konsantrasyonlarının yıl içerisindeki seyri, soğuk dönemin (Ekim-Mart arası) dikkatle izlenmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Eylül –Nisan arasını oluşturan sıcak devrede ise, değerler fazla yükselmemektedir. Bu konuda örnek olarak seçilen 1993 ve 2006 yılları incelendiğinde, dönemler arasındaki fark açık bir şekilde görülmektedir (tablo 2-3, şekil 3-4). Örneğin; 1993'ün Soğuk döneminde kirleticilerin gerek ortalama, gerek maksimum değerleri, çok yüksek seyretmesine rağmen, Mayıs-Ekim arasında önemsiz kalmaktadır. 2006'da ise, yaz dönemi konsantrasyonları çok daha önemsiz gözükmemektedir. Çorum'da soğuk dönemi oluşturan ayların ortalama kükürt dioksit konsantrasyonları, yanma döneminin başlangıcında olan Ekim ayı dışında, genel olarak yüksek seyretmektedir. Soğuk dönemi oluşturan aylardan, Aralık, Ocak ve Şubat'ın değerleri daha yüksek olmakla beraber bazı yıllarda Kasım ve Mart ayı ortalamaları dikkat çekici biçimde yüksek olmaktadır (tablo 4). Yıllık gidişte olduğu gibi, aylık ortalamalarda da 1996 sonrası zikzaklı da olsa, genel bir düşüş eğilimi izlenmektedir. Özellikle, 1990- 1993 yılları arasında, kükürt dioksit ortalamaları, Soğuk dönemde Ekim ayı dışında, sürekli olarak uzun vadeli sınır değeri aşmıştır. 1993'de Ocak ve Şubat aylarının ortalamaları ise, Kısa vadeli sınır değeri de aşmıştır. 1997'den itibaren soğuk dönem aylarının ortalamalarında belirgin düşüşler izlenmekle birlikte, zaman zaman uzun vadeli sınır değerini üzerine çıkmıştır. Kış aylarını, Sonbaharın son ayı olan Kasım ve İlkbaharın ilk ayı olan Mart izlemektedir. Ekim ayında kükürt dioksit konsantrasyonları, diğer aylara nazaran daha önemsiz kalmaktadır. Ancak, yine de dönemin ilk yıllarında Ekim ayında da uzun vadeli sınır değerler aşılmıştır.

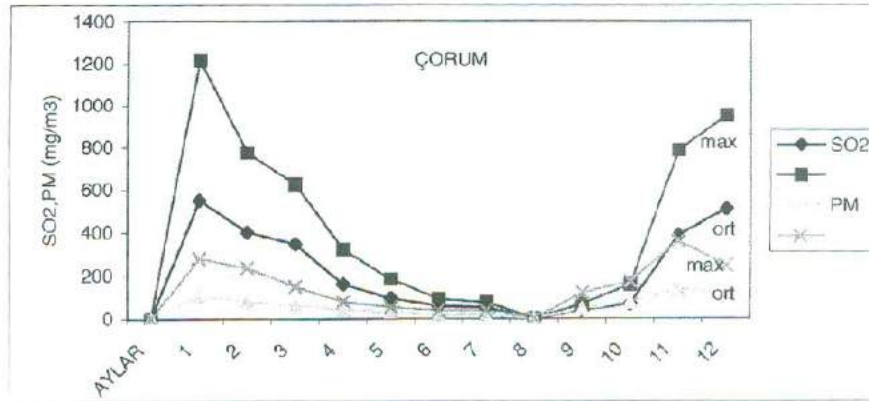
Kükürt dioksitin aylık maksimum konsantrasyonları, yine Aralık, Ocak ve Şubat aylarında en yüksek değere ulaşmaktadır. Özellikle dönemin ilk yıllarında bu aylarda $400-1200\mu\text{g}/\text{m}^3$ arasında konsantrasyonlara rastlanmaktadır. 1993 yılının Ocak ayında ise, bir rekor kırılarak, kükürt dioksit konsantrasyonu $1217\mu\text{g}/\text{m}^3$ 'e ulaşmıştır. Aralık ayında da $1000\mu\text{g}/\text{m}^3$ 'e yaklaşan maksimum konsantrasyonlara rastlanmaktadır. Mart ayında ise, zaman zaman $500\mu\text{g}/\text{m}^3$ 'ü aşan ve bu değere yaklaşan maksimumlar kaydedilmiştir. Ekim ayında kükürt dioksit maksimumları,

ortalamalarda olduğu gibi, daha düşük kalmaktadır. Bu ayda maksimumlar, $400\mu\text{g}/\text{m}^3$ 'ü bulmamıştır.

Tablo 2 Çorum 'da 1993 Yılı Hava Kirlenimlerinin Yıllık Seyri

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
SO₂												
Ort	549	402	347	160	95	59	51	—	38	69	385	508
Max	1217	776	625	320	184	92	76	—	67	157	788	954
PM												
Ort	110	80	61	41	30	18	15	—	45	77	134	122
Max	280	237	149	80	53	39	38	—	119	172	360	244

Kaynak: D.İ.E

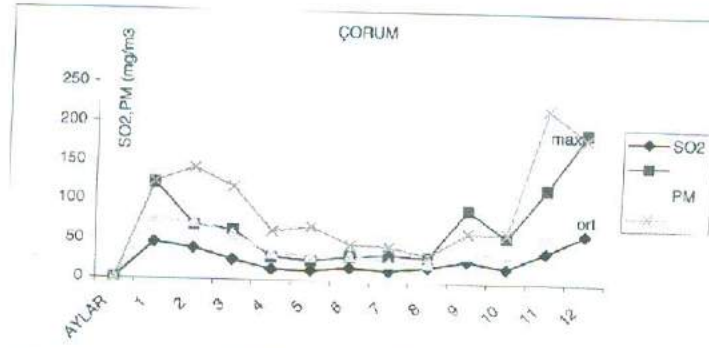

Şekil 3 Çorum 'da 1993 Yılı Hava Kirlenimlerinin Yıllık Seyri

Tablo 3 Çorum 'da 2006 Yılı Hava kirlenmelerin Yıllık Seyri

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
SO₂												
Ort	47	40	26	14	13	17	14	19	28	19	40	63
Max	123	70	64	30	26	32	34	32	63	58	120	192
PM												
Ort	75	74	69	35	32	33	25	25	37	37	64	90
Max	124	142	118	63	69	46	45	34	83	83	221	185

Kaynak: Çorum İl Sağlık Müdürlüğü

Şekil 4 Çorum 'da 2006 Yılı Hava kirlenmelerin Yıllık Seyri

Tablo 4 : Çorum'da Soğuk Döneme Ait (Ekim-Mart Arası)
Aylık Ortalama ve maksimum Kükürt dioksit Konsantrasyonları ($\mu\text{g}/\text{m}^3$)

		Ocak	Şubat	Mart	Ekim	Kasım	Aralık
1990	Ort.	---	172	219	163	---	---
	Max.	---	467	467	261	---	---
1991	Ort.	---	---	---	130	293	233
	Max.	---	---	---	393	509	659
1992	Ort.	190	259	169	64	219	437
	Max.	337	519	368	133	662	989
1993	Ort.	549	402	347	69	385	508
	Max.	1217	776	625	157	788	954
1996	Ort.	---	---	---	39	164	100
	Max.	---	---	---	119	330	230
1997	Ort.	121	78	135	20	62	63
	Max.	238	188	298	42	133	207
1998	Ort.	84	83	63	24	---	71
	Max.	190	144	162	63	---	167
1999	Ort.	99	70	30	---	---	87
	Max.	255	152	156	---	---	305
2000	Ort.	171	185	152	62	190	171
	Max.	324	484	407	177	340	280
2001	Ort.	129	99	51	31	95	76
	Max.	354	296	188	96	269	253
2002	Ort.	170	198	171	76	92	85

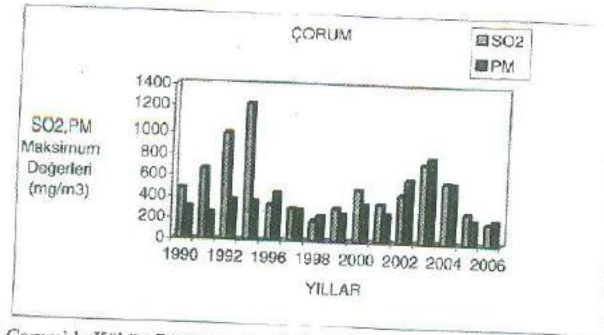
	Max.	444	427	284	240	200	169
2003	Ort	100	111	76	56	254	197
	Max	183	196	142	206	738	411
2004	Ort	242	161	177	79	171	182
	Max	560	253	301	144	303	387
2005	Ort	133	85	53	27	67	57
	Max	284	137	107	70	137	128
2006	Ort	47	40	26	19	40	63
	Max	123	75	64	58	120	192

veri bulunmamaktadır. Kaynak:D.İ.E.-Çorum İl Sağlık Müdürlüğü

Tablo 5: Soğuk Döneme Ait (Ekim-Mart Arası) Aylık Ortalama ve maksimum Partiküler Madde Konsantrasyonları ($\mu\text{g}/\text{m}^3$)

		Ocak	Şubat	Mart	Ekim	Kasım	Aralık
1990	Ort.	—	98	125	130	—	—
	Max.	—	262	302	255	—	—
1991	Ort.	—	—	—	46	88	65
	Max.	—	—	—	113	174	250
1992	Ort.	43	70	51	74	91	94
	Max.	126	151	103	157	374	273
1993	Ort.	110	80	61	77	134	122
	Max.	280	237	149	172	360	244
1996	Ort.	—	—	—	59	168	90
	Max.	—	—	—	221	442	281
1997	Ort.	78	66	45	73	126	94
	Max.	188	167	143	158	288	234
1998	Ort.	99	50	39	64	—	84
	Max.	232	112	93	168	—	189
1999	Ort.	104	65	66	—	—	—
	Max.	256	222	148	—	—	—
2000	Ort.	128	118	85	98	193	152
	Max.	349	283	224	197	279	327
2001	Ort.	112	92	65	73	122	104
	Max.	262	251	131	144	210	212
2002	Ort.	149	137	68	82	104	100
	Max.	417	262	134	201	354	587
2003	Ort	73	59	36	64	227	179
	Max	210	323	105	158	792	319
2004	Ort	209	144	151	88	115	127
	Max	553	306	263	212	331	261
2005	Ort	97	49	42	54	71	75
	Max	175	85	88	185	212	171
2006	Ort	75	74	59	36	64	90
	Max	124	142	120	82	221	185

Veri bulunmamaktadır. Kaynak:D.İ.E.-Çorum İl Sağlık Müdürlüğü

Şekil 5 : Çorum'da Kükürt Dioksit ve Partiküler Madde Konsantrasyonları ($\mu\text{g}/\text{m}^3$) nin Yıllık Maksimumları

Soğuk döneme ait partiküler madde konsantrasyonları da gerek ortalamalar ve gerekse maksimumlar olarak önemli farklılıklar göstermektedir (tablo 5). Her şeyden önce, partiküler madde konsantrasyonları, kükürt dioksit göre daha düşük seyretmiştir. Dönem sonlarına doğru ise, hafifçe kükürt dioksitin önüne geçmiştir. Kasım, Aralık, Ocak ve Şubat aylarında konsantrasyonların yüksekliği dikkat çekmektedir. Bu aylarda ortalama değerler, zaman zaman uzun vadeli sınır değeri aşmış,

Tablo 6 : Çorum'da Soğuk Dönemde Kükürt Dioksit ($400\mu\text{g} / \text{m}^3$) ve Partiküler Madde ($300\mu\text{g} / \text{m}^3$) Konsantrasyonlarının Kısa Vadeli Sınır Değeri Aştığı Günlerin Sayısı

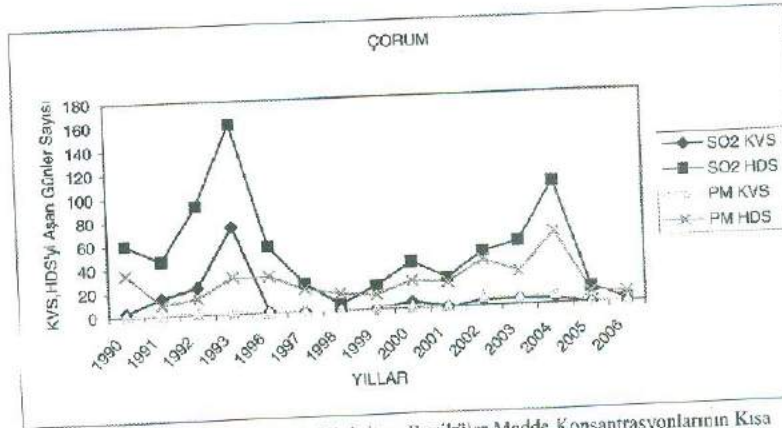
		Ocak	Şubat	Mart	Ekim	Kasım	Aralık	Toplam
1990	SO ₂	—	1	2	0	—	—	3
	Part.	—	0	1	0	—	—	1
1991	SO ₂	—	—	—	0	7	8	15
	Part.	—	—	—	0	0	0	—
1992	SO ₂	0	6	0	0	3	14	23
	Part.	0	0	0	0	02	0	2
1993	SO ₂	18	12	10	0	14	20	74
	Part.	0	0	0	0	1	0	1
1996	SO ₂	1	0	0	0	0	0	1
	Part.	0	0	0	0	1	0	1
1997	SO ₂	0	0	0	0	0	0	0
	Part.	0	0	0	0	0	0	0
1998	SO ₂	0	0	0	0	0	0	0
	Part.	0	0	0	0	0	0	0
1999	SO ₂	0	0	0	0	0	0	0
	Part.	1	0	0	0	0	0	1
2000	SO ₂	4	1	0	0	—	—	5
	Part.	1	0	0	0	—	—	1
2001	SO ₂	0	0	0	0	0	0	0
	Part.	0	0	0	0	0	0	0
2002	SO ₂	3	1	—	0	0	0	4
	Part.	1	0	—	0	2	4	7
2003	SO ₂	0	0	—	0	4	1	5
	Part.	0	1	—	0	3	2	6
2004	SO ₂	4	0	0	0	—	—	4
	Part.	6	1	1	0	—	—	8
2005	SO ₂	0	0	0	0	—	—	0
	Part.	0	0	0	0	0	0	0

2008	SO ₂	0	0	0	0	0	0	0
	Part.	0	0	0	0	0	0	0

veri bulunmamaktadır. Kaynak:D.İ.E.-Çorum İl Sağlık Müdürlüğü

yada buna çok yaklaşılmıştır. Maksimum konsantrasyonlar ise, kısa vadeli sınır değeri ara sıra aşarak, 2003'ün Kasım ayında $800\mu\text{g}/\text{m}^3$ 'e yaklaşmıştır. Ortalamaların fazlasıyla düştüğü 2005-2006 yıllarında dahi maksimumlar, uzun vadeli sınır değerler aşılmaktadır.

Mart ve Ekim aylarının partiküler madde konsantrasyonları, diğer soğuk dönem aylarına göre daha düşük gözükmetedir. Örneğin, bu aylarda ortalamalar, uzun vadeli sınır değeri ancak bir iki kez aşmamaktadır(2004-Ekim) Yine maksimum konsantrasyonlar da, kısa vadeli sınır değeri aşmamıştır. Ancak maksimumların çoğu zaman uzun vadeli sınır değerin üzerine çıkırları olmuştur

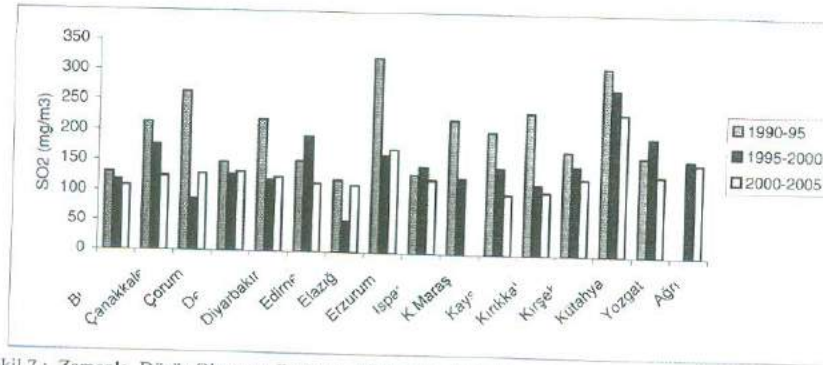
Şekil 6: Çorum'da Soğuk Dönemde Kükürt Dioksit ve Partiküler Madde Konsantrasyonlarının Kısa Vadeli Sınır Değeri Ve Hedef Sınır Değeri Aşığı Günlerin Sayı

Tablo 7 : Çorum'da Soğuk Dönemde Kükürt Dioksit ve Partiküler Madde Konsantrasyonlarının Hedef Sınır Değeri ($150\mu\text{g}/\text{m}^3$) Aşığı Günlerin Sayısı

		Ocak	Şubat	Mart	Ekim	Kasım	Aralık	Toplam
1990	SO ₂	—	13	21	17	—	—	50
	Part.	—	5	11	15	—	—	35
1991	SO ₂	—	—	—	5	24	17	46
	Part.	—	—	—	0	4	5	9
1992	SO ₂	3	25	16	—	17	30	92
	Part.	0	1	0	3	5	5	14
1993	SO ₂	30	27	29	1	28	30	161
	Part.	8	2	0	1	12	8	31
1996	SO ₂	—	—	—	0	16	6	56
	Part.	—	—	—	1	18	5	31
1997	SO ₂	8	12	2	0	0	1	24
	Part.	3	1	0	1	10	4	19
1998	SO ₂	3	0	0	0	—	2	5
	Part.	9	0	1	1	—	3	14

1999	SO ₂	10	1	1	—	—	8	20
	Part.	9	1	0	—	—	2	12
2000	SO ₂	13	15	10	1	—	—	39
	Part.	8	7	3	5	—	—	23
2001	SO ₂	—	—	—	0	4	4	25
	Part.	—	—	—	0	7	3	21
2002	SO ₂	16	18	—	4	5	3	46
	Part.	14	13	—	4	4	4	39
2003	SO ₂	6	5	—	2	—	21	34
	Part.	1	2	—	1	4	20	28
2004	SO ₂	25	20	25	—	—	—	104
	Part.	18	11	16	—	—	—	61
2005	SO ₂	—	—	—	—	—	0	13
	Part.	—	—	—	—	—	3	9
2006	SO ₂	0	0	0	0	0	2	2
	Part.	0	1	0	0	3	4	8

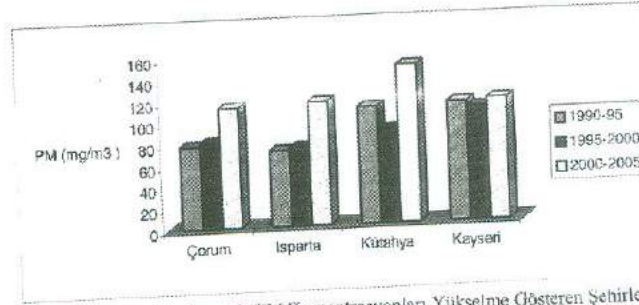
— Veri bulunmamaktadır. Kaynak:D.İ.E

Şekil 7 : Zamanla Düşüş Olmasına Rağmen, Türkiye'nin SO₂ Konsantrasyonları Yüksek Olan Şehirleri

Türkiye'de 15 yıllık süre içerisinde, beşer yıllık dönem ortalamalarına göre, şehirlerin SO₂ ye bağlı kirlilik göstergelerindeki değişime bağlı, benzer özellikte olanlar bir araya getirilerek, yapılan bir sınıflandırmada, genel anlamda birbirinden farklı 3 grup dikkat çekmektedir. Birinci grupta zamanla SO₂ konsantrasyonlarında düşüş kaydeden şehirler bulunmaktadır. Bunlar zamanla SO₂ konsantrasyonlarında düşüş eğilimi gösteren, hava kalitesinde SO₂ nin sorun yaratmadığı (100µg / m³ ün altında olan) şehirlerdir. Bu grubun tipik örneklerini, Afyon, Amasya, Ankara, Balıkesir, Bolu, Bursa, Eskişehir, Gaziantep, İstanbul, İzmir, İzmit, Kastamonu, Konya, Malatya, Manisa, Nevşehir, Niğde, Sivas ve Tokat gibi şehirler oluşturmaktadır. Özellikle bu şehirlerden, Bursa, Eskişehir, İzmit, Konya, Sivas ve Malatya gibi kentlerde başlangıçta Kış Dönemi SO₂ Konsantrasyonlarının yüksekliği dikkat çekicidir.

İkinci grupta ise, başlangıça göre Kış Dönemi SO₂ Konsantrasyonlarını ciddi anlamda düşüren, ancak, henüz, (100µg / m³ ün altına çekemeyen, yani, hala bu açıdan risk taşıyan şehirler vardır. Bunlar, Burdur, Çanakkale, Çorum, Denizli, Diyarbakır, Edirne, Elazığ, Erzurum, Isparta, Kahramanmaraş, Kayseri Kırıkkale, Kırşehir, Kütahya, Yozgat ve Ağrı dır.

Şekil 8 : Türkiye'de Zamanla PM Konsantrasyonları Yükselme Gösteren Şehirler

Üçüncü grup kentlerde ise, Kış Dönemi SO_2 Konsantrasyonlarında kısmi bir yükselme eğilimi izlenmektedir. Bu grubun örneklerini de Bingöl, Samsun, Tekirdağ ve Uşak kentleri oluşturmaktadır. Son zamanlarda yükselişe dikkat çeken bu kentler üzerinde özellikle durulmalıdır.

Türkiye şehirlerinin PM miktarıyla ilgili kirlilik göstergelerindeki değişime bağlı olarak yapılan sınıflandırmada da 3 farklı grup görülmektedir. Birinci grupta, zaman içerisinde PM konsantrasyonlarında düşüş kaydeden şehirler olarak Afyon, Ankara, Ağrı, Bursa, Erzurum, İstanbul, İzmir, Iznit, Konya ve Tokat yer almaktadır. Bunlar zamanla PM konsantrasyonlarında düşüş eğilimi gösteren ve hava kalitesinde PM'nin sorun yaratmadığı ($100 \mu g / m^3$ 'ün altında olan) şehirlerdir. Özellikle bu şehirlerden, Erzurum, Tokat ve Afyon'un başlangıçta Kış Dönemi PM Konsantrasyonları bir hayli yüksek olmasına rağmen, dönem sonlarına doğru önemli düşüş sağlamışlardır. İkinci grupta ise, başlangıça göre Kış Dönemi PM konsantrasyonlarını ciddi anlamda düşüren, ancak, henüz, $100 \mu g / m^3$ 'ün altına çekemeyen şehirler de vardır. Yani, bu şehirler hala risk taşımaktadırlar. Denizli, Diyarbakır, Sivas ve Zonguldak bu durumdadır. Üçüncü grup kentlerin ise, Kış Dönemi PM Konsantrasyonlarında bir yükselme eğilimi izlenmektedir. Bu grupta Çorum, Isparta, Kayseri ve Kütahya yer almaktadır. Bu kentler üzerinde özellikle durulmalı ve gereken önlemler alınmalıdır.

ÇORUM'UN TOPOGRAFIK ÖZELLİKLERİ VE HAVA KALİTESİ İLE İLİŞKİLERİ

Şehirlerin kuruldukları yerlerin topografik özelliklerinin hava kaliteleri üzerinde olumlu ve olumsuz etkileri bulunmaktadır. Çorum'un topografik özellikleri ise, hava kalitesini olumsuz yönde etkilemektedir. Çorum şehri, etrafı 800-1200 metreler arasında olan plato alanlarıyla çevrili bir ova üzerinde konumlanmıştır. Etrafındaki plato alanlarının yükseltileri, batı tarafta 850-900 metreler arasında değişmektedir. Kuzeyde 900-1000 metreler arasında, doğuda 1100-1300, güneyde 800-850 metreler arasında değişen yükseltilere sahip tepelerle çevrilidir. Ancak, uzak çevrede özellikle kuzey ve batı taraflara doğru tepelerin yükseltileri, 1600-1750 metreyi bulmaktadır. Şehrin uzak çevresini oluşturan nispeten yüksek tepeler, her şeyden önce, hava sirkülasyonunu kısmen engellemektedir. Zaten uzun olan yanına döneminde, atmosfere bırakılan kirlenmeler, yeterli hava akımı sağlanamayışı nedeni ile, şehrin üzerinde birikmektedir. Çorum'un topografik yapısı, kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda hava akımlarına daha müsait görünmektedir. Topğrafyanın şeklinin havza karakterinde olması, Kış döneminde inversiyon olayına bağlı kirliliğe de sebep olmaktadır. Topğrafyanın bu gibi olumsuzlukları dikkate alınarak, Çorum'da hava sirkülasyonunu engelleyici yapılaşmadan kaçınılmalı, cadde ve sokakların kuzeydoğu-güneybatı doğrultusuna paralel olmasına dikkat edilmelidir. Şehrin bundan sonraki gelişimi, topografik açıdan daha uygun olan plato alanlarına doğru kaydırılmalıdır.

ÇORUM'UN KLİMATİK ÖZELLİKLERİ VE HAVA KALİTESİ İLE İLİŞKİLERİ

Elverişsiz iklim koşulları, hava kirliliğini artırabilirdi, yada çevreye yayılmasına sebep olabilirdi gibi, elverişli iklim şartları, olumlu tesirler yaratabilmektedirler. Özellikle, iklimin sıcaklık, nem, yağış, basınç ve rüzgar gibi elemanları ile, hava kalitesi arasında çok sıkı ilişkiler bulunmaktadır.

1. Sıcaklık: Atmosfer sıcaklığı her şeyden önce, istemlerin yanına sürecini ve yanına derecesini belirleyerek hava kirliliğinde rol almaktadır. Türkiye'de genellikle hava sıcaklığı $15^{\circ}C$ 'nin altına düşüğünde, yanma dönemi başlamaktadır. Yanma süresi içerisinde ise, hava sıcaklığı, tüketilen yakıt miktarını belirlediğinden, doğrudan hava kalitesini etkilemektedir. Hava kalitesi ile yanma dönemini başlatan hava sıcaklığının aylık ve günlük salınımları arasında önemli bağlantılar vardır.

Aylık ve günlük sıcaklık salınımları Çorum'da uzunca bir yanma döneminin varlığına işaret etmektedir. Bunlardan aylık ortalama sıcaklıklara göre, Çorum'da Ekim ayından itibaren başlayan ve

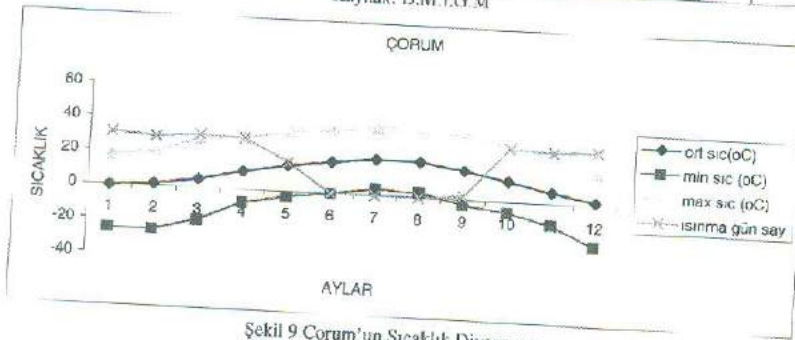
Mayıs ayını da içine alacak şekilde, 8 ayı bulan uzun bir yanma dönemi belirmektedir (tablo8, şekil 9). Yanma dönemi içerisindeki günlük ortalama sıcaklıklar ise, bu süreci biraz daha kısaltmaktadır. Günlük ortalama sıcaklıklara göre, yanma dönemi, Ekim başlarından itibaren başlayıp, Mayıs ortalarına kadar sürdüğünden, 7,5 aya düşmektedir. Buna göre Çorum'da yıllık ısıtma günü sayısı, 232 civarındadır. Gerek ortalama sıcaklıklar, gerek mutlak minimumlar ve donlu günler sayısı, Çorum'da Kasım, Aralık, Ocak, Şubat, Mart aylarında, yanmanın gün boyu olmasını gerektirecek derecelerde düşüktür. Mutlak minimumlar bu aylarda $-25,6$ ile -19 °C ler arasında oynamaktadır. Dolayısıyla bu aylar Çorum'da, düşük sıcaklıkların sebep olabileceği hava kirliliğinde en riskli devreyi oluşturmaktadır. Mutlak minimumlar, Ekim, Nisan ve Mayıs aylarında da günlük yanma olayını, zaman zaman hızlandırabilecek derecelere düşmektedir. Soğuk dönemde yanma olayının süresi ve hızı, donlu günler süresi ile de bağlantılı gözükmektedir. Şehirde 98 günü bulan uzun bir donlu sürenin varlığı, tüketilen yakıt miktarını doğrudan etkilemektedir. Bu bakımdan özellikle, Kış ve Kış etrafındaki aylar, daha belirgindir. Şehirde karın yerde kaldığı süre içerisinde de olumsuz iklimik koşullar yaşanmaktadır. Çünkü, bu dönemde atmosfer sıcaklığı, düşük olduğu gibi, zemin de fazlasıyla soğumaktadır. Yıllık toplam 30 günü bulan bu devre, daha çok Kış aylarını kapsamaktadır.

Çorum'un sıcaklıkla ilgili verileri, yanma süresinin uzunluğuna, gün boyu devam ettiğine ve yanma derecesinin yüksekliğine işaret etmektedir. Böylece şehirde, evsel ısıtmadan kaynaklanan atmosfer kirliliğinin süresinin ve konsantrasyonunun, olumsuz sıcaklık şartlarıyla yakından ilişkili olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 8 : Çorum'un Sıcaklıkla İlgili Meteorolojik Verileri

AYLAR	O	Ş	M	N	May	H	T	Ağ	E	Ek	K	A	Yıllık
Ort. Sic.(°C)	-0,6	1,1	4,8	10,5	15,1	18,5	21,1	21,0	17,0	12,0	6,6	1,9	10,7
Min. Sic.(°C)	-25,6	-25,5	-19,0	-7,8	-3,0	0,2	4,0	3,0	-3,0	-6,3	-21,5	-24,4	-25,6
Max. Sic.(°C)	17,0	20,3	28,6	30,2	35,1	37,1	39,7	39,4	36,0	33,6	25,6	19,0	39,7
Donlu Günler Sayısı	24,5	19,8	16,5	4,2	0,3	0,0	0,0	0,0	0,1	2,9	10,5	19,5	98,2
Kar Ortulu Günler Sayısı	12,2	8,6	3,4	0,4	0	0	0	0	0	0	0,8	4,7	30,1
Isıtma Günü Sayısı < 15.(°C)	31	29	31	30	17	0	0	0	2	31	30	31	232
Isıtma Günü Sayısı < 18.(°C)	31	29	31	30	30	8	0	0	22	31	30	31	273

Kaynak: D.M.İ.G.M

Şekil 9 Çorum'un Sıcaklık Diyagramı

2- Basınç : Çorum'un aylık ortalama basınç değerleri, yıl içerisinde, Eylül ayından itibaren yükselmekte, bütünüyle Sonbahar ve Kış mevsimlerinin başlarında yüksekliğini korumaktadır. Aylar arasında ise, Eylül, Ekim, Kasım ve Aralık ayları en yüksek değerler dikkat çekmektedir (tablo 9). Bu durum, Çorum'da yanma döneminin önemli bir kısmında basınç değerlerinin yükseldiğini göstermektedir. Aynı zamanda, en yüksek basınç değerlerine de yıl içerisinde Sonbahar ortalarından itibaren raslanmakta, bütünüyle Kış mevsimi ve İlkbahar ortalarına kadar sürmektedir. Yüksek basınç şartlarının hakim olduğu zamanlarda, alçaltıcı hava hareketleri meydana geldiğinden, hava kararlı hale geçmektedir. Böylece kirliliği, atmosferin alt seviyelerinde uzun süre kalabilmektedir. Çorum'da soğuk dönemde zaman zaman etkili olan yüksek basınç şartları, atmosfer kirliliğine sebep olabilmektedir.

Tablo 9 : Çorum'da Aylık Ortalama Basınç Dağılışı

AYLAR	O	S	M	N	M	H	T	Ağ	E	Ek	K	A	YILLIK
Ort.Basınç (mb)	921,5	923,1	922,3	921,8	922,0	922,0	921,0	921,9	924,7	926,8	926,9	925,6	923,4
EnYüksek Basınç(mb)	942,4	940,1	937,9	935,7	934,9	933,1	931,4	930,9	935,9	938,0	946,3	948,2	948,2

Kaynak: D.M.İ.G.M

3- Rüzgar : Her hangi bir yerde hava kalitesi ile, rüzgarın hızı ve esiş frekansı arasında bağlantılar olduğundan, Çorum'un rüzgar özellikleri de bu yönüyle incelenmiştir. Çorum'da ortalama rüzgar hızı, yıl boyunca genelde düşük seviyededir (tablo 11). Üstelik, yanma dönemi içerisinde, Ekim, Kasım, Aralık, Ocak, Şubat ve Mart aylarında yıllık ortalamanın da altına inmektedir. Rüzgar hızının yanma döneminde düşük olması, kirliliğin havanın şehrin üzerinde dağılmadan kalmasına sebep olmaktadır. Yanma döneminde, en hızlı rüzgarlar ise, genellikle WSW, SE, WNW yönlerinden esmektedir. Bunu SW yönü izlemektedir.

Rüzgar esme sayıları ve frekansları, Çorum'da yıl boyunca NE, E, SW, W yönlü rüzgarların egemen olduğunu ve bunları NW, N yönlerinin izlediğini göstermektedir (tablo 10). Yıl içerisinde %38,7'lik oranla kuzey sektörlü rüzgarların egemen olduğu anlaşılmaktadır. Yanma döneminin başlangıcında olan Sonbahar mevsiminde, hakim yön NE dir (%22,0). Bunu SW (%8,9) ve W (%8,9) yönlü rüzgarlar izlemektedir. Kış mevsiminde ise, %11,9 frekansla E yönlüden, %11,0 frekansla S yönlüden, %10,6 frekansla W yönlüden, %10,0 frekansla SE yönlüden esen rüzgarlar önde bulunmaktadır. NE yönlü rüzgar bu mevsimde daha geride kalmaktadır (%7,6). İlkbahar mevsiminde yine NE (%20,6) dan esen rüzgarlar önem kazanmaktadır. Bunu SW (%11,2), W (%11,0), E (%8,3) ve N (%7,6) yönleri izlemektedir. Yaz mevsiminde ise, NE yönlü rüzgar (%37,7) diğer yönlere göre ezici bir üstünlüğe sahiptir. Yanma dönemini ilgilendiren mevsimlerin rüzgar hızı düşük olmasına rağmen, yanma döneminde rüzgar esme frekanslarına göre, N sektörünün ve özellikle de NE yönü rüzgarlarının şehrin havasının temizlenmesinde kısmen etkili olabilecektir düşünülmektedir. Ayrıca, güney ve doğu sektörleri de ikinci dereceden önem taşımaktadır. Yanma döneminde etkili olan NE, E, S, SW rüzgar yönleri dikkate alınarak, bu yönleri engelleyici yapılaşmaya izin verilmemelidir. Cadde ve sokaklar hakim rüzgar doğrultusuna paralel uzanmalıdır. Ayrıca, şehrin bundan sonraki gelişiminde ve sanayi tesislerine yer seçiminde hakim rüzgar yönü dikkate alınmalıdır.

Tablo 10 : Çorum'da Rüzgarların Ortalama Esme Frekansları (%)

YÖNLER	KİŞ		İLKBAHAR		YAZ		SONBAHAR		YILLIK	
	Esme Sayısı	% Frekans	Esme Sayısı	% Frekans	Esme Sayısı	% Frekans	Esme Sayısı	% Frekans	Esme Sayısı	% Frekans
N	164	5,3	277	7,6	400	9,5	275	7,8	1116	7,7
NNE	102	3,3	160	4,4	265	6,3	195	5,6	527	3,7
NE	231	7,6	755	20,6	1583	37,7	780	22	3349	23,1
ENE	70	2,3	134	3,7	223	5,3	153	4,3	580	4,0
E	362	11,9	303	8,3	349	8,4	436	12,3	1450	10,0
ESE	85	2,8	63	1,7	36	0,8	82	2,3	265	1,8
SE	304	10,0	239	6,6	100	2,4	191	5,4	834	5,7
SSE	146	4,8	78	2,1	45	1,1	58	1,6	327	2,2
S	334	11,0	248	6,8	133	3,2	236	6,7	951	6,7
SSW	114	3,8	108	2,9	65	1,5	105	2,9	392	2,7
SW	352	11,6	411	11,2	250	5,9	316	8,9	1329	9,3
WSW	118	3,9	112	3,1	84	2,0	106	3,0	420	2,9
W	323	10,6	401	11,0	275	6,5	316	8,9	1315	9,0
WNW	80	2,6	61	1,7	47	1,1	58	1,6	246	1,7
NW	192	6,3	243	6,6	270	6,4	201	5,6	1145	7,9
NNW	61	2,0	64	1,8	79	1,9	35	1,0	239	1,6
TOPLAM	3038	100	3657	100	4203	100	3543	100	14485	100

Kaynak: D.M.İ.G.M.

Tablo 11 : Çorum'un Aylık Ortalama Rüzgar Hızları Ve En Hızlı Rüzgar Yönü

AYLAR	O	Ş	M	N	M	H	T	Ağ	E	Ek	K	A	Yıllık
Ort Rüzgar Hızı(m/sec)	1,4	1,9	2,2	2,6	2,3	2,6	3,6	3,6	2,9	1,9	1,4	1,3	2,3
En Hızlı Rüzgar ve Yönü	SE 27,2	WNW 26,6	WSW 31,1	SW 25,4	W 18,8	W 23,5	NNE 24,0	NW 29,1	NE 20,7	WSW 20,2	W 21,5	SW 20,4	WSW 31,1

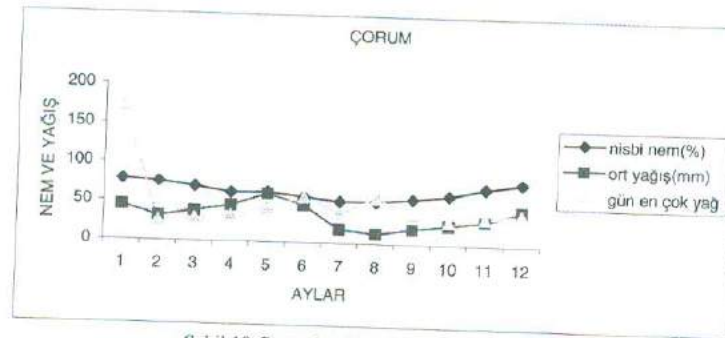
Kaynak: D.M.İ.G.M.

4- Nem ve Yağış : Bilindiği gibi nem, atmosferde SO_2 konsantrasyonu yüksek ise, sülfirik asiti (H_2SO_4) oluşturarak, kirlilikte etkin rol oynamaktadır. Çorum'da nisbi nem oranları soğuk dönemde daha yüksek seyretmektedir. Yanma döneminde yüksek olan nisbi nem oranı, kükürt dioksitin de yüksek olması nedeniyle sülfirik asit oluşumuna yol açabilmektedir. Yağmur şeklindeki yağışlar, atmosferi doğal yollardan temizlediğinden, hava kalitesi üzerinde etkili olmaktadır. Çorum'un yıllık yağış toplamı 418 mm civarındadır. Bu miktar, Çorum'un fazla yağış almadığını ve dolayısıyla hava kalitesi üzerinde önemli bir rol üstlenemeyeceğini göstermektedir. Ancak, bununla birlikte, yağışların daha ziyade, İlkbahar (%35) ve Kış (%28) mevsimlerinde toplanmış olması, yanma döneminde yağışların hava kalitesi üzerinde olumlu tesir yapabileceğini akla getirmektedir. Fakat Kış mevsiminde ve İlkbaharın önemli bir kısmında kaydedilen yağışların, kar şeklinde olması bu etkiyi fazlasıyla sınırlandırmaktadır. Kısacası, Çorum'un yıllık yağış miktarı, yağış rejimi ve yağış şekli gibi özellikleri, havanın doğal yollardan temizlenmesi için çok fazla avantajlı gözükmemektedir (tablo 12-13, şekil 10-11). Ayrıca, Çorum'da soğuk döneme isabet eden kapalı günler sayısı da hava kalitesini olumsuz yönde etkileme özelliğine sahiptir. Yıl içerisinde kaydedilen 86 kapalı günün, %95'in üzerindeki kısmının yanma dönemine denk gelmesi, bu dönemde hava sıcaklığının daha da düşmesine sebep olmaktadır. Buna bağlı olarak yakıt miktarı artmakta ve hava kalitesi bu durumdan olumsuz yönde etkilenmektedir. Aynı şekilde sisli günlerin tamamına yakın kısmının yanma döneminde görülmesi, atmosferde sülfirik asit oluşumuna yol açabilmektedir.

Tablo 12: Çorum'un Nem ve Yağışla İlgili Meteorolojik Verileri

AYLAR	O	Ş	M	N	May	H	T	Ağ	E	Ek	K	A	Yıllık
Nisbi Nem(%)	78	75	69	62	63	58	53	53	57	62	72	79	65
Ort. Yağış(mm)	44,4	31,2	38,1	46,1	60,9	47,5	17,7	12,9	19,5	25,0	30,6	43,8	417,7
Günlük En Çok Yağış (mm)	170,5	26,1	29,7	32,9	44,5	58,2	37,8	57,6	37,3	29,9	34,4	39,7	170,5

Kaynak: D.M.İ.G.M.

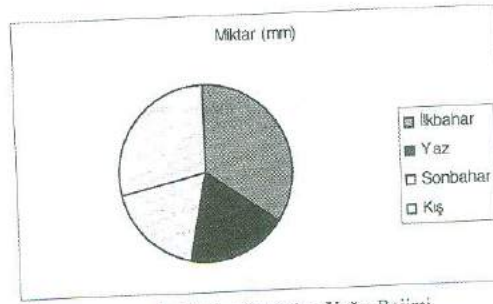

Şekil 10 Çorum'un Yağış Rejimi Diyagramı

Tablo 13 : Çorum'da Yağışın Mevsimlere Dağılışı

İlkbahar	Yaz	Sonbahar	Kış
Miktar (mm) 145,1 %35	Miktar(mm) 78,1 %19	Miktar (mm) 75,1 %18	Miktar(mm) 119,4 %28

Kaynak: D.M.İ.G.M.

Şekil 11 : Çorum'un Yağış Rejimi

Tablo 14: Çorum'da Aylık Ortalama Kapalı Günler Sayısı

AYLAR	O	Ş	M	N	M	H	T	Ag	E	Ek	K	A	Yıllık
Kapalı Günler Sayısı	15,2	12,4	11,2	8,0	5,6	1,8	0,6	0,6	2,0	4,3	8,6	15,2	85,5
Sisli Günler Sayısı	2,4	1,4	0,7	0,4	0	0	0	0,1	0	0,3	1,7	3,2	10,0

Kaynak: D.M.I.G.M.

ÇORUM'UN HAVA KALİTESİ VE YAKIT İLİŞKİLERİ

Türkiye'nin bir çok şehrinde olduğu gibi, Çorum'da da evsel ısınmada kullanılan yakıtların kalitesizliği ve miktarındaki artışlar, hava kirliliğinde önem taşımıştır. Çorum'da hava kirliliğinin kaynağı, daha çok konutlarda ısınma amaçlı kullanılan yakıtlara bağlı olduğundan, yakıtların kalitesindeki düşüş ve iyileştirmeler, hava kirliliği göstergelerinde belirleyici olabilmektedir. Diğer şehirler gibi, Çorum'da da hava kalitesinin düzeltilmesine yönelik etkin çalışmalar Mahalli Çevre Kurullarınca ve Yerel Yönetimlerce sürdürülmekte ve yakıt kalitesi belirlenerek, kontrol edilmektedir. Tablo 15'de ısınma amaçlı kullanılacak katı yakıtların kaliteleri belirlenmiş olup, kalitesiz yakıtların kullanımı yasaklanmıştır.

Tablo 15: Çorum'da Isınma Amaçlı Kullanılacak Kömürlerin Özellikleri

YERLİ KÖMÜR ÖZELLİKLERİ	
Toplam Kükürt (kuru bazda)	Max. %2
Alt Isıl Değeri (orijinalde)	Min. 4000 kcal/kg (200 tolerans)
Toplam Nem	Max. %25
Kül (kuru bazda)	Max. %25
Şişme İndeksi	Max. 1
Boyut	18-150 mm (%10 tolerans)
İTHAL TAŞ VE LİNYİT KÖMÜRÜ	
Toplam Kükürt (kuru bazda)	Max. %0.9
Alt Isıl Değeri (orijinalde)	Min. 6200 kcal/kg (400 tolerans)
Toplam Nem	Max.%10
Kül (kuru bazda)	Max. %14 (+1 tolerans)
Şişme İndeksi	Max. 1
Uçuşu Madde (kuru bazda)	%20-28 (+1 tolerans)
Boyut	18-150 mm (%10 tolerans)
BRIKET KÖMÜR	
Alt Isıl Değeri (orijinalde)	Min. 5000 kcal/kg
Baca Gazına Geçen Kükürt Oranı	Max.%0.8
Suya Dayanım (en az)	Min.% 70
Isıl Verimi (en az)	Min.% 75
Duman Emisyon Oranı (en fazla)	Max.8 g/kg

Çorum'un hava kalitesi ile ilgili göstergeler, 1996 yılından sonra bir iyileşmenin sağlandığını, ancak, bunun yeterli olmadığını göstermektedir. 2005'den sonra ise, Dünya Sağlık Örgütü'nce ideal kabul edilen değerlerin altına inilmiştir. Çorum'un hava kalitesinin iyileşmesi, her şeyden önce, bu tarihten itibaren doğal gazla geçişle ilgili gözükmetedir. 2004 yılında başlayan doğal gaz kullanımı, 2005 den itibaren şehir merkezinde konutlarda hızlı bir artış göstermiştir. 2005 verilerine göre şehirde, 33395 adet doğal gaz abonesi bulunmakta olup, konutların %40'nın üzerinde bir kısmını karşılamaktadır. Çorum'un 1996 yılına kadar Türkiye'nin havası kirli şehirleri arasında bulunması ve daha sonraki dönemlerde kararlı bir iyileşme sağlayamaması, öncelikle kalitesiz yakıt kullanımına ve önlemlerin yetersizliğine bağlı bulunmaktadır. 2005 yılı, doğal gaz kullanımı ile birlikte, düşük kalorili ve kükürt oranı yüksek katı yakıtların yasaklanması bakımından da şehrin hava kalitesinde bir dönüm noktası sayılmaktadır. Bu gün şehirde doğal gaz kullanımının yanında, kaliteli yerli kömür, ithal kömür, briket ve fuel-oil kullanılmaktadır. Isınma amaçlı sıvı yakıt olarak, kükürt içeriği maksimum %1 olan ithal fuel-oil ile kükürt içeriği maksimum %1,5 olan yerli fuel-oil kullanımına izin verilmektedir. atık yağ, atık çamur ve farklı petrol ürünleri gibi yakıtlar yasaklanmıştır. Görüldüğü gibi Çorum'un hava kalitesi, birinci derecede konutların ısıtılmasında kullanılan yakıtlara bağlı bulunmakta ve yakıtların kalitesinin iyileştirilmesi ile hava kalitesi de düzelmektedir.

SONUÇLAR :

Atmosfer kirleticilerden kükürt dioksit ve partiküller maddeye ait veriler, Kış Döneminde Çorum'un hava kalitesinde uzunca bir süre önemli bozulmanın olduğunu göstermektedir. Özellikle 1990-1995 yılları arasında, ciddi anlamda hava kirliliği sorunu ile karşılaşmıştır. 1996'dan itibaren soğuk dönem aylarının ortalamalarında belirgin düşüşler izlenmekle birlikte, zaman zaman uzun vadeli sınır değerin üzerine çıkmıştır. Kirlenici konsantrasyonlarının yıl içerisindeki gidişi açısından, Kış aylarını, Sonbaharın son ayı olan Kasım ve İlkbaharın ilk ayı olan Mart izlemektedir. Ekim ayında kükürt dioksit konsantrasyonları, diğer aylara nazaran daha önemsiz kalmaktadır. Türkiye'de 15 yıllık süre içerisinde, beşer yıllık dönem ortalamalarına göre, şehirlerin SO_2 ye bağlı kirlilik göstergelerindeki değişime bağlı, benzer özellikte olanlar bir araya getirilerek, yapılan bir sınıflandırmada, genel anlamda birbirinden farklı 3 grup dikkat çekmektedir. Çorum, bu gruplardan ikincisinde yer almakta olup,, bunlar başlangıca göre Kış Dönemi SO_2 Konsantrasyonlarını ciddi anlamda düşüren, ancak, henüz, $100\mu g / m^3$ ün altına çekemeyen, yani, hala bu açıdan risk taşıyan şehirlerdir. Çorumla birlikte bu grupta Burdur, Çanakkale, Denizli, Diyarbakır, Edirne, Elazığ, Erzurum, Isparta, Kahramanmaraş, Kayseri, Kırıkkale, Kırşehir, Kütahya, Yozgat ve Ağrı gibi şehirler bulunmaktadır. Kış Dönemi PM Konsantrasyonlarına göre ise, Çorum, Isparta, Kayseri ve Kütahya gibi şehirlerde bir yükselme eğilimi izlenmektedir. Bu kentler üzerinde özellikle durulmalı ve gereken önlemler alınmalıdır.

Çorum'un 1996 yılına kadar Türkiye'nin havası kirli şehirleri arasında bulunması ve daha sonraki dönemlerde kararlı bir iyileşme sağlayamaması, öncelikle kalitesiz yakıt kullanımına ve önlemlerin yetersizliğine bağlı bulunmaktadır. 2005 yılı, doğal gaz kullanımı ile birlikte, düşük kalorili ve kükürt oranı yüksek katı yakıtların yasaklanması bakımından da şehrin hava kalitesinde bir dönüm noktası sayılmaktadır. Bu gün şehirde doğal gaz kullanımının yanında, kaliteli yerli kömür, ithal kömür, briket ve fuel-oil kullanımına izin verilmektedir. Çorum'da hava kirliliğinin konsantrasyonu ve etki süresi ise, fiziki coğrafya faktörleri ile yakından ilgili gözükmetedir. Her şeyden önce şehrin topoğrafik yapısı, Kış döneminde kirli havanın uzunca bir süre yığılmasına sebep olmaktadır. Çünkü, ovayı çevreleyen yükseklikler, daima hava akımının sağlanmasına engel teşkil eden topoğrafik unsurlardır. Kış döneminde hava sirkülasyonu rahat sağlanamadığı gibi, topoğrafyadan kaynaklanan inversiyon olayı da yaşanmaktadır.

Çorum'un yanma dönemindeki olumsuz iklimik koşulları, hava kalitesini de olumsuz yönde etkilemektedir. İklim elemanlarından sıcaklık, özellikle aylık, günlük ortalamalarla birlikte, maksimum ve minimum değerleriyle de yanma süresini ve sürekliliğini belirlemesi bakımından önem taşımaktadır. Sıcaklığın bu gibi özelliklerine bağlı olarak Çorum'da 7,5-8 ay gibi uzunca bir süreyi kapsayan yanma dönemi vardır. Yanma dönemi içerisinde ise, Kasım, Aralık, Ocak, Şubat ve Mart ayları, hava kirliliği açısından en riskli devreyi oluşturmaktadırlar. Bunların dışındaki Ekim, Nisan ve Mayıs ayları ise, ikinci dereceden riske sahiptir. Ayrıca yanma dönemi içerisinde zaman zaman beliren yüksek basınç koşulları, şehrin hava kalitesinde olumsuz etkiler yaratabilmektedir. Bu açıdan yine özellikle Sonbahar sonları ve Kış ayları risk taşımaktadır. İklimin rüzgar ve yağış elemanları ile ilgili özellikleri ise, şehirde havanın doğal yollardan temizlenmesine çok fazla katkıda bulunabilecek durumda değildir. Yağışların daha ziyade, İlkbahar (%35) ve Kış (%28) mevsimlerinde toplanmış olması, yanma döneminde yağışların hava kalitesi üzerinde olumlu tesir yapabileceğini akla getirmektedir. Fakat Kış mevsiminde ve İlkbaharın önemli bir kısmında kaydedilen yağışların, kar şeklinde olması bu etkiyi fazlasıyla sınırlandırmaktadır.

Aylık ortalama rüzgar hızı ise, genelde düşük seyretmektedir. Kış ve Kış etrafındaki aylarda da rüzgar hızı düşük kaldığından, şehrin havasının temizlenmesinde, önemli bir rol üstlenememektedir. Yanma dönemini ilgilendiren mevsimlerin rüzgar hızı düşük olmasına rağmen, yanma döneminde rüzgar esme frekanslarına göre, N sektörünün ve özellikle de NE yönlü rüzgarların şehrin havasının temizlenmesinde kısmen etkili olabilecekleri düşünülmektedir. Ayrıca, güney ve doğu sektörleri de ikinci dereceden önem taşımaktadır. Yanma döneminde etkili olan NE,E,S,SW rüzgar yönleri dikkate alınarak, bu yönleri engelleyici yapılaşmaya izin verilmemelidir. Cadde ve sokaklar hakim rüzgar doğrultusuna paralel uzanmalıdır. Ayrıca, şehrin bundan sonraki gelişiminde ve sanayi tesislerine yer seçiminde hakim rüzgar yönü dikkate alınmalıdır.

Çorum'da hava kirliliği birinci derecede evsel ısıtma amaçlı kullanılan yakıtlara bağlı olduğundan, şehrin havasının temizlenmesine yönelik önlemlerin de bu kapsamda düşünülmesi gerekir. Zaten konutların doğal gazla ısıtılmaya başlanmasıyla birlikte, şehrin hava kalitesinde 2006'dan itibaren düzelmeye sağlanmıştır. Bununla birlikte, şehrin hava kalitesinin korunmasına yönelik önlemlerin kısa ve uzun vadeli olmak üzere iki kademede düşünülmesi gerekir. Kısa vadeli çözümler arsında iyi kaliteli yakıt kullanımına öncelik verilmeli, yakıtların kalorifer sistemlerinde ve sobalarda kullanımlarının bilinçli bir şekilde olması sağlanmalıdır. Ayrıca atmosfer kirleticilerinin bir kısmı havaya yayılmadan önce bacalara takılacak filtre sistemiyle tutulmalıdır. Uzun vadede ise, özellikle fosil yakıtlara alternatif olan temiz ve tükenmeyen kaynaklar üzerinde durulmalı, merkezi ısıtma sistemi yaygınlaştırılmalıdır. Olumsuz iklimatik şartlarından dolayı, uzunca bir yanma süresinin olması nedeniyle, bina içi ısıtının korunmasına yönelik inşaat teknik ve donanımlarına yönelik planlamalara öncelik verilmelidir.

KAYNAKÇA :

BONCUKOĞLU,R.,KOCAKERİM,M.,BAYHAN,Y.K.(1991).Isıtmada Kullanılan Kalitesiz Linyitlerden Kaynaklanan Hava Kirliliği. Yanma ve Hava Kontrolü I. Ulusal Sempozyumu . Ankara.

Çobanoğlu, Z.(200); Hava kirliliği. Özkan Matbaacılık,2-154. Ankara.

EKİNCİ, E; TIRIS, M; TÜRE, İ. (1997): Ulusal Çevre Eylem Planı: Enerji Sektöründen Kaynaklanan Hava Kirliliği. DPT, Ankara.

GARİPAĞAOĞLU,N. (2000) : Marmara Denizi Çevresinde Görülen Hava Kirliliğinin Fiziki Coğrafya Şartlarıyla Bağlantıları. Marmara Denizi 2000 Sempozyumu. Türk Deniz Araştırmaları Vakfı,Yayın No : 5,İstanbul.

GARİPAĞAOĞLU, N. (2001): Çanakkale'de Hava Kirliliği ve Coğrafi Şartlarla Bağlantıları.Türk Coğrafya Kurumu 29. Meslek Haftası, Çanakkale.

GARİPAĞAOĞLU, N. (2002): Türkiye'de Hava Kirliliği ve Coğrafi Esasları. Arya Matbaacılık Yayıncılık LTD. ŞTİ. İstanbul.

GARİPAĞAOĞLU, N; 2003: Türkiye'de Hava Kirliliği Sorununun Coğrafi Bölgelere Göre Dağılımı. Doğu Coğrafya Dergisi, Sayı: 8, Erzurum.

GARİPAĞAOĞLU, N; 2003: Sivas'ın Fiziki Coğrafya Şartlarının Hava Kirliliği Üzerine Etkileri. Cumhuriyet'in 80. Yılı Sivas Sempozyumu.Sivas.

GARİPAĞAOĞLU, N; 2004 : Eskişehir'in hava kalitesi ve iklimatik özellikleri arasındaki ilişkiler 2.Uluslar arası Düünden Bugüne Eskişehir Sempozyumu. Eskişehir.

GARİPAĞAOĞLU, N; 2005: Türkiye'nin Hava Kalitesinin Belirlenmesinde, Yanma Süresi ve Yakıt Kalitesinin Önemi. Türk Dünyası Araştırmaları Derg. Sayı:158, İstanbul.

Güler Ç. Çevre sağlığı. In: Bertan M, Güler Ç (eds). Halk Sağlığı Temel Bilgiler Kitabı, Ankara: Özişik Ofset. 1997; 225-263.

KARPUZCU,M. (1994): Çevre Kirlenmesi Ve Kontrolü. Kubbealtı Neşriyatı,28, İstanbul.

SUNGUR,K.A. (1974-1977) : İklimatik Açından Türkiye'de Hava Kirlenmesi Sorunu . İ.Ü. Coğrafya Enst. Derg. Sayı: 20-21,İstanbul.

Güler Ç. Çevre sağlığı. In: Bertan M. Güler Ç. (eds). Halk Sağlığı Temel Bilgiler Kitabı. Ankara: Özyışık Ofset. 1997: 225-263.

KARPUZCU,M. (1994): Çevre Kirlenmesi Ve Kontrolü. Kubbealtı Neşriyatı,28, İstanbul.

SUNGUR,K.A. (1974-1977) : Klimatik Açidan Türkiye'de Hava Kirlenmesi Sorunu . İ.Ü. Coğrafya Enst. Derg. Sayı: 20-21,İstanbul.

SUNGUR,K.A. (1980) : Isı Terselmesinin (inversion) Hava Kirliliği Üzerindeki Rolü ve Negativ Etkisinin Azaltılabilmesi İçin Alınabilecek Önlemler. İ.Ü. Coğrafya Enst. Derg. Sayı: 23,İstanbul.

ŞAHİN,C. (1989) : Hava Kirliliği ve Hava Kirliliğini Etkileyen Doğal Çevre Faktörleri. Coğrafya Araştırma Derg. Sayı : 1,Ankara.

TAYANÇ,M – GARİPAĞAOĞLU,N – AKKOYUNLU,B; 2003; Investigation of the Variability for SO2 and Priculate Matter Levels İn Fourteen Large Cities of Turkey. International Technical Meeting On Air PollutionModelling And Its Application . May 26 – 30 - 2003 in İstanbul, Turkey .

D.M.İ. Ortalama ve Ekstremler Kıymeler Meteoroloji Bülteni. (1974) . Başbakanlık Basım Evi,Ankara.

D.M.İ. Ortalama, Ekstremler Sıcaklık ve Yağış Değerleri Bülteni (Günlük- Aylık ,1985).Ankara.

T.C. Başbakanlık D.İ.E. Türkiye İstatistik Yıllığı. (1994-2002).Ankara.

T.C. Başbakanlık D.İ.E. Çevre İstatistikleri ,Hava Kirliliği. (1990-1997).Ankara.

T.C. Başbakanlık D.İ.E. Haber Bülteni. (1998,1999,2000, 2001, 2002 , 2003,2004,2005),Ankara.

Hava Kalitesinin Korunması Yönetmeliği, 2 Kasım 1986 (sayı: 19269) , Ulaşım tarihi: 16Ağustos 2005.

Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı, 2002-2003 Kış sezonu hava kirliliği istatistikleri
[Http://www.dic.gov.tr/TURKISH/SONIST/CEV RE/29052003.html](http://www.dic.gov.tr/TURKISH/SONIST/CEV RE/29052003.html). Ulaşım tarihi: 16 Ağustos 2005
Çorum il çevre durum raporu (2006)
Çorum İl Sağlık Müdürlüğü (2000-2007)

COĞRAFI ÖZELLİKLERİN ÇORUM İLİ İLÇELERİNİN SOSYOEKONOMİK GELİŞMİŞLİK DÜZEYLERİ ÜZERİNE ETKİLERİ

Doç. Dr. H. İbrahim ZEYBEK¹

1. Giriş

Yerel coğrafi özellikler, bölgeler ya da iller arasında olduğu gibi aynı ilin ilçeleri arasında da gelişme farklılıklarının ortaya çıkmasında etkili olur. Özellikle, günümüz dünyasında kalkınma ve gelişme sürecinde yerel dinamiklerin rolü daha da artmış bulunmaktadır. Çünkü, yerel coğrafi özellikler bir taraftan mevcut potansiyeli ortaya koyarken, diğer yandan çözüm bekleyen temel konuların belirlenmesine de ışık tutmaktadır. Son yıllarda ülkemizde ve dünyanın diğer bazı ülkelerinde artan mikro kredi uygulamaları veya yerel çok sayıda projenin AB'nce desteklenmesinin altında da yerel coğrafi özelliklerin daha iyi değerlendirilmesi ve mevcut sorunların çözümü arzusu yatmaktadır.

Türkiye'de, nüfus sayımlarını izleyen dönemlerde Devlet Planlama Teşkilatı tarafından illerin ve ilçelerin sosyoekonomik düzeylerine dair çalışmalar yapılmakta ve gelişmişlik performansları ortaya konulmaktadır. Bu verilerden hareketle de illerin gelişme perspektifleri oluşturulmaktadır. İlçelerin sosyoekonomik gelişmişlik durumları ile ilgili son çalışma 2004 yılında yapılmıştır.

İlçelerin sosyoekonomik gelişmişlik özellikleri ve sıralamaları, Türkiye genelinde ve aynı il içerisinde karşılaştırmalar yapabilmeyi mümkün kılmaktadır. Ayrıca, kamu kaynaklarının ve özel sektör yatırımlarının yönlendirilmeleri açısından da bu tür veriler önem taşımaktadır. Söz konusu veriler, ilçelerle ilgili plânlamalar açısından da önem taşımaktadır. Çünkü, ilçelerle ilgili veriler, zamana bağlı değişimi de yansıtmakta, kalkınma bakımından karşılaştırmalar yapabilme fırsatı da vermektedir.

Çorum, sosyoekonomik gelişme düzeyleri bakımından 2003 yılı verilerine göre Karadeniz Bölgesi'ndeki 18 il arasında 10., Türkiye'deki 81 il arasında ise 46. sırada bulunmaktadır. Çorum, 1996 yılı verilerine göre ise Türkiye

¹ Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü – Samsun, hizybek@omu.edu.tr

genelinde 76 il içerisinde 44. iken, Karadeniz Coğrafi Bölgesi içerisinde 7. sırada bulunuyordu. Çorum ilinin sıralamadaki yeri kuşkusuz ilçeler açısından da bir değerlendirme ortaya koyabilmektedir. Bununla birlikte, ilçelerin coğrafi özelliklerindeki farklılıklar il içerisinde farklı gelişmişlik seviyelerine neden olabilmektedir.

Bu çalışmada, Çorum'a bağlı ilçelerinin sosyoekonomik kriterler bakımından il ve Türkiye genelindeki yerleri değerlendirilmiş, coğrafi özellikleri ile gelişmişlik durumları arasındaki bağlantıların ortaya konulması ve mevcut potansiyelinden daha fazla nasıl yararlanılabileceği konusu tartışılmıştır.

2. Araştırma Sahasının Yeri

Çalışma, merkez ilçe dahil Çorum iline bağlı on dört ilçeyi kapsamaktadır (Şekil 1). Çalışma alanının yaklaşık yarısı (Merkez, Osmancık, Dodurga, Kargı, Ortaköy, Mecitözü ve Laçin) Orta Karadeniz Bölümü'nün iç kesiminde kalırken, yarısı da İç Anadolu Bölgesi'nin Orta Kızılırmak Bölümü'nün kuzey kesimi içinde yer almaktadır. İnceleme alanının doğusu Yeşilırmak, batısı ise Kızılırmak havzası sınırları içerisinde kalmaktadır.

İlin toplam yüzölçümü 12.796 km²'dir (DİE,2002).

Şekil 1. Lokasyon haritası.

3. Çorum İli İlçelerinin Başlıca Coğrafi Özellikleri

Bu başlık altında, Çorum iline bağlı ilçelerin coğrafi özelliklerinin ayrı ayrı ele alınması yerine bir bütün halinde değerlendirilmesi çalışmanın amacı açısından daha uygun bulunmuştur. Bu nedenle aşağıda, ilçelerin coğrafi özellikleri toplu olarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

3.1. Fiziki Coğrafya Özellikleri

Kuzey Anadolu'da yer alan önemli dağ sıralarından Ilgaz ve Köroğlu Dağları'nın doğu uzantıları il sınırları içerisine kadar sokulmaktadır. Ilgaz Dağları'nın doğu uzantıları Kargı ilçesi sınırlarına; Köroğlu Dağları'nın doğu kesimleri ise İskilip, Oğuzlar ve Osmancık ilçelerine doğru sokulmuş bulunur. Bu dağlar, başta Devrez Çayı ve tabileri olmak üzere Kızılırmak'ın kolları tarafından yarılmış bulunmaktadır. İl sınırları içerisinde en yüksek zirveye Ilgaz Dağları'nın doğu uzantılarında ve Kargı ilçesi sınırlarında (Erenler T. 2.097 m) ulaşılır. Yine Kargı ilçesi sınırları içinde kalan Türbe T. (1.981 m) ve Mecitözü ilçesi sınırlarında kalan Kara T. (1.846 m) diğer önemli zirvelerdir.

Merkez ilçenin üzerinde geliştiği Çorum Ovası, Alaca ilçesinin üzerinde geliştiği Hüseyin Ovası, Mecitözü Ovası, Osmancık Ovası ve Düvenci Ovası başlıca ovalardır.

Çorum iline bağlı ilçelerin bulunduğu alanların jeomorfolojik özellikleri birbirinden farklılıklar gösterirler. Nitekim, merkez ilçe, Alaca, Osmancık ve Sungurlu gibi bazı ilçeler depresyon tabanlarında; Bayat, Boğazkale, Oğuzlar ve İskilip gibi ilçeler ise vadi tabanları veya yamaçlarda kurulu bulunmakta, gelişmişlerdir.

Merkezlerin bulunduğu alanlar söz konusu özellikleri göstermekle birlikte, yeryüzü şekilleri bakımından durum ilçe arazilerinin tamamında bu kadar sade değildir. Çünkü, ilçelere bağlı köylerin büyük kısmı dağlık alanlarda, aşınım yüzeyleri üzerinde veya yamaçlarda kurulu bulunmaktadır. Bu özellikler ise ekonomik faaliyetleri, bazı yatırımları ve bir takım hizmetlerin ulaşımını etkilemektedir.

Konumları ve yükseltileri birbirinden farklı olan ilçelerde iklim elemanlarına ait özelliklerde de az çok farklılıklar görülebilmektedir. İl genelinde yıllık ortalama sıcaklıklar 10-12°C'ler arasında değişmektedir. Nitekim, Çorum meteoroloji istasyonunda (776 m) yıllık ortalama sıcaklık 10,7 C iken, Mecitözü'nde (750 m) 10,4C ve İskilip'te ise 11,8C'dir (Tablo 1). Yıl içerisinde aylık sıcaklık ortalamalarının en düşük olduğu ay ocaktır (Çorum - 0,5C, Mecitözü 0,1C ve İskilip 1,1C). Yine, seçilmiş istasyonlardan Çorum (21,0C) ve Mecitözü'nde (20,4C) aylık sıcaklık ortalamalarının en yüksek olduğu ay temmuz iken, İskilip'te ağustostur (24,3C).

En yüksek sıcaklıklar 40 C'nin üzerine çıkabilmektedir. Nitekim, 2000 yılı temmuz ayında Çorum meteoroloji istasyonu 42,7C'lık sıcaklık kaydı gerçekleştirmiştir.

Tablo 1. Çorum ilinde bazı meteoroloji istasyonlarına ait ortalama sıcaklıkların (°C) aylık gidişi.

İstasyon	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
Çorum	-0,5	1,0	4,8	10,5	15,0	18,4	21,0	20,9	17,0	11,8	6,4	1,8	10,7
İskilip	1,1	1,8	3,8	12,4	16,0	19,9	22,8	24,3	19,5	12,1	6,1	1,6	11,8
Mecitözü	0,1	1,9	5,0	11,4	13,2	18,0	20,4	20,4	16,4	10,6	5,5	2,1	10,4

Kaynak: DMİGM Çorum Meteoroloji İstasyonu yayımlanmamış döküm cetvelleri.

İnceleme alanında yıllık yağış miktarları 360-530 mm arasında değişmektedir. Toplam yağış miktarının en yüksek olduğu istasyon 530,2 mm ile Laçın, en az olduğu istasyon ise 360,3 mm ile Kargı'dır. Uzun yıllık ortalamada toplam yağış miktarı merkez ilçede 419 mm iken, İskilip'te 523,9 mm ve Mecitözü'nde 445,5 mm'dir (Tablo 2). En fazla yağışlar genel olarak mayıs, en az yağış ise tüm istasyonlarda ağustos ayında düşmektedir.

Tablo 2. Çorum ilinde bazı meteoroloji istasyonlarına ait aylık ortalama toplam yağış miktarlarının yıl içindeki gidişi.

İstasyon	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
Çorum (62 yıl)	39,7	30,2	36,6	46,6	62,3	49,3	18,7	11,8	19,5	26,5	33,4	44,4	419,0
İskilip (35 yıl)	75,6	48,2	50,7	58,4	68,0	41,3	19,9	16,6	17,4	26,6	38,5	62,7	523,9
Mecitözü (36 yıl)	49,0	33,2	44,6	59,5	55,2	42,1	12,5	11,8	17,6	27,3	38,5	54,2	445,5

Kaynak: DMİGM Çorum Meteoroloji İstasyonu yayımlanmamış döküm cetvelleri.

Yukarıda verilen değerler, ölçüm yapılabilen meteoroloji istasyonlarına aittir. Başta sıcaklık ve yağış olmak üzere, iklim özellikleri ilçe merkezleri çevresindeki dağlık alanlara doğru gidildikçe değişmektedir. Çünkü, başta yükselti artışına bağlı olmak üzere sıcaklık ortalamalarının düşmesi, yağış miktarlarının ise artması beklenmektedir. Bununla birlikte, bir bütün halinde düşünüldüğünde, iç kesimde yer alan sahada, kıyı kuşağından farklı olarak karasallığın ağır bastığı bir iklim tipi etkili olmaktadır.

İle bağlı batıda yer alan ilçeler (Bayat, İskilip, Merkez İlçe, Osmancık ve Kargı) hemen tamamen Kızılırmak Havzası, doğusundaki ilçelere (Alaca, Mecitözü ve Ortaköy) ait araziler ise Yeşilirmak havzası sınırları içerisinde yer

alırlar. Kızılırmak, Çekerek Irmağı ile Çorum Suyu ve bunların kollarından, geçtikleri alanlarda tarımda sulamada yararlanılırken, üzerlerinde kurulan barajlardan içme suyu ihtiyacının karşılanması da faydalanılır. Nitekim, merkez ilçe sınırları içerisinde kalan Çomar Barajı, Yenihayat Barajı (Yenihayat Köyü) ve Seydim 1,2 göletlerinden içme suyu amaçlı da yararlanılmaktadır.

Araştırma sahasında en geniş yayılışa kahverengi orman toprakları sahiptir. İlçelerin nispeten yükseltisi az kesimlerinde kestane ve kahverengi topraklara da rastlanır. Çorum, Alaca ve Osmancık ovalarında alüvyal topraklar, dağların etek kısımlarında ise kolüvyal topraklar dağılış gösterir. Söz konusu depresyon tabanları, il içerisindeki en önemli tarım alanlarını oluşturmaktadır.

Potansiyel olarak il sınırları bütünüyle orman sahası içerisinde kalmakla birlikte, yerleşme tarihi oldukça eski olan ilde ormanlar büyük ölçüde ortadan kaldırılmıştır. Bu yüzden il arazisinin güney bölümleri geniş alanlı olarak step görünümüne sahiptir. Step alanlarında sığır kuyruğu (*Verbascum* sp.), yavşan otu (*Artemisia* sp.) ve çakır diken (Eryngium sp.) gibi elemanlar yaygındır. Alaca, Ortaköy, Mecitözü ve Sungurlu ilçeleri çevrelerinde alçaklarda meşe (*Quercus* sp.) ve ardıçların (*Juniperus* sp.), yükseklerde karaçamların (*Pinus nigra*) yayılış gösterdiği ormanlara ancak tahribattan kurtulan yüksek alanlarda rastlanmaktadır. Ilgaz dağları ve Koroğlu Dağları'nın il sınırları içinde kalan yüksek kesimlerinde karaçam (*Pinus nigra*), sarıçam (*Pinus silvestris*) ve göknar (ağabeyes sp.) gibi iğne yapraklı ağaçlardan oluşan ormanlar yayılış göstermektedir.

3.2. Beşeri Coğrafya Özellikleri

1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımında Çorum ili toplam nüfusu 247.602 iken, gittikçe artarak 2000 yılında 597.065'e ulaşmıştır. En son verilere (2007 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi) göre ise il nüfusu bir önceki sayım dönemine göre 93.814 kişi azalarak 503.251 olarak tespit edilmiştir. Son iki devreye ait verilere göre merkez ilçe toplam nüfusu yedi yılda sadece 232 kişi artmıştır (Tablo 3). 2000 sayım sonuçlarına göre toplam nüfusun %50,6'sı şehirlerde, %49,4'ü kırlarda yaşamaktadır. Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi 2007 yılı temmuz ayı verilerine göre ise il genelinde nüfusun %51,6'sı şehirlerde, %48,4'ü ise kırlarda yaşamaktadır. İl genelinde 2000 yılı sayım sonuçlarına göre nüfus yoğunluğu en fazla merkez ilçede (97 kişi/km²), en az ise Kargı'dadır (15 kişi/km²). 2007 yılı nüfus verilerine göre merkez ilçe dışında tüm ilçelerin nüfus yoğunlukları azalmıştır. Çünkü, merkez ilçe dışında, tüm ilçelerin toplam nüfusları azalmıştır (Tablo 4).

Tablo 3. Sayım dönemlerine göre Çorum merkez ilçede toplam, şehir. ve köy nüfusları ile yıllık nüfus artış hızları.

Sayım Yılı	Toplam Nüfus	Merkez İlçe	Köy Nüfusu	Yıllık Nüfus Artış Hızı (%)					
				ÇORUM		TÜRKİYE			
				İl Geneli	Merkez İlçe	Köyler	Genel	Şehirler	Köyler
1927	60.752	19.739	41.013	---	---	---	---	---	---
1935	67.279	20.151	47.128	12,76	2,58	17,37	21,10	71,50	22,23
1940	72.035	22.776	49.259	13,66	24,49	8,84	19,59	26,72	17,34
1945	73.403	20.307	53.096	3,76	-22,95	15,00	10,59	15,10	9,12
1950	88.056	22.833	65.223	36,40	23,45	41,14	21,73	22,47	21,49
1955	103.749	25.765	77.984	32,80	24,16	38,74	27,75	55,67	17,48
1960	118.536	34.726	83.810	26,65	59,69	14,41	28,53	49,21	19,53
1965	130.513	41.574	88.939	19,25	36,00	41,88	24,62	39,71	17,44
1970	144.569	54.576	89.993	20,46	54,42	2,36	25,19	47,33	12,51
1975	156.592	64.852	91.740	15,98	34,50	3,85	25,00	41,75	13,79
1980	168.985	75.726	93.259	15,23	31,00	3,28	20,65	30,47	13,29
1985	187.462	96.725	90.737	20,75	48,95	-5,48	24,88	62,61	-10,58
1990	186.377	116.810	69.567	-1,16	37,74	-53,13	21,71	43,10	-5,56
2000	221.699	161.321	60.378	22,55	30,73	1,63	18,34	27,04	3,99
2007	221.931	182.243	39.688						

Kaynak: DİE, 1997 ve DİE 2000'nden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 4. Çorum İli ilçelerinin 2000 ve 2007 yılı verilerine göre toplam ve ilçe merkezi nüfusları.

İlçe	Toplam nüfus (2000)	Toplam nüfus (2007)	İlçe merkezi (2000)	İlçe merkezi (2007)
Merkez	221.699	221.931	161.321	182.243
Alaca	53.193	35.322	24.983	18.531
Bayat	30.574	25.263	7.381	8.531
Boğazkale	8.190	5.326	1.970	1.448
Dodurga	10.439	7.808	3.431	3.105
İskilip	45.327	40.615	19.648	20.257
Kargı	20.904	16.047	5.728	5.268
Laçın	9.425	6.911	2.153	1.225
Mecitözü	26.064	19.354	5.787	5.207
Oğuzlar	9.083	7.565	4.678	3.947
Ortaköy	11.820	9.243	3.349	2.603
Osmançık	53.758	42.670	28.423	23.527
Sungurlu	80.840	56.419	35.397	28.809
Uğurludağ	16.265	8.786	7.648	3.638

Kaynak: DPT, 2004

Çorum ili topraklarında yerleşmenin tarihi MÖ. 5000'lere kadar götürülmekle birlikte, bu yörenin kesintisiz olarak yerleşmeye açılma dönemi MÖ. 3000'lerdir. Kalkolitik Çağ'la başlayan ve önceleri oldukça az olan yerleşme üniteleri, Asur ticaret kolonileri devrinde kısmen yaygınlaşmıştır. Anadolu'da siyasi birlik sağlayarak MÖ. 1650-1200 yılları arasında hüküm süren Hititlerin başkenti de bugünkü Çorum İli'nin Boğazkale İlçesi'ne bağlı Boğazköy'dür (Hattuşaş). Daha sonra, il topraklarında Frig, Med, Pers, Galat,

Roma ve Bizans hakimiyeti gerçekleşmiştir. Çorum ili arazisi büyük kısmıyla, 1075 yılında Danişmend Ahmet Gazi devrinde Türk topraklarına katılmıştır. Çorum iline bağlı ilçeler arasında Alaca, Boğazköy, Ortaköy ve Sungurlu'da yerleşme tarihi MÖ 5000-3000'lere kadar götürülebilmektedir. Buna karşılık, diğer ilçeler nispeten daha yeni yerleşme alanları olup, idari anlamdaki son statülerini de yakın tarihlerde almışlardır. Nitekim, Uğurludağ ve Boğazkale 1987; Dodurga, Laçın ile Oğuzlar ise 1990 yılında ilçe statüsü kazanmışlardır.

3.3. Ekonomik Coğrafya Özellikleri

Çorum ili ilçelerinde yaygın ekonomik faaliyet tarımdır. İklim şartlarına da uygun olarak bazı tahıl, endüstri bitkileri, baklagiller, sebze ve meyve tarımı yapılmaktadır. Dodurga, Kargı, Laçın, Ortaköy ve Osmancık gibi ilçelerde çeltik tarımı yaygındır. Bu ilçeler arasında özellikle Osmancık'ta çeltik önemli bir gelir kaynağı durumundadır. Osmancık'ta çeltik üretim miktarı 2002 yılında 20.000 tona yaklaşmıştır. Ayrıca, İskilip ve Kargı ilçelerinde bamya yetiştirilir. Oğuzlar ilçesi ise her yıl ülke ceviz üretiminin %1'den fazlasını karşılamaktadır. İlçede üretilen cevizin yanı sıra, çevre ilçelerde üretilen cevizin bir kısmı da Oğuzlar'da işlenmektedir. Hayvancılık, özellikle kırsal kesimde bitki yetiştiriciliğini destekleyen diğer bir ekonomik faaliyettir.

Sanayileşme bakımından da Çorum ili ilçeleri arasında farklılıklar bulunmaktadır. Merkez, Osmancık ve Oğuzlar ilçeleri sanayinin nispeten daha fazla geliştiği ilçelerdir. Merkez ilçede yer alan Organize Sanayi Bölgesi 1977 yılında kurulmuş olup, yapı bakımından bir karma organize sanayi bölgesi özelliği taşımaktadır. Gelişmiş başlıca sanayi kolları makine, gıda, plastik, orman ürünleri, kimya, seramik, döküm, tekstil, metal eşya ve mobilya sanayidir. Bunlar içerisinde özellikle hammaddesi taşa toprağa dayalı sanayi (çimento, kiremit, tuğla) ve makine imalat sanayi çok gelişmiştir. Çorum Ticaret ve Sanayi Odası'na kayıtlı (2006) 319 üretim yapan tesis bulunmaktadır ve bu tesislerde 11.320 kişi istihdam edilmektedir. Alaca ilçesinde un, yem ve mobilya üretimi; Bayat ilçesinde un ve yem sanayi; İskilip ilçesinde un, yem ve ayakkabı üretimi; Kargı ilçesinde çeltik işleme, tekstil, plastik, ağaç ve mermer işleme tesisleri; Mecitözü ilçesinde un ve tuğla fabrikası; Osmancık ilçesinde kiremit ve tuğla üretimi, tekstil, çeltik işleme, süt ve süt ürünleri fabrikaları başlıca sanayi tesislerini oluşturur.

Dodurga ve Bayat ilçelerinde bulunan linyit yatakları ilin başlıca yer altı kaynaklarını oluşturur. Özellikle Dodurga ilçesi sınırlarında bulunan linyit rezervleri önemlidir. Özel sektöre çalıştırılan işletmelerin ilçe ekonomisine katkısı yüksektir.

Merkez ilçe ile Sungurlu doğu ve kuzeydeki bir çok yerleşmeyi Ankara'ya bağlayan ana ulaşım güzergâhı üzerinde bulunur. Osmancık ilçe merkezi ise daha kuzeyde ve doğuda bulunan bir çok yerleşmeyi İstanbul'a bağlayan ulaşım hattı üzerinde yer alır. Çorum şehrini başta Yozgat olmak üzere daha güneydeki illere bağlayan yol, Alaca ilçe merkezinden geçmektedir. Buna karşılık, Kargı, Boğazkale, Bayat ve Uğurludağ gibi ilçeler hem merkez ilçeye, hem de işlek ana ulaşım hatlarına uzak bulunmaktadırlar. Söz konusu ilçelerin az gelişmiş olmalarında, ulaşım bakımından çok elverişli olmayan konumlarının da rolü bulunmaktadır.

Merkez ile birlikte, Sungurlu, Osmancık ve İskilip il içerisinde ticari faaliyetlerin daha yoğun olduğu ilçelerdir.

Çorum, jeomorfolojik yapı ve bitki örtüsü gibi fiziki coğrafya özelliklerine bağlı olarak beliren doğal turistik çekiciliklerin yanı sıra, yaklaşık 7000 yıldır farklı medeniyetlere beşiklik etmiş olması nedeniyle tarihi ve doğal turistik çekicilikler bakımından oldukça zengindir. Hititlerin başkenti olan ve Boğazkale ilçesi sınırları içerisinde yer alan Hattuşaş 1986 yılından beri UNESCO'nun Dünya Kültür Mirası Listesi'nde, burada bulunan çivi yazılı tabletler de 2001 yılından itibaren Dünya Belleği Listesi'nde yer almaktadır. Alaca ilçesinde Alacahöyük ve Ortaköy ilçesinde Şapınuva'da Hitit medeniyetinin önemli izleri diğer önemli tarihi çekicilikler arasında yer alır. Ortaköy ilçesi sınırları içinde yer alan İncesu Kanyonu, Laçın ilçesinde bulunan Çatak Tabiat Parkı, Kargı, İskilip, Bayat ve Osmancık ilçelerinde bulunan yaylalar ise önemli doğal turistik çekicilikleri oluşturmaktadır.

4. Seçilmiş Bazı Sosyoekonomik Göstergelere Göre Çorum İli İlçelerinin Durumu

Demografik Göstergeler

Çorum ilinde demografik göstergelerden toplam nüfus miktarları bakımından ilk sırada merkez ilçe yer alır. 2000 yılı verilerine göre 221.699 toplam nüfusu ile merkez ilçe Türkiye'deki 872 ilçe arasında 35. sırada bulunur. 80.840 olan toplam nüfusu ile Sungurlu ilçesi ikinci sırada yer almaktadır. 8.190 toplam nüfusu olan Boğazkale ise il içerisinde en az nüfusa sahip ilçe durumundadır (Tablo 5).

Tablo 5. Çorum ili ilçelerinin demografik göstergelere göre durumları.

	Nüfus	Şehirleşme oranı (%)	Nüfus artış hızı (%0)	Nüfus Yoğunluğu	Nüfus bağımlılık oranı (%)	Ortalama hane başı büyüklüğü
Türkiye	67.803.927	64,90	18,29	88		4,50
Merkez	221.699 (35) (221.931)	72,77 (72)	15,56 (246)	97 (199)	54,84 (529)	4,22 (623)
Alaca	53.193 (260) (35.322)	46,97 (342)	-0,39 (519)	39 (523)	64,49 (286)	5,29 (348)
Bayat	30.574 (442) (25.263)	24,14 (739)	-17,15 (755)	38 (543)	77,36 (125)	5,71 (271)
Boğazkale	8.190 (818) (5.326)	24,05 (743)	-19,69 (775)	26 (675)	72,29 (167)	5,58 (297)
Dodurga	10.439 (767) (7.808)	32,87 (594)	-26,08 (821)	48 (443)	55,13 (521)	4,28 (611)
İskilip	45.327 (310) (40.615)	43,35 (408)	-14,82 (726)	42 (482)	64,99 (276)	4,65 (515)
Kargı	20.388 (600) (16.047)	28,09 (679)	-27,20 (828)	15 (815)	58,96 (387)	3,63 (792)
Laçın	9.425 (793) (6.911)	22,84 (765)	-23,81 (803)	36 (559)	63,07 (313)	5,16 (390)
Mecitözü	26.064 (498) (19.354)	22,20 (782)	-18,13 (764)	27 (660)	63,25 (311)	4,97 (432)
Oğuzlar	9.083 (740) (7.565)	51,50 (286)	-20,53 (781)	30 (621)	64,49 (285)	5,07 (407)
Ortaköy	11.820 (740) (9.243)	28,33 (674)	-10,07 (671)	54 (384)	66,62 (240)	5,54 (301)
Osmancık	53.758 (255) (42.670)	52,87 (264)	2,39 (459)	48 (440)	55,89 (489)	4,41 (569)
Sungurlu	80.840 (158) (56.419)	43,79 (399)	-8,85 (651)	41 (496)	73,80 (157)	5,22 (367)
Uğurludağ	16.265 (658) (8.786)	47,02 (340)	-10,75 (682)	30 (624)	79,56 (115)	6,80 (118)

Kaynak: DPT 2004 (Not: Parantez içindeki bold sayılar ilçenin ilgili göstergeye göre 872 ilçe içerisindeki sırasını, nüfus sütunundaki parantez içerisindeki italik rakamlar ise 2007 yılı verilerini göstermektedir).

Şehirleşme oranı en yüksek ilçeler ise merkez (%72,77) ile Osmancık'tır (%52,87). Mecitözü ise %22,20'lik oranla en az şehirleşme özelliğine sahip ilçe durumundadır.

Nüfus artış hızının en fazla olduğu ilçe yine merkezdir (% 15,56). Nüfus artışı nispeten fazla olan bir diğer ilçe ise Osmancık'tır (%2,39). Diğer ilçelerin ise nüfus kaybettikleri dikkati çekmektedir. Kargı (%-27,20) ve Dodurga (%-26,08) en çok nüfus kaybeden ilçeler durumundadır.

Merkez (97 kişi/km²) dışında diğer ilçelerin nüfus yoğunlukları Türkiye ortalamasının (88 kişi/km²) altında bulunur. Nüfus yoğunluğu en az olan ilçe

ise nüfusu yüzölçümüne göre nispeten az olan Kargı'dır (15 kişi/km²). Az gelişmiş olan Uğurludağ (%79,56) ve Bayat (%77,36) ilçelerinde nüfus bağımlılık oranları oldukça yüksektir. Merkez ilçe (%54,84) ile Dodurga 'da (%55,13) nüfus bağımlılık oranları nispeten düşük bulunmaktadır.

Kargı (3,63), merkez ilçe (4,22), Dodurga (4,28) ve Osmancık'ta (4,41) ortalama hane halkı büyüklüğü Türkiye ortalamasının (4,50) altındadır. Buna karşılık Uğurludağ (6,80) ve Bayat (5,71) ilçelerinde ortalama hane halkı büyüklüğü oldukça yüksektir. Bu durum, söz konusu ilçelerde geleneksel aile yapısının nispeten korunduğunu göstermektedir.

İstihdam Göstergeleri

Sanayinin oldukça gelişmiş olduğu merkez ilçe dışında (%45,45), Çorum ilinin tüm ilçelerinde tarım sektöründe çalışanların oranı Türkiye ortalamasından (%48,38) yüksektir. İl içerisinde ise az gelişmiş ilçeler olan Mecitözü (%88,32), Boğazkale (%85,09) ve Uğurludağ'da (%84,81) tarım sektöründe çalışanların oranı %80'lerin üzerindedir (Tablo 6). Aslında, tarım sektöründe görülen bu nüfusun önemli bir kısmı gizli işsiz durumundadır.

Tablo 6. Bazı istihdam göstergelerine göre Çorum ili ilçelerinin durumu.

	Tarım sektöründe çalışanlar oranı (%)	Sanayi sektöründe çalışanlar oranı (%)	Hizmetler sektöründe çalışanlar oranı (%)	İşsizlik oranı (%)
Türkiye	48,38	13,35	38,27	
Merkez	45,45 (763)	13,88 (88)	40,67 (112)	7,30 (269)
Alaca	77,46 (371)	2,77 (558)	19,77 (446)	6,62 (305)
Bayat	80,34 (270)	2,27 (623)	17,39 (543)	2,16 (817)
Boğazkale	85,09 (131)	0,98 (808)	13,93 (699)	3,13 (698)
Dodurga	75,53 (424)	9,63 (172)	14,84 (652)	4,45 (510)
İskilip	77,17 (385)	4,77 (363)	18,06 (517)	3,04 (706)
Kargı	80,86 (253)	3,96 (435)	15,18 (636)	3,14 (697)
Laçın	80,48 (264)	4,96 (351)	14,55 (664)	2,32 (797)
Mecitözü	88,32 (38)	1,54 (724)	10,14 (839)	1,71 (846)
Oğuzlar	75,22 (433)	8,05 (216)	16,72 (569)	7,56 (244)
Ortaköy	83,92 (162)	1,62 (715)	14,46 (673)	5,17 (430)
Osmancık	68,34 (561)	10,50 (150)	21,17 (396)	6,91 (291)
Sungurlu	74,88 (446)	3,39 (481)	21,73 (382)	4,65 (488)
Uğurludağ	84,81 (138)	1,42 (744)	13,76 (702)	7,59 (242)

Kaynak: DPT 2004 (Not: Parantez içindeki sayılar ilçenin ilgili göstergeye göre 872 ilçe içerisindeki sırasını göstermektedir).

Çorum'da sanayinin gelişmiş olduğu merkez ilçede, bu sektörde çalışanların oranı (%13,88), Türkiye ortalamasının (%13,35) üzerindedir. Çorum, Türkiye ortalamasının üzerinde olan bu yerini çimento, kiremit, tuğla, makine imalat, un, kağıt, ambalaj, tıbbi malzeme ve tekstil gibi gelişmiş sanayi kollarına borçludur. İlde sanayi sektöründe çalışanların oranının yüksek olduğu diğer ilçeler ise kiremit, tuğla, tekstil, çeltik işleme, süt ve süt ürünleri tesislerinin bulunduğu Osmancık (%10,50) ile linyit işletmelerinin bulunduğu Dodurga'dır (%9,63)(Tablo 6). Az gelişmiş Boğazkale (%0,98) ve Uğurludağ (%1,42) ilçelerinde ise sanayide çalışanların oranı oldukça düşüktür.

Hizmetler sektöründe çalışanlar en yüksek orana merkez ilçede ulaşmaktadır (%40,67). Bu değer, Türkiye ortalamasından (%38,27) da yüksektir. Merkez ilçeyi %21,73'lük oranla Sungurlu izlemektedir. Bu sektörde çalışanların en az olduğu ilçeler Mecitözü (%10,14), Uğurludağ (%13,76) ve Boğazkale'dir (%13,93).

İşsizlik oranı, Uğurludağ (%7,59), Oğuzlar (%7,57) ve merkez ilçede (%7,30) nispeten yüksek, buna karşılık Mecitözü (%1,71) ve Bayat (%2,16) ilçelerinde ise düşük görünmektedir. Bu iki ilçede işsizlik oranı düşük görünmekle birlikte, aslında söz konusu yerleşmelerde tarım sektöründe çalışıyor görünen nüfusun önemli bir kısmı gizli işsiz durumundadır.

Diğer Bazı Göstergeler

Çorum ilinde sadece merkez ilçede (%88,46) okur yazar oranı Türkiye ortalamasının (%87,30) üzerindedir. İl içerisinde okur yazar oranının en düşük olduğu ilçeler İskilip (%74,67) ve Kargı'dır (%75,45)(Tablo 7).

Bebek ölüm oranları Alaca (%30,96) ve Kargı (%31,67) hariç tüm ilçelerde Türkiye ortalamasından daha yüksektir. Bu durum, söz konusu ilçeler hariç, sağlık hizmetlerinin yeterince yaygınlaşmamış olması ile ilgilidir. Bebek ölüm oranları, özellikle kırsal kesimde sağlık kuruluşu sayısının son derece az olduğu Boğazkale (%64,81) ve Bayat ilçelerinde (%61,27) oldukça yüksek görünmektedir.

Çorum ili ilçelerinde fert başına düşen genel bütçe gelirleri oldukça düşüktür. Bu gösterge bakımından en iyi durumda olan merkez ilçenin payı (143.189.000 TL) dahi Türkiye ortalamasının (464.000.000 TL) 1/3'ünden daha azdır. Özellikle, Laçın (11.505.000 TL) ve Uğurludağ (11.597.000 TL) ilçelerinde fert başına düşen genel bütçe geliri oldukça düşüktür.

Vergi gelirlerinin ülke içindeki payı bakımından merkez ilçe Türkiye genelinde 53. sırada yer alırken, Laçın ilçesi 828. sırada bulunmaktadır.

Tarımsal üretim, merkezde yüksek olup, bu kriter bakımından ilçe Türkiye

Tablo 7. Diğer bazı göstergeler (Eğitim, sağlık, mali göstergeler, tarım göstergeleri) bakımından Çorum ili ilçelerinin görünüşü.

	<i>Okur yazar oranı (%)</i>	<i>Bebek ölüm oranı (%0)</i>	<i>Fert Başına Genel Bütçe Geliri (Bin TL)</i>	<i>Vergi gelirlerinin ülke içindeki payı (%)</i>	<i>Tarımsal Üretim ülke içindeki payı (%)</i>
<i>Türkiye</i>	87,30	43,00	464 000	100	100
<i>Merkez</i>	88,46 (237)	45,06 (293)	143.189 (97)	0,13248 (53)	0,33112 (65)
<i>Alaca</i>	84,01 (505)	30,96 (659)	30.288 (497)	0,00771 (367)	0,18419 (149)
<i>Bayat</i>	76,76 (734)	61,27 (91)	22.780 (574)	0,00306 (556)	0,08250 (356)
<i>Boğazkale</i>	80,71 (651)	64,81 (62)	12.730 (712)	0,00071 (812)	0,01602 (708)
<i>Dodurga</i>	84,31 (490)	58,10 (113)	77.167 (211)	0,00587 (422)	0,01316 (744)
<i>İskilip</i>	74,67 (761)	50,95 (178)	35.675 (442)	0,00716 (382)	0,05033 (466)
<i>Kargı</i>	75,45 (751)	31,67 (641)	48.683 (350)	0,00412 (493)	0,05206 (458)
<i>Laçın</i>	80,27 (665)	61,22 (92)	11.505 (732)	0,00063 (828)	0,01336 (741)
<i>Mecitözü</i>	84,48 (486)	47,70 (232)	27.456 (527)	0,00298 (559)	0,05237 (456)
<i>Oğuzlar</i>	77,16 (728)	46,01 (272)	23.170 (571)	0,00110 (748)	0,00980 (782)
<i>Ortaköy</i>	83,73 (524)	46,07 (269)	16.601 (657)	0,00094 (773)	0,02766 (598)
<i>Osmancık</i>	80,19 (668)	57,85 (116)	39.125 (411)	0,00885 (348)	0,04857 (480)
<i>Sungurlu</i>	79,79 (677)	55,01 (132)	34.519 (455)	0,01454 (260)	0,17132 (173)
<i>Uğurludağ</i>	80,47 (660)	51,74 (168)	11.597 (731)	0,00088 (786)	0,02948 (583)

Kaynak: DPT 2004 (Not: Parantez içindeki sayılar ilçenin ilgili göstergeye göre 872 ilçe içerisindeki sırasını göstermektedir).

genelinde 65. sıradadır. Yine, tarım toprakları nispeten geniş olan Alaca ve Sungurlu gibi ilçelerin ülke tarımsal üretimine katkısı diğer ilçelere göre fazladır. Buna karşılık, yüzölçümleri küçük, tarım toprakları sınırlı ve daha çok geçim tipi üretimin yapıldığı Oğuzlar, Dodurga ve Laçın ilçelerinin ülke tarım üretimine katkısı ise son derece azdır (Tablo 7).

5. Çorum İli İlçelerinin Coğrafi Özellikleri İle Sosyoekonomik Gelişmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişkiler

Çorum ili ilçelerinin coğrafi özellikleri ile sosyoekonomik gelişmişlik sıraları, arasında yakın ilişki bulunmaktadır. Nitekim, aşağıda görüleceği gibi konumu, fiziki, beşeri ve ekonomik coğrafya özellikleri bakımından uygun özelliklere sahip ilçeler, hem il içerisinde hem de Türkiye genelinde daha gelişmiş durumdadırlar.

Sosyoekonomik kriterlere göre Çorum ili ilçeleri arasında en gelişmiş olanları merkez ilçe ve Osmancık'tır. Nitekim, merkez ilçe Türkiye'deki 872 ilçe arasında 63., Osmancık ise 343. sırada yer almaktadır (Tablo 8).

Tablo 8. Çorum ili ilçelerinin Türkiye genelindeki sosyoekonomik gelişmişlik sıralaması, gelişmişlik grupları ve gelişmişlik endeksleri.

İlçe adı	872 ilçe arasında gelişmişlik sırası	Gelişmişlik grubu	Gelişmişlik endeksi
Merkez	63	2	1,47724
Osmancık	343	3	-0,03846
Alaca	485	4	-0,29134
Dodurga	489	4	-0,29713
Sungurlu	525	4	-0,37605
İskilip	600	4	-0,50544
Kargı	609	4	-0,52154
Oğuzlar	641	4	-0,58102
Ortaköy	686	5	-0,65301
Mecitözü	699	5	-0,68249
Laçın	730	5	-0,74580
Bayat	735	5	-0,76073
Boğazkale	777	6	-0,88858
Uğurludağ	782	6	-0,90369

Kaynak: DPT 2004

Merkez ilçe, ülke genelinde 2, Osmancık ise 3 numaralı gelişmişlik grubu içerisinde yer almaktadır. Merkez ilçe, eskiden beri idari merkez olması, gelişmiş sanayi fonksiyonu, ulaşım bakımından elverişli konumu (Ülkemizin doğusunda ve kuzeyinde bulunan bir çok yerleşmeyi batı ve güneye bağlayan yol güzergâhında bulunması) ve eğitim kurumları gibi bir çok özelliği sayesinde sosyoekonomik gelişmişlik bakımından ilde ilk sırada yer alır. Osmancık ise, diğer ilçelere göre yaygın eğitim kurumları, ulaşım bakımından sahip olduğu uygun konumu (Orta ve Doğu Karadeniz bölümleri ile Doğu Anadolu bölgesi kuzeyindeki bir çok yerleşmeyi İstanbul'a bağlayan E-80 karayolu güzergâhında bulunması), nispeten gelişmiş sanayisi (tuğla kiremit, tekstil, çeltik işleme, süt ve süt ürünleri üretimi) gibi özelliklerine bağlı olarak il içerisinde 2. sırada bulunmaktadır. Alaca ise yine eski bir yerleşme alanı olması, Türkiye tarım üretimine katkısı, gelişmiş bazı sanayi kolları (un, yem ve mobilya üretimi), Karadeniz ile Akdeniz kıyılarımızdaki bir çok yerleşmeyi birbirine bağlayan yol üzerinde kurulmuş bulunması, nispeten yaygın eğitim ve sağlık hizmetleri gibi özellikleri sayesinde bu iki ilçeyi takip etmektedir.

Çorum ilinin en az gelişmiş ilçeleri Boğazkale ve Uğurludağ'dır. Boğazkale 872 ilçe arasında 777., Uğurludağ ise 782.'dir (Tablo 8). Her iki merkezin de son idari statülerini yakın yıllarda kazanmış olmaları (1987), ana ulaşım yollarına nispeten uzak olmaları (Boğazkale 84 km, Uğurludağ 66 km), tarımın geçim tipi olması, sanayinin gelişmemiş olması gibi coğrafi özellikleri hem il içerisinde, hem de ülke genelinde sosyoekonomik gelişmişlik bakımından son sıralarda yer almalarına yol açmıştır.

6. Sonuç

Çorum ili, sosyoekonomik gelişmişlik bakımından 81 il içerisinde 46., Karadeniz Bölgesi'ndeki 18 il içerisinde ise 10. sırada yer alır. İl sınırları içerisinde sosyoekonomik kriterler bakımından en gelişmiş ilçe merkez olup, 872 ilçe arasında 63. sırada yer alır. Aynı kriterler bakımından ilin son sırasında yer alan ilçesi olan Uğurludağ 872 ilçe içerisinde 782 sıradadır. Uğurludağ ile birlikte, gelişmişlik bakımından son sıralarda bulunan Boğazkale ve Laçın'ın son dönemde ilçe olması da düşündürücüdür.

Çorum ili ilçelerinin sosyoekonomik bakımdan farklı gelişmişlik göstermelerinde coğrafi özellikleri belirleyici olmuştur. İlin 14 ilçesinin 12'si az gelişmiş ilçelerin toplandığı 4,5,6 numaralı gruplarda yer alır. Uygulanabilir ve katılımcı projelerin hayata geçirilmesi ile ilçelerin ülke gelişmişlik düzeyi sıralamasındaki yerleri yükseltilebilir. Böylece, ilde yaşayan insanların sosyoekonomik bakımdan daha iyi şartlarda yaşamaları da sağlanabilir. Bu amaçla yapılabilecek çalışmaların başlıcaları şöyle sıralanabilir:

Öncelikle, Hitit Üniversitesi bünyesinde Çorum İli ilçeleri ile ilgili bir araştırma merkezi kurulmalıdır. İlçelerle ilgili sağlıklı bir veri tabanı, bu merkezde oluşturulabilir. Söz konusu kurumlara ait veriler önemli eksiklikler ve bilimsel yanlışlar içermektedir. Mesela, Çorum Valiliği Bilgi İşlem Merkezi (2006) tarafından hazırlanan ilçelerle ilgili sayfada Kargı ilçesinin Karadeniz iklimi etkisinde olduğu, yıllık ortalama 360,3 mm'lik yağış aldığı belirtilmektedir. Oysa, bu yağış miktarı ve sıcaklık değerleri bir arada değerlendirildiğinde Kargı ilçesi ve çevresinde kara iklimi etkilerinin hakim olduğu görülecektir. Kurulacak böyle bir merkezde, veriler sık sık güncellenmelidir.

İlçelerin coğrafi özellikleri, onların güçlü ve zayıf yönlerini ortaya çıkarmaktadır. Bu tür veriler, yerel gelişme politikalarına da yön vereceğinden, önem taşımaktadır.

İl içerisinde az gelişmiş ilçelerden gelişmiş ilçelere ve ülkemizin gelişmiş illerine doğru bir göç yaşanmaktadır. Bu göç olayı, az gelişmiş ilçelerin ihtiyacı olan nitelikli elaman sıkıntısını daha da artırmaktadır. Bu konu ile ilgili Çorum ili ilçelerini kapsayan ayrıntılı bir araştırılma yapılmalıdır.

İl içerisinde yatırım teşvikleri konusunda yeni yaklaşımların hayata geçirilmesi gerekir. Yatırımların daha çok il geneline yayılması yerine merkez ilçe ile birlikte Osmancık, Alaca ve Sungurlu gibi ümit veren merkezlere kaydırılması, hiç değilse bu ilçelere öncelik verilmesi gerekir. Bu ilçelerin, ülke genelindeki sıralamada önlerde olması zaten yatırımların iyi değerlendirildiğini ortaya koymaktadır. Uğurludağ, Boğazkale ve Bayat gibi

ilçelerin kısa sürede gelişebilmeleri güç görünmektedir. Bu ilçelerde ise doğrudan gelir artırımını sağlayacak uygulamalara gidilebilir.

İlçelerde sektörler arasındaki işbirliği arttırılmalıdır. Yani, kamu, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları ortak hedeflerde işbirliğine gitmelidir. Bu anlamda demokratik kitle örgütleri, vakıflar, dernekler ve yerel basın gibi tarafların desteklenmesi önemlidir. Çünkü, hızlı ve dengeli kalkınmanın sadece merkezi yönetimin katkılarıyla gerçekleşemediği artık anlaşılmış bulunmaktadır.

İlçelerin sosyoekonomik bakımdan sıralamada geri kalmalarında bazı altyapı yatırımlarının eksik olmasının da önemli rolü bulunmaktadır. Çorum Valiliği (2006) verilerine göre, Boğazkale ilçe merkezi ve bir çok köyü başta olmak üzere Alaca ilçesi'nde 4, Bayat ilçesinde 10, İskilip ilçesi'nde 7, Laçın İlçesi Narlı Beldesi'nde, Uğurludağ ilçesine bağlı 4 köy ile Ortaköy ilçesi'nde bir çok köyde içme suyu yetersizdir. Su, sağlıklı yaşamının en önemli şartıdır. Bu yüzden, söz konusu yerleşmeler başta olmak üzere, sahada su sıkıntısı çekilen yerleşmelerle ilgili yatırımlar yapılmalıdır.

Benzer şekilde Boğazkale, Alaca, Laçın, Osmancık, Sungurlu, Uğurludağ ve Ortaköy ilçelerinde kanalizasyon sistemi yetersiz iken, İskilip'e bağlı 58, Mecitözü'ne bağlı, Osmancık'ta 42; Uğurludağ ilçesinin hemen tüm köylerinde kanalizasyon sistemi yoktur. Kanalizasyon sistemleri ile ilgili eksikliklerin giderilmesi gerekir.

İlçelere bağlı bazı köy yolları halen asfaltlanmamış durumdadır. Yine, Çorum Valiliği (2006) verilerine göre; Alaca ilçesine bağlı 59 köyde 298 km, Laçın'e bağlı köylere ait 9 km yol asfaltlanmamış olup, Mecitözü ilçesine bağlı 4, Ortaköy'e bağlı 2, Osmancık'a bağlı 30, Uğurludağ'a bağlı 12 ve Sungurlu İlçesi'ne bağlı çok sayıda köy yolu stabilize durumdadır. İlçelerle bağlantıyı güçleştiren, ulaşım altyapısı ile ilgili eksikliklerin ortadan kaldırılması gerekir.

Tarım temel ekonomik faaliyet olmasına rağmen bir çok ilçede, sulu tarım yapılan arazi oranı azdır. Alaca ve Mecitözü ilçelerinde tarım topraklarının yaklaşık 1/5'i sulanabilmektedir. Sungurlu ilçesinde tarım topraklarının %9'u, Ortaköy ilçesi'nde ise %6'sı ancak sulanabilmektedir. Tarımda verimi artırmanın en önemli biri de sulama olduğu için, ilçelerde yatırımların bir kısmı, sulama imkanlarını arttırmaya yönelik olmalıdır.

Başta merkez olmak üzere, ilçeler doğal ve tarihi turistik çekicilikler bakımından oldukça zengindir. İlçeler için turizmin plânlanması ve tur güzergâhlarına dahil edilmesi gerekir.

İskilip, Kargı, Dodurga, Laçın, Mecitözü, Oğuzlar ve Osmancık ilçelerini tamamen veya kısmen kapsayan sahalardan oluşan ilin kuzeyindeki arazileri

hemen tamamen Kuzey Anadolu Fay Zonu içerisinde kaldığı için deprem riski fazla arazileri oluşturlar. İlkçağlardan günümüze, il sınırları içerisinde çok sayıda yıkıcı deprem meydana gelmiş, can ve mal kayıpları yaşanmıştır. 1446 yılında meydana gelen deprem artçıları ile birlikte yaklaşık 40 gün etkili olmuş, yörede "Küçük Kıyamet" olarak adlandırılmıştır. 1514 yılında meydana gelen depremden ise ilin yaklaşık 1/3'ü etkilenmiştir. 2 Aralık 1942 tarihli 5,9 büyüklüğündeki depremde 26 kişi hayatını kaybetmiştir. 27 Kasım 1943 tarihinde meydana gelen depremde ise 618 kişi hayatını kaybetmiştir. Bu yüzden, ilin başta KAF Zonu içinde kalan yerleşmeleri olmak üzere mevcut yapılarda sağlamlaştırma çalışmaları yapılmalı, yeni inşa edilecek binalar ise zemin özellikleri ve inşaat teknikleri bakımından depreme uygun olarak inşa edilmelidir.

KAYNAKÇA

- Çorum Valiliği Bilgi İşlem Merkezi, 2006, İlçeler. <http://www.corum.gov.tr>.
- DİE, 1997, *Genel Nüfus Tespiti*. Ankara.
- DİE, 2000, *Genel Nüfus Sayımı Sonuçları*. Ankara.
- DİE, 2002, *İstatistiklerle Türkiye 2001*. Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara.
- DMİGM, 1990, *Çorum Meteoroloji İstasyonu Yayınlanmamış Döküm Cetvelleri*. Çorum.
- DPT, 2004, *İlçelerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması*, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara.
- <http://www.ctso.org.tr>
- Zeybek, H. İ., 2006, *Sosyoekonomik Kriterlere Göre Samsun İlinin Karadeniz Coğrafi Bölgesi ve Türkiye'deki Yeri*.

XVI. YÜZYILIN İLK YARISINDA ÇORUMLU (ÇORUM) SANCAĞI YER ADLARI HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

Mehmet Salih ERPOLAT*

Giriş:

Bu çalışmada, Çorumlu (Çorum) Sancağı'nın, Osmanlı dönemindeki (XVI. yüzyılın ilk yarısı) kaza, mahalle, divan, köy ve mezra adlarını ortaya çıkartmak hedeflenmiştir. Böylece şimdiki Çorum İli coğrafyasının bir kısmında Osmanlı döneminde hangi adların kullanıldığını yeni nesillerle paylaşılmış olacaktır.

Çorumlu yer adlarının kayıtlı olduğu Tahrir Defterlerinden 7'si Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 12'si Kuyûd-ı Kadime Arşivi'nde olmak üzere 19 defter bulunmaktadır. Bu çalışmada bunlardan sadece aynı tarihli, biri mufassal diğeri icmal olan, iki defterde (BOA, TD. 444-387) yer alan bilgiler değerlendirilmiştir.

Çorum Adı:

Çorum'un eski adının Taviyum¹ olduğuna dair kayıtlar mevcuttur. Ancak bu adın ne anlama geldiği bilinmemektedir. Bizans dönemindeki Eukhatia şehrinin bugünkü Çorum şehri olduğu ileri sürülmüşse de bu fikir birçok bilgin tarafından kabul görmemiştir. Bunların dışında Çorum için "Kussaray", Abbasiler döneminde Nikiyye (Yenkoniye), Danişmendli ve Selçuklu² eserlerinde ise, Osmanlıların XVI. yüzyılda kullandıkları gibi, "Çorumlu" adı kullanılmıştır.

Çorum için, geçici adlar olarak, "Cürümlü", "Çorlu", "Çevr-ı Rum" ve "Çevrim"³ gibi adlar kullanılmışsa da, kanaatimizce bu adların her biri halk etimolojisinin ürünü olmaktan öteye gitmemektedir.

Çorum Kazası'na ait Şer'iyye Sicillerinde, Çorum için, "Belde-i Pâkize", "Belde-i Münzehhe" ve "Şerây-i Şiâr" sıfatlarının kullanıldığı

* Yrd. Doç. Dr. Dicle Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Diyarbakır.

1 İhan Şahin, "Çorum", *DİA*, C. 8, s. 373.

2 Kamil Şahin, "Çorum Adının Menşei", *Osmanlı Döneminde Çorum Sempozyumu (Tebliğler-Müzakereler)* Çorum 01-03 Ekim 2004, Çorum 2006, s. 27-28.

3 K. Şahin, "Çorum Adı...", s. 28-29.

bildirilmektedir⁴

Herhangi bir delil göstermeksizin Çorum'un Ermenice "Dzorum" (=akım, akıntı) akıntı anlamına geldiği⁵ de ileri sürülmüştür. Bu düşüncenin de tutarlı bir tarafı bulunmamaktadır. Çorum, XVI. yüzyıl Osmanlı belgelerinde hep, Çorumlu şeklinde yer almakta olup, bunun da bölgede yaşayan bir Türkmen cemaatinin adı olduğu bilinmektedir.⁶ Ayrıca bu ada, Türkmen nüfusun yoğun olduğu Kastamonu,⁷ Reyhanlı,⁸ Balıkesir⁹ ve Uşak'ta¹⁰ da rastlanılmaktadır. Çorumlu Sancağı'nda Çorumlu Cemaatinin yanında Çorum Viran¹¹ adında bir de köy mevcuttu. Adı geçen yerlerin Ermenilerin kesif olarak yaşadıkları yerler olmaması ve XVI. yüzyılda Çorumlu (Çorum) Sancağı'nda bir tek Hristiyan nüfusun yaşamıyor olması gerçeği, düşüncemizin doğruluğunu desteklemektedir. Evliya Çelebi ise, "bu adın, çorlu hastaların burada iyileşmeleri sebebiyle bu adın verildiğini, ancak şehir ayanının, Çorum isminin Cevr-i Rum'dan bozulmuş olduğunu yazar¹²." Bu bilgilerin de bir tahmin ve yakıştırmadan ileri gidemeyeceği düşünülmektedir.

Çorumlu Sancağı¹³ XVI. yüzyılda Çorumlu, Osmancık, İskilip, Karahisar-ı Demürlü ve Katar Kazası olmak üzere 5 kaza, 3'ü Çorumlu Kazasına¹⁴, 9'u

4 K. Şahin, "Çorum Adı...", s. 32.

5 Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul 1993, s. 191.

6 BOA, TD. 387, s. 394; Üçler Bulduk, "Çorum Sancağının Osmanlı İdarî Teşkilatındaki Yeri-I", *Osmanlı Araştırmaları Merkezi (OTAM)*, S. 3, Ankara 1992, s. 134. Çorumlu, ayrıca Yörükler taifesinden bir obanın adı olarak da geçmektedir. Bkz. Cevdet Türkay, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, İstanbul 1979, s. 26.

7 Köylerimiz, Ankara 1968, s. 155.

8 *Türkiye Mülki İdare ve Bunlara Bağlı Köyler ve Belediyeler*, Ankara 1971, s. 636.

Günümüzdeki adı Gültepe'dir.

9 Son Teşkilat-ı Mülkiyede köylerimizin Adları, İstanbul 1928, s. 376.

10 Aynı eser, s. 901.

11 BOA, TD. 387, s. 391.

12 Bulduk, "Çorum...", s. 134, not. 31.

13 Çorumlu Sancağı'nın idarî yapısı hakkındaki geniş bilgi için bkz. Ü. Bulduk, "Çorum...", s. 132-165; "16. Yüzyılda Çorum Sancağının İdarî Yapısı", *Türk Kültür Tarihli İçerisinde Çorum Sempozyum Tebliğleri 26-27 Temmuz 1991*, (Basım yeri ve tarihi belirtilmemiştir), s. 19-53.

14 Nahiye-i Çorumlu, Divan-ı Emlâk, Divan-ı Sergisi

Osmancık Kazasına¹⁵, 7'si İskilip Kazasına¹⁶ bağlı olmak üzere 19 nahiyesi mevcuttu. Bunlardan 17'si "divan"¹⁷ adını taşımaktaydı.

Çorumlu Sancağı, XVI. yüzyıl boyunca hep Rum (Anadolu) Beylerbeyliği'ne bağlı idi. XIX. yüzyılda Ankara vilayetinin Yozgat Sancağı'na bağlı bir kaza idi, sonra tekrar adı geçen vilayete bağlı sancak haline getirilmiştir¹⁸.

Ali Cevad eserinde Çorum hakkında şu bilgileri vermektedir. "...vilâyetin şark cihetinde müntehâyı hudûdunda ve merkez livâya 18 ve merkez vilâyete 54 saat uzakta 16629 nüfûs câmi ve Dersa'adet (İstanbul) caddesi üzerinde vâki olduğundan mürûr ve 'ubûru pek kesretlidir.

Kasaba basit bir mahalde ve etrafı bir takım dağ ve tepeliklerle muhât bir güzel ovada ve asâr-ı fevâkihi mebzûldur (meyvesi-yemişi çoktur), ancak nezâfet cihetine layıkıyla itinâ olunmaması hesabıyla havası biraz ağırcıdır. Civar-ı kasabada eizze-i kirâmdan (büyük erenler) Alemdâr-ı Nebi Suheyb-i Rûmî, Kerb(?) Gâzî ve Sa'ad ibn-i Ebi Vakkâs Hazeratının makâmât-ı âliyyesiyle Şeyh Sadrü'd-din İsâ Halife, Abdal Ana, Bâlm Sultan, Erzurum Sultan ve daha nice zevât defin-i hâk-i mağfirettir.

Kasabada tarikat-ı Mevleviyye ve Kâdiriyye ve Halidîyye'ye mensûb birer bâb dergâh dahi mevcûddur.

... Eski kal'ası derûnunda 21 hâneyi şâmîl bir de Kal'a (Kale) mahallesi vardır.

Derûn-ı kasabada cesîm ve muntazam bir hükümet konağı ile hapishane ve ahur ve telgrafhâne deboy(?) haric-ı beldede iki alay askerin isti'âbına kâfi cesîm bir kışla ve iki bâb derbend ve karakolhâne ve biri Selçukîler zamana 'âid olmak üzere 164 câmiî ve Mescid ve ikibin cildi mütecâviz kütüb-i müteneviyyeyi hâvî iki kütübhâne, 8283 hâne, 4 hamâm, 7 hân, 21 kahvehâne, bir dakîk (un) fabrikası mevcûddur.

Çorum kasabası: vilâyetin müntehâyı şark-ı şimâlisinde

15 Osmancık Nahiyesi, İncesu Divanı, Çepni Divanı, Sakız Divanı, Bayır Divanı, Saz Divanı, Öyücek Divanı, Pelitbükü Divanı ve Mihmadselâm Divanı.

16 İskilip Nahiyesi, Fevke't-Tarik Divanı, Tahte't-Tarik Divanı, Bayat Divanı, Karabörk Divanı, Uluköy Divanı, Halka Suyu Divanı, Koğa Divanı

17 "...dağınık küçük yerleşmelerin oluşturduğu iskânların birliğidir." Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara 1988, s. 34.

18 A. Cevad, *Memâlik-i Osmaniyye'nin...*, s. 313.

(kuzeydoğusunda) vâki olup, cenûben (güneyden) Sungurlu ve Yozgad kazaları ve cihât-ı saireden (çeşitli yönlerden) Kastamonu ve Sivas vilâyetleriyle mahdûddur.

Arazisi Yeşil Irmak havzası olup, birkaç küçük sular kaza dahilinde ahz-ı menbaa ile mezkûr ırmağa dökülürler. Mahsûlâtı hinta (buğday), şair (arpa), burçak, darı, yulaf, nohut, mercimek, bakla, kendir, cehri ve enva'i fevâkih (çeşitli meyveler) ve sebzedden ve ma'mûlât-ı İrankârî yün şâl pamuk gömleklik bez ve evânî-i nuhâsiyye (bakır kapkacaklar) ve edâvât-ı hadîdiyyeden (demir aletler) ibarettir.

Hayvanattan 28186 koyun, 39419 keçi, 12098 tiftik, 6850 karasığır, 800 manda, 525 merkep, 320 esb (at), 57 ester (katır), 60 deve mevcuddur¹⁹."

XIX. yüzyılda Çorum şehir nüfusunun 6000, kaza nüfusunun ise tamamı Müslüman 30 000²⁰ idi.

Çorumlu Sancağı Yer İsimlerinin Kaynakları ve Özellikleri:

Bu çalışmada yer adlarının etimolojik yapıları üzerinde durulmamıştır. Bu bakımdan yer adlarının kelime manaları tek tek açıklanmayacaktır. Sadece isimlerin menşe'i, köylerin kuruluşları hakkındaki tahminlerimiz, kurucularının (tesbit edilmişse) tarihteki rolleri, fizikî, şartlara, dinin ve mistik hayata ait isimler, aşiret, boy, oymak isimleri ve şahıs isimlerinden adlarını alan yerlere örnekler verilerek açıklanacaktır..

Üyük, tepe gibi fizikî durum ile ilgili olan köy isimlerine sancakta rastlanılan bir durumdur. Bu köyler bölge tarihinin eskiliğine, daha önce de yerleşim alanı olduğuna işaret etmektedir. Yassı Öyük²¹, Öyük²², Ada Depe²³, Depe²⁴ nd. Yaka, Depesekü²⁵ gibi. Burada dikkati çeken önemli bir husus Türklerin eskiden beri tepe gibi yüksek olan yerlere "üyük²⁶" demelerinin XVI. asırda bölgede hâlâ kullanıyor olmasıdır. "Üyük" ile isimlendirilmiş köyler,

19 A. Cevad, *Memâlik-i Osmaniyye'nin...*, s. 313-314.

20 Ş. Sami, K. 'Alâm, C. 3, 1886, 1887.

21 BOA, TD, 387, , s. 423

22 BOA, TD, 387, s. 395, 409, 423; TD. 444, s. 46, 333.

23 BOA, TD, 387, s. 413; TD. 444, s. 266.

24 BOA, TD, 387, s. 408; TD. 444 s.

25 BOA, TD, 387, s. 410.

26 Kaşgarlı Mahmut, *Divan-ı Lügat-it Türk Tercümesi I*, (Çev. Besim ATALAY), Ankara 1992, s. 85.

Anadolu coğrafyasının çeşitli yerlerinde görülmektedir. Günümüzde ise özellikle resmî yazışmalarda bu isimler hüyük ya da höyük imlâları ile yazılmaktadır. Meselâ Çatalhöyük²⁷, Alibeyhüğü²⁸ gibi. Alibeyhüğü'nün XVI. asırda kayıtlardaki ismi Alibey Üyük'tür²⁹.

Çorumlu Sancağı'nda köy ve mezraların adlandırılmasında ak, ağça, ala, alaca, gök, gökçe, kara, karaca, kızıl ve sarı sıfatları başta kullanılarak oluşturulmuş yer adlarının yaygınlığı dikkat çekmektedir. Akçay³⁰, Akkaya³¹, Akpınar³², Aksekü³³, Aksunkur³⁴, Akviran³⁵, Ağça³⁶, Ağçabörk³⁷, Ağça Kilise³⁸, Ağça Mescid³⁹, Ağçasu⁴⁰, Ağça Şehir⁴¹, Kara Ali⁴², Karabürçek⁴³, Karaçay⁴⁴, Karapınar⁴⁵, Karataş⁴⁶, Karayar⁴⁷, Karataşlu⁴⁸, Gökdere⁴⁹, Gökarmud⁵⁰, Gökçekıran⁵¹, Gökçe Kışlası⁵², Gökçe Kışla⁵³, Karaca⁵⁴, Karacaağaç⁵⁵, Karaca

27Çatalhöyük, Konya-Çumra'da bulunan eski bir ilkçağ yerleşim birimi.

28Konya-Çumra'ya bağlı Konya-Karaman karayolunun 37. km.'sinde kasaba adı.

29487 Nolu Muhasebe-i Vilayet-i Karaman ve Rum Defteri I, s. 92.

30BOA, TD. 387, s.410; TD. 444, s. 343.

31BOA, TD. 387, s. 414; TD. 444, s. 277.

32BOA, TD. 387, s. 387, s. 404; TD 444, s. 159.

33BOA, TD. 387, s. 394; TD. 444, s. 31.

34BOA, TD. 387, s. 392; TD. 444, s. 20.

35BOA, TD. 387, s. 405, 418; TD. 444, 115, 298.

36BOA, TD. 387, s. 420; TD. 444, s. 312.

37BOA, TD. 387, s. 422; TD. 444, s. 329.

38BOA, TD. 387, s. 393; TD. 444, s. 24.

39BOA, TD. 387, s. 396; TD. 444, s. 50.

40BOA, TD. 387, s. 408; TD. 444, s. 187.

41BOA, TD. 387, s. 424.

42BOA, TD. 387, s. 422; TD. 444, s. 333.

43BOA, TD. 387, s. 403,406; TD. 444, s.134.

44BOA, TD. 387, s. 403; TD. 444, s. 131.

45BOA, TD. 387, s. 395; TD. 444, s. 39.

46BOA, TD. 387, s. 414; TD. 444, s. 218.

47BOA, TD. 387, s. 426.

48BOA, TD. 387, s. 418.

49BOA, TD. 387, s. 402; TD. 444, s. 118.

50BOA, TD. 387, s. 424; TD. 444, s. 340.

51BOA, TD. 387, s. 423.

52BOA, TD. 387, s. 425; TD. 444, s.344.

53BOA, TD. 387, s. 425; TD. 444, s. 344.

54BOA, TD. 387, s. 396.

55BOA, TD. 387, s. 422, TD. 444, s. 333'de Karacaağaç şeklinde yazılmıştır.

Ali⁵⁶, Karaca Hisar⁵⁷, Karacakaya⁵⁸, Karaca Koyunlu⁵⁹ Kışlası, Kızılburun⁶⁰, Kızıldepe⁶¹, Kızılpelut⁶², Kızılviran⁶³, Kızılca Kamış⁶⁴, Kızılca Kışla⁶⁵, Sarualan⁶⁶, Saru Hasan⁶⁷ nd. Aypınarı, Sarukamış⁶⁸, Sarukaya⁶⁹, Sarukışla⁷⁰ nd. Sarular(?), Sarukoç⁷¹, Saruca⁷², Saruoğlu⁷³ Kışlası, Saruşeyh bin Karahıdır⁷⁴, Ala Çomak, Alaca Mescid, Alaca Atlu⁷⁵ gibi.

Meskûn yerlerin ya da mezraların adlandırılmasında dinî yaşantının büyük rol oynadığı ve bu hayatın izleri şahıs isimlerinde olduğu gibi, yer isimlerine de yansımıştır. Bu izler çoğu zaman İslâm dinî ve tasavvufî hayat tarzı izlerini taşıırken, seyrek de olsa Hristiyanlığın izleri de görülmektedir. Şeyhler⁷⁶, Şeyh Emirşâh⁷⁷, Ağça Mescid⁷⁸, Ağça Kilise⁷⁹, Kafir Deresi⁸⁰ gibi.

Çorumlu Sancağı'nda, Türk coğrafyasının hemen her yerinde olduğu gibi boy, oymak ve aşiret isimlerini taşıyan yer isimlerine de tesadüf edilmektedir.

56 BOA, TD, 387, s. 418.

57 BOA, TD, 387, s. 395; TD, 444, s. 40.

58 BOA, TD, 387, s. 405, 408, 413, 421; TD, 444, s. 183,271, 165. 165. sayfada yer alan

Karakakaya köyü Osmancık'a bağlı olup, diğer adı Karahacı'dır.

59BOA, TD, 387, s. 425; TD, 444, s. 347.

60BOA, TD, 387, s. 422.

61BOA, TD, 387, s. 403; TD, 444, s. 129.

62BOA, TD, 387, s. 409; TD, 444, s. 201.

63BOA, TD, 387, s. 417; TD, 444, s. 284.

64BOA, TD, 387, s. 417.

65BOA, TD, 387, s. 422.

66BOA, TD, 387, 402; TD, 444, s. 122.

67BOA, TD, 387, s. 394; TD, 444, s. 37.

68BOA, TD, 387, s. 421,422.

69BOA, TD, 387, s. 425; TD, 444, s. 343,344.

70BOA, TD, 387, s. 423

71BOA, TD,387, 423; TD, 444, s. 334.

72BOA; TD: 387, s. 421.

73BOA, TD, 387, s. 425; TD, 444, s.343.

74BOA, TD, 387, s. 424.

75BOA, TD, 387, s. 424.

76BOA, TD, 387, s. 414; TD, 444, s. 278.

77BOA, TD, 387, s. 397; TD, 444, s. 59.

78BOA, TD, 387, s. 396; TD, 444, s. 50.

79BOA, TD, 387, s. 393; TD, 444, s, 24.

80BOA, TD, 387, s. 424; TD, 444, s. 337.

Musunlar⁸¹, Köşeler⁸², Hacılı⁸³, Cafer⁸⁴, İsmailü⁸⁵ gibi. Ayrıca Çobanlar, Bayanlar (Bayatlar), Delüler (3), Göcenler, Göçebeler, Karalar, Tatlar, Kunduzlar, Sofular, Musunlar, Körpeler, Köşeler, Şeyhler, Varsak, Barak, Yağma, Hacılar, Kürtler, Polatlar gibi yer adlarının da kaynağı aşiretler, cemaatler, boy, oba ve topluluklar olduğu düşünülmektedir.

Çorumlu Sancağı'nda aynı ismi taşıyan köylerin büyüklükleri kullanılarak birbirinden ayırt edilmiştir. Eymür-ı Küçük⁸⁶, Eymür-i Büzürk⁸⁷, Laçın-i Küçük⁸⁸, Laçın-i Büzürk⁸⁹ gibi.

Sancakta Ziyaret Kaya⁹⁰, Ziyaret Zaviyesi⁹¹ gibi adların ve mekanların bulunması, bütün Türk dünyasında olduğu gibi Çorumlu Sancağı'nda da bazı mekanlara kutsiyet atfedildiğini göstermektedir.

Yeni kurulan köyler ile birlikte, eski köyler "köhne" ya da "eski" sıfatını alarak isim değişikliğine uğramışlardır. Karım-ı Köhne⁹², Eski⁹³, Eski Kilise⁹⁴, Eski Bey Ulaş⁹⁵ nd. Ulaşlı gibi.

Akrabalık ve yakınlık ifade eden yer adları da göze çarpmaktadır. Bunlar Bacı, Balhoğlu, Bediroğlu, Bey Oğlanı, Beyanoğlu, Çiçekoğlu, Çirioğlu, Ekizoğlu, Ekizoğlu Kışlası, Esenlunoğlu, Gediklunoğlu, Koçioğlu, Mihmadoğlu, Öküzöğlu, Ömer Oğlanı, Ömeroğlu Kışlası, Saruoğlu Kışlası, Saru Şeyh bin Karahıdır, Sekülunoğlu Kışlası, Selimoğlu Kışlası, Uğru Oğlanı, Yağmuroğlu, ve Yanoğlan gibi.

Akpınar, Akçay, Ay Pınarı⁹⁶ nd. Saru Hasan, Ulupınar⁹⁷, Kozlu Dere⁹⁸, Acı

81BOA, TD. 387, s. 408; TD. 444, s. 185.

82BOA, TD. 387, s. 404; TD. 444, s.

83BOA, TD. 387, s. 393.

84BOA, TD. 387, s. 400; TD. 444, s. 87.

85BOA, TD. 387, s. 395, 405; TD. 444, s. 43, 164.

86BOA, TD. 387, s. 403; TD. 444, s. 126.

87BOA, TD. 387, s. 403; TD. 444, s. 125.

88BOA, TD. 387, s. 400; TD. 444, s. 83.

89BOA, TD. 387, s. 400; TD. 444, s. 84.

90BOA, TD. 387, s. 423; TD. 444, s. 335.

91BOA, TD. 387, s. 420.

92BOA, TD. 387, s. 405.

93BOA, TD. 387, s. 405; TD. 444, s. 163.

94BOA, TD. 387, s. 411; TD. 444, s. 230.

95BOA, TD. 387, s. 424.

96BOA, TD. 387, s. 394; TD. 444, s. 37.

97BOA, TD. 387, s. 392, 394, 401; TD. 444, s. 20.

98BOA, TD. 387, s. 393.

Öz⁹⁹, Dere,¹⁰⁰ Gökdere¹⁰¹, Çay¹⁰², Çaybaşı¹⁰³ İncesu¹⁰⁴ gibi birimler ise sancakta su ile alakalı adlar olup, coğrafyanın adlandırılmasında su, pınar, çay, dere, ve özün kullanımına verilebilen misallerdir.

Kozlu Dere¹⁰⁵, Çamözü¹⁰⁶, Nohut¹⁰⁷, Böğürtlen¹⁰⁸, Elmalu¹⁰⁹, Kiçi Elma¹¹⁰, Kalınpelit¹¹¹, Kızılpelit¹¹², Ayvacık¹¹³, Ardiç¹¹⁴, Sarıkamış¹¹⁵, Saz, Söğüd Pınarı¹¹⁶ gibi bitki isimlerini taşıyan köyler XVI. asırda bölgenin bitki örtüsü hakkında bilgi vermenin yanında Türklerin sempati duydukları bitkileri belirlemesi açısından da değerlendirilebilirler.

Türklerde ağaçla ilgili 28 inanç, 27 davranış ve 9 dilek tespit edilmiştir¹¹⁷. Fakat bunların tamamına yakını Türklerin İslâmiyetten önceki inançları ile alakalıdır. Bir kısmı ise tedavî amaçlıdır.

Ağılçık¹¹⁸, At Yalı¹¹⁹, Ahurcuk¹²⁰, Ahurtaş¹²¹, Çoban Viranı¹²², Çobanlar¹²³,

99BOA, TD. 387, s. 418; TD. 444, s. 330.

100BOA, TD. 387, s. 409, 411; TD. 444, s. 242.

101BOA, TD. 387, s. 402; TD. 444, s. 118.

102BOA, TD. 387, s. 392, 4409, 415; TD. 444, s. 13.

103BOA, TD. 387, s. 403; TD. 444, s. 135.

104BOA, TD. 387, s. 403, 404, 423, 424.

105BOA, TD. 387, s. 399; TD. 444, s. 73.

106BOA, TD. 387, s. 401.

107BOA, TD. 387, s. 401; TD. 444, s. 106.

108BOA, TD. 387, s. 421.

109BOA, TD. 387, s. 408; TD. 444, s. 185.

110BOA, TD. 387, s. 403; TD. 444, s. 145.

111BOA, TD. 387, s. 414.

112BOA, TD. 387, s. 409; TD. 444, s. 201.

113BOA, TD. 387, s. 401, TD. 444, s. 99.

114BOA, TD. 387, s. 402, 403; TD. 444, s. 117, 127.

115BOA, TD. 387, s. 421, 422; TD. 444, s. 325.

116BOA, TD. 387, s. 393; TD. 444, s. 24.

117Hikmet Tanyu, "Türklerde Ağaçla İlgili İnançlar", *Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı*, Ankara 1975, s. 138-140.

118BOA, TD. 387, s. 400.

119BOA, TD. 387, s. 402; TD. 444, s. 129.

120BOA, TD. 387, s. 421; TD. 444, s. 324.

121BOA, TD. 387, s. 424; TD. 444, s. 339.

122BOA, TD. 389, s. 397; TD. 444, s. 58.

123BOA, TD. 387, s. 405; TD. 444, s. 99.

Çakal¹²⁴, Çakır¹²⁵, Tilki Çayı¹²⁶, Sülüklü¹²⁷ nd. Bayır, Koyunlu¹²⁸ nd. Tatlu gibi hayvan ya da hayvancılık ile ilgili isimlerinden esinlenerek adlandırılmış birimler bulunmaktadır.

Çorumlu Sancağı'nda dikkat çeken bir başka grup yer ismi de şüphesiz Oğuz boyları ile ilgili olanlarıdır. Sancakta Alayuntlu¹²⁹, Bayındır¹³⁰, Beydili¹³¹, Bayat¹³², Kayı¹³³, Kımık¹³⁴, Büğdüz¹³⁵, Karkın¹³⁶, Ulu Karkın¹³⁷, Çepni¹³⁸, Çepni Divanı¹³⁹, Todurga¹⁴⁰, Salur¹⁴¹ ve Kızıklar¹⁴² gibi isimler Oğuzlar'ın bölgede miras bıraktıkları önemli izlerdir.

Yer isimlerini kelime yapısı bakımından incelenmesi şüphesiz filolojik açıdan çok önemlidir. Bu konu uzmanlık sahamız olmamasına rağmen ilgililerin dikkatini çekebilmek için burada bunlara da değinmek uygun görülmüştür. Sancaktaki yer isimlerinde sıkça görülen isimden isim yapan eklerden -lı, -li, -lu, -lü eklerini almış isimler vardır. Bunlardan bazıları Paşalı, Örtülü, Karataşlı, Buraklı, Kapaklı, Çardaklı gibi. -ca, -ce, -ça, -çe gibilik, kadarlık görelilik eski bir hal, zarf ve sıfat yapma¹⁴³ eki ile yapılmış isimler ise Delüce, Karaca Ali, Karaca Hisar, Karaca Viran, Yenice'den ibarettir. -cak, -cek, -çak, -çek, -cik, -cık, -cuk, -cük küçültme. sevgi ve acıma eki ile yapılan

124BOA, TD. 387, s. 426; TD. 444, s. 140.

125BOA, TD. 387, s. 395; TD. 444, s. 49.

126BOA, TD. 387, s. 423.

127BOA, TD. 387, s. 394; TD. 444, s. 38.

128BOA, TD. 387, s. 418; TD. 444, s. 299.

129BOA, TD. 387, s. 393; TD. 444, s. 23, 29.

130BOA, TD. 387, s. 405; TD. 444, s. 87.

131BOA, TD. 387, s. 392, 409, 412, 417; TD. 444, s. 17, 197, 284.

132BOA, TD. 387, s. 394, 413, 414, 415; TD. 444, s. 33, 275.

133BOA, TD. 387, s. 395, 412, 415'te Kayı köyü ile beraber Kayıcuk mezrası; TD. 444, s. 47, 196, 199, 249, 282.

134BOA, TD. 387, s. 392; TD. 444, s. 18.

135BOA, TD. 387, s. 395; TD. 444, s. 44.

136BOA, TD. 387, s. 410.

137BOA, TD. 387, s. 408; TD. 444, s. 177.

138BOA, TD. 387, s. 399; TD. 444, s. 73.

139BOA, TD. 387, s. 404; TD. 444, s. 73.

140BOA, TD. 387, s. 401; TD. 444, s. 94.

141BOA, TD. 387, s. 401; TD. 444, s. 103.

142BOA, TD. 387, s. 391.

143Zeynep Korkmaz, Mehmet Akalın... *Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri*, Ankara 1995, s. 90; Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul 1986, s. 159.

isimlere ise Büklücek, Hisarcık, Osmancık'ı örnek verebiliriz. -cı, -ci, -cu, -cü, -cı, -çi gibi kelimelerin sonuna geldiğinde isme meslek anlamını kazandıran ek ile yapılmış yer adlarına ise Çömlekçi¹⁴⁴, Çerçi, Kazancı, Kuyumcu¹⁴⁵ misal verilebilir.

Kadı, Salar, Sancakdâr, Şihne, Tarhan ve İlhan gibi unvan ve idarî görevler ile Türbedâr gibi vazife adlarının yer adlarına kaynaklık ettiğinin misallerindendir.

Köylerin meskun ve viran (ıssız, hali) olma özellikleri bakımından da incelenmesinde büyük faydalar vardır. Çorumlu Sancağı'nda 1530 tarihinde 22'si köy 3'ü mezra olmak üzere viran adını taşıyan, Akviran, Kızılviran, Çukurviran, Kılıç Viranı, Karacaviran, Belviran, Kozluviran gibi 25 yer adı mevcuttu. Bu yer adlarında yer alan viran kelimesi, adı geçen yerlerin daha önceleri de meskûn yerler olduğunu, Türkçe olmalarından dolayı da eski kurucularının da Türkler olduğunu ifade etmektedir.

Çadırarduç¹⁴⁶ ve Delüce¹⁴⁷ yer adlarında ise bir benzetmenin olduğunu görmekteyiz.

Horasan¹⁴⁸ adı da muhtemelen o köyü kuranların kökenlerinin nereye dayandığına işaret etmektedir.

Kırk¹⁴⁹, Kırkkavak¹⁵⁰, Üçbuçuk¹⁵¹, Üçkaraağaç¹⁵², Üçyüzlü¹⁵³ nd. Kapucu Hacı gibi adlarda Türklerin coğrafyayı adlandırmada sayılardan da yararlandığını göstermektedir.

Şabhâne, Karbansaray ve Saray (6) adları, kaynağını sosyal yapı ve iktisadî tesislerden alan adlardandır.

144BOA, TD. 387, s. 420.

145BOA, TD. 387, s. 400; TD. 444, s. 88.

* BOA, TD. 387 numaralı defter için 1530 tarihli olduğu iddiası yanında 1520 ve 1523 tarihli olduğu iddiası da mevcuttur.

146Boa, TD. 387, s. 423.

147BOA, TD. 387, s. 426;

148BOA, TD. 387, s. 395.

149BOA, TD. 387, s. 393; TD. 444, 29.

150BOA, TD. 387, s. 422; TD. 444, s. 333.

151BOA, TD. 387, s. 421; TD. 444, s.

152BOA, TD. 387, s. 423; TD. 444, s. 334.

153BOA, TD. 387, s. 420; TD. 444, s.

A-ÇORUMLU SANCAĞI'NA BAĞLI KAZALARDAKİ MAHALLELER

Mevcut bilgilere göre, Çorum Kazası'na ait en eski bilgiler 1456 tarihli olup, buna göre şehrin 6 mahallesi bulunmaktaydı¹⁵⁴. Çorum'da mahalle sayısı 1530' da 30¹⁵⁵, 1576¹⁵⁶ da 48'e ulaşmıştır. Adı geçen yıllarda mahalle adlarında değişmelerin olduğu görülmektedir. Mesela, 1456 yılında kayıtlarda yer alan Ahi Münevver, Cebelü Mescidi, Dabbağan Mescidi gibi mahalle adlarına, sonraki yıllarda rastlanılmadığı görülmektedir. Ayrıca mahalle adlarında meydana gelen değişmeler için, Çorumlu Kazası Mahalleleri tablosunu inceleyiniz.(Tablo I.)

Mahallelerin adlandırılmasında, daha çok mahallede bulunan camiî, mescit gibi ibadethanelerin ya da o mahallede bir tesis inşa eden önde gelen kişilerin veya görevlilerin adlarından yararlanıldığı görülmektedir.

Çorumlu, Osmanlık ve İskilip kazalarına ait mahalle adları aşağıda tablolar halinde verilmiştir. Karahisar-ı Demürlü Kazası'nın 1520 tarihinde Kadı¹⁵⁷ ve Kazancılar¹⁵⁸ olmak üzere iki mahallesinin olduğu tespit edilebilmektedir.

154İ. Şahin, "Çorum", s. 373.

155 BOA, TD. 387, s. 390. Burada Sinân Mescidi mahallesinin adının iki defa yazıldığı ve birinde hane sayısı 13, diğerinde 14 olarak yazılmıştır. Aynı sayfada "yekûn" kısmında "mahallât" için 30 sayısı verilmiştir.

156Refet Yinanç, "Tahrir Kayıtlarına Göre Çorum", *Osmanlı Döneminde Çorum Sempozyumu (Tebliğler-Müzakereler) Çorum 01-03 Ekim 2004*, Çorum 2006, s. 24-25; Ü. Bulduk, "16. Yüzyılda...", s. 26-27; aynı yazar, "Çorum Sancağı'nın..." s. 136-137.

157BOA, TD. 444, s. 306.

158Aynı defter, aynı sayfa.

Tablo I.
I-ÇORUMLU KAZASI MAHALLELERİ

No	Mahalleler	1456	1530	1576
1	Acarca	-	+	-
2	Ahi Münevver	+	-	-
3	Cebelü Mescidi	+	-	-
4	Dabağan Mescidi	+	-	-
5	Alaca	+	+	+
6	Ahmed Çelebi Mescidi	+	+	+
7	Ahmet Fakı Mescidi	-	+	+
8	Akpınar	-	+	+
9	Ashab-ı Efdine	-	+	+
10	Atçı Ali	-	+	-
11	Cami-i Kebir	-	+	+
12	Çirişoğlu	-	+	+
13	Dervişler	-	+	+
14	Divane Mescidi	-	+	+
15	Dumlu (Çitli) Bey	-	+	+
16	Esiru'd-din	-	+	+
17	Hacı Mescidi	-	+	+
18	Halife (Haliçe)	-	+	+
19	İbrahim Halife	-	+	+
20	Kubed (Kunduz) Han	-	+	+
21	Makbere (Tara)	+	+	+
22	Medrese	-	+	+
23	Melik Danişmend	-	+	+
24	Ömer (Fakı) nd*, Sofular	-	+	+
25	Pınarbaşı nd. Hasan Fakı	-	+	+
26	Sabuncu	-	+	+
27	Sagızcı (Sağrı) Mescidi	-	+	+
28	Sancakdâr	-	+	+
29	Sinan Mescidi	-	+	+
30	Şeyh Eyyûb	-	+	+
31	Emet (Ümid) Halife	-	+	+
32	Yeni Mescidi	-	+	+
33	Yenice nd. Kamer Hatun	-	+	+
34	Yenice nd. Kınıcı Mescidi	-	+	+
35	Çakır Mescidi	-	-	+
36	Hacı Yusuf Mescidi	-	-	+
37	Namazgâh-ı Cedid	-	-	+
38	Cedid Mescidi Fatma Hatun	-	-	+
39	Cedid Gülabî Bey Mescidi	-	-	+
40	Mescid-i Hacı Kemâl	-	-	+
41	Cedid Mescid-i Nuri	-	-	+
42	Cedid Hacı Nasrullah	-	-	+
43	Cedid Arab Ahmed	-	-	+
44	Cedid Mescidi Zav.-i Hıdırlık	-	-	+
45	Cedid Mescidi Hacı Ali b. Uzun Yakub	-	-	+

* nâm-ı diğer (diğer adı).

Tablo II.
II-OSMANCIK KAZASI MAHALLELERİ

No	Mahalleler	1530	1576
1	Camii	+	+
2	Cenderhane	+	+
3	Hıdırlık (Hızırlık)	+	+
4	Kadı (Sarı Kadı)	+	+
5	Kadı Ferruhşad	+	+
6	Könî	+	+
7	Medrese	+	+
8	Sanlu (Saplu?)	+	+
9	Sofuyân	+	+
10	Şirmerd Ağa	+	+
11	Türbedâr	+	+

Tablo III.
III-İSKİLİP KAZASI MAHALLELERİ

No	Mahalleler	1530	1576
1	Ali Bey	+	+
2	Camii (Cami-i Kadıasker)	+	+
3	Cami-i Fevke't-Tarik	+	+
4	Kasım Fakih (Durul)	+	+
5	Meydan	+	+
6	Yenice	+	+
7	Zaviye-i Şeyh Musa	+	+
8	Cedid Ebu Suud	-	+
9	Hacı Pirî	-	+
10	Şeyh Halil	-	+
12	Zaviye-i İsa	-	+

A- ÇORUMLU SANCAĞI KÖY VE MEZRAALRI

Çorum Sancağı'nın XVI. yüzyıla ait köy ve mezra adları, şimdiye kadar, Osmanlı dönemi Çorum Sancağı üzerinde araştırma yapan bilim adamları tarafından ele alınmamıştır. Oysa bu konuyu gün yüzüne çıkarmak için

arşivlerimizde başta tahrir defterleri olmak üzere başka belgeler mevcuttur. Bu bildiride, Ankara Kuyûd-ı Kadime Arşivi'nde mevcudiyetini bildiğimiz, fakat Ankara'nın dışında olmamız sebebiyle inceleme fırsatını bulamadığımız 1576 tarihli, 271 varaklı ve 38 numaralı Tahrir Defteri'ndeki köy ve mezra adlarını değerlendirme fırsatı bulunamadı. Bu bakımdan XVI. yüzyılda Çorumlu Sancağı'ndaki köy ve mezra adlarında ve sayılarında meydana gelen değişiklikler, tespit edilememiştir. Burada aynı tarihli iki defterdeki bilgiler ışığında tespit edilen köy ve mezra adları tablolar halinde verilmiştir.

Köy ve mezra adları, kaza kaza verilmiş olup, mezraları köylerden ayırmak için mezraların sonuna "Mz." rumuzu kullanılmıştır. Adlarını doğru okunduğundan emin olunmayan köy ve mezra adlarının sonuna "?" konulmuştur. İki ihtimalle okunabilecek adlar için ise ikinci ad (...) içine alınarak tabloda gösterilmiştir.

Defterlerde olup da, gözden kaçma sonucu, tablolarda yer verilemeyen adların tespit edilmesi durumunda, söz konusu eksikliği veya yanlış okunmuş olan adların okuyucu tarafından tespiti durumunda haberdar edilmemizi bekliyoruz. Bu durumda, söz konusu eksiklikleri gidermeyi kendimize vazife bildiğimizi peşin olarak kabul etmekteyiz.

I-ÇORUMLU NAHİYESİ

Tablo IV.

No	Adı	No	Adı	No	Adı
1	Ağcakaya	59	Çorumviran	117	Kırkdilim Mz.
2	Ağcakilise	60	Çukur Viranı	118	Kızıklar
3	Ağcamescid	61	Delü Hacı	119	Kozludere Mz.
4	Ahmet Şahna	62	Delüler	120	Köy (Megri) Mz.
5	Akcamescidü	63	Divan	121	Kuruçay
6	Akçaviran	64	Divan	122	Kuruçay
7	Akçay	65	Delüler	123	Kula Hacı Mz.
8	Akpınar (Mz.)	66	Delüler	124	Kulaca
9	Aksak Şeyh	67	Domu (Mz.)	125	Kürkçü
10	Aksekü	68	Dere Köy (Mz.)	126	Kulacık
11	Aksunkur	69	Hoca	127	Kurtlar Mz.
12	Ala Yundlu	70	Eberiler (Eberyad)	128	Kürdler nd. Türkler
13	Ala Yundlu (Mz.)	71	Ercik (Mz.)	129	Kürdler Mz.
14	Ali Bey	72	Eskiköy (Mz.)	130	Maza (Mara)
15	Aliki	73	Göleyman nd. Eymür	131	Mervend (Ferzend)
16	Alp	74	Gazan	132	Mürselcik
17	Alp Oğuz	75	Göcen Ovacığı	133	Öbek
18	Anbar nd. Karapürçek	76	Göçebeler	134	Ömer Bey
19	Argunşah	77	Göynük Viranı	135	Örtçek
20	Ayarık	78	Hacı Bey	136	Paşa
21	Ayas	79	Hacı Bey Ağacı	137	Raman-ı Etrakiyye
22	Ayıpınarı nd. Saruhasan	80	Gürcü	138	Öyük
23	Bacı	81	Hacılar (Mz.)	139	Sadru'd-din
24	Bagdıgin	82	Harmançık	140	Sağmalca nd. Salmanca
25	Bayat	83	Hatip Deresi	141	Salkunşah
26	Bayır nd. Sülüklü	84	Hırzu'd-din	141	Sarıbey
27	Beydili	85	Horasan	143	Sarpın (Serpın)
28	Bıçak	86	Ilıca	144	Seyfuddin
29	Birevi (Bevri)	87	Ilıca	145	Sivalu
30	Boncuk	88	İcil	146	Söğüdpınar
31	Bozboğa	89	İl-emin	147	Sülemiş Viranı Mz.
32	Buluzmend	90	İl-Gazi	148	Şeyh Emirşah
33	Büged	91	İmampınarı Mz.	149	Tanrıvermiş
34	Bügdüz	92	İncügez	150	Tarhan
35	Bünüş	93	İne Gazi	151	Taşpınar
36	Celil	94	İsmail	153	Tat
37	Çakır	95	Kapaklu	154	Tatlar
38	Çamça	96	Karaağaç	155	Temür
39	Çanmak (Mz.)	97	Karabey	156	Tutiyan
40	Çarıkçay	98	Karapınar	157	Ulu (köy)
41	Çatak	99	Karaca	158	Ulupınar
42	Çavuş nd. Faris	100	Karacahisar	159	Yabacık
43	Çay	101	Karacapınar	160	Mz. Yağbasan
44	Çelteke (Çit) Mz.	102	Karacaviran	161	Yakacık
45	Çenleri (Çengeri) (Mz.)	103	Karacaviran	162	Yakub Alpi
46	Çıkrıkçı	104	Kavşud	163	Yeni Mz.
47	Çiftlik	105	Çorluca	164	Çakmak Mz.
48	Çiftlik	106	Kayan	165	Yenice
49	Çiftlik	107	Kayı	166	Arucek
50	Çiftlik-i Nasrullah	108	Kebe	167	Ebrem-ı Küçük
51	Çiftlik-i Ürkü	109	Kemil (Kemik) Mz.	168	Kızıl Geçüd
52	Çoban Viranı	110	Kılıçviranı	169	Misindola
53	Çonuş	111	Kınık	170	Kürtler
54	Göğersülele	112	Çiftlik-i Karga Musa	171	İlmelik Şeyh İlyas
55	Hıdır Bey Sarayı	113	Çukurviran	172	İbrahim Köy nd. Çayır
56	Ilıca nd. Çiftlik	114	Kayoğlu nd. Şeyh Ali Dede	173	Yenice
57	Kozcuk Mz.	115	Pınarbaşı	174	Tahir Örenciği
58	Viranpınar Mz.	116	Kozcuk Mz.		

Tablo V.

II-OSMANCIK NAHİYESİ

No	Adı	No	Adı	No	Adı
1	Adalübük (Ulubük)	54	Fınducak Mz.	106	Salur
2	Ağılcık	55	Gırâncık	107	Saray
3	Akpınar	56	Gökdere	108	Sarayönü
4	Akseki	57	Göğercinlik	109	Sarualan
5	Akviran	58	Güneyoğlu	110	Sarupun
6	Alicik	59	Gürleyik	111	Saruin
7	Alp Oğuz	60	Hallar	112	Secigen (Secigân)
8	Anbar	61	Hasandığın	113	Sekü
9	Ardıç	62	Haydar	114	Sivritaş
10	Arduç	63	İğdeliçalı	115	Sondul
11	Atyalı	64	İmacı	116	Suluk
12	Ayvıcık	65	İncesu Divanı	117	Şihne
13	Badam	66	İsmail nd. Lecek	118	Şanba
14	Ballar	67	İstir	119	Şehriman
15	Barak	68	Karaağaç (Karaağçe)	120	Şariki (Şeriki)
16	Bayındır	69	Karapürçek	121	Şeyhlü
17	Bayır Divanı	70	Karaçay	122	Şırağul
18	Bazargan	71	Karaviran	123	Teke
19	Bennak	72	Karacakaya nd. Karahacı	124	Teknetiş
20	Berk	73	Karacaviran	125	Temacı (Tamacı)
21	Bölücek	74	Karbansaray	126	Todurga
22	Burak Hacı	75	Kargucak	127	Türke (?)
23	Burnaz	76	Karım-ı Köhne	128	Uçarı
24	Ca'fer	77	Karım	129	Uğruoğlu
25	Çaça	78	Karımış	130	Ulu Elmalu
26	Çakal	79	Keçik	131	Ulupınar
27	Çaltucak	80	Kemend	132	Urum
28	Çamözü Mz.	81	Kızcuğaz Mz.	133	Uzunkavak
29	Çardaklı Mz.	82	Kızıltepe	134	Ütük (Evnük)?
30	Çaybaşı	83	Kiçielma	135	Virancık
31	Çeltükçi	84	Kiçilü	136	Yağma
32	Çepni Divanı	85	Kifere Mz. Eymür	137	Yağsıyan
33	Çepni	86	Kirascık	138	Yalak
34	Çiftlik	87	Konuk (Sakızdivanı)	139	Yavı
35	Çobanlar	88	Kozludere	140	Yenice
36	Çöğür (Çöğür)	89	Köselir	141	Yenice
37	Çukuraluç	90	Kuyumcu	142	Zanbal
38	Dikmen	91	Kuzyaka	143	Zeynel Mz.
39	Donuzalan	92	Laçın-ı Büzürk	144	Abacık
40	Duruca-su	93	Laçın-ı Küçük	145	Akpınar Mz.
41	Elmacık (İmacık)	94	Makriler (Muyâd)	146	Akçasuluk
42	Emir Doğan	95	Mavşar	147	Bağzık
43	Erdek	96	Mihmadsetâm	148	Çayır
44	Esiri	97	Murad	149	Ibruk
45	Eski	98	Narlu	150	Örenlü
46	Esençay	99	Nohud ve Çaltucak	151	Salar
47	Eşme (Eşen)	100	Obruk	152	Saltuk
48	Etrakiyye-i Büzürk Mz. Akpınar		Ortaca	153	Süleyman Mz.
49	Eydi	101	Ovacık	154	Tuka (Tuna)
50	Eymür	102	Ovacıksuyu nd. Pirinciyan	155	Gücek
51	Eymür-i Büzürk	103	Sakız	156	
52	Eymür-i Küçük	104	Salar	157	Yenice
53	Fınducak Mz.	105	Saltuk	158	Ömer Oğlu

Tablo VI.
III-İSKİLİP NAHİYESİ

No	Adı	No	Adı	No	Adı
1	Abdullah Fakı	41	Göçenler	81	Pispisi
2	Adadepe	42	Göklü	82	Ramazanlu
3	Ahicık	43	Gümüşgi	83	Sadıklar
4	Akkaya	44	Hacı Hamza	84	Sapakoz
5	Aksekü	45	Hasan Diğın	85	Saray-ı Katar
6	Anbarcı	46	Hasan Dıraz	86	Saraycık
7	Arucak	47	Hatun	87	Sivrissekü
8	Avhadyakası	48	Hisarcık	88	Çukur
9	Bağözü	49	İlegi	89	Sorkun
10	Bağluca	50	Kalımpelit	90	Şeyh Ali
11	Bahadin	51	Karataş	91	Şeyhler
12	Başovacık	52	Karacakaya	92	Tekürpmarı
13	Başıkara	53	Karacaşehir	93	Ulu Karkın
14	Bayatlar	54	Kaşak	94	Ulu
15	Bayat	55	Kavak	95	Viransekü
16	Belviran	56	Kayı	96	Yaka
17	Beydili	57	Kayı	97	Yaka-i Avhad
18	Beydili Mz.	58	Kayıcuk	98	Yanoğlan
19	Çat Mz.	59	Kazanlu	99	Yatukçu (Yatıcı)
20	Çatkara	60	Kızılpelit	100	Yavı (Yazı)
21	Çatak	61	Kiliscözü Mz.	101	Ağçasu
22	Çerkeş	62	Koçaç	102	Avunduk
23	Çıkrıkçı Mz.	63	Konarı Pınarı	103	Divan
24	Çiftlik	64	Kazlıviran	104	Hacı
25	Çiftlik	65	Köseği (Çirmişki)	105	Hacı
26	Çomu	66	Kum	106	Kadı
27	Çukur	67	Kunduzlar	107	Karacakaya
28	Demürce	68	Kuruçay	108	Karımış
29	Demürceyan	69	Kurusaray	109	Kayı
30	Depe nd.Yaka	70	Kuşu	110	Kuz
31	Dere	71	Kuşağın (Kutigin)	111	Oklu
32	Dere Karkın	72	Kutbü'd-din	112	Çay Mz.
33	Derinöz	73	Lapa	113	Yeni Deli
34	Doğangir	74	Musunlar	114	Başmakçı Divanı Mz.
35	Elmalu	75	Obruk	115	Divan
36	Emanlar (Eşenler)	76	Orta Tır	116	Gökçukur
37	Emirşah (Emirşeyh)	77	Ötacı		
38	Esed	78	Ovacık		
39	Eskipınar	79	Pancarlık		
40	Evcilü	80	Paşalu		

Tablo VII.
IV-TAHTET-TARİK NAHİYESİ

No	Adı	No	Adı	No	Adı
1	Beyoğlanı	7	Dere Divanı	13	Kutlu Özü
2	Cülah Seküsü	8	Depe Sekü Mz	14	Kuz (Koz)
3	Cülahlar	9	Eski Köy Mz	15	Öyül (Öyük) Mz.
4	Çalı	10	Eski Kilise	16	Sapakol
5	Çukur Aluç (yaylak)	11	Harun	17	Saraycık
6	Dağ-ı Sarı Kavağı	12	Karkın	18	Sivrisektü

Tablo VIII.
V-KATAR NAHİYESİ

No	Adı	No	Adı	No	Adı
1	Abdullah ma'a Bayramlı	14	Eskiköy Mz.	26	Tatlu nd. Koyunlu
2	Acı Özü Mz.	15	Eymirlü	27	Kukaş(Tukaş)seküsü Mz.
3	Kızıl bayır Mz.	16	Gönlü (Görenlü) Mz.	28	Kürdi Mz.
4	Akviran Mz.	17	Gündoğmuş	29	Mahmudlu
5	Bahaeddin-i Katar	18	İlekü	30	Olcatu (arab) Mz.
6	Bayrampınar Mz.	19	İlhan	31	Puncar (Mz.)
7	Bayramlı	20	Karapınar	32	Sergis Mz.
8	Baytak (?)	21	Karataşlı	33	Süvar Özü Mz.
9	Beydili	22	Karaca Ali	34	Taşagıl nd. Yenice
10	Cebraillü k. Bayramlı	23	Kızılbayır Mz.	35	Yollu
11	Çanışlar (?)	24	Kızılviran	36	Karaağaç mz.
12	Çerçi	25	Kokular (Kutulu)	37	Kızılca karnış
13	Eğri Yurd-i Çağatay				

Tablo IX.
VI-KARACA HISÂR-I DEMİRLÜ NAHIYESİ

No	Adı	No	Adı	No	Adı
1	Abdal-bodru Mz.	34	Ekiz Oğlu Kışlası Mz.	67	Koçioğlu Mz.
2	Acemi	35	Emir- Saru	68	Kolaklu (Kulaklu) Mz.
3	Acı-Öz	36	Garıku (Canılı) Mz.	69	Koru-viran (Kozviran)
4	Acılar	37	Gölcügez Viranı Mz.	70	Koz-alan Mz.
5	Ağca	38	Küplüce Mz	71	Kozviran ma'a İncügez
6	Ağca Börk Mz.	39	Hisarcık	72	Kozlu (Kuduzlu)
7	Ağcaviran Mz.	40	İğde Özü Mz.	73	Kürdük Mz.
8	Ahırcuk Mz.	41	Kağızman Mz.	74	Küre Kavağı
9	Alpagud Mz.	42	Kanlıca	75	Macar
10	Apardı Mz.	43	Kapucu-Hacı Mz.	76	Mengen (Menkarin)
11	Araklu Mz.	44	Kara-Ali Mz.	77	Müna'cim Mz.
12	Arpakol Mz.	45	Karahisar(-ı Demürlü)	78	Nuhi Ziyareti
13	Aydoğmuş Kışlası Mz.	46	Karakaya Mz.	79	Okçu Mz.
14	Balık Kışlası Mz.	47	Kara Murad	80	Sapakol
15	Balcı oğlu Mz.	48	Karaca Ağaç Mz.	81	Sarayık Mz.
16	Basarı Mz.	49	Karaca-kaya Mz.	82	Sardan Mz.
17	Bel-kavak	50	Karamak kışlası Mz.	83	Sarukamış
18	Beynoğlu Mz.	51	Karavdar	84	Sarukamış
19	Böğürtlen	52	Kırıköy (Seri)	85	Sarukamış Mz.
20	Büklücek (Göllücek)	53	Karlu Hacı Kışlası Mz.	86	Seyfele
21	Gölcügez-viranı Mz.	54	Kayaburnu (Mz.)	87	Siyak (İshak) Hacılu
22	Cüllahlar Mz.	55	Kaynar Mz.	88	Sorkuncuk
23	Çanakçı Mz.	56	Kamallu Mz.	89	Sunuktac
24	Çaruk	57	Kırkkavak Mz.	90	Şeyh Deniz
25	Çeltek Etrakiyye	58	Kızıoğlu	91	Üçbuçuk
26	Çıkrıkcılar	59	Kızıoğlu	92	Üç Yüzlü Mz.
27	Çırlavuk	60	Kızılburun Mz.	93	Yassıviran Mz.
28	Çomağı Uzun	61	Kızıl kız Mz.	94	Yılgun Ovacığı
29	Çomarpınarı	62	Kızıl viran	95	Yıva
30	Çömlekçi Mz.	63	Kızılca-kışla Mz.	96	Emrullah Mz.
31	Delüler Viranı	64	Kızlar Viranı (Mz)	97	
32	Demir Ziyareti	65	Kilise	98	
33	Ekin Özü Mz.	66	Koçi Bey Mz.	99	

Tablo X
VII-BUDAKÖZÜ NAHİYESİ

No	Adı	No	Adı	No	Adı
1	Adakışla nd. Nasırkışla	54	Esenlütöğlu Mz.	107	Odumluk Mz.
2	Ağçasaz Ağcasaz Mz.	55	Ulaşlu	108	Otaç Mz.
3	Ağcaşehir	56	Evci	109	Öküzoğlu
4	Ağcakaya Mz.	57	Evren Mz.	110	Ömeroğlu Kışlası
5	Ağca şehir	58	Eymirlü Mz.	111	Öyük
6	Ağsak Fakih Mz.	59	Eyyüb Beyli Mz.	112	Poladlar (Polatlar)
7	Ahurtaş Mz.	60	Eyyüb Kışlası Mz.	113	Sarimbeyli Mz.
8	Akçay Mz.	61	Gazanferlü Mz.	114	Sarukaya Mz.
9	Akpınar-ı Süflâ	62	Gedikoğlu Mz.	115	Sarukışla nd. Sarular??
10	Akpınar-ı Ulvî	63	Gökarmud Mz.	116	Sarukoç
11	Alaçomak Mz.	64	Gökçekıran Mz.	117	Saruoğlu kışlası Mz.
12	Alacaatlu	65	Gökçekışla Mz.	118	Saruşeyh b. Karahızır Mz.
13	Alembey Kışlası Mz.	66	Gökçekışlası Mz.	119	Sekülüoğlu Kışlası
14	Alınkavak Mz.	67	Gömensazı Mz.	120	Selimoğlu Kışlası Mz.
15	Ali Fakih Kışlası Mz.	68	Göynük-Musa nd.Göynükpınarı Mz.	121	Sofular Mz.
16	Avındurun-Hamza Mz.	69	Gündoğmuşlar Kışlası Mz.	122	Sorkuncuk Mz.
17	Ayıcılar Kışlası Mz.	70	Güneykışla Mz.	123	Sultan Ahmet
18	Azak Mz.	71	Halid-Fakı Mz.	124	Sunkurlu Mz.
19	Balçıklı Mz.	72	İknaslu (?) Mz.	125	Şambayadı Kışlası
20	Bariz (?) Mz.	73	İl-Gazili Mz.	126	Şehriyar Mz.
21	Baydı Künbedi Mz.	74	İncesu Mz.	127	Şeyhlerözü Mz.
22	Bayram Divanı	75	İsa Fakı Mz.	128	Taşlık
23	Bediroğlu Ali Bey Mz.	76	İzem Mz.	129	Teknetiş Mz.
24	Beşiközü	77	Kadir Öyüğü Mz.	130	Tirek Mz.
25	Beykışlası Mz.	78	Kafirderesi Mz.	131	Topaş Cem. Mz.
26	Bıldır Mz.	79	Kalınsaz Mz.	132	Tülüce Mz.
27	Bodan (?) Mz.	80	Karahacı Kışlası Mz.	133	Türemiş Mz.
28	Boğazkışla	81	Karaivazlu Mz.	134	Uysal Fakih
29	Tokumaz Mz.	82	Karakısıık (Kınık)? Mz.	135	Uzun 'İvaz nd. Ağcakend Mz.
30	Boztepe-i diğer Mz.	83	Karayar Mz.	136	Uzun Kışla Mz.
31	Bozdepe Kışlası Mz.	84	Karacakoyunlu Kışl. Mz.	137	Üçkaraağaç Mz.
32	Buraklı Mz.	85	Karacapolad Mz.	138	Varsakkışlası Mz.
33	Burunkışla Mz.	86	Karacaşehir Mz.	139	Veled-i Hacı Kışlası
34	Büyük Mz.	87	Karalar Mz.	140	Yağmuroğlu Mz.
35	Çadır-ardıç	88	Kavak Mz.	141	Yaprakağıl Mz.
36	Çakal (Çatal) Mz.	89	Kavakkışla Mz.	141	Yassıkışla Mz.
37	Çatal Esen Mz.	90	Kavurlar (Kavurgalar)	143	Yassıöyük Mz.
38	Çatalkışla Mz.	91	Kayadibi Mz.	144	Yümrük Mz.
39	Çaykışla Mz.	92	Kazancıoğlu Mz.	145	Zincirlikışla Mz.
40	Çerçiler Mz.	93	Kozculu Mz.	146	Ziyaretkaya Mz.
41	Çiçekoğlu Kışlası	94	Körpeler Mz.	147	Karaçay Kışlası

Sonuç

Çorum ve çevresi Hatti ve Hititlerden beri yerleşim yerleri olmakla beraber, Osmanlı dönemindeki yer adlarının tamamına yakını Türkçe ya da Türkçeleşmiş kelimelerden müteşekkil olduğu görülmektedir.

Türk yer adlarını verme geleneğine uygun olarak Çorumlu Sancağında da yer adları daha çok, kişi adları, coğrafyanın fiziki özellikleri, dinî, sosyal müesseseler ile işletmeler, boy ve cemaat adlarının izlerini taşıdığı görülmektedir.

İncelemeye konu olan bu yer adlarının büyük bir çoğunluğunun Osmanlı dönemi öncesi yer adları olduğu şüphesizdir. Bu itibarla Osmanlı devletinin 400 çadırlık bir göçebe aşiretten üç kıtaya hükmeden bir devlet olduğu anlayışı tutarsız görülmektedir. Bu yer adları, Türklerin Anadolu'ya gelmeleri ile yerleşik hayata geçtiklerine delil olabilecek niteliktedir.

Çorum Sancağı'nın XVI. yüzyıla ait yer adlarının her biri eski Türk kültürü, folkloru ve dil özellikleri hakkında birer bilgi kaynağı olduğu düşünülebilir. Bu adların her birinin bu yönleri ile de incelenmesinde sayılamayacak kadar faydaların olduğu muhakkaktır.

BUDAKÖZÜ ÇAYI HAVZASI'NIN DOĞAL BİTKİ ÖRTÜSÜ

Dr. Faruk AYLAR¹

1.GİRİŞ

Yeryüzünde ister tek bir bitki olsun, isterse aynı veya farklı türlerin bir araya gelmesinden oluşan topluluklar şeklinde olsun bütün bitkiler bulunduğu ortamın şartlarına göre yetişmektedir (Atalay, 1990). Bitkiler doğal ortamda iklim, relief, toprak gibi fiziki etmenler yanında, biyolojik faktörlerin denetiminde yetiştirme çabası içindedirler. Büyüme sürecinde söz konusu bitki örtüsü, ortam koşullarının engel oluşturmadığı yerlerde serbestçe yaşamını sürdürürken, koşulların elverişsizleştiği yerlerde ise, uyum çabası içinde mücadele verir. Uyum çabası daha çok çevresel koşullara, bitkinin morfolojisindeki değişikliklerle sağlanan adaptasyon şeklindedir. Zaten adaptasyon sağlayamayan türler yok olmaktadır. Bu durum, sahadaki türlerin dağılımını, doğrudan ya da dolaylı şekillerde etkilediği için önemlidir. Bitkilerin sürekli ilişki içinde olduğu iklim (sıcaklık, ışık, yağış, rüzgâr... vb.), relief (yüksekti, eğim, bakı, arızalı yapı), litoloji, toprak ve biyotik faktörler (insan ve hayvanlar) gibi çevreyle ilgili koşulların incelenmesi önem arz eder.

Bitki toplulukları üzerinde yetiştirme şartlarından herhangi birinin payı fazla olabilir. Ancak sadece o faktör bitkilerin tam olarak gelişmelerine yeterli değildir. İklim bakımından optimum şartlar mevcut olsa bile diğer yetiştirme şartları elverişsiz ise söz konusu sahadaki bitki topluluğunun klimaksa erişemeyeceği ve hayatını tutunma mücadelesi içinde geçireceği malumdur. Bu sebeple yetiştirme şartlarının bir bütün olduğu ve bitki topluluğunun ancak bu bütün içinde tam bir gelişme gösterebileceği anlaşılmaktadır (Dönmez, 1990).

Ülkemizde değişik iklim şartlarının hüküm sürmesi, topografyanın yüksekti yönünden kısa mesafeler dahilinde önemli değişimler göstermesi, önemli orografik engellerin yüzlerce kilometre devam etmesi, dar ve derin vadilerle depresyonların varlığı, değişik ortam şartlarının yatay ve düşey yönde zonlaşmasını sağlamıştır (Atalay, 1983).

Tarihin ilk çağlarından beri çeşitli medeniyetlere sahne olan Anadolu'nun bitki örtüsü insan müdahalelerinden son derece etkilenmiştir. Bu yüzden

¹ Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü, farukaylar@gmail.com.

Anadolu'nun asli bitki örtüsü yer yer kısmen ve tamamen ortadan kaldırılmıştır. Bu etkiler ile asli flora kompozisyonu bozulmuş ve mevcut orman alanları yine yer yer önemli ölçüde dejenere olmuştur (Atalay, 1983).

Doğal dengenin çeşitli nedenler ile bozulduğu alanlarda, canlı ortamlar **cansız ortam** arasındaki denge de sarsılmış ve dolayısıyla ortamın doğal özellikleri kaybolmuştur. Doğal ortamın bozulmasında bitki ve toprak faktörleri önemli rol oynamaktadır.

Doğal bitki örtüsünü oluşturan tür ve toplulukların kısmen veya tamamen ortadan kaldırılması ile ortamın genel olarak kurakçıl, dikenli, acı tür ve topluluklarla işgal edilmesi, doğal potansiyelin düşmesine ve o sahada optimum faydalanmanın geniş ölçüde ortadan kalkmasına neden olmaktadır. Özellikle eğimli alanlarda, toprağın ve topografyanın erozyonlaşma üzerindeki menfi etkilerine denge getiren bitki örtüsünün tahribi, toprakların süpürülmesine yol açmaktadır. Bitkiler için durak ve beslenme ortamı olan toprağın süpürülmesi de toprak-bitki-su ilişkilerinin bozulmasını ve doğal ortam özelliklerinin kısmen veya tamamen ortadan kalkması ile sonuçlanmaktadır (Atalay, 1984).

Anadolu'da doğal bitki örtüsünün tahribatının yoğun olduğu sahalardan birisi de araştırmamıza konu olan Budaközü Çayı Havzası'dır. Binlerce yıldır çeşitli medeniyetlerin yaşam alanı olmuş bölgede çok yoğun bir tahribat yaşanmış ve doğal bitki örtüsü ancak dağlık alanlarda tutunabilmiştir. Nitekim, bu konuda araştırma yapan Heske, Anadolu'da bugünkü antropojen step alanlarının oluşturulmasında göçebe ve yarı göçebe kavimlerle bu sahalarda, önceden yaşayan milletlerin önemli rolü olduğunu belirtmiştir (Heske, 1954).

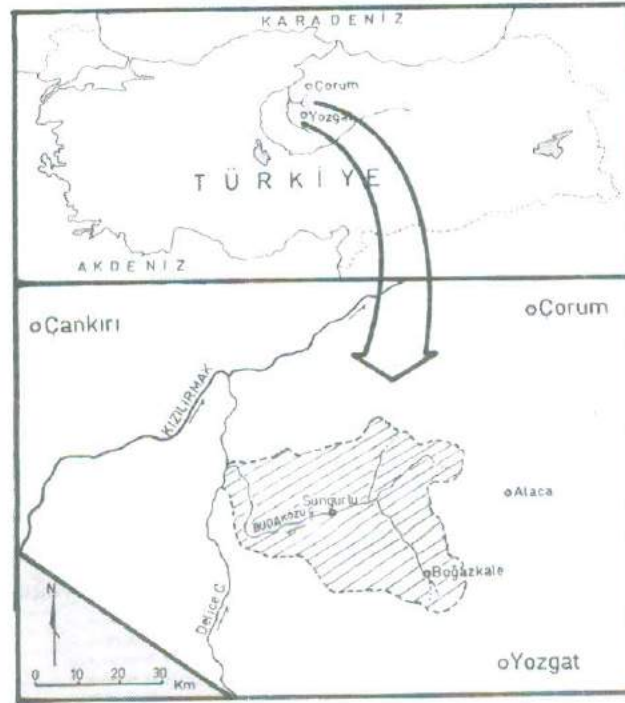
Yine, ülkemizde ardıç (*Juniperus Sp*) türleri ve yayılış alanları üzerinde çalışan Pamay, Orta Anadolu'da çeşitli nedenler ile ortadan kalkan ormanların yerinde, başta ardıçlar ve meşe türlerinin kalmasını, bu türlerin iklim ve toprak koşullarına gösterdikleri yüksek uyuma bağlamıştır (Pamay, 1955).

Saha ile ilgili Brice ise, antropojen step alanlarında ormansızlaşmanın son 2000-2500 yıllık süreçte nedenini, doğal olaylarda değil, beşeri olaylarda; İskender, Elen, Roma devirleri boyunca süren geniş imparatorlukların ticari sistemi içerisinde ve Anadolu'nun şehirleşmesi sırasında gelişen olaylar dizisinde aranması gerektiğini ifade etmiştir.

Budaközü Çayı Havzası bitki coğrafyası bakımından İran-Turan (İrano-Turanien) fitocoğrafya alanı içerisinde yer almaktadır (Atalay, 1983). Havza bu fitocoğrafik alanın kuzeybatısındaki küçük bir yöreyi işgal eder. Havza, bütünüyle potansiyel orman sınırları içerisinde kalmaktadır. Fakat özellikle

insanın etkisi sonucu geniş alanlarda ormanlar ortadan kaldırılmış, tahribatin fazla olduğu kesimler antropojen step alanları haline dönüşmüştür.

Bu çalışmada Budaközü Çayı Havzası'nın doğal bitki örtüsü özellikleri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Orta Anadolu'da binlerce yıldır yerleşime açılmış bir sahada bulunan havzada, insan etkisinin doğal bitki örtüsünün tahribi üzerindeki etkileri ve bunun nedenleri araştırılarak alınabilecek önlemler üzerinde durulacaktır. Budaközü Çayı Havzası, İç Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Kızılırmak Bölümü ile Orta Karadeniz Bölümü sınırları içinde kalmakta olup, kuzeyde çok dar bir alan Orta Karadeniz Bölümü içerisinde kalır (Şekil 1). Yaklaşık 1590 km² lik yüz ölçüme sahip bulunan Budaközü Çayı Havzası, Delice Irmağının aşağı çığırındaki havzalardan birisini oluşturur. Havza dâhilinde, dikey yöndeki yükselti farkları nispeten önemli değerlere ulaşmaktadır. Nitekim havza tabanı ile havzayı çevreleyen dağlık alanlar arasındaki yükselti farkı 1000 m'yi geçmektedir.

Şekil 1: Araştırma sahasının lokasyon haritası.

YÖNTEM

Araştırma yapılırken veri analizi ve gözlem metotları uygulanmış, bu şekilde toplanan veriler dağılışı ve bağıntı ilkeleri ışığında değerlendirilmiştir. Araştırma konusu, kendi koşulları içinde olduğu gibi tanımlanmaya çalışıldığından bu çalışma veri analizi ve gözlem metoduna uygundur. Bu metotlara bağlı olarak araştırmada incelenen özellikler var olduğu biçimi ile ortaya çıkarılırlar. Sahanın floristik özelliklerini ortaya koymak ve ekolojik koşulların bitki potansiyeli üzerindeki etkilerine tanık olmak amacıyla değişik tarihlerde arazi çalışmaları yapılmış, farklı yükselti kademelerinden türlere ait örnekler toplanmıştır.² Toplanan bitki örneklerinin tespit ile sahanın 1/100.000 ölçekli doğal bitki örtüsü haritası çizilmiştir. Elde edilen veriler neticesinde havzada tespit edilen bitki toplulukları ve bunların dağılışı yorumlanmıştır.

ARAŞTIRMA SAHASININ EKOLOJİK KOŞULLARI

Bitkiler doğal ortamda iklim, relief, toprak gibi fiziki etmenler yanında, biyolojik faktörlerin denetiminde yetiştirme çabası içindedirler. Büyüme sürecinde söz konusu bitki örtüsü, ortam koşullarının engel oluşturmadığı yerlerde serbestçe yaşamını sürdürürken, koşulların elverişsizleştiği yerlerde ise, uyum çabası içinde mücadele verir. Uyum çabası daha çok çevresel koşullara, bitkinin morfolojisindeki değişikliklerle sağlanan adaptasyon şeklindedir. Zaten adaptasyon sağlayamayan türler yok olmaktadır. Bu durum, sahadaki türlerin dağılışı, doğrudan ya da dolaylı şekillerde etkilediği için önemlidir. Bitkilerin sürekli ilişki içinde olduğu iklim (sıcaklık, ışık, yağış, rüzgâr... vb.), relief (yükselti, eğim, baki, arızalı yapı), litoloji, toprak ve biyotik faktörler (insan ve hayvanlar) gibi çevreyle ilgili koşulların incelenmesi önem arz eder.

İklim-Bitki İlişkisi

İklim, bütün yeryüzünde olduğu gibi araştırma sahasında da bitki örtüsünün dağılışı, tür zenginliği ve fizyolojik görünümünü tayin eden doğal yetiştirme koşullarının başında gelmektedir. Bitkilerin klorofil özümlemesi, terleme, büyüme faaliyetleri üzerinde etkili olan sıcaklık veya büyümeleri ve hayati faaliyetlerini devam ettirmelerinde büyük etkisi olan yağış ve nemlilik

2 Araziden toplanan ve fotoğraflanan bitki örneklerinden teşhis edilemeyen yada tereddütte kalınan türlerin teşhisinde Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Fergan KARAER'den yardım alınmıştır.

Tablo 1. Araştırma sahasının yakın çevresindeki meteoroloji istasyonlarına ait güneşlenme süreleri (Saat/Dakika).

	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	EK	K	A	YIL
Çorum	02:32	03:38	05:28	06:02	06:47	09:02	09:44	10:02	08:43	05:44	03:26	02:14	06:06
Yozgat	02:57	03:57	05:20	06:10	08:00	09:54	11:04	10:00	09:06	06:39	04:34	03:07	06:44
Kırıkkale	02:58	04:02	06:08	06:47	07:50	10:13	11:29	11:20	09:07	06:07	03:46	02:25	06:51
Çankırı	02:08	03:10	04:54	05:52	07:48	09:35	10:44	09:56	08:30	06:16	03:41	01:51	06:12

Kaynak: DMİGM yayımlanmamış döküm cetvelleri.

Budaközü Çayı Havzasında güneşlenme süresini etkileyen diğer bir faktör olan bulutluluk durumu Tablo 2'de gösterilmiştir. Bu tabloya bakıldığında yıllık ortalama açık günler sayısının (80,4 gün), bulutlu ve kapalı günler sayısı toplamına (286,4 gün) göre daha düşük bir sayıya sahip olduğu görülür. Bulutlu ve kapalı günler sayısından vejetasyon devresinin dışında kalan kış mevsiminin payı (84,8 gün) çıkarıldığında, geriye kalan 201,6 günde, araştırma sahasında gökyüzünün ya bulutlu yada bütünüyle kapalı durumda olduğu görülür.

Tablo 2. Sungurlu'da açık (0.0 - 1.9), bulutlu (2.0 - 8.0) ve kapalı günler (8.1 - 10.0) sayısı (1970-1990).

	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	Yıl
Açık	1,8	2,6	4,2	3,6	4,4	7,8	13,4	14,6	13,2	8,1	4,3	2,4	80,4
Bulutlu	12,4	13,4	16,6	17,4	21,6	20,5	16,5	15,6	15,2	17,0	15,7	12,0	193,9
Kapalı	18,3	12,1	10,0	8,9	5,1	1,8	1,1	0,8	1,6	6,8	10,0	16,6	92,5

Kaynak: DMİGM yayımlanmamış döküm cetvelleri.

Nitekim yörede bu durum bitkilerin gelişimine olumsuz yansımakta ve bitki örtüsünün dağılışı üzerinde etkili olmaktadır. Örneğin sarıçamlar doğrudan ışığa gereksinimi olan cinsler arasındadır (Atalay, 1990).

Sıcaklık, bitkilerin tür, topluluk ve formasyonlarının dağılışında belirleyici bir etkidir. Bitkilerin belirli yükselti kademeleri arasında zon oluşturmaları, diğer yetiştirme koşullarıyla birlikte sıcaklığın etkisiyle olur. Sıcaklığın azalmasıyla eşzamanlı olarak bitkilerde, besin yapma, büyüme ve terleme gibi faaliyetler azalmaya başlar. Hatta belli sıcaklık derecesinden sonra birçok tek veya çok yıllık step türlerinde hayati fonksiyonlar yitirilir. Bu durum bir bakıma o otsu tür için faaliyetlerin sona erdiği anlamına gelir. Her bitki türünün vejetasyon devresinde istediği optimum sıcaklık dereceleri farklı olduğundan, yayılış alanlarında buna bağlı bir şekillenme görülür. Ülkemizde vejetasyon devresinin tespitinde farklı çalışmalar bulunmaktadır. Vejetasyon devresinin belirlenmesinde Nişancı (1989), Lauer'e atfen aylık ortalama sıcaklığın 10 C'nin üzerinde olduğu devrenin esas alınabileceğini belirtmektedir. Bu konuda çalışmalar yapan Atalay (1994) ise, vejetasyon devresi tespitinde, sıcaklıkların 8C ve üzerinde kesintisiz olarak devam ettiği dönem olarak dikkate almaktadır. Buna göre, araştırma sahasında vejetasyon

devresi, her iki araştırmacıya göre 214 gün kadardır. Sıcaklıkların bu değerlerin altına düşerek gittikçe eksi değerlere yaklaşması vejetasyon devresinin bitmesi anlamına gelir. Daha çok vejetatif duraklama olarak yaşanan sıcaklığın 0C'nin altına düştüğü dönemde sadece hava soğumaz. Aynı zamanda bitkilerin ihtiyacı olan su ve madensel tuzların alındığı belli kalınlıktaki toprak tabakası da donar. Dönmez, bu devreyi bitki yaşamında "geçiş dönemi" olarak değerlendirmektedir (Dönmez, 1990).

Araştırma sahasında bulunan Sungurlu Meteoroloji İstasyonu'nun sıcaklık değerleri Tablo 3'de bir arada verilmiştir. Bitki yaşamı için önem arz eden ortalama düşük sıcaklıkların yıllık değeri 5.6C dir. Ancak dağlık alanlara doğru bu değerlerin daha da düşeceği muhakkaktır (Şekil 2,3). Ortalama düşük sıcaklıkların en fazla olduğu ay ocak (-4.6C)dır. Ancak bu ay vejetasyon devresinin dışında kaldığından, inceleme alanında bitki yetişmesi açısından ciddi bir engel oluşturmamaktadır. Bitkilerin bir bölgedeki dağılışında kış ve yaz mevsimine ait sıcaklıklar, yıllık ortalama sıcaklıklardan daha önemlidir.

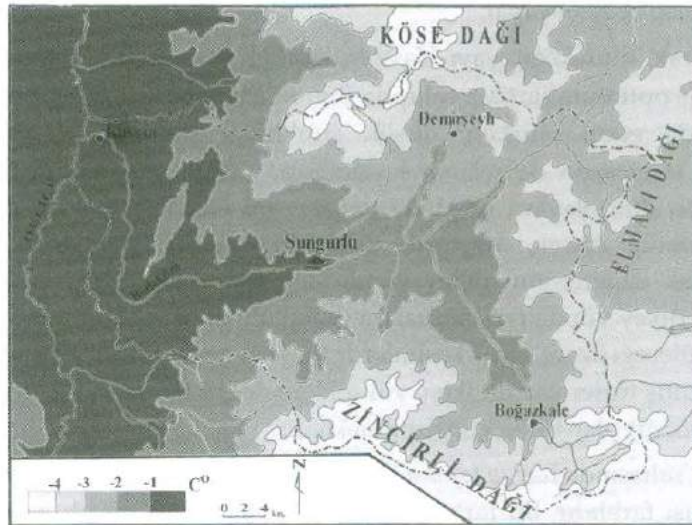
Tablo 3: Sungurlu meteoroloji istasyonuna ait sıcaklık değerleri. (1970-1990).

	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	Yıl
Ort.Sic.	-0.9	1.0	6.1	12.0	15.7	19.7	22.3	22.5	18.6	12.7	5.1	1.4	11.4
En	16.9	19.8	25.8	29.9	33.5	35.0	37.1	37.0	36.9	31.3	24.8	19.3	37.1
Yük.Sic.													
En Düş. Sic.	-18.3	-18.9	-13.7	-4.2	-0.7	4.7	8.9	8.6	3.0	-1.9	-10.8	-16.8	-18.9
Ort. Yüksek. Sic.	3.3	6.3	12.2	18.5	22.3	26.6	29.2	29.9	26.7	20.2	10.4	5.2	17.6
Ort. Düş. Sic.	-4.6	-3.6	0.5	5.8	9.2	12.6	14.9	14.9	11.4	6.9	0.8	-1.7	5.6
Donlu Gün	25.3	21.0	12.9	2.1	0.1	-	-	-	-	0.6	12.1	19.8	93.9

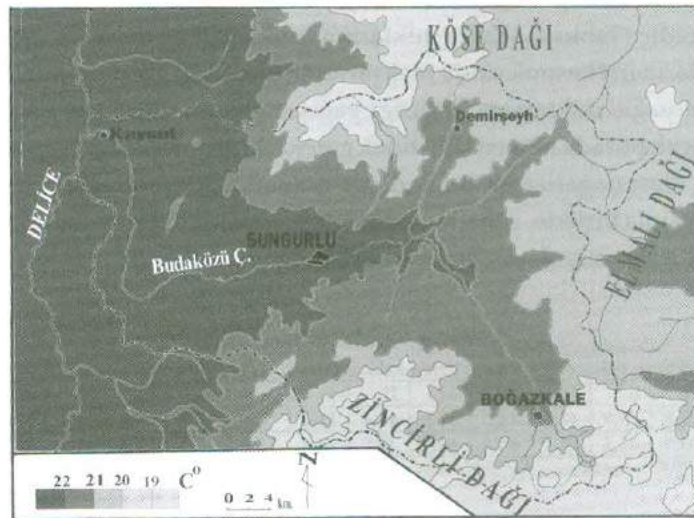
Kaynak: DMİGM yayımlanmamış döküm cetvelleri.

İnceleme alanında ortalama sıcaklıklar ocak (-0.9C) ayında 0C'nin altına düşer. Ayrıca, bazen mutlak minimum sıcaklıklar vejetasyon devresi içinde de 0C'nin altına düşmektedir. Bu durum vejetasyon devresi içinde kalan nisan, mayıs ve ekim aylarında gerçekleşmektedir. Fakat bu düşük sıcaklıklar görünüş sıklıklarının az olması nedeniyle bitki gelişmesi açısından hayati bir tehlike oluşturmamaktadır. Bununla beraber, vejetasyon devresinde zaman zaman görülen don olayları, doğal bitkileri ve kültür bitkilerini olumsuz etkilemektedir. Sungurlu'da donlu gün sayısı 93.9 gün olup, yörede kış donları hakim durumdadır. Kış donlarının yıllık donlu gün sayısına oranı %70 civarındadır. Ancak bu oran, vejetasyon devresi dışında kaldığından, esasında ilkbahar ve sonbahar donları önem arz eder. Sungurlu'da ilkbahar donlarının

yıllık donlu gün sayısına oranı %16 iken, sonbaharda bu oran %14 olarak gerçekleşir. İlkbahar donları bitki çiçek ve sürgünlerine zarar verirken, sonbahar donları ise henüz olgunlaşmamış olan bitki sürgünlerini etkilemektedir.

Şekil 2: Budaközü Çayı Havzası'nın ocak ayı sıcaklık dağılışı haritası.

Şekil 3: Budaközü Çayı Havzası'nın temmuz ayı sıcaklık dağılışı haritası.

Düşük sıcaklıkların yanı sıra, yüksek sıcaklıklarda bitkiler için tehlike oluşturabilmektedir. Sungurlu'da ortalama yüksek sıcaklık 29.9C'yi geçmezken, mutlak minimum sıcaklıklar 37.1C'yi bulmaktadır. Bitkilerin dayanabildiği yüksek sıcaklık sınırı 40C olarak kabul edildiğinden (Dönmez, 1985), yörede görülmeyin bu yüksek sıcaklıklar bitkiler için tehlike oluşturmazlar. Bununla birlikte yüksek sıcaklıkların en fazla etkili olduğu yaz döneminde yağışların az olması, buharlaşmayı artırarak bitkilerin yetişmesi üzerinde olumsuz etkiler yapar.

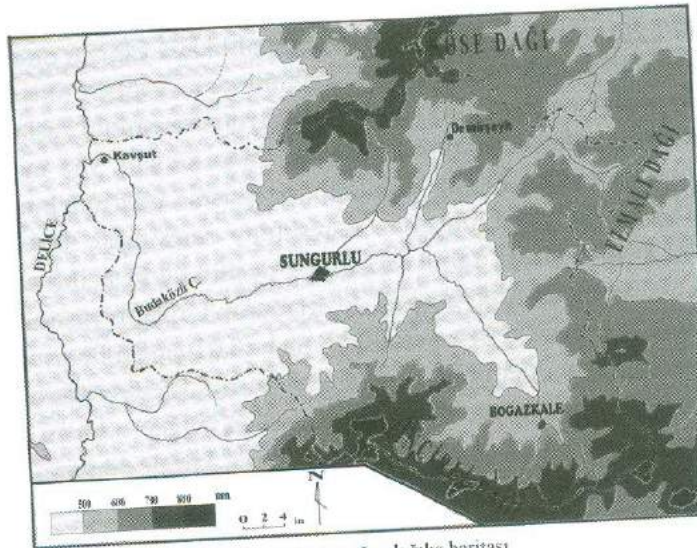
Sonuç olarak, Budaközü Çayı Havzası sıcaklık bakımından bitkiler için genel anlamda optimum şartlara sahiptir. Bununla beraber yüksek sıcaklıklar ova tabanında etkili olurken, düşük sıcaklıklar da dağların yüksek kısımlarında vejetasyon devresinin kısılmasına neden olmaktadır. Seyrek olarak görülen don olayları ise, bitki yetişmesini engelleyecek bir durum göstermemektedir. Ancak, araştırma sahasında yükselti farklarına bağlı olarak, sıcaklık değerlerinin dikey yönde değişmesi, bitki örtüsünde çok sınırlı olsa dikey yönde farklanmalara sebep olmaktadır. Öyle ki, Zincirli Dağı'nda görüleceği üzere, alçak kesimlerde meşe ve ardıç gibi yüksek sıcaklık şartlarına uymuş türler yaygın iken, yükseklerle doğru karaçam gibi sıcaklık isteği orta derecede olan türler görülebilmektedir.

Araştırma sahasında havza tabanı ile onu çevreleyen dağlık alan arasında yağışın dağılışı farklıdır. Bu fark inceleme alanında yağış rasadı yapan iki istasyonda bile göze çarpar. Nitekim Sungurlu Meteoroloji İstasyonu (770 m) verilerine göre yıllık ortalama yağış 415.7 mm iken, 1000 m yükseltideki Boğazkale meteoroloji İstasyonu'nda yıllık ortalama yağış 498.9 mm ye yükselmektedir (Tablo 4). Yağış miktarının yükseldikçe daha da artacağı ve dağlık alanların üst kesimlerinde maksimuma ulaşacağı görülecektir. Nitekim yükseldikçe yağış miktarının artacağı yağış dağılışı haritasında da (Şekil 4) görülür. Ancak burada hemen belirtmek gerekir ki, bu oranlar enterpolasyonla belirlenmiş olası değerlerdir. Bu nedenle oranlar yaklaşık değerlerden öteye geçmez. Bununla birlikte, sahada orman oluşturan kesimlerin, daha çok yağış alan yerlere toplanmış olması bir bakıma bu olguyu doğrular.

Tablo 4: Sungurlu ve yakın çevre istasyonlarda aylık ortalama yağış miktarları (1970-1990).

	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	Yıl
Sungurlu	42,8	33,7	42,4	48,5	57,8	45,6	11,4	7,9	13,6	26,5	34,1	51,2	415,7
Boğazkale	33,7	41,5	51,4	60,5	64,9	48,0	24,1	13,6	23,3	27,5	51,4	59,0	498,9

Kaynak: DMİGM yayımlanmamış döküm cetvelleri.

Sungurlu meteoroloji istasyonunun muhtemel yağış diyagramına göre (Şekil 5) yağışların 410 mm den fazla düşme olasılığı % 35, 300 mm den fazla düşme olasılığı ise % 85'dir. Anadolu'da gerçek step sahalarının aldığı yağışın 300 mm nin altında olduğu kabul edilirse (Dönmez, 1985), Budaközü Çayı Havzası'nda step alanlarının antropojen nitelikli olduğu anlaşılmaktadır.

Bitkilerin özellikle vejetasyon döneminde aldıkları yağışın önemi vardır. Duraklama döneminde bitki hayatı bakımından yağışın önemi asgari seviyededir. İnceleme alanında yağışın, vejetasyon döneminin başlangıcı olan ilkbahar mevsiminde maksimuma ulaştığı, buna karşılık yaz mevsiminde haziran ayında bol yağış düştüğü, temmuz ve ağustos aylarının kurak geçtiği görülür. Yağışın en fazla ilkbahar mevsimine rastlaması, bitki gelişimi açısından bir avantaj olarak kabul edilebilirse de, bitkilerin su ihtiyacının tüm vejetasyon evresini kapsadığı gerçeği de ortadadır. Örneğin yaz mevsiminde yağış tutarının az olması ve artan sıcaklıklarla buharlaşma miktarının artması bitkilerin gelişimi için önemli bir problem oluşturur. Bu devrede birçok otsu step türü yetiştirme devresini erken tamamlarken, diğer odunsu türler ise fizyolojik bakımdan adaptasyon tepkileri vererek kurak dönemi atlarmaya çalışır. Örneğin, araştırma sahasında daha nemcil türler olan karaçam (*Pinus nigra*) ve tüylü meşe (*Quercus pubescens*)'nin kuzey yamaçlar ile yüksek alanlarda bulunması yağışın bu özelliğinden kaynaklanmaktadır.

Budaközü Çayı Havzası'nda rüzgârların büyük kısmı doğu sektörlüdür. Sungurlu meteoroloji istasyonunun verilerine "Rubinstein Formülü" uygulanarak elde edilen sonuçlara göre, yıl içinde hâkim rüzgârların N 55 E yönünden estiği tespit edilmiştir. Havzaya yağış getiren hava kütlelerinin genelde bu sektörü kullandığı için bu durum olumlu kabul edilebilir. Özellikle kuzeyden gelen hava kütlelerine bağlı olarak, kuzeye bakan yamaçlar daha fazla nem almaktadır. Bu amaçlarda bitki örtüsü de daha iyi gelişme göstermekte ve kuzey – güney yamaçlar arasında bitki asimetrisi meydana gelebilmektedir. Ayrıca, çoğunlukla ağaçsı bitki örtüsünden sıyrılmış antropojen step sahasında, rüzgârlar buharlaşmayı arttırmakta ve toprağın yüzey kısmında birkaç cm lik derinlikte kurutucu etki yapmaktadır. Kökleri fazla derinde olmayan çoğu bir yıllık bazı otsu türlerin vejetasyon dönemine erken veda etmesi bununla ilişkilendirilebilir.

Toprak - Bitki İlişkisi

Bitkiler, beslenip büyüebilmeleri için ihtiyaçları olan besin maddeleri ve suyu da topraktan sağlarlar. Bu nedenle, toprağın kalınlığı, içeriği, nemi, organizması, reaksiyonu, vb. gibi özellikler bitki yaşamında çok önemlidir. Bu bakımdan bir yöredeki bitki örtüsü, elverişli iklim koşulları yanında uygun toprak şartlarına da ihtiyaç duyar.

Araştırma sahasında en yaygın olan toprak tipi, kahverengi topraklardır. Bu topraklar sahanın orta, doğu ve kuzey kesimlerinde geniş bir yayılım gösterirler. Bitki besin maddeleri bakımından kısmen elverişli şartlara sahiptirler. Bu toprakların üzerinde, daha çok otsu step bitkileri ile bazı çalı

türleri ve meşe, gürgen gibi ağaçlar yayılım göstermektedir.

İnceleme alanının güneyinde, nemli ve organik madde miktarı bakımından zengin kahverengi orman toprakları daha geniş yayılım gösterir. Sahanın kuzeyinde ise bu topraklar yok denecek kadar azdır. Kuzeyde bu topraklar sahanın dışında daha geniş bir yayılışa sahiptirler. Bu topraklar üzerinde ardıç, meşe ve karaçam gibi ağaçlar yayılım gösterirler.

Kırmızı kahverengi topraklar sahanın batısında yayılım gösterirler. Buralarda doğal bitki örtüsünü çoğunlukla antropojen stepler oluşturur. Bu topraklar, bu nedenle humus bakımından da fakirdir. Araştırma sahasında kolüvyal topraklar üzerinde ise, daha çok otsu türler yayılım gösterirler.

Alüvyal topraklar verimli olmaları nedeniyle bitki hayatı bakımından elverişli alanları oluşturmakla beraber, yörede çoğunlukla tarıma ayrılmış bulunmaktadır. Drenaj şartlarının iyi olmadığı kesimlerde ise, söğüt (*salix alba*), ılgın (*tamarix smyrnensis*), kavak (*populus alba*) gibi bitkiler gelişme göstermişlerdir.

Sahanın batısında fazla geniş olmayan bir alanda görülen çorak topraklar ise, kendisine has bir bitki topluluğunun yayılım alanını oluşturmaktadır. Ana kayasını Miosen ve Oligosen'e ait kırmızı tuzlu gre, marn ve jipslerin oluşturduğu çorak topraklar üzerinde kevke (*Allyssum corsicum*), kara hindiba (*taraxacum sp.*), pelin otu (*Artemisia absinthium*), salsola platytheca, *joncus maritimus* gibi bitkiler yayılım gösterir.

Relief – Bitki İlişkisi

Bir bölgenin bitki örtüsü üzerinde iklim ve toprak koşulları doğrudan, relief ise bu koşulları az yâda çok etkilemek sureti ile daha çok dolaylı yoldan etkili olur. Araştırma sahasının başlıca relief unsurlarını kabaca doğu-batı doğrultusunda uzanan dağlar ile bu dağların ortasında yer alan Sungurlu Ovası ve dağlar arasında Bidiözü ve Budaközü çaylarının açtığı vadiler oluşturmaktadır. Öyle ki, vadi tabanları ile dağların üst kısımlarında yer yer 900 m yi geçen yükselti farkları ortaya çıkar. Bu farklı relief yapısı da bitki örtüsü üzerinde dolaylı yünden etkili olmaktadır. Çünkü inceleme alanında alçak alanlardan yükseklerle doğru çıkıldıkça sıcaklık değerleri azalmakta, yağışlar genel olarak artmaktadır. Bu durum ise ormanın tahribattan kurtulduğu alçak kesimlerde ardıç ve meşe türlerinin yaygınlık göstermesine neden olurken, yükseklerle doğru çıkıldıkça da daha düşük sıcaklık ve daha fazla yağış şartlarına uymuş gürgen ile karaçam gibi türlerin yayılımı önem kazanmıştır.

Dağlık alanlar arasındaki depresyona tekabül eden Sungurlu Ovası ve

sahanın batı kesimi çevredeki dağlardan çok daha alçakta bulunduğundan, araştırma sahasının en az yağış alan yerlerini oluşturmaktadırlar. Bu nedenle buralarda tarım alanları dışında kalan yerlerdeki bitki örtüsü de türce fakirdir ve kurakçıl bir bitki topluluğu karakterindedir.

Araştırma sahasında dağların yaklaşık doğu-batı doğrultusunda uzanmaları sıcaklık, ışık ve nem bakımından kuzey ve güneye bakan yamaçlar arasında farklılaşmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Öyle ki, kuzeyden gelen nemli rüzgârları karşılayan kuzeye bakan yamaçlar, güneye bakan yamaçlara oranla daha nemli şarlara sahip iken, güneye bakan yamaçlar ise güneş ışınlarını daha dik almakta ve daha sıcak olmaktadır. Dağlık alanların fazla eğimli kesimlerinde hızlandırılmış erozyon bitki hayatını sınırlandırıcı bir rol oynamıştır (Foto 1).

Beşeri Etkiler

İnsanlar tarım alanları açmak, yakacak ve yapacak temin etmek, hayvan otlatmak, kasıt ve kaza yangınları gibi yollarla ormanları ilk çağlardan beri tahrip etmektedir. Bu nedenle doğal bitki örtüsünün görünüşü üzerine, insanların dorudan etkisi bulunmaktadır. Bu etkinin oranı ise yerleşme tarihi ile yakından ilişki içindedir.

Foto 1. Karakeçili köyünün hemen doğusunda görüleceği üzere, yamaç eğimlerinin fazla olduğu kesimlerde hızlandırılmış erozyon bitki örtüsünün yetişmesini engellemektedir. Doğuya bakış.

Arkeolojik araştırmalara göre Sungurlu çevresindeki yerleşmelerin tarihi MÖ. 4000 yıllarına kadar götürülebilmektedir. Hititlerin yerleşme sahası içinde kalan inceleme alanında Alacahöyük, Hattuşaş, Yazılıkaya açık hava mabedi gibi çok önemli ören yerleri tarihe şahitlik etmektedir (Foto 2).

Foto 2.Boğazkale İlçesi sınırları içerisinde bulunan Hititlerin başkenti “Hattuşaş” höyük yerleşmesi.

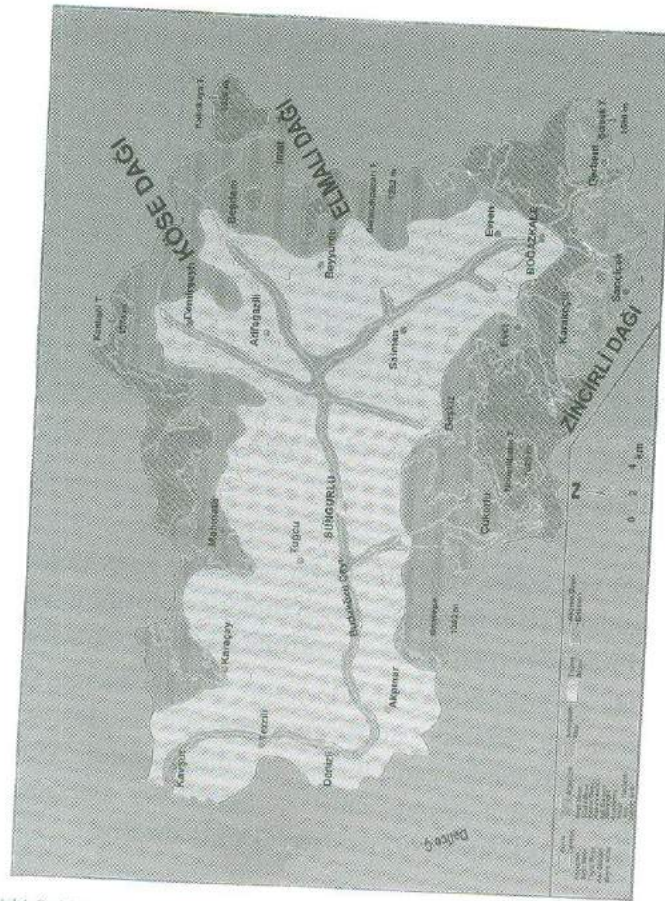
Yaklaşık 6000 yılı bulan yerleşme tarihi boyunca, gerçekleşen savaşlar, istilalar ve yangınlarla şehir ve köyler zaman zaman tahrip olmuş ve tekrardan inşa edilmiştir. Bu sırada ormanlar da önemli oranda tahrip olmuştur.

Ayrıca yörede geçimin büyük ölçüde tarım ve hayvancılığı dayanması, tahribatı arttırmış ve özellikle araştırma sahasının düzlük sahaları ile doğusunda antropojen stepler geniş bir yayılışa ulaşmışlardır. Tüm bunların sonucu olarak, potansiyel orman sınırı içerisinde yer almasına rağmen, araştırma sahası, büyük kısmı ile ormandan yoksun kalmıştır.

BULGULAR

Araştırma sahasının doğal bitki örtüsünü kuru ormanlar, ağaççık formasyonu antropojen stepler ve akarsu boyu bitkileri olmak üzere dört bölüm halinde ele almak mümkündür. İnceleme alanı içerisinde dikkati çeken bu farklı formasyonların dağılışı alanları değişik sembol ve taramalarla

gösterilmek suretiyle Budaközü Çayı Havzası'nın doğal bitki örtüsü haritası hazırlanmıştır (Şekil 6).

Şekil 6. Budaközü Çayı Havzası'nda doğal bitki örtüsünün dağılışı.

Kuru Ormanlar

Araştırma sahasındaki kuru ormanların yayılış alanlarının belirlenmesinde öncelikle karaçam (*Pinus nigra*), tüylü meşe (*Quercus pubescens*) ve boylu ardıç (*Juniperus excelsa*) gibi türlerin dominant olduğu alanlar dikkate alınmıştır. Nitekim, ATALAY (1994) ve AVCI'da (1996) kuru ormanların karakteristik türleri arasında karaçam, ardıç ve meşelerin dağılımlarından bahsetmektedir.

İnceleme alanında kuru ormanlara bugün sadece Zincirli Dağı üzerinde rastlanılmaktadır. Yoğun bir tahribata maruz kalmışlardır. Tahribattan kurtuldukları yerlerde 1100 – 1600 m yükseltiler arasında, bazen kesintiler ile rastlanılmaktadır. Karakeçili köyü ve daha doğudaki Derbent köyleri arasında kalan saha kuru ormanların en iyi korunduğu alandır. Karakeçili ve Sarıçiçek köyleri arasında eğimli ve sarp yamaçlarda meşe ve ardıç türleri daha yaygındır. Bu alandaki meşelerin boyları 6-8 m iken, ardıçların boyları 3-4 m yi bulmaktadır.

Boğazkale ilçesinin güneyi ile Derbent köyü arası kuru ormanların türce en zengin olduğu sahadır. Bu alanda daha çok karaçam (*Pinus nigra*) ve tüylü meşe (*Quercus pubescens*) baskın durumda olmakla beraber, saçlı meşe (*Quercus cerris*), boylu ardıç (*Juniperus excelsa*) ve gürgenler de (*Carpinus*) karaçam ve meşeler arasına karışır (Foto 3). Bunun dışında sahanın kuzeyindeki Çiçekli Köyü çevresinde de meşelerle birlikte karaçamlara rastlanılmıştır. Ancak burada karaçamların çok az sayıda olması ve meşelerin boylarının 2-3 m yüksekliği bulunduğundan, bu alan ağaççık formasyonu olarak değerlendirilecektir.

Foto 3. Zincirli Dağı'nın kuzeye bakan yamaçlarında hakim türünü karaçam ve meşelerin oluşturduğu kuru ormanlar. Güneydoğuya bakış.

Foto 4. İçerisin yer yer Akdeniz elemanlarının da katıldığı ağaçlık formasyonundan bir görünüş. Nöbetlibaba tepe güneyi. Batıya bakış.

Zincirli dağı çevresindeki ormanların tahrip edildiği sahalarda boyları 1-3 m arasında olan tüylü meşe (*Quercus pubescens*), saçlı meşe (*Quercus cerris*), karaçalı (*Paliurus spina christii*), kuşburnu (*Rosa canina*), bodur meşe (*Quercus robur*) türleri yayılış gösterir. Bunlar arasına menengic (*P. terebinthus*) ve katran ardıcı (*Juniperus oxycedrus*) gibi Akdeniz elemanları da katılmaktadır.

ERİNÇ (1977) yörede görülen Akdeniz elemanlarını, Pleistosen'deki farklı iklim şartları altında buralara sokularak yerleşmiş ve günümüze kadar muhafaza edilmiş reliktlar olarak değerlendirmektedir. KARAER ve diğ. (1994) de benzer şekilde, Akdeniz enklavlarının Karadeniz Bölgesi'nin iç kısımlarında bulunma nedenlerini Kuaterner'de meydana gelen iklim değişimleri ile açıklamaktadır.

Araştırma sahasında özellikle vadi içlerinde yarı kurak şartlara yakın bir iklim hüküm sürmektedir. Bu durum ise nem ve sıcaklık bakımından fazla müşkülpesent olan türler dışında, Akdeniz elemanlarının yetişmesini kolaylaştıracağı düşünülmektedir.

İnceleme alanının kuzeyindeki Köse Dağı'nın güney yamacıda ağaçlık formasyonunun yayılış gösterdiği bir diğer alandır. Buradaki ağaçlık formasyonu içerisinde tüylü meşe (*Quercus pubescens*), saçlı meşe (*Quercus cerris*), katran ardıcı (*Juniperus oxycedrus*), karaçalı (*Paliurus spina christii*),

Çitlenbik (*Celtis glabrata*), ahlat (*Pirus sp.*) ve alıç (*Crataegus orientalis*) gibi türlere rastlanılır. Ayrıca bunlara arasına karışmış, Çiçekli köyü kuzeydoğusunda olduğu gibi, tek tük karaçam (*Pinus nigra*) de bulunmaktadır. Karaçamların buradaki varlığı ormanın tahribatını ve **buradaki ağaççık formasyonunun** sekonder olduğunun kanıtı niteliğindedir.

Son olarak araştırma sahasının doğusunda Beyyurdu ve Beşdam köyleri ile Kalinkaya tepe civarında saçlı meşe (*Quercus cerris*), bodur meşe (*Quercus robur*), kuşburnu (*Rosa canina*), alıç (*Crataegus orientalis*), ahlat (*Pirus sp.*) yabani kiraz (*Cerasus microcarpa*) türlerden oluşan, tahribat niticesinde parçalar halinde tutunabilmiş bir ağaççık formasyonu bulunmaktadır. Bu alanlarda yükselti ve eğim değerlerinin fazla olmaması tahribatı arttırmış ve orman örtüsünden sonra ağaççık formasyonu da hızla tahrip edilerek tarım alanı olarak kullanılmaya başlanmıştır (Foto 5).

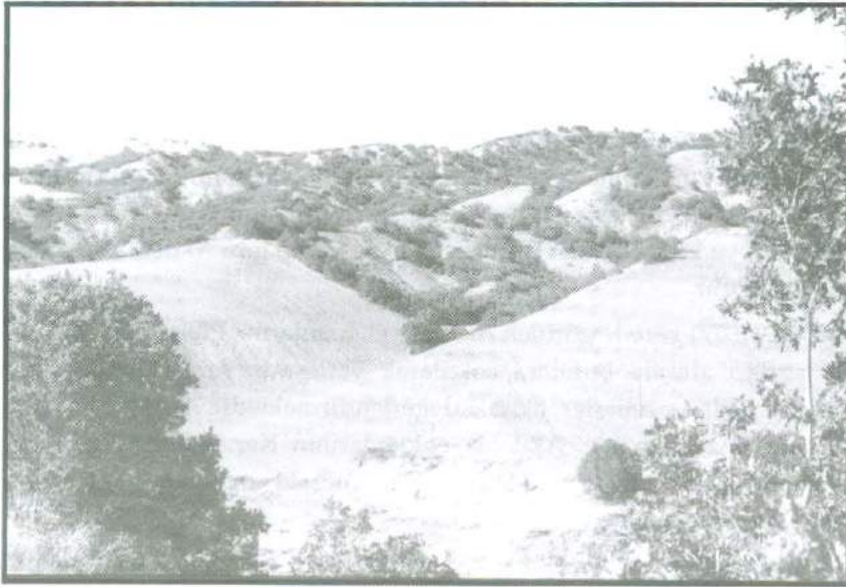

Foto 5. Beyyurdu köyü doğusunda bitki örtüsünün tahrip edilmesiyle açılmış tarım alanları. Doğuya bakış.

Antropojen Step Alanları

Araştırma sahasında, Zincirli Dağı'nın kuzey eteklerindeki Evci, Beşkız, Çukurlu köyleri çevreleri, sahanın kuzeyinde Karaçay, Mahmatlı köyleri çevreleri ve doğuda Demirşeyh, Beşdam, İmat ve Beyyurdu köyleri çevreleri ilk bakışta orman örtüsünden yoksun görüntüsüyle dikkati çekmektedir. Gerek klimatolojik veriler, gerekse arazide yapılan gözlemler bu ormandan mahrum alanların iklim ve toprak şartlarının oluşturduğu bir doğal step sahası olmadığını, insanın ormanı tahrip etmesi sonucu ortaya çıkmış bir antropojen step sahası olduğunu ortaya koymaktadır. Yörenin 6000 yıldır yerleşmeye sahne olmuş bulunması, tahribatın boyutları hakkında az da olsa bir fikir vermektedir.

Antropojen stepler, farklı kesimlerde 600-1250 m yükseltiler arasında yayılış göstermektedirler. Bununla birlikte araştırma sahasının tamamı potansiyel orman sınırları içerisinde yer almaktadır. Örneğin Sungurlu şehir merkezi çıkışındaki Ocaklı Tesisleri çevresinde yer alan çam ağaçları sahanın iklim ve toprak şartları bakımından orman alanı olduğunun güzel bir delilidir. Yani, yöre iklim ve toprak şartları bakımından ağaç yetişmesine uygun durumdadır. Bu durumun nedeni aşağıda kısaca açıklanmaya çalışılacaktır.

Araştırma sahasında bulunan Sungurlu meteoroloji istasyonu 415.7 mm, Boğazkale meteoroloji istasyonu ise 498.9 mm yağış almaktadır. Antropojen step alanları yaygın olarak 1000 m nin üzerinde yer aldıklarından, buralarda yağış miktarının daha da fazla olması beklenir. Doğal step alanlarında yıllık yağışların 300-400 mm den daha az olduğu (Dönmez 1968) göz önüne alınırsa, sahadaki yağış miktarının orman yetişmesini pek sınırlayıcı olmadığı daha iyi anlaşılır. Gerçekten araştırma sahası, ülkemizde doğal steplerin geniş yayılışa sahip olduğu İç Anadolu'daki birçok istasyondan daha fazla yağış almaktadır (Konya 324 mm, Ankara 367 mm, Kırşehir 378 mm, Kırıkkale 368 mm). O halde yağış kriterinden hareketle, araştırma sahasındaki steplerin doğal step olduğunu söylemek doğru olmaz. Araştırma sahasındaki istasyonların yağış rejimlerine bakılacak olursa, yağışların çok büyük düzensizlikler arz etmediği görülür. Her iki istasyonda da ilkbahar en yağışlı mevsimdir (Sungurlu %35.7, Boğazkale %35.5). Ayrıca yörede diğer mevsimler de yağışlıdır. Özellikle, vejetasyon devresi esnasındaki yağışlar oldukça yüksek değerler göstermektedir. Bu durum da bitkilerin yetişmesi bakımından olumlu etkiler yapmaktadır.

Araştırma sahasında sıcaklıklar da ağaç yetişmesini sınırlayıcı değildir. Yıllık ortalama sıcaklıklar Sungurlu'da 11.4C, Boğazkale'de ise 10.3C dir. Temmuz ayı ortalama sıcaklıkları ise 20C'nin üzerindedir. Öte yandan temmuz ve ağustos aylarındaki ortalama yüksek sıcaklıklar Sungurlu'da

sırasıyla 29.2C ve 29.9C, maksimum yüksek sıcaklıklar ise 37.1C ve 37.0C'dir. Bu sıcaklıklar yörenin hâkim ağaç cinsini oluşturan meşe türleri için en uygun şartlar sağlamaktadır.

Yaz devresindeki yüksek sıcaklıklar buharlaşmayı artırmak suretiyle kuraklığa yol açmaktadır. Bu nedenle kurak devrenin süresi de önem kazanmaktadır. Bu amaçla, iklim bölümünde de açıklandığı gibi, diğer bazı formüller yanında özellikle De Martonne ve Thorntwaite formüllerinden yararlanılmıştır. Her iki metotla da, yörede kurak devrenin mayıs – kasım arasında 5-6 ay kadar sürdüğü anlaşılmaktadır. Thorntwaite metodu yardımıyla hazırlanan su bilançosu diyagramına göre Sungurlu'da mayıs, haziran, temmuz, ağustos, eylül ve ekim aylarında yağışlar evapotranspirasyondan az, diğer aylarda ise fazladır. Kış aylarında yağışların evapotranspirasyondan fazla olması nedeniyle, nisan ayına kadar Sungurlu'da su bilançosu diyagramında bir su fazlalığı gözlenir. Toprak mart ayına kadar doymuş halde olduğundan, nisan ve mayıs aylarında bir su noksanından söz edilmez. Nisan ve mayıs aylarındaki yağış azlığı, toprakta birikmiş olan sudan karşılanır. Bu suretle, Sungurlu' da su noksanı devresi daha da kısalmış olmaktadır. İlk bakışta su noksanı görülen ayların nispeten fazla olması, orman yetişmesine engel olan bir faktör gibi görünmektedir. Ancak, yılın herhangi bir döneminde toprakta yeter derecede su toplanmasını sağlayacak kadar yağış meydana gelmiş ise, yıl içinde kurak devre bulunsa dahi, bu alanda orman yetişmesi mümkün olduğundan (Tonbul, 1987), yöredeki ormanlar 5 ay kadar olan bu kurak dönemi atlatarak yetiştirme ortamı bulabilmektedir. Dolayısıyla, yaz devresindeki kuraklık yörede ağaç yetişmesini engellemekten çok, mevcut ormanların yaz kuraklığına uymuş kuru ormanlar şeklinde belirmesine yol açmaktadır.

Araştırma sahasında ortalama düşük sıcaklıklar sadece ocak ayında 0C'nin altına düşmektedir. Bu bir aylık düzenli donlu devre, vejetasyon devresinin dışında kaldığından, ağaç yetişmesine bir engel oluşturmamaktadır.

İnceleme alanındaki antropojen step alanlarında kahverengi topraklar, kırmızı kahverengi topraklar ve kahverengi orman toprakları yayılım göstermektedir. Bu topraklardan kahverengi orman toprakları dışındakiler organik madde yönünden fakir topraklardır. Aynı zamanda, kil oranları nispeten fazla olup, orta ve ağır bünyeli topraklardır. Bu yüzden suyu pekiyi geçirmezler. Ayrıca taban suyundan bitkilerin tamamen yararlanmasına uygun değildirler. Tüm bu olumsuzluklara rağmen, araştırma sahasının nispeten fazla yağış alan yüksek dağlık alanlara nazaran daha az yağış alan kesimlerinde bulundukları için pek fazla yıkanmazlar ve dolayısıyla bitki besin maddelerince zengin sayılırlar. Sonuç olarak, araştırma sahasındaki step

alanları iklim ve toprak şartlarının doğal bir sonucu olmayıp, antropojen steplerdir.

Bitki örtüsü ile ilgili beşeri etkiler konusunda açıklanan, inceleme alanındaki ormanlardan tarihi dönemler boyunca süregelen denetimsiz faydalanma günümüzde de devam etmektedir. Sınırlı alanlarda kalan ormanlar, gerek yakacak odun elde etme ve gerekse küçükbaş hayvancılık faaliyetleriyle (kıl keçisi ve koyun) tahrip edilmeye devam edilmektedir.

Araştırma sahasındaki antropojen step alanları kuzey ve güneyde dağlık kütlelerin eteklerinde ve doğudaki yükseltisi fazla olmayan hafif dalgalı alanlarda yayılış göstermektedir. Antropojen step alanlarında seyrek olarak görülen çok yıllık çalı türlerinin yanında, çoğu ilkbahar mevsiminin nemli aylarında yeşerip, kısa sürede ömürlerini tamamlayan bitkiler ile bir yıllık otsu türler yaygındır. Bu sahalarda yayılış gösteren başlıca türler arasında geven (*Astragalus* sp.), gilâburu (*Viburnum lantana*), ada çayı (*Salvia viridis*), yoğurt otu (*Galium aparine*), engerek otu (*Echium italicum*), kayunkıran (*Hypericum calycinum*), kadın tuzluğu (*Berberis crataegina*), çoban dikenini (*Acanthus dioscoridis*), mum çiçeği (*Cerinth minor*), zamkotu veya hindiba (*Cichorium intybus*), kantoron (*Centaurea iberica*), yalancı ısırgan (*Ballota nigra*), topuz dikenini (*Echinops orientalis*), pire otu (*Eryngium giganteum*), boz ot (*Marubium vulgace*), pıtrak (*Xanthium strumarium*), deve dikenini (*Alhagi pseudalhagi*), yavşan otu (*Aithya absinthium*), üzerlik veya nazar otu (*Peganum harmala*) sayılabilir.

Bunun dışında sahanın batısındaki Elekçe gölü çevresi ile Akpınar ve Denizli köyleri arasındaki jipsli sahada bazı halofit türler ile birlikte tespit edilen türler ise; kevke (*Allyssum corsicum*), karahindiba (*taraxacum* sp.), pelin otu (*Artemisia absinthium*), salsola platytheca, joncus maritimus gibi bitkilerdir. Karaçalı (*Paliurus spina christii*), katran ardıcı (*Juniperus oxycedrus*), kuşburnu (*Rosa canina*), alıç (*Crataegus orientalis*), yabani erik (*Pronus spinosa*) araştırma sahasındaki antropojen step alanlarında seyrek olarak rastlanılan bazı çalı türlerini oluşturlar.

Akarsu Boyu Bitkileri

Araştırma sahasında Budaközü çayı başta olmak üzere, Bidiözü, Beşkız, Kütüklü gibi yan kolların çoğunda, akarsu boyunca edafik koşullara bağlı olarak gelişmiş bulunan hidrofite bir bitki topluluğu gözlenmektedir. Söz konusu bu bitkiler, sahadaki akarsular boyunca dar ve uzun şeritler halinde uzanmaktadır (Şekil 6). Söğüt (*Salix alba*), kavak (*Populus alba*), ılgın (çalı görünüşlü) (*Tamarix smyrnensis*), it üzümü (*Chenopodium foliosum*), çınar

(*Platanus orientalis*), kamış (*Phragmites* sp.) bu farmasyonu oluşturan başlıca ağaç ve otsu türlerdir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Budaközü Çayı Havzası'nda bitki formasyonlarının yayılışını başta iklim olmak üzere, toprak, jeomorfolojik ve biyotik faktörler belirlemiştir. Gerçekten, bu etkiler sonucu sahada, kuru ormanlar, ağaççık formasyonu, antropojen stepler ve akarsu boyu bitkileri olmak üzere birbirinden farklı dört formasyon grubu ortaya çıkmıştır (Şekil 6).

İnceleme alanı bütünüyle potansiyel orman sınırları içerisinde kalmaktadır. Fakat, özellikle insanın etkisi sonucu geniş alanlarda ormanlar ortadan kaldırılmış, tahribatın fazla olduğu kesimler antropojen step alanları haline dönüşmüştür.

Ormanlara sadece sahanın güneyinde rastlanmaktadır. Bu ormanlar tür azlığı yanında, orman altı bitki formasyonunun mevcut olmayışı ile de dikkati çeken kuru ormanlardır. Zincirli Dağı üzerinde görülen bu orman alanında başta tüylü meşe (*Quercus pubescens*), saçlı meşe (*Quercus cerris*) gibi meşe türleri olmak üzere, boylu ardıc (*Juniperus excelsa*), gürgen (*Carpinus betulus*) ve karaçam (*Pinus nigra*) gibi geniş ve iğne yapraklı türlere rastlanır. Nitekim, Trakya'nın bitki örtüsü üzerinde çalışan Dönmez (1990), kuru ormanların karakteristik ağacını meşelerin oluşturduğunu ve türce zengin olduğunu ifade etmektedir. Aynı şekilde Budaközü Çayı Havzası'nda da meşelerin hakim olduğu dikkati çeker. Yine kuru ormanların yaygın olduğu sahalarda yağış miktarının 600-800 mm arasında olduğunu belirten Dönmez (1990), kuru ormanlar sahasında yıllık ortalama sıcaklıkların 13-14 °C civarında olduğunu belirtmektedir. Havzada da benzer durumlar söz konusudur. Zincirli Dağı'nda kuru ormanların bulunduğu sahanın ortalama yağış miktarı 600-800 mm ve ortalama sıcaklığı 14-15°C civarındadır.

Kuru ormanların tahrip edildiği kesimlerde ise sekonder olarak gelişen, boyları 1-3 m. civarında olan meşe türleri başta olmak üzere, katran ardıcı (*Juniperus oxycedrus*), menengic (*P. terebinthus*) gibi ağaççık formasyonu dağılışı gösterir.

Tahribatın çok daha fazla ve uzun süreli olduğu kesimler ise günümüzde antropojen step alanları durumundadır. Antropojen setepler geçmişte orman sahası iken, herhangi bir nedenle ormansızlaşarak, yerini otsu türlere bırakan alanlar (Heske, 1954; Uslu, 1958; İnandık, 1965) olduğu gibi, doğal step alanlarına benzer görüntüdedir. Havzadaki, antropojen stepler içinde özellikle dağlık kesimlere geçişte yer yer seyrek dokulu yada tek ağaç şeklinde

meşe, ardıç ve karaçamlar görülmesi step'in antropojen olduğunu göstermektedir. Antropojen steplerin oluşumunda şüphesiz en büyük rol insanındır. Anadolu'da bitki coğrafyasının geçmişini aydınlatmak amacıyla yapılan palinolojik ve arkeolojik araştırmalara göre, günümüzden 4000-2000 yıl öncesi arasındaki 2000 yıllık dönemde insanın vejetasyona müdahalesi önemsiz olmuştur. Ancak, son 2000 yılda doğal çevreye aşırı müdahale etmesi ve doğal kaynakları istismar etmesi ormanlık ve ağaçlık alanlarda ciddi tahribat ve gerilemelere yol açmıştır (Brice, 1955; Aytuğ ve Görcelioğlu, 1993). Bu alanlardaki başlıca türleri ise, geven (*Astragalus* sp.), ada çayı (*Salvia viridis*), yoğurt otu (*Galium aparine*), engerek otu (*Echium italicum*), kayunkıran (*Hypericum calycinum*), kadın tuzluğu (*Berberis crataegina*), çoban dikenini (*Acanthus dioscoridis*), mum çiçeği (*Cerinth minor*), zamkotu veya hindiba (*Cichorium intybus*), kantoron (*Centaureum iberica*), yalancı ısırgan (*Ballota nigra*), topuz dikenini (*Echinops orientalis*), pire otu (*Eryngium giganteum*), boz ot (*Marubium vulgace*), pıtrak (*Xanthium strumarium*), deve dikenini (*Alhagi pseudalhagi*), yavşan otu (*Aitemisia absinthium*), üzerlik veya nazar otu (*Peganum harmala*) oluşturmaktadır. Ayrıca bazı çalı türleri de buradaki bitki topluluğuna dahildir.

Ayrıca, özellikle taban suyunun elverişli olması nedeniyle, Budaközü çayı ve kolları boyunca Söğüt (*Salix alba*), kavak (*Populus alba*), ılgın (çalı görünüşlü) (*Tamarix smyrnensis*), it üzümü (*Chenopodium foliosum*), çınar (*Platanus orientalis*), kamış (*Phragmites* sp.) gibi bitkiler topluluklar oluşturmaktadır.

Bütün bu özellikler dikkate alındığında, inceleme alanında önceleri geniş bir yayılışa sahip olan kuru ormanların tahribi sonucu ağaççık türlerinin bu ormanların yerini aldığı, tahribatın daha da şiddetlendiği kesimlerde, çalı ve otsu türlerden oluşan antropojen steplerin manzaraya hakim olduğu diğer kesimlerinde ise halen yoğun bir tarımsal etkinliğe sahne olduğu görülmektedir. Diğer bir deyişle, Budaközü Çayı Havzası'nda üç aşamalı bir degradasyonel gidişin izleri tespit edilmiş bulunmaktadır.

Son olarak, sahadaki bitki örtüsünün bu derece tahribata uğraması ile erozyon artmakta ve toprak örtüsü de yok olmaktadır. Yöre halkı ve kamu kurum ve kuruluşları bu gidişi durdurmak zorunda olduğunun bilincine varmalıdır. Mevcut bitki örtüsünü koruyarak ve ayrıca ağaçlandırma yaparak yörenin bitki örtüsü artırılabilir.

KAYNAKÇA

ATALAY, İ. (1983)-*Türkiye Vegetasyon Coğrafyasına Giriş*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No:19 İzmir.

ATALAY, İ. (1984)- *Kuzeydoğu Anadolu'nun Ekosistemleri*, Ormancılık Araştırma Enstitüsü Yayınları. Teknik Bülten Serisi No:141. Ankara

ATALAY, İ. (1990)- *Vejetasyon Coğrafyası'nın Esasları*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları. İzmir.

ATALAY, İ. (1994)-*Türkiye Vegetasyon Coğrafyası*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir.

AVCI, M. (1996):- *İlgaz Dağları ve Çevresinin Bitki Coğrafyası*, İstanbul.

AYTUĞ, B. – Görçelioğlu, E. (1993)- *Anadolu Bitki Örtüsünün Geç Kuaterner'deki Gelişimi*, İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi Seri:B, Cilt:43 Sayı:3-4. İstanbul.

BRICE, W. C. (1955)- *Türkiye'de Ormancılığın Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi Cilt:5 Sayı:1-2. İstanbul.

DÖNMEZ, Y. (1985)- *Bitki Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi, Yayınları No: 3319, İstanbul.

DÖNMEZ, Y. (1990)- *Trakya'nın Bitki Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi, Yay. No:1321, İstanbul.

ERİNÇ, S. (1977)- *Vejetasyon Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Yayınları No:2276, İstanbul.

HESKE, İ. F. (1954)- *Küçük Asya'da Ormancılık Savaşımının Lüzum ve İmkânları*. İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi Cilt:4 Sayı:1-2. İstanbul.

IRMAK, A. (1963)- *Türkiye'de Orman Yetiştirmesine Hakim Olan Genel Faktörler ve Türkiye'de Ağaçlandırmadaki Ekolojik Problemler*, İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi, Yayınları No:92, İstanbul.

İNANDIK, H. (1965): *Türkiye Bitki Coğrafyası'na Giriş*. İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü, Yayınları No:42, İstanbul.

KARAER, F. –KILINÇ, M. –KUTBAY, G. (1994)- *Karadeniz Bölgesi'nin İç Kesimlerindeki Vadi Boylarında Bulunan Akdeniz Enklavlarının Floristik Yapısı ve Bulunma Nedenleri*, XII. Ulusal Biyoloji Kongresi (6-8 Temmuz 1994) Bildiri Özetleri, Edirne.

NİŞANCI, A. (1989), "Orta Karadeniz Bölümünde Mevsimlik Hava Tipleri Bakımından Önemli Devreler", *Coğrafya Araştırma Dergisi*, Cilt:1 Sayı: 1, Ankara

PAMAY, (1955):

TOMBUL, S. (1987)- Elazığ Batısının Bitki Örtüsü Özellikleri. Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler), Cilt:1, Sayı:1, Elazığ.

USLU, S. (1958)- İç Anadolu Steplerinin Antropojen Karakterleri Üzerine Bir Araştırma. Orman Genel Müdürlüğü Yayınları No:302, İstanbul.

UZUN, S. (1996)- Kağızman Havzası'nın Doğal Bitki Örtüsü, Akademik Açı (1996/2), Samsun.

16-17. YÜZYILLARDA ÇORUM KALESİ

Adnan Gürbüz**

Şehrin güneyinde alçak bir düzlükte kurulmuş bulunan Çorum Kalesi'nin kitabesinin de bulunmaması sebebiyle ne zaman inşa edildiği bilinmemekte ise de, Danişmendli ya da Selçuklu dönemine tarihlenmektedir. Kare planlı olan kalede yapı malzemesi olarak düzgün kesme taş, moloz taş ve Roma-Bizans dönemlerine ait devşirme taşlar kullanılmasına bakılarak Ortaçağ'dan kalma tek özgün yapı olduğu, dolayısıyla Danişmendli ya da Selçuklu döneminde yapıldığı ifade edilmektedir; ancak, daha önceki dönemin kalıntısı malzemelerin kale yapımında kullanılmış olması, muhtemel bir kale kalıntısının üzerine yeni bir kalenin ortaçağ döneminde inşa edildiğini hatıra getirmektedir.¹

* Doç.Dr., Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü; metinde kullanılan resimler Çorum Valiliği ve Belediyesi Web Sitelerinden alınmıştır.

¹ Ömür Bakırer, "Bizans Danişmend Selçuklu ve Beylikler Dönemlerinde Çorum", Çorum Tarihi, Çorum 1990, s. 64.

Çorum, tarihin derinliklerinden günümüze, dikkate değer izler taşıyan bir şehirdir. Şehrin Osmanlı öncesi devri yeterince bilinmemesine rağmen Çorum yöresinin tarihi antik döneme kadar iner. Bölgede yapılan kazılarda, yerleşmenin Kalkolitik (mö. 4000-3000) dönemde başladığı Tunç çağında (MÖ 3000-1200) yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Yörenin MÖ 2000'li yıllarda Hattilerin daha sonra Hititlerin hakimiyetinde bulunduğu tahmin edilmektedir. MÖ 1200'lerde Hitit Devleti'nin yıkılması ile yöre Firigler'in hakimiyetine girmiş ancak MÖ 676'da Firigya, Kimmerler'in istilasıyla zayıflayınca yörenin hakimiyeti Lidya'ya geçmiştir. 546'da Persler, Lidya krallığına son verince buranın da içinde bulunduğu geniş bir alan Kapadokya satraplığı adı altında Pers idaresine geçer. Perslerin 332'de Makedonya kralı Büyük İskender'e yenilmeleri Kapadokya satraplığının İskender'in hakimiyetine girmesine neden olur her ne kadar Kapadokyalılar İskender'e karşı bir krallık oluştursalar da bu uzun ömürlü olmayacak ve 10 yıl kadar sonra yıkılacaktır. Ardından bölge coğrafyasında Galat istilası görülmüştür. Çorum yöresinin güney tarafı Galatların eline geçmiş Kapadokya krallığı ise sadece kuzey kesimi denetim altında tutabilmiştir. Krallık iç mesele ve dış baskılar sonucu yıkılınca yöreye Pontus krallığı hakim olmuş hatta yörenin paylaşımı hususunda Roma İmparatorluğu ile yoğun mücadeleler yaşamıştır. Uzun mücadeleler sonucunda Roma bölgede hakimiyet sağlamayı başarmıştır. Roma İmparatorluğu'nun 395'de ikiye ayrılmasından sonra Doğu Roma İmparatorluğu'nun sınırları içinde kalan Çorum yöresi, Emevi ve Abbasilerin Anadolu'ya yaptığı akınlardan etkilendiyse de Türklerin Anadolu'ya girmelerine kadar bu hakimiyet altında yaşamıştır.²

Çorum yöresinin Malazgirt Savaşı'ndan kısa bir süre sonra Danişmendliler tarafından fethedildiği ve Türkmenlerce yurt ve otlak olarak kullanıldığı bilinmektedir. Çorum 12. yüzyılda Anadolu Selçukluları ile Danişmendliler arasında bir çok defa el değiştirmesine rağmen uzun süre Danişmendliler'in hakimiyetinde kalmıştır. Bu hakimiyet, Danişmendli topraklarının Anadolu Selçuklu sultanı II. Kılıçarslan tarafından ilhakına kadar sürmüştür.

Daha sonra Baba İshak liderliğindeki Babaî isyanlarından oldukça etkilenen bölge, Köseadağ ile Selçuklu'yu yenen ve Anadolu'yu istila eden Moğolların nüfuzuna girmiş, bu dönemde Moğol yöneticileri tüm Anadolu'da olduğu gibi Çorum ve çevresinde de göçebe hayata elverişli bütün yurt ve otlakları işgal etmişlerdir.

Çeşitli sebeplerle Moğol nüfuzu zayıflamaya başlayınca bölge, önce Sivas

2 Sevim Uluç, "Çorum ve Çevresi", *Çorum Tarihi*, Çorum 1990, s. 19-48.

ve Kayseri'de hüküm süren Eratnaoğulları'nın ardından 1330'da Amasya'daki Emir Şadgeldi'nin idaresinde kalmış; 1398 tarihinde de Çorum, Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Osmanlı idaresine girinceye kadar belirli bir gelişme gösteremeyen Çorum Osmanlı idaresinde nüfus, fizikî yapı ve ekonomik yönden gelişme gösterdi ve önceleri kale-şehir durumundayken 16. yüzyıl ortalarında mamur bir şehir haline gelmiştir.³

15. yüzyılda kale şehir olarak oluşan Çorum şehrinde 1456 tarihinde kale içinde Debbağan Mescidi, Alaca Mescidi, Cebelü Mescidi, Ahi Münevver, Ahmed Çelebi ve Makbere adlarını taşıyan altı mahalle bulunuyordu.⁴ 16. Yüzyılda, 1530 tarihinde şehir kale dışına taşarak otuz bir mahalleye ulaşmıştır.⁵ Tahrir kayıtlarına bakarak Çorum şehrinde yerleşmenin önce kale içinde başladığını ve sonrasında kale dışına taştığını söyleyebiliriz. 16. yüzyılın sonlarına doğru 1576 tarihinde şehirdeki mahalle sayısı kırk sekize

3 İhan Şahin, "Çorum", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 8(1993), s.374.

4 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliyeden Müdevver Defter 354, s. 122-130'dan aktaran Mehmet Öz, "15 ve 16. Yüzyılda Çorum Sancağı Nüfus-İktisadi Hayat", *Türk Kültür Tarihi İçerisinde Çorum Sempozyum Tebliğleri*, Çorum 1991, s. 8-9.

5 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tahrir Defteri 387, s. 390.

çıkmıştır.⁶ 17. Yüzyılın ortalarında ise Celali eşkiyasının baskısı sonucu ortaya çıkan asayişin bozulmasından etkilenerek mahalle sayısında azalma olmuştur.

1571 tarihli bir mühimme kaydına göre adı geçen tarihte gerek kalenin gerekse şehrin mamur bir vaziyette olduğu anlaşılmaktadır. Kaleye ve içinde yer alan mahallelere su getirilmesi ile ilgili 1577 tarihli bir başka mühimme kaydında kaleden "Sultan Süleyman Hayrat'ı" olarak söz edilmekte, kaleye gelen suyun kaledeki mahallere dağıtıldığı belirtilmektedir.⁷ 1609 yılına ait diğer bir mühimme kaydı ise Çorum Kalesi'ne bir dış sur ve mahalle inşa edilmesi ile ilgilidir. Çorum kalesi dışında uygun bir yere sur ve mahalle inşa edilmesi için sultan namına divandan müsaade verildiği ve bu amaç için miri'den 120.000 akçe tahsis edildiği bildirilmektedir.⁸

6 Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi, Tahrir Defteri 38, s. 7b-20a; 1576 tarihinde şehirde bulunan 48 mahallenin isimleri, nüfusu ve geniş analizi için bkz. Üçler Bulduk, "Çorum Sancağının Osmanlı İdari Teşkilatındaki Yeri I", *OTAM*, 3(1992), s. 136-138.

7 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defteri 15, s. 450; Mühimme Defteri 31, s. 285'den aktaran Ömür Bakırer, "Bizans Danişmend Selçuklu ve Beylikler Dönemlerinde Çorum", s. 64.

8 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defteri 78, s. 151'den aktaran Ömür Bakırer, "Bizans Danişmend Selçuklu ve Beylikler Dönemlerinde Çorum", s. 64.

16. yüzyılın ortalarında 1555 tarihinde Amasya'da Kanuni Sultan Süleyman ile görüşmek üzere gelen Avusturya elçilik heyetinde bulunan Hans Dernschwam seyahatnamesinde İstanbul-Amasya yol güzergahı üzerinde bulunan Çorum şehrinden de bahsetmektedir: "Bir Türk şehri olan Çorum(Czorom), öyle büyük bir şehir değil. Nerdeyse bizdeki büyük bir köy kadar, etrafında su yok. Bir dağın eteğinde kurulmuş, vadiye bakıyor. Önünde güzel, geniş, yemyeşil bir düzlük uzanıyor. Etrafta bağ bahçe görülüyor. Evler kerpiçten yapılmış. Kerpiçler sanki çimenden bel ile alınmış dört köşe kesekler gibi. Evler alçak, çatı diye bir şey yok, ancak toprak damlar görülüyor. Bu evlerde oturanlar fakir kimseler olmalı. Orada taşla inşa edilmiş bir cami gördük. Ot bulamadık, atlara saman verdik. Biz buraya gelinceye kadar, pahalı da olsa, hemen her yerde arpa buluyorduk. Ekmekleri iyi değildi. Şarap da işe yaramaz. Bir Ermeni köyünden getirildi. Şehirde Rum, Ermeni ve Türkler bir arada yaşıyorlar. Şehrin önündeki çayırılıkta konakladık. Bu çayırılık bir küçük tepe üzerinde bulunan mezarlığa yakındı. Mezarlıkta başka yerlerden alınmış birçok mermer taş ve sütunlar vardı. Bunların üzerinde okunması mümkün olmayan Yunanca yazılar gördük".⁹ Ancak Hans Dernschwam, seyahatnamesinde şehrin kalesi ile ilgili bilgi vermemektedir.

⁹ Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, çev. Yaşar Önen, Ankara 1987, s. 269.

17. yüzyılın ortalarında Çorum'a gelen Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde şehrin güney tarafındaki kalesinin Selçuklu Sultanı Kılıçaslan tarafından inşa edilmiş bir Selçuklu yapısı olduğunu ifade ile küçük tek kapılı içinde birkaç hanenin de bulunduğu bir yapı olarak tarif etmektedir.¹⁰

1650'li yıllarda Çorum ile ilgili bilgiler veren Kâtip Çelebi, Cihannümâ adlı coğrafya eserinde Çorum'u şu şekilde tavsif etmektedir: "Çorum kasabası bir ma'mur şehirdir ki, her haftada bazarı durur, mükellef hanları vardır. Mesacid ve cevami ve esvâk-ı amiresi ve mahsus paşa sarayı vardır. İki cebel arasında bir vâsi' sahrada vâfidir, şahrah üzre değildir".¹¹ Katip Çelebi, İskilip ve Osmancık kalelerinden bahsedip, Çorum kalesinden bahsetmemekle birlikte muhtemelen paşa sarayı olarak bildirdiği saray, idare yeri olarak kalede bulunuyordu.

10 "Evsâf-ı dâr-ı Rûm, kal'a-i Cürüm yani dâr-ı marîz-i Çorum: Kavm-i İslam binasıdır, amma Allahu alem Selçukiyân'dan Kılıç Arslan Şah binasıdır. Ab u hevâsı latîf olduğundan Kılıç Arslan oğlu Yakub Mirza'yı ve niçe yüz hasta Çorluları bu şehre gönderüp ifâkat bulduklarından Çorum namıyla müsemma bir şehir-i mamurdur. Ammâ a'yân-ı ulemâ-yı vilâyet hüsn-i tevcîh edüp "Cûr-ı Rûm"dan galat "Çorum" derler deyü hüsn-i tabîr ederler. Al-i Dânişmendiyye destine girmiştir. Anlardan sene ... tarihinde Yıldırım Hân istilâ eylemiştir. Sivas eyâletinde sancak beği tahtıdır. Beğinin taraf-ı padişahîden hâss-ı hümayunı 300.000, zeâmet 19 ve timar 310 ve alaybeğisi ve çeribaşısı ve yüzelli akçe kazadır. Ve ... nahiyedir. Senevî kazasından beş kîse hâsıl olur. Şeyhülislâmı ve nakıbuleşrâfı ve ayân u eşrâfı ve kal'a dizdârı ve neferâtları ve kapan emîni ve muhtesibi ve şehir naibi ve şehir subaşı vardır. Ve sipâh kethüdâyeri beğine muadil kerr u fer sahibi hâkimdir. Ve kapukulu serdârı dahi müteazzım âdemler olur. Zira bu Çorum sancağında askerî taifesi pek çoktur ve eşkiya ve zorba yeridir. Hatta bizim paşayı bu şehre kondurmak istemediler. Mâbeyne muslihîn girüp mahkeme-i şer'de yâfteler verüp cümle şehir hânelerinde üç gün meks etmek fermân olundu. Bu şehir cümle kırık mahalle ve kırık mihrâbdır. Ve cümle dörtbinüçyüz bâğlı ve bâğçeli kiremitli ve hâk-i amberi pâk ile mestûr hâne-i ma'mûrlardır. Ve cümle dokuz hutbedir. Cümleden ma'mûr selâtin-i selef Sultan Murad Camii, kurşun kubbeli cami-i rûşendir. Lakin bir minarelidir. Anı dahi yıldırım urup münhedim etmiştir. Amma bu cami çarşı içinde vaki olmağıla cemaati çoktur. Ve Tahûlpazarı Camii ve Beğ Camii ve Defterdar Camii ve Medrese Camii ve Ağa Camii. Amma Murad Han Camii'nden mükellef kurşunlu camii yoktur... Amma kal'ası şehir kiblesi tarafında celâlî ve cemalî haşaratından emin olmak için çârkûşe seng-bina bir kal'a-i ra'nâdır, amma küçüktür. Bir demir kapusu var. Dizdârı ve neferâtları vardır. Ve müstevfâ cebehânesi ve birkaç hânesi ve anbârları vardır. Allah u a'lem ehl-i İslam binasıdır. Zira kefer binasından bir âsârı yoktur.", bkz. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, 2, hazırlayanlar: Zekeriya Kurşun-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul 1999, s. 212-214.

11 Katip Çelebi, *Kitab-ı Cihannüma*, İstanbul 1145, s. 625.

1842 yılında Çorum'dan geçen gezgin W.F. Ainsworth kale'nin eski malzeme ile inşa edilmiş yeni bir yapı olduğunu ve içinde konutlar olduğunu anlatmaktadır. W.F. Ainsworth, duvarların farklı zamanlarda yapılmış olduğunu yeni inşa sırasında eski yapı planının korunduğunu ifade etmekte ve duvarların inşaatında çok sayıda beyaz mermer sütun, üzerlerinde haç bulunan mezar taşları, heykel ve çok sayıda yazıtın da kullanıldığını gözlemlerine eklemektedir.¹²

Aynı yıl Çorum'dan geçen gezgin W.J. Hamilton ise kentin güney doğusunda alçak bir tepe üzerinde inşa edilmiş olan kare planlı kale yapısının Sultan Süleyman tarafından inşa edildiğinin halk arasında söylendiğini belirtmektedir. Kalenin yuvarlak ve kare planlı birçok kulesinin bulunduğunu, duvarlarda inşaat malzemesi olarak çok sayıda yazıt kullanıldığını ve çoğu dini nitelikte olan ve bazılarında haç bulunan bu yazıtların bir kısmı üzerindeki yazıların bilinçli olarak bozulduğunu gözlemlerinde aktarmaktadır. Duvarlarda çok sayıda sütun parçası kullanıldığını ve içteki birkaç basamak merdivenin de bu tür taşlardan inşa edildiğini belirten W.J. Hamilton, yazıtların çevrede erken dönemde Hristiyanlığı benimsemiş bir kentin varlığına işaret etmekte olduğunu ve halk arasında da bu parçaların yakındaki Karahisar harabelerinden geldiğinin söylendiğini belirtmektedir.¹³

16-19 yüzyıllar arasında Çorum ve çevresini gezen seyyahların tanımlarından da Çorum kalesinin fiziki durumu için bilgi edinilebilmektedir. Çeşitli defalar tamir edilmiş olan kale dört köşe planlı olup, köşelerinde ve duvarlarda kare ve yuvarlak burçlar vardır. Esas giriş kuzey duvarda yüksek kemerli bir eyvan biçimindedir. İkinci küçük kapı ise güney duvardadır. Yukarıda sözü edilen gezginlerin de dikkatini çektiği gibi duvarlarda çok sayıda devşirme malzeme kullanılmıştır. Esas giriş kapısının hemen arkasında yer alan Kale Camii'nin üst pencerelerinde görülen 1217/1802 tarihi, tamir tarihini işaret etmektedir.¹⁴

12 W.F. Ainsworth, *Travels and Researches in Asia I*, London 1842, s. 101'den aktaran Ömür Bakırer, "Bizans Danişmend Selçuklu ve Beylikler Dönemlerinde Çorum", s. 64.

13 W.J. Hamilton, *Researches in Asia Minor I*, London 1842, s. 378-379'dan aktaran Ömür Bakırer, "Bizans Danişmend Selçuklu ve Beylikler Dönemlerinde Çorum", s. 64.

14 Ömür Bakırer, "Bizans Danişmend Selçuklu ve Beylikler Dönemlerinde Çorum", s. 64-65.

16. yüzyılda tahrir defterlerinde nefsi-i Çorum'da dahil olmak üzere Osmancık, İskilip ve Karahisar-ı Demirlü kazalarında 4 bab kale bulunduğu, kale mustahfizanı arasında Osmancık ve İskilip ile birlikte nefsi-i Çorum'un sahip bulunduğu 3 kale dizdarı, 2 nefer kethüda ve 40 nefer mustahfizandan söz edilmektedir. Çorum livasında kal'a mustahfizlarının tasarruf ettiği timarlarının 937/1530 tarihindeki gelirleri toplamı 78.279 akçe olarak görünmektedir.¹⁵

16. yüzyılın sonlarına doğru bölgede Celali İsyanlarının hız kazanması dolayısıyla devlet otoritesinin zayıflaması sonucu şehri koruması gereken Çorum kale dizdarının ve kale mahfuzlarının Celali eşkiyası ile işbirliği yaptığı, kale ambarlarında bulunan mühimmat içinden 10 kise barutun eşkiyaya satıldığı ve hakkında fesat ve şenaatinin nihayeti yoktur denilerek kalede mahpus tutulan namli eşkiyadan Canfedaoğlu'nu salıvermekle suçlama gibi bazı iddialar belgelere yansımıştır.¹⁶ Yine aynı yüzyılın sonu ile

15 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tahrir Defteri 387, s.30; aynı tahrir defterinde Rum eyaleti'nin diğer bir sancağı olan Amasya livasının kal'a müstahfizlarının tasarruf ettiği timar geliri 111.743 akçe, Tokat kazasının kal'a müstahfizlarının geliri de 81.139 akçedir.

16 1004-1005/1595-1597 tarihli Çorum Şer'iye Sicili 1741/2, s. 169a-b; *Çorumlu Dergisi Belgeler*, s. 133'den aktaran Suraiya Faroqhi, "Fatih Döneminden Evliya Çelebi seyahatine Kadar Çorum", *Çorum Tarihi*, Çorum 1990, s. 92.

17. Yüzyılın başlarında Çorum halkının kendisine yaptığı şikayet üzerine Muhafız Mustafa Paşa, İstanbul'a gönderdiği bir arzda, Çorum Sancakbeğinin, subaşılıkları "vilayetler soyan Çılbaklar, Çolak Aligiller ve ötekiler" gibi başıboş sipahi zorbalarına tevcih ettiği, Çorum kadısının da bunlarla birlikte hareket ettiği, kale dizdarına zorla açtırılan kaleden yığılı buğday, arpa ve sair mahsul ve emanet konulmuş eşyalar yağmalanmış, Çorum kazası zenginlerinden müderris, kadı ve eşrafın paraları soyulmuş, halkın mahsulü zorbalar tarafından atlarına yem yapılmış olduğu bildiriliyordu.¹⁷

Celali eşkıyası ile devlet görevlilerinin işbirliği yapması sonucu Çorum ve çevresinde asayişin bozulduğu, güvenli yerler olması gereken kale ve idare yeri olan paşa sarayının bu fonksiyonunu baştaki görevliler ve dizdar yüzünden yerine getiremediği anlaşılmaktadır. Çorum kale dizdarının karıştığı suçlar dolayısıyla görevinden alındığı yerine tayin olunan dizdardan da kalenin muhkem hale getirilmesi, zamanın ve depremin meydana getirdiği tahribatın kale ve surların onarılarak giderilmesi yönünde devletin isteği söz konusu olmuştur. Kale ve surlarının onarımı için devletin 120.000 akçelik yardımı yanında mimari açıdan katkı sağlaması için merkezden Behzad Çavuş isimli bir uzman yollanmıştır. Kadı'nın nezaretinde, Behzad Çavuş'un uzmanlığında, kale dizdarının sevk ve idaresinde halkın da imece usulü katımlıyla kale ve surların onarımı yaklaşık olarak on yıl içinde tamamlanmıştır.¹⁸

Çorum kalesinin, her ne kadar görevlilerinin karıştığı suistimalleri bulunmasına rağmen yine de şehrin en güvenli yeri olması sebebiyle 16-17. Yüzyıllarda hapisane olarak kullanıldığı ile ilgili çok sayıda arşiv belgesine ulaşabiliyoruz. Bunlar arasında Eylül 1568 tarihinde Çorum sancakbeyi Gülabi Bey'e gönderilen bir hükümde Haydar isimli sipahinin Kızılbaş taifesinden olup Hz. Peygamber'e küfrettiği için Çorum kalesine hapsedildiği ve hakkından gelinmesi için siyaset emri verildiği ifade edilmektedir.¹⁹ Yine Eylül 1585 tarihinde Çorum sancakbeyine ve kadısına gönderilen bir başka

17 Mustafa Akdağ, *Celali İsyanları*, Ankara 1975, s. 431; Celali İsyanlarının sembol şahsiyetlerinden biri olan Karayazıcı'nın devlet otoritesi altına girmesi ancak devlete idareci olarak tayin edilmesiyle mümkün olabilmiş, Karayazıcı 1600 tarihinde önce Amasya sonra da Çorum sancakbeyi olmuştur. Ancak yine de Karayazıcı'nın alt kademesindeki adamları yağma ve eşkıyalığa devam etmişler, Karayazıcı bunlara engel olamamıştır, bkz. Karen Barkey, *Eşkılar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, çev. Zeynep Altıok, İstanbul 1999, s. 212.

18 Suraiya faroqhi, "Fatih Döneminden Evliya Çelebi Seyahatine Kadar Çorum", s. 92.

19 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defteri 7, s. 826.

hükümde bölgede çevresine topladığı kırkbine yakın kızılbaş taifesi ile isyana kalkışan Şeyh Türcü oğlu Şeyh Haydar'ın Amasya'nın Bolnu köyünde Dergah-ı Ali çavuşlarından Ahmet Çavuş ve Amasya Alaybeğisi tarafından yakalanmış olduğu ve Çorum kalesine hapsedilerek hakkında gelinmesi istenilmektedir.²⁰

Osmanlı kaleleri, bağlı bulunduğu eyaletin beylerbeyileri tarafından belirli aralıklarla yoklanır, kaledaki mühimmat ve görevlilerin sayımı yapılır, görülen noksanlıklar bildirilerek giderilmesi istenirdi. Çorum kalesinde de bu tür yoklamaların yapıldığını biliyoruz. Safer 1028/Ağustos 1619 tarihinde Sivas eyalet divanından Çorum naibi, kale dizdarı ve müstahfızlara hitaben yazılan bir hükümde, kalelerde mahfuz mevcut top, cebehane gibi levazım ile "kale müstahfızlarının mevcut ve namevcudı"nın yoklanmasının gereği bildirilerek eyalet dahilindeki bütün kale erleri ile alet ve edevatının yoklanması, bütün ilgililerin ittifak ve ittihadıyla deftere sıhhatli bir şekilde kaydedilmesi, müstahfızların kale haricinde oturmamaları, beratı olmayanlara da altı ay içerisinde berat çıkartmaları istenilmekte, bu durumdan kale dizdarının haberdar edilmesi ve ona göre hareket etmesi emredilmektedir.²¹ Yine aynı defterde, Cemaziyelahir 1028/Mayıs 1619 tarihinde Rum eyaletinde bulunan kazaların naibleri, mütesellim, voyvoda,

20 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defteri 58, s. 268; Şeyh Haydar'ın ünlü Kızılbaş halifesi ve halk ozanı Pir Sultan Abdal olduğu, Çorum kalesi hapishanesinden Sivas Toprakkale'ye nakledilip burada idam edildiği belirtilmektedir. Bu bilgi ve belgelerin karşılaştırılması için bkz. Saim Savaş, *XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik*, Ankara 2002, s. 84-85.

21 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defteri 87, s. 103.

ayanlar, ağalar ve kale dizdarlarına Sivas eyalet divanından yazılan hükme göre, Sivas eyaletinde vaki Amasya, Tokat, Çorum, Karahisar-ı Demirli, İskilip, Zile ve Niksar'daki kal'a-i hakaniyyenin tebeddül-i vülatda bir defa yoklanıp timarının mevcut ve noksanı bilinmek mutad ve muktezi olduğundan usul-i meriyyenin yerine getirilmesi ve kalelerde bulunan mühimmat ve neferlerin yoklanması, müstahfız ve topçulardan bazılarının kale dışında sakin oldukları, görevlerine gelmedikleri ve haksız yere ulufe aldıkları haber alındığından, müstahfız ve topçulara kalede sakin olup görevleri başında bulunmaları hususunda tenbihatta bulunulması maksadıyla Sivas divan katiplerinden Süleyman Ağa'nın mübaşir tayin edildiği bildirilmekte, mübaşirin ilgili kasabalardaki kalelere giderek kale mühimmatı ve müstahfızların mevcut ve noksanının tespit edilmesi, mühürlü defterin tanzim edilmesi, mübaşire de hakkı olan 340 kuruşluk ücretin toplanılarak ödenmesi emredilmektedir.²²

Sonuç

Kale-şehir olarak adlandırılan Çorum'un kalesinin hangi dönemde yapıldığı bilinmemekle birlikte, Danişmendli veya Selçuklu yapısı olarak değerlendirilmektedir. 17. yüzyıl kaynağı Evliya Çelebi ise kesin olarak Selçuklu eseridir diye görüş bildirmektedir. Kalenin Osmanlı klasik döneminde oldukça mamur ve bakımlı olduğunu bilhassa 16. yüzyıldaki durumunu başta tahrir defterleri ve hapishane olarak da kullanıldığını kaydeden mühime defterlerinden öğrenmekteyiz. Şehirde kale içi yerleşmesinin önce dört mahallede başladığını, daha sonra da kale dışına taşarak 1456 tarihli tahrir defterine göre altı mahalleye ulaştığını görüyoruz. 17. yüzyılı için ise çeşitli seyyahların, bilhassa Evliya Çelebi'nin yazdıkları kaleyi önemli ölçüde tavsif etmemize imkan sağlamaktadır.

²² Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defteri 87, s. 127-128.

AZERBAYCAN'IN İSTİKLALİ UĞRUNDA ŞEHİT OLAN ÇORUMLULAR

Ali Şamil Hüseyin oğlu¹

Giriş

Avrupalıların "hasta adam" adlandıkları Osmanlı devletini karşıdan gelen tehlikeden kurtarmak, yeniden kurmak için sultan da, paşa da, esnaf da, amele de, köylü de çaba gösterirdi. Günden-güne güç kazanan sömürgeci Avrupa devletleri ve Rusya ise Osmanlı'nı tarih sahnesinden silmeğe çalışıyorlardı. Onların şu isteğini Birinci Cihan Savaşı tamamladı. Osmanlı devletinin 100 binlik ordusu Kafkasya'ya doğru yürüdü. Rusya'nın Güney Kafkas ordusunun generalleri savaşa katılmaktan korkarak Tbilisi'ye gitmişlerdi. Osmanlı ordusu az zamanda küçük savaştan sonra Kür vadisine çıka bilirdi. Şurada onları esaretten kurtulmalarını bekleyen yüz binlerce İslam inançlı insan, Türk bekliyordu. Onların yardımıyla Osmanlı Orduları Hazarı arkada bırakarak Türkistan'a dahil olsaydı, dünya düzeni başka türlü olardı.

Ne yazık ki, bu plan baş tutmadı. Aslında şu bir hülya değildi. 1918. yılda Nuru paşanın kumandanlık ettiği 3 binlik ordu az zamanda hemen yolu öterek, karşısına çıkan sanca onlardan defalarla çok Rus, Ermeni ordularını yenip Bakıya yetiştii, Azerbaycan'da Cumhuriyet kurulmasına yardımcı oldu. Hatta Bakü'den sonra Derbend'i de Rus işgalcilerinden azat etti. Enver Paşa'nın iyice silahlanmış, düzenli ordusu ise Ruslarla savaşmadan yenildi. Onları Ruslar değil, Sarıkamışta-Allahuekper dağlarının soğuğu yendi. On binlerle er ve subay bir kurşun atmadan soğuktan dondu.

Zaman Osmanlı devletini yeniden kurmak, eski şöhretini geri döndürmek isteyenlerin çabalarını hiçe çıkarıyordu. Osmanlı devleti çökse de, millet toparlanarak kendine yeni bir devlet, zamaneye uyumlu bir devlet kura bildi. Aslında şu devlet Osmanlı'nın içinde yetişiyordu.

1.Esarete olan Türklerin çabaları

Rusya ve Çin tarafından esaret altına alınmış Türkler zaman-zaman ayaklanır, kendi özgürlüklerine kovuşmak için çaba gösterebilirler de, şuna

¹ Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Folklor Enstitüsü Bakü- Azerbaycan

çatamıyorlardı. Birinci Cihan Savaşından Rusya'nın müttefikleri galip gelseler de, Rusya mağluplar sırasında oldu. Dünya yeniden bölüştürülende ona pay çatmadı. Aksine kan akıtmakla esaret altına aldığı halklar ayaklanarak özgürlüklerine kavuştular. Onların özgürlüklerine kavuşmasında mağlup Osmanlı devleti de büyük rol oynadı. Şunu Azerbaycan'ın timsalinde görüyoruz.

1917. yılı Şubatında başlamış olan inkılap Rusya çarını tahtan indirdi. Memleketi bir karışıklık bürüdü. Bundan yararlanmak için insanlar kendi haklarını ve milletlerini savunmağa çalıştılar. İnkılabın ilk günlerinden Rusya Devlet Dumasının Güney Kafkasya'dan olan deputatların - millet vekillerinin çabası ile bölgenin idare edilmesi üzere hususi komite yaratılıyor. Şu komiteye B.A.Harlamov başkan, M.İ.Papacanov, M.Y.Ceferov, K.Abaşidze ve P.N.Pereverzyev üye seçiliyorlar. Rusya'da yeni yaratılmış Muvakkati Hükümetin karar ve talimatına uykun olarak Güney Kafkas Hususu Komitesine büyük mülkî hukuklar veriliyor. Aslında şu Komite Muvakkati Hükümetin Güney Kafkasya'da toplum canişini-yöneticisi oluyor. (Nesipzade Nesip,1996:35)

Devrimden sonra Rusya siyasi partileri arasında fikir ayrılığı vardı. Muvakkati Hükümetin milli programının esasını Halk Azatlık Partisinin programı teşkil ediyordu. Onlar Rusya'nın bölünmezliğini savunuyor, Polonya ve Filandin kendini yönetim hukuklarını tanıyordu. Ülkenin Sosyalist İnkılapçılar adlı büyük partisi ise 1917 yılın Mayıs ayındaki III kurultayında Rusya'nı halkların etnoğrafik - milletlere göre yerleşmesi çerçevesinde arazi milli muhtariyet formasında federatif demokratik cumhuriyet kurulmasını öneriyorlardı. Lenin'in başkan olduğu Bolşevikler Partisi ise daha iyi sloganlar söylüyorlardı. Onlar halkların kendi hukuklarını tanımalarını, yeni kendi devletlerini kurmalarını destekleyeceklerini, toprağı köylüye vereceklerini, savaşı durduracaklarını söylüyorlardı.

Şuna göre de çokları Bolşevikleri destekliyor, onların yalanlarına inanıyordu. Böylece, eski takvimle 1917. yıl 25 Ekimde onlar başkentte devrim yaparak hükümeti ele aldılar. Ülkeni anarşi bürümüştü. Rusya işgalcileri on yıllarla savaşarak, kan akıtıp tuttıkları topraklarda halklar özgürlük savaşına kalkmışlardı. Savaşlarla kazandığı toprakları asanlıkla elden vermemek için halklar arasında milli karşı durmanı o kadar derinleştirmiştir ki, bölgelerde mahalli savaşlar gediordu. Rusya kendine destekçi saydığı halkların militarist güçlerine her türlü yardım ediyor, onları silahlandırıyor, komşularına karşı kışkırtıyordu. Şu da memlekette bir anarşinin hakim olmasına sebep olmuştu.

Doğu Türkistan'dan Balkanlara kadar her yerde sıkıştırılan, katliamlara

maruz kalan Türkler yardım için Osmanlı devletine delegasyonlar gönderiyorlardı. Osmanlı hükümetinin kendisi zor durumda olsa da, milletin geleceği için yardımda bulunmağa çalışıyordu.

2.Güney Kafkasya'nın durumu ve Azerbaycan'ın istiklal mücadelesi

Bolşevikler zor durumda kaldıklarını görüyor, zor şartlarla da olsa, sulh anlaşmaları bağlamağa çalışıyorlardı. Çünkü Rus asker ve subayları cephe hattını koyup nizamsız geri çekiliyorlardı. 1917. yılın 24 Kasımında Tbilisi'de Güney Kafkasya'nın siyasi kuvveleri bir araya gelerek geçici bir hükümet - özgür Zakafkas'ya(Güney Kafkasya) Komiserliğini kurdular. Bolşevikler Kasımın sonlarında bir taraflı kaidede Almanya'ya sulh teklif ettiler ve Aralık ayında Brest-Litovsk kasabasında barışık anlaşması imzalanması için danışıklar başladı. Müttefikleri olan Almanya ile Rusya'nın barışık antlaşması için danışıklara başladığını gören Osmanlı Ordusunun Kafkasya cephesinin kumandanı Vehip Paşa yeni yaranmış hükümete barışık teklifinde bulundu. Zakafkasya (Güney Kafkasya) Komiserliği şu teklifi kabul etmese de, 18 Aralıkta Kafkasya Ordusu delegasyonu ile Osmanlı Ordusu delegasyonu arasında savaşı durdurmak hakkında razılığa geliniyor.

1918. yılda Bolşeviklerin Brest-Litovsk kasabasında Almanya ve Osmanlı hükümetiyle imzaladığı anlaşmaya göre eski Osmanlı topraklarının bir kısmı- Ardahan, Kars ve Batum kendi sahibine kaytarılır. Yeni seçilmiş Zakafkasya(Güney Kafkasya) Seymi anlaşmanın şu bentlerini kabul etmiyor. Seymin büyük bir delegasyonu 14 Martta Trabzon'a gelerek Osmanlı Hükümeti ile danışıklara başlıyor. Delegasyona A.İ.Çexidze başkanlık ediyor. Üyeler arasında M. H. Hacinski, İ. Z. Heyderov, M.Y.Mehdiyev, X. Xasmemmedov, A. Şehislamov da oluyor. Şundan başka, Azerbaycan'ın gelecek Cumhur reisi M. E.Resulzade ve A. Pepinov da delegeler sırasında yer alıyorlar.

Delegeler Trabzon'a çatan gibi Gürcüler Almanlarla gizli danışıklar kurmaya çalışıyorlar. Şu da Osmanlı Hükümetini zor duruma sokmaktı. Dağıstan'dan olan Mustafa bey, İ. Heyderov ve Azerbaycan'dan M. Mehtiyevle birlikte Osmanlı delegasyonunun rehberi Rauf bey ile gizli görüşüyor ve ona anlatıyorlar ki, İngilizler ve Ruslar Ermenilere yardım ediyor, onları kışkırtıyor. Ermeniler Müslüman köylerine, kasabalarına baskınlar yapıyor, her gün onlarla masum insanın kanı akıyor. Şuna göre de Müslümanlar kurtarıcıları olacak Osmanlı Ordusunu bekliyorlar. M.Mehtiyev Rauf beye hatırlatıyor ki, şimdiki delegenin anlaşma yapmak hukuku yoktur. Onlar kendilerini özgür ilan ettikten sonra danışıklar aparmak olar.

Şu mesaj Rauf bey ve onun heyetine ipucu veriyor. 16 Martta Osmanlı delegasyonu beyanname veriyor. Orada gösteriliyor ki, "Brest-Litovsk

anlaşması imzalananda Zakafkasya kendini Rusya Federasyonunun bir hissesi hesap ettiğinden, özgürlüğünü tanıtmak için hiçbir iş görmediğinden, devlet sınırlarını muayyen etmediğinden, Kafkas delegasyonunun Brest-Litovsk sulh anlaşmasının Kafkasya ilgili kısmını tanımadığından" danışıklar gayrı-makbul hesap ediliyor.

Soru olabilir ki, Kafkasya'daki Türkler neden kendilerini korumuyor, Osmanlıdan yardım istiyordular? Şu soruya belgeler net cevap veriyor. 1905-1907'li yıllarda Rusya'nın yardımıyla Ermeni militaristleri Kafkasya'da katliamlar yapmışlardır. 1914. yılın 5 Ağustosunda Ermeni Katolikosu Kafkasya general gubernatoruna-valisine yazıyordu: "Türkiye Ermenilerinin semimi muhabbetini ali hazret imparatora çattırasınız ve Çar karşısında Osmanlıda yaşayan Ermenilerin meraklarının müdafaacısı gibi konuşasınız".

Hem de Ali Baş Kumandan olan Çar kendi emri ile 1915. yılın Nisanında Kafkasya'da Ermenilerden 4. silahlı tabur yaratıyor. İlk yaratılan taburun kumandanı Andranik Ozanyan'dır. Taburun her birisinde 4 bölük, her bölükte de 234 kişi olur. Böylece onun kumandanlığında 985 kişi oluyor. Mayıs ayında daha 5 tabur yaratılır. Böylece Osmanlı Ordularına karşı savaşan Rus Ordusunda 9 Ermeni taburu savaşmalı ve gelecek katliamları yapmak için egzersiz yapmış oluyor. 1917. yılının Şubatında ise Kafkasya'daki Rus Ordusundaki 304.164 kişiden 121.921 kişi Ermeni idi, Kafkasya Türklerinin sayısı ise 1500 kişiye çatmıyordu. Sonraki dönemde de yeni Ermeni taburları yaratıldı.

Çar Rusya'sının yürüttüğü şu siyasetini sözde sulhtan, halkların kendi özgürlüklerini tanıma hukukundan "dem vuran" Bolşevikler de devam ettiriyordular. Lenin'in Kafkasya'ya vali gönderdiği milliyetçe Ermeni Stepan Şaumyan Tbilisi'de katlanamayıp Bakü'ye gelmiştir. Onun Bakü'de güç toplamasını Zakafkasya (Güney Kafkasya) Seymi o kadar da önemsemiyordu. Onlar petrol Bakü'sünde kuvvetlenerek Kafkasya'nı yeniden Rusya'ya katmayı planlaştırdılar. Şu işte onlara milli kuvvelerin engel olacağını aydın görürdüler. Milli güçleri aradan götürmek, halkı, bölgede Müslümanları yok etmek için silahsız insanları kurşuna dizdirdi. Şunu Lenin'e yazdığı raporda böyle değerlendiriyordu: "...Taşnakların da (Ermenilerin sol yönlü milliyetçi partisi-A.Ş.) 3-4 binlik silahlı milli desteleri vardı. Onlar da bizim ihtiyarımızda idi. Onların iştiraki vatandaş savaşına milli yön verdi. Maalesef onların karşısını alamadık. Biz şu işe şuurlu gittik" (Süleymanov Mehman, 2000:12)

Stepan Şaumyan'ın şuurlu yaptıkları sonucunda 60 bin günahsız insan öldürüldü, binlerle insan yaralandı, hastalıktan ve açlıktan öldü. Kafkasya Müslümanları Osmanlı devletinden yardım dilediler. Kafkasya'nın İttihat ve

Terakki partisinin Merkezi-Umumiyesi beyanat vererek Osmanlı hükümetini Azerbaycan'ı ilhaka çağırdı. Kafkasya'nın her yerinden Osmanlı Hükümetine, ordu kumandanlarına heyetler gelerek yardım çağırısında bulunurdular.

Osmanlı hükümetinin sert tavrı Zakafkasya Seymini özgürlüğünü katileştirmeye zorladı. Kafkasya'nın Rusya'dan kopacağını gören Bolşevikler Bakü'de faalleştiler, soygunlar, soykırımları yarattılar . Soykırımlarında Ermeni silahlı desteleri öyle gaddarlıklar yapıyorlardı ki, Rus er ve subayları da çocuklara, kocalara, karılara, ihtiyarlara karşı edilen şu vahşetten dehşete geliyorlardı. Zakafkasya Seymi Ermeni militaristlerinin soykırımının karşısını alamıyordu. Osmanlı orduları ise Tbilisi'ye doğru hızla yürüyordu.

Zakafkasya Seymi çıkılmaz durumda olduğunu anlayarak sulh danışıklarına gitmeli oldu. Nisanın 22'de Özgür Zakafkasya Federal Demokratik Cumhuriyeti yaratıldığını ilan ettiler ve Osmanlı Hükümeti ile danışığa başladılar. Danışıklarda iştirak eden taraflar arasında fikir birliyi yoktu. Gürcüler gizlice Almanlarla da bağlantılar kururdular. Azerbaycan'la Osmanlı Hükümetinin bakışları aynıydı. Şunun neticesinde kurum 3 yere parçalandı. 26 Mayıs'ta Gürcüler kendi özgür cumhuriyetlerini kurduklarını duyurdular. 28 Mayıs'ta Azerbaycan ve Ermenistan da özgürlüklerini ilan ettiler.

3.Kafkasya İslam Ordusunun yaranma sebepleri ve şu ordunun hüneri

Yeni yaranan cumhuriyetler sırasında Azerbaycan çok kötü durumdaydı. Petrol kaynağı ve ekonominin esası Bakü'deydi. Bakü de Bolşeviklerin elindeydi. Azerbaycan'ın bölgelerinde de durum iyi değildi. Silahlı militarist Ermeni birlikleri köyleri dağıtıyor, insanları öldürür ülkenin ekonomisine ağır darbe vuruyorlardı. Azerbaycan'ın kendini koruyacak ordusu yoktu. Umudun yeri dini ve dili bir olan kardeş Osmanlı'dan yardım dilemekti. 4 Haziranda Osmanlı hükümeti yeni kurulmuş 3 cumhuriyetle ayrı-ayrılıkta anlaşma imzaladı.

Azerbaycan'a yardım için Nuru Paşanın kumandanlığıyla 300 Osmanlı askeri Tebriz - Karabağı üstünden Gence'ye geliyor. O, az zamanda Azerbaycan'dan köylüleri, esnafı bir yere toplayarak onları talimlendiriyor, yeni ordu yaratıyor. Şu 300 kişinin sırasında kaçının Çorumlu olduğunu bilemiyoruz. Bolşeviklere karşı duran ordunun başında albay Magalov dururdu. Yeni cumhuriyetler yarandıkta Magalov gürcü askerlerini de alıp Tbilisi'ye gitti. Azerbaycan'ın o zamanki Başbakanı Fethali han Hoyski Osmanlı devletine emeli yardım göstermesi, hiç olmasa bir tabur harbi güç

göndermesi ricasında bulundu. Gürcistan onun arazisinden bu gücün Osmanlı askerinin tirenle gitmesine izin vermedi. Mürsel Paşanın kumandanlığında 257 subay ve 5575 er yaya Gümrü-Dilican-Akstafa yoluyla Ermenistan'da-düşmen kuvveleri arasından geçerek Gence'ye geliyorlar.

Kafkasya'nın Türk, Müslüman ahalisi şu ordunu sevinçle karşılıyor. Hatta Kuzey Kafkasya'dan Mürsel ve Nuru Paşaların yanına elçiler gönderirler. Türk subayları ve Rus Ordusunda hizmet etmiş Azerbaycanlı, aynı zamanda Rusya'daki Türk, Müslüman halklarının subayları çiftçilerden, amelelerden, esnaftan askeri birlikler yaratırlar. 1918 yılın Haziranında 5. Kafkasya fırkasına ait olan 9. Kafkasya alayı ile 2. süvari alayı esasında Kafkasya İslam Ordusu kurulur. Bakü'ye doğru yürümeden önce arka cephede nizam yaratmak lazım idi. O günlerde Gence şehrinde Ermeniler toplum olarak Gence çayının sağında idiler. Onların iyice silahlanmış 600 kişilik bir taburu vardı. Her an arkadan Türk askerine darbe vura bilerdiler. Ermenilerden güneyde - Almanların toplum yaşadığı Yelendorf'ta da kendilerinin bir taburu vardı. Bu tabur makineli tüfekleri, küçük topları vardı. Nuru Paşa önce Almanlarla danışığa gitti. Onlar Türklerle razılığa geldiler. Nuru Paşa Alman taburunu Zurnabad - Hacıkent hattında yerleştiriyor ki, Gence'deki Ermenilerin etraf köylerde yaşayan Ermenilerle alakasını kessin. Sonra da ermeni taburundan silahları tahvil vermeyi talep ediyor. Ermeniler onun talebine ateşle cevap veriyorlar ve hücum ederek 9. Kafkasya alayının bölmelerini çembere almak istiyorlar. Türkler 13 şehit, 7 yaralı ile çemberden kurtarmayı başarırlar.

Nuru Paşa ve alay kumandanı Cemil Cahid beyin planıyla Haziranın 11'de Türkler Ermeniler yaşayan mahalleye hücum ediyorlar. Cadde, sokak savaşına alışmamış askerler cesaretle silaha sarılıyorlar. Ermeniler silahları teslim etmek zorunda kalıyorlar. Şu savaşta şehit olanlar arasında Çorumlular yoktur.

Arka cephede işleri düzene koyduktan sonra Türk ordusu Azerbaycan askerleri ve direnişçi halk ile birlikte Bakını Rus-Ermeni işgalcilerinden kurtarmak için yürüyor. İlk büyük savaş Karameryem-Göycay-Kürdemir cephe hattında 16 Haziranda oluyor. Savaşta Türklerden 122 kişi şehit olur ve itkin düşür, 121 kişi yaralanır. Bolşeviklerin kuvveleri çok olsa da, geri çekilmek zorunda kalıyor.

İran'daki Rus askerleri ülkede yaranmış karışıklığa göre Azerbaycan üstünden vatana gitmek istiyorlardı. Bakı Sovyeti Biceraxov'un kumandası altındaki şu 1500 kişilik askeri birliği de Kafkasya İslam Ordusuna karşı gönderdi. Bolşevikler Ukrayna cephesinden Petrov'un kumandanlığıyla bir eskadron süvari, bir bölük denizci ve tophaneden ibaret koşun bölüğü, şundan

ilave 4 top ve 170 kişilik komutandan ibaret bir süvari batereyası, bir bölük matros-denizci asker, Haştarhan'dan 8 yelkenli gemi ile harbi donanım gönderiliyor. Türkler karşısı alınmaz bir hızla yürüyorlar. Temmuzun başlarında onlar Alat kasabası yakınlığında Hazarın kıyısına çıkıyorlar. Şu savaşlarda şehit olanlar sırasında da Çorumluların ismine rast gelinmiyor.

Kafkasya'nı tutmağı planlamış Ermeni Stepan Şaumyan Bakü Halk Komissarları Sovyet'i soykırımına göre cezalandırılacaklarını görüp istifa verir. Onlar Sentrokaspi (Merkezi hazar) ve Sovyetlerin Muvakkati İcraiye Komitesi Riyaset Heyetinin Diktaturası" isimli bir oyuncak devlet kururlar. Şu devlet acele olarak İran'ın Enzeli kasabasındaki general Denstervil'in kumandası altındaki İngiliz kuvvelerini yardıma çağırıyor. İngilizlerin gelişi de Kafkasya İslam Ordusunu durduramıyor. Ağır savaştan sonra kahraman Türk askerleri 15 Eylülde Baküye dahil oluyor. Yeni yaratılmış Azerbaycan Halk Cumhuriyeti 17 Eylülde başkent Bakü'ye göçüyor.

Harici tazyiklere, notalara bakmayarak Kafkasya İslam Ordusu kuzeye - Derbende doğru yürüyor. Şu savaşlarda 29 Çorumlu şehit oluyor. Çorumluların toplum halda şehit olduğu bölge Bakü civarındır. Onların mezarı Bakü şehitliğindedir. Aşağıda Azerbaycan'ın istiklali uğrunda şehit olanların listesini araştırmacı Mehman Süleymanov'un hazırladığı belge esasında veriyoruz. Lakin bu belgede yanlışlıklar da var. Bize göre şu yanlışlığın bir kısmı eski Osmanlı yazılarında sessiz harflerin-karakterlerin yazılmaması, esas sebepse araştırmacının fotokopini kullanmasıdır. Belgelerden bellidir ki, Bakü civarında Kafkasya İslam Ordusu 1918. yılın Temmuz-Ağustos-Eylül aylarında savaşmıştır. Ondandır bir ve iki yıl önce şurada savaş olmadığı gibi, Kafkasya İslam Ordusu Azerbaycan'a gelmemişten önce şehit de veremezdi. Osmanlı arşivlerinde belgenin aslına bakmakla yanlışlığı aradan kaldırmak olar.

Şu yanlışlık listede iyice belli olduğu için üzerinde fazla dayanmadık. Yanlışlığı aradan kaldırmayı Osmanlı arşivlerine daha yakın ve orada çalışma izni olan Çorumlu araştırmacı arkadaşlarımızdan ricada bulunuruz.

Azerbaycan'da şehit olan Çorumluların listesini ve Bakıda Türk şehitleri hatırasına anıtın resmini ekle veriyoruz.

Sonuç

Osmanlı devleti yaşam mücadelesinde olduğu bir zamanda Kafkasya İslam Ordusu ezilen, soykırımına maruz kalan Türk ve Müslüman kardeşlerine şerefle yardım ederek bugünkü Rusya sınırlarında kalmış Derbent'edek gitmişti. Hazarı arkada koyup Türkistan'a yardım etmeğe can

atıyordu. Ama Sovyet Rusya'sının kendisinin durumu kötü olsa da, Azerbaycan'dan çekilmek istemiyordu.

Ordu, silah gücüne Bakü'de barınmadığını gördükte diplomatik hilelere el atıyordu. Almanya ile Sovyet Rusya'sı 26 Ağustosta danışıklara gidiyor. Şunun bir netice vermediğini gördükte 20 Eylülde Rusya Dış İşleri Bakanı Çiçerin Osmanlının Dış İşleri Bakanlığına keskin bir nota gönderiyor. Osmanlı yetkilileri şu notanı hiç sanırlar.

Böyle oldukça 24 Eylülde Sovyet Rusya'sının elçisi İoffe Osmanlı devletinin Baş Bakanı Talat Paşadan Bakü'nü boşaltmağı, savaşta onlara değen zararın ödenmesini ve şuranın Sovyet makamlarına tahvil verilmesini talep ediyor. Talat Paşa da "Türklerin her hansı bir bölgeni Sovyet Rusya'sına teslim etmeyeceğini ve Kafkasya'daki milletlerin iç işlerine asla karışmamağı" talep etmiştir.

Maalesef, Mudros anlaşması Osmanlı devletini zor durumda koydu. Osmanlı ordusu bir haftaya Bakü'nü, bir ayda Kafkasya'nı boşaltmalı ve Bakü-Tbilisi demiryolu hattını ANTANTA'YA burakmalıydı. Azerbaycan'ın zor durumda kalacağını gören Nuri Paşa ve onlarla Türk subayı, askeri Azerbaycan vatandaşlığını kabul etmekle Osmanlı ordusundan çıkmış oldular. Onların sayı ve hüneriyle Azerbaycan Cumhuriyeti 23 ay yaşadı. Sovyetler güçlenip 28 Nisan 1920 yılda Azerbaycan'ı yeniden işgal etse de, cumhuriyet kuruluşunu saklama zorunda kaldı.

70 yıl sonra Azerbaycan yeniden kendi özgürlüğüne kovuştu. Şunun için dedelerimizin 90 yıl önce akıttıkları kana borçluyuz.

Kaynaklar

1. Hacıyev Hacı (1991). İstiklalin azaplı yolu, "Azerbaycan Jurnalistler İttifakı" neşriyatı, Bakü.
2. Hasanlı Cemil (1998). Güney Azerbaycan. *Tehran-Bakı-Moskva arasında (1939-1945)*, "Diplomat" neşriyatı, Bakü.
3. İbrahimli Haleddin (1996). *Azerbaycan siyasi mühacirleri*, "Elm" neşriyatı, Bakü.
4. Nesipzade Nesip.(1996). *Azerbaycanın harici siyaseti (1918-1920)*, "Ay ulduz" neşriyatı, Bakü.
5. Rasulzade Mehmet Emin (1991). *Asrımızın Seyavuşu. Çağdaş Azerbaycan edebiyatı. Çağdaş Azerbaycan tarihi.*, "Genclik" neşriyatı, Bakü.

6. Süleymanov Mehman (2000). *Azerbaycan'da Türk şehitlikleri*, "Herbi neşriyat", Bakü.
7. Şehzamanlı Nağı (1997). *Hatıralarım*, "Kartal" neşriyatı, Bakü.
8. Şimşir Sebahattin. *Azerbaycan'ın istiklal mücadelesi*, IQ kültür sanat yayıncılık, İstanbul.
9. Şimşir Sebahattin (2006). *Azerbaycanlıların Türkiye'de siyasi ve kültürel faaliyetleri*, (1920-1941), Ankara.
10. Şimşir Sebahattin (1995). *Mehmet Emin Resulzade'nin Türkiye'deki hayatı, faaliyetleri ve düşünceleri*, Ankara.
11. Veliyev Afgan (2006). *Azerbaycan siyasi düşünce tarihi ve Mirze Bala Mehmetzade*, Doğu kütüphanesi, İstanbul.
12. Yakublu Nasiman (1997). *Müsavat partisinin tarihi*, "Ay ulduz" neşriyatı, Bakü.

AFRIKA'DA YAPILAN ÇALIŞMALARDA ÇORUM

Tarık NUR¹

Sayın başkan değerli bilim adamları sevgili dinleyiciler! sözlerime başlarken hepinizi saygıyla selamlıyorum.²

Efendim! bildirime geçmeden önce; doktora yapmak amacıyla uzun yıllar yaşadığım ve ikinci vatanım olarak gördüğüm Türkiye'de bulunmaktan; böylesi önemli bilimsel şölende siz seçkin bilim adamları ve dinleyicilerle aynı ortamı paylaşmaktan kıvanç duyduğumu ifade ediyor; bana bu imkanı veren başta aziz dostum Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ hocam olmak üzere herkese şükranlarımı sunuyorum.

Efendim! bildirimin başlığından Afrika'nın bütününe kapsayacak bir çalışma ortaya koyduğum anlaşıyorsa da aslında ben “Kuzey Afrika matbuatında” özellikle de Mısır ve Sudan'da yapılan çalışmalarda Çorum konusuna yoğunlaşmak istiyorum. Bunun nedeni tarihte genelde aynı devletin parçaları olmuş olan bu iki bölge ile Çorum'un içerisinde yer aldığı Orta Karadeniz bölgesi arasındaki ilişkilerin hem daha eski hem de daha köklü olmasıdır.

Kuşkusuz konumuz ile ilgili bilgiler kaynaklarda dört ayrı dönem çevresinde yer almaktadır. Şimdi bu bilgilere kısaca bakalım:

1-Hititler Dönemi: Gerek ders kitaplarımızda gerekse ansiklopedi ve tarih eserlerimizde Hititler Dönemi anlatılırken Çorum ile ilgili önemli bilgiler yer almaktadır. Önceleri savaş ve mücadele ile devam eden Mısır ve Hitit ilişkileri, II. Ramses ile Hititlerin kahraman hükümdarı III. Hatuşil arasında imzalanan “Kadeş Anlaşması” ile yerini sulh ve sukuna bırakmıştır. Bir nüshası Çorum müzesinde diğer bir nüshası ise Kuzey Afrika'nın en büyük müzesi olan Kahire müzesinde bulunan “Kadeş Antlaşması” ve sonrasında gelişen diplomatik ilişkiler bu iki devlet ve halklarının hem birbirlerini tanımasını hem de, müteakip dönemlerde, dostane ilişkilerinin gelişmesini sağlamıştır.

Kaynaklarımızda bu iki devlet arasındaki siyasi ve diplomatik alaka

¹ Yrd. Doç. Dr. Hartum Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Bölüm Bşk.

² Bildiri metnimizi Türkçe açısından okuyup düzelten dostumuz Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ'e teşekkür ederim.

anlatılırken Hataşa, Şapınova ve Alacahöyük bölgesi tanıtılmaktadır. Buna göre adı geçen bölge, söz konusu dönemde önemli kültür ve medeniyet merkezi idi. Burada çok tanrılı bir din hakimdi. Hititler tüm dinlere karşı son derece hoşgörülü idiler. Hatta ilişkide bulundukları her dinin kutsal tanrılarının birini kendi memleketlerine getiriyor, ona da ibadet ediyorlardı. Nitekim Mısır ve eski Sudan yani Nubya'nın tanrılarının biri olan Amon'un heykellerinin de bu bölgede yer aldığı, bizim bölgenin tanrılarına da ibadet edildiğini göstermektedir. Yine bu bilgilerden yörenin sulanabilen geniş tarım arazilerine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Hititler ile ilgili verilen bu bilgilerden Çorum ve çevresinin milattan önceki dönemde önemli bir silah endüstrisine sahip olduğu, buralarda madenciliğin yapıldığı ve bu madenlerden elde edilen demir ve bakırlardan imal edilen kılıç, kalkan, kama, gürz gibi silahların gelişmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Yine bu eserlerde Çorum ve çevresinde yaşayan halktan yani sizin atalarınızdan da bahsedilmekte, bunların cesur, mert ve gözü pek oldukları ifade edilmektedir.³

2-Bizans Dönemi:

Kaynaklarımızda konu edinilen ikinci dönem ise Bizans dönemidir. Bilindiği gibi Bizans döneminde Mısır ve Sudan ile Çorum'un içinde bulunduğu Anadolu'nun tamamı aynı devletin parçası idi. Bir başka ifade ile Mısır ve Sudan da aynen Çorum ve çevresinin olduğu Bizans'ın hakimiyeti altında bulunuyordu. Dolayısıyla Sudan ve Mısır kaynaklarında Bizans dönemi hakkında verilen bilgilerde spesifik olarak Çorum'dan bahsedilmez daha çok Anadolu'dan bahsedilir. Dolayısıyla Bizans dönemi Çorumu hakkında kaynaklarımızda bilgi bulunmadığını ifade etmek istiyorum.

3-Osmanlı Dönemi:

İslam İmparatorluklarının en sonuncusu ve kesinlikle en güçlüsü olan Osmanlı Devleti altı yüzyıldan daha uzun bir süre tarih sahnesinde kalmış ve Anadolu'da kurulmuş olmasına rağmen Orta Doğu'nun tamamının yanı sıra içinde Sudan'ın da bulunduğu Kuzey Afrika Devletlerini de, hakimiyeti altına almıştır. Yavuz Sultan Selim tarafından fethedilen Mısır'dan sonra Nubya de

³ Bkz. Dairetu'l-mearif el-İslami, Hititler, Sudan, Mısır ve Anadolu maddelerine. Kahire

Osmanlı devletinin bir parçası olmuştur.⁴ Osmanlı bu bölgeyi ikiye bölerek idare etmiştir. Mısır bölümüne Mısır eyaleti, Nubye yani Sudan'ın olduğu bölge ile günümüz Etopya'sını bir araya getirerek Hebaşistan Eyaletini adını vererek bu şekilde idare etmiştir.⁵ Bununla da yetinmeyen Osmanlı Kızıl Deniz sahilinde adına Sevakin denilen bir liman kenti kurmuştur.⁶ Etopya topraklarında ise Suva kentini kurarak Türk kültür ve medeniyetinin bu bölgede yayılmasını sağlamıştır.

Adını günümüz Sudan'ının Darfur bölgesine vermiş olan Fur hanedanı ile Osmanlı arsında gelişen ilişkiler muteakip dönemlerde de devam etmiştir. Zira Osmanlı bu dönemde İslam hilafetini temsil ediyordu. Bunun için de Müslüman Sudanlıların gözünde farklı bir konuma sahip idi. Bu dönemde Umdurman'da kurulan Umdurman ma'hed el-İlmiye adıyla bir de okul kurulmuş, bu okulda Sudan bölgesinde görev yapacak olan kadı ve fakihler yetiştirilmiştir.

Osmanlı döneminde Sudan'a, çoğunluğu askerlerden oluşan, birçok Türk'ün yerleştiği bilinmektedir.⁷ Günümüzde Hartum'da Türk soyundan geldiklerini söyleyen birçok aile vardır ki, bu ailelerden bazıları kökenlerinin bu bölgelere dayandığını iddia etmektedir. Günümüzde Sudan bölgesinde kullanılan mahalli Arapça'da birçok Türkçe kelimenin yaşıyor olması bu iddiayı destekler mahiyettedir.⁸ Yine Hartum'da Osmanlı döneminden kalma

4 Mısır'ın Osmanlı tarafından fethi için bkz. bkz. Muhammed b. Muhammed b. İyas el-Haneffî (ö.930/1524), *Bedâiu'z-Zuhûr fî Vekâyi'i'd-Duhûr*, (nşr: Paul Kahle & Muhammed Mustafa & Moritz Soberheim). İbn İyas'ın eserinin bu kısmı Mısır'ın fethi ile ilgilidir.

5 Bu dönemle ilgili geniş bilgi için bkz. Abdurrahim Abdurrahman, *Fusul min tarihi Mısır el-iktisadi ve'l-ictimai fi Asri'l-Osmanî*, Kahire 1990; Demirî, *Kudatu Mısır fi karni'l-âşir ve'rub'u'l-evvel min karni hadi aşer el-hicri*, (thk.Abdurrazık Abdurrazık İsa-Yusuf Mustafa el-Mahmudî), Kahire 2000.

6 Osmanlı tarafından kurulmuş olan Sevakin kenti o dönemde önemli işlevler yüklenmiştir. Sudan ve Osmanlı tarihi açısından son derece önemli olan bu kent zamanla metruk hale gelmiştir. Ancak kalıntıları günümüze kadar gelmeyi başarmıştır. Günümüzde açık hava müzesi haline getirilen Sevakin, Sudan'ın en önemli turizm kentidir. Sevakin ile ilgili geniş bilgi için bizim doktora tezimize bakılabilir.

7 Sudan'a yerleşen Türk ailelerin içerisinde tacirler de vardır.

8 Bu kelimelerden bazıları bürokraside kullanılan lakaplardır. Mustafa Berekât, *el-Elkâb ve'l-vezâif el-Osmaniyye -Dirasât fî tetavvuri'l-elkâb ve'l-vezâif münzû fethi'l-Osmani li Mısır hatta ilğai hilafeti'l-Osmaniyye 1517-1924*, Kahire 2000. Bunun dışında yemek isimlerinin içerisinde de Türkçe kelimeler yer almaktadır.

bir camii ile bir de mezarlık bulunmaktadır. Bu mezarlıkta üç Osmanlı Paşası yatmaktadır.

4-Cumhuriyet Dönemi:

Osmanlı döneminde Sudan ile Müslüman Türkler arasında gelişen dostana ilişkiler bu devletin yıkılmasından sonra yok olmamış, devam etmiştir. Her ne kadar Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yılları ve daha sonraki dönemlerde Müslüman Türkler yüzünü batıya dönerek Osmanlı devletinin bakiyesi olan devletlerle ilişki kurmamışlarsa da 1980 yılından sonra Türkiye'nin dış açılma politikası izlemesi ile birlikte Sudan ile ilişkiler ivme kazanmıştır. Dönemin Türkiye'sinin başbakanı rahmetli Turgut Özal'ın girişimi ile Sudan'ın başkenti Hartum'da kurulmuş olan devlet hastanesi bu dostluğun daha da pekişmesini sağlamıştır. Bu hastane Sudan halkına hizmet vermeye hala devam etmektedir.

Nuveyri sonrasında Sudan'da gelişen yeni durum bu dostluğu perçinlemiştir. Özellikle Sudan Devlet başkanı Ömer Beşir'in dışa açık politikalar izlemesinden sonra devletimizde dış sermaye girişimi hızlanmıştır. Bu dış sermayenin önemli bir kısmını Türk sermayesi oluşturmaktadır. Türklerin Hartum'da kurdukları, Sudan'ın en büyük marketlerinden biri olan Afra Supermarketi uzun süre Çorumlu bir Türk tarafından idare edilmekteydi. Yine Hartum'da yaşayan yaklaşık üç bin Türk'ün bir kısmını Çorumlular oluşturmaktadır. Bunlar başta tuğla sanayisi olmak üzere bir çok alanda Sudan ekonomisinin gelişmesine katkı sağlamaktadırlar.⁹ Bunlar Sudan'da bir yabancı olarak değil kardeşler olarak kabul edilmektedirler. Oraya gelip gören ve şu anda beni dinlemekte olan dostlarımız bunun şahididirler.

Yine Çorumlu bu dostlardan bazısı, Sudan'ın eğitim hamlesine katkı sağlamak amacıyla, Hartum'da Manisalı Türklerin kurduğu ilköğretim okulunun yanına bir üniversite kurma hayali taşımaktadırlar. Bu hayallerini gerçekleştirmelerini dört gözle beklediğimiz bu dostlara şimdiden şükranlarımızı ifade etmek istiyorum. Zira Afrika ülkesinin olduğu gibi Sudan'ın da eğitime ciddi anlamda ihtiyacı bulunmaktadır.

9 Türkiye Cumhuriyeti Sudan'daki projelere destek vermek amacıyla Hartum'da TİKA'nın bir şubesini açmıştır. Bu şube Sudan'a gelen Türk girişimcilere Sudan'ın ekonomik potansiyeli hakkında bilgiler vermektedir. Sudan'a yatırım yapmak isteyen girişimciler bu birimden ayrıntılı bilgi alabilirler.

Değerli bilim adamları sevgili dostlar! İçlerinde şu anda beni dinleyen Yusuf bey dostumuzun da bulunduğu Çorumluların ve diğer Müslüman Türklerin, Sudanlı kardeşlerine yaptıkları destek kuşkusuz bununla da sınırlı değildir. Özellikle bazı batılılar tarafından tırmandırılan Darfur probleminin çözümü için çaba harcamanın yanı sıra Deniz Feneri, İHH ve Kimse Yok mu? Derneği olarak önemli yardımlarda bulunmaktadırlar. Keza İHH'nın Hartum'da kurduğu Göz Hastanesinin özellikle Katarakt hastalarına yönelik çalışmalarını unutmamız mümkün değildir. Bütün bunlar aynı kültürün, aynı dinin ve aynı doğrunun tarafları olduğumuzu, yüreklerimizin aynı amaç için çarptığını, aynı amaçla hareket ettiğimizi göstermiyor mu?

Sudan'da çabalayan Çorumlu ve diğer Müslüman Türklere teşekkür ederken, beni sabırla dinlediğiniz için hepinize şükranlarımı sunuyorum.

ALMANYA'DA YAŞAYAN ÇORUMLU'LARIN DİNİ VE KÜLTÜREL SORUNLARI

Seat UZEİROVSKI*

Giriş

Öncelikle şu noktayı belirtmekte fayda buluyorum. Almanya'da yaşayan Çorumlular az sayıdalar. Bazı kaynaklara göre (Avrupa Çorumlular Derneği), Avrupa'da yaklaşık 60.000 civarında Çorum'lu yaşamaktadır. Bu sayıyı en başta Fransa, sonrada Avrupa'nın diğer ülkelerine paylaştığımızda Almanya'da tahmini 20.000-25.000 civarında Çorum'lu yaşamaktadır. Almanya'da yaşayan Çorumlular diğer Türk nüfusta olduğu gibi genelde büyük şehirlerde yaşamaktadır.

Bu çalışma özelde Almanya'da yaşayan Çorumluları, genelde ise bütün Türk vatandaşlarını kapsamaktadır. Çalışma empirik olup Almanya'nın özellikle benim de ikamet ettiğim Hessen Federal Eyalet'ini kapsamaktadır. Bu eyalette yaşayan genelde Türk vatandaşları ile özelde ise bazı Çorum'lu vatandaşlar ile yapılmış ikili görüşmeleri, onların buradaki dini hayat tarzlarını, sosyo-ekonomik durumlarını ve kültürel faaliyetlerini, bu yaşam alanlarında ve günlük hayatlarında karşılaştıkları sorun ve zorluklarını içermektedir.

Çalışmanın kaynağı olarak, yaşadığım şahsi tecrübelerimi, bu vatandaşlarla olan görüşmelerimi ve bu insanlar için dini, sosyal ve kültürel anlamda çok büyük önemi olan camilerde yaptığım dini görevlerimi baz alıyorum. Onun dışında bazı istatistik kurumların, ansiklopedilerin, derneklerin ve Almanya Büyük Elçiliği'nin internet sayfalarından faydalanılmıştır.

Temennim bu çalışmanın herkese faydalı olmasıdır.

Tarihçe ve Sıfat Tanımı

Almanya'da yaşayan Çorumluların geçmişi bundan tam 46 yıl öncesine dayanmaktadır. Almanya'da Türklerin yaşadığı en yoğun eyalet Hessen Federal Eyaletidir. Türklerin yaşadığı yoğun yerler şüphesiz büyük kentlerdir. Çorumlular da en çok bu büyük kentlere yerleşmişler. Türklerin bu şekilde

* Frankfurt Üniversitesi, İslam Bilimi Bölümü Doktora Öğrencisi.

büyük kentlerde yoğunlaşmalarına sebep olan en baştaki neden gurbetçilik psikolojisi ve bu kentlerde sanayileşme ve beraberinde iş istihdamıdır.

Bu eyalette Türklerin ve Çorum'lu vatandaşların en yoğun yaşadığı kentler şunlardır: Frankfurt, Offenbach, Mannheim, Kassel, Darmstadt, Wiessbaden, v.s. **İstisnai durumlar** da bulunmaktadır. Bazı köylerde çok sayıda Çorum'lu aile görülebiliyor.

Almanya II. Dünya savaşından sonra büyük bir maddi ve insani güç kaybına uğramış bir ülkeydi. Dolayısıyla savaştan hemen sonra bu iki güce de büyük bir ihtiyaç duyulmuştur. Gereken kanunlar hızla çıkartıldı ve dış ülkelerden misafir işçi (Gastarbeiter) talebinde bulunuldu. İlk olarak 1960'larda İtalya, Portekiz, İspanya ve Yunanistan'dan misafir işçi gelmiştir. 1-2 yıl sonra da Türkiye'den işçi gelmeye başlamıştır. Dolayısıyla Çorumlular da Almanya'ya ilk bu yıllarda gelmeye başladılar. Çorumlular Almanya'ya ilk geldiklerinde beklemedikleri zorluklarla karşılaştılar. Almanya, bir kere yıkıcı bir savaştan yeni çıkmış bir ülkeydi. Savaş sırasında sadece asker olarak 5-6 Milyon insanını kaybetmişti. Almanlar'dan sivilden çok asker hayatını kaybetmişti. En büyük şehirleri (Berlin, München, Hamburg, Leipzig v.s.) neredeyse yerle bir olmuş, sanayisi ve ekonomisi tamamen çökmüş durumdaydı. Dolayısıyla Almanya bu misafir işçilerini umdukları gibi karşılayamamıştı.

Bu misafir işçiler ilk geldiklerinde Alman'ların "Heim" (Baraka) diye adlandırdıkları barınaklarda barınıyorlardı. Bu vatandaşların %90'ı ilk geldiklerinde tek başına gelmediler; yani ailelerini getirmedi. Çünkü bu insanların çoğunun amacı Almanya'ya gelip birkaç yıl içinde iyi bir para biriktirip geri dönmeleriydi. Ama bunu başaramayınca daha sonra ailelerini de yanlarına getirdiler. Almanya'ya genellikle misafir işçi konumundaki Türkler'in ve Çorumluların bu göçü 1973'e kadar böyle devam etmiştir. 1973'te Almanya sınırlarını göçmenlere kapatmıştır. Buna rağmen Çorumluların Almanya'ya gidişleri, değişik yasadışı yollardan ve aile birleşiminden günümüze kadar bu şekilde devam etmektedir.

Çorumlular da Almanya'ya ilk geldiklerinde niyetleri 4-5 yıl çalışıp iyi bir sermaye oluşturmak, sonra da Türkiye'ye dönüp orada bir iş olanağı yaratmaktı. Ama bu gün, yarın derken 46 yıldır buradalar. Ona rağmen yıllarca burada biriktirdikleri parayla daha 10 yıl öncesine kadar yatırımlarını Türkiye'ye yapmaktaydılar. Genelde yatırımlarını ev, daire, dükkan, arsa vs. olarak yaparlardı. 10 yıl önce bu durum değişti. Üçüncü neslin büyümesiyle bu insanlar anladı ki, birinci ve ikinci nesil Türkiye'ye dönse bile üçüncü, dördüncü ve sonraki nesiller dönmeyecekti. Bu sebepten dolayı, Çorumlular hızlı bir şekilde burada mal ve mülk sahibi olmaya başladılar. Evler satın

aldılar, küçük işletmeler kurdular, hatta fabrika kuranlar bile oldu. Mesele çoktan anlaşılmıştı çünkü. Madem ki üçüncü, dördüncü ve geriden gelecek olan nesiller Türkiye'ye dönmeyecekti, o zaman onların burada geleceklerini kurmak gerekiyordu.

Çorumluların Sıfat Tanımı

Almanya'daki Çorumluların ve bütün Türk'lerin tanımı oldukça zordur. İlk başlarda "Almancı" diye tanımlanan bu insanlar bu sıfatı günümüzde aşağılayıcı bir anlam kazandığı için benimsememektedir. Bu sıfatı en çok birinci ve ikinci nesil benimsemişti. "Gurbetçiler" tanımı ise özellikle üçüncü ve dördüncü nesil tarafından benimsenmiyor. Çünkü genç nesil yaşadığı bu ülkede kalıcı konuma geçmiş, değişik meslekleri ifa etmiş, çoğu Alman vatandaşlığına bile geçmiş insanlardır. "Almanya Türkleri" kavramı ise burada yaşayan Türk toplumunu ve Çorumluları en doğru sıfatlandıran kavramdır. Almanya ilk başlarda yabancıları "misafir işçi" (Gastarbeiter) diye adlandırırken bu gün küreselleşmenin etkisiyle ve buna bağlı sosyal anlayışın değişmesiyle Almanya'da yaşayan yabancıları "yabancı vatandaşlar" (Ausländische Mitbürger) olarak sıfatlandırmaktadır.

Eğitim Durumu

Hessen eyaletinde yaşayan Çorumluların eğitim durumlarına geçmeden önce Alman eğitim sistemini açıklamakta fayda vardır. Alman eğitim sistemi şu şekilde işlemektedir.

- Temel Eğitimi (4 Yıl) – İlkokul (Grundschule)
- Orta Öğretim I (5-8 Yıl) – Ortaokul (Hauptschule), orta dereceli lise (Realschule), yüksek dereceli lise (Gymnasium)
- Orta Öğretim II (2-3 Yıl) – Meslek okulları (Berufsfachschule, Fachschule), teknik yüksek okulları (Fachoberschule, berufliches Gymnasium)
- Yüksek Eğitim – Üniversite (Üni.), Yüksekokul (Fachhochschule)

Almanya Türk'lerinin nüfuslarına rağmen eğitim alanında oldukça zayıf oldukları söylenebilir. Buna gerekçe olarak ise 4. sınıftan sonra öğrencileri ilkokuldan ortaokula orta liseye ve yüksek liseye yerleştirme sürecinde, Türk çocuklarının Almancaya yeterince hakim olmamaları sebebiyle genelde ortaokula yerleştirilmeleri gösteriliyor. Ancak yeni kuşakta eğitime ilgi, geçmişe oranla daha iyi bir durumdadır.

Çocukların eğitim ve kültür seviyesi ebeveynlerin kültür ve varlık seviyesi ile de ilgilidir. Yüksek eğitime veya meslek eğitimine başlayan ve başarı ile

bitirenlerin sayısı gün geçtikçe çoğalsa da yaşadıkları ülkenin ortalamasına göre zayıftır. Türk çocuklarının ve gençlerinin Alman eğitim sisteminde bocalamasında ve başarısızlığında en büyük sorumluluk, ebeveynlerin yetersiz veya hiç olmayan eğitim seviyesi ise onların maddi imkânsızlıkları veya diğer maddi değerlere daha öncelik vermeleridir. Burada özellikle kız çocukları toplumsal baskı ve bırakılmak istenmeyen gelenek ve görenek bahaneleri ile yoksun bırakılmaktadırlar.

2002'de yapılan bir araştırmaya göre Berlin'de yaşayan Almanyalı Türk'lerin eğitim düzeyi:

- %11'i – Okul terk/ Diplomasız (Kein Abschluss)
- %46'sı – İlk ve Ortaokul (Hauptschule veya Volksschule)
- %25'i – orta dereceli lise (Mittlere reife / Fachhochschulreife)
- %7'si – Üniversite / Yüksekokul (Universitat / Hochschule veya Fachhochschule)

Alman eğitim sisteminin fakir, göçmen, mülteci ve engelli çocukların eğitiminde ayrımcılığa yol açtığı, BM'nin insan hakları raporuna da yansımıştır.

Dini ve Sosyo-Kültürel Hayat, Beraberinde de Sorunlar

Çorumlular için Almanya'da hayat "Haim"larda başladı. Bu barakalarda yaşam oldukça zordu. Çorumlular ilk geldikleri yıllarda, bir yandan bu zorluklarla baş ederken diğer yandan Türkiye'de bıraktıkları ailelerinin özlemini çekiyorlardı. Diğer bir yandan da, hergün değişik zor işlere çalışmaya gidip geliyorlardı. Ama, tabi ki her şey o kadar kötü değildi. "Haim"ların çok büyük bir avantajı vardı. Böyle bir avantajı bu insanlar, hayatlarında bir askerlikte yaşamışlardı bir de bu "Heim"larda. Avantaj şuydu; Türkiye'nin değişik yerleşim yerlerinden gelmiş birçok insan, bu "Heim"larda birlikte yaşıyorlardı. Türk'ü, Laz'ı, Çerkez'i, Kürd'ü, hep birlikte yaşıyorlardı. Bu da, bu insanlara daha geldikleri ilk yıllarda, birbirlerini daha iyi tanıma fırsatı yaratmıştı. Bu durum bu gün de böyle devam etmektedir.

Bazı küçük yerleşim yerlerinde, 500-2000 civarında Türk yaşamakta, ama bu sayı oldukça, Türkiye'nin değişik yerlerinden gelmiş insanlardan oluşmaktadır. Bu insanlar 30-40 yıldır aynı köyde yaşıyorlar. Örneğin, Karadenizli bir ailenin düğünü olur, o köyde yaşayan bütün Türk'ler davet edilir ve hepsi bu davete karşılık verir. Hatta neredeyse hepsi de damat ya da geline takı takar. Yani birbirleri ile bu kadar bütünleşmişlerdir. Tabi bu durum büyük yerleşim yerlerinde değişmektedir.

Çorumlular da diğer bütün Türk'lerde olduğu gibi, daha ilk geldiklerinde, yaşadıkları bu, "Heim"larda dahi dini ve kültürel ihtiyaçlarını gidermek için gayretlere girişmişlerdir. Özellikle hafta sonları, bir araya gelirler, eğlence düzenlerlerdi. Saz çalmayı bilen sazını çalar, bir diğeri türküsünü söyler, bir diğeri de arada bir fıkra anlatıp, insanları güldürürdü. O "Heim" yetkililerinden özel bir oda isteyip, o odayı mescide çevirerek ibadetlerini yerine getirmeye çalışıyorlardı.

Bu mescitlerde dini görevlerini üstlenen yine kendileri oldu. Aralarında hafız olanlar, Kur'an'ı iyi okuyanlar, hatta Türkiye'deyken imamlık yapmış kişiler bile vardı. İlk başlarda en çok önem verilen ibadetler, cuma, bayram ve teravih namazlarıydı. Daha sonraları, Türkiye'den gelenlerin sayısı çoğaldıkça, bu alanda ihtiyaçlar da çoğalmaya başladı ve bu insanlar Almanya'da hızlı bir şekilde kurumlaşmaya başladı.

Çok sayıda cami ihtiyacı duyuldu ve bu insanlar, dernek adına camiler inşa etmeye başladılar. Almanya'da her bir cami, bir dernektir aynı zamanda. Camiler de değişik şekilde inşa edilir. Kimi yerlerde basit bir ev ya da bir apartman gibi, kimi yerlerde ise Türkiye'deki camiler gibi inşa edilmektedir. (minareli, kubbeli, hatta çift minareli camiler bile vardır).

Almanya'da günümüzde Türklere ait 2000 üzerinde cami bulunmaktadır. Bunlardan yaklaşık 900'ü, 1984'te kurulmuş Diyanet İşleri Türk İslam birliği (DİTİB)'ine ait camilerdir.

İlk başlarda bu camilerde görev yapacak din görevlilerini, kendi imkânları ile Türkiye'den getiriyorlardı. Daha sonra DİTİB kurulunca, din görevlileri devlet kanalı ile gelmeye başladı.

Bu konu bugünlerde Almanya'da çok tartışılan konulardan biridir. Türkiye'den gelen bu görevliler kısa süre için geliyorlar. Bundan 10 yıl öncesine kadar 6 yıllığına, şimdi ise 4 yıllığına görevli olarak gelmektedirler. Yeterli derecede yüksek eğitime sahip değiller. Bir çoğu sadece imam-hatip mezunu kişilerdir. Pedagojik yeterlilikleri zayıf insanlardır. Bunlar, burada yaşayan Türk'lerin özellikle de genç neslin, Almanya'da ki yetişme tarzlarından, kültürel yapılarından, psiko-sosyal durumlarından haberdar değillerdir. (Son yapılan bir araştırmaya göre Almanya'daki gençlerin %85'i büyük ya da küçük çapta psikolojik bunalım yaşamaktadır. Buna Türk gençleri de dahildir.)

Bu durum ciddi bir sıkıntı arz etmektedir. Alman devleti bu sıkıntıyı gidermek için, değişik çözüm formülleri aramaktadır. Şu ana kadar bulunan en iyi formül, ki bu formül birkaç yıldan beri işlemeye başladı, camilerde görev yapacak ve okullarda İslam din kültürü dersini verecek olan kişiler,

Almanya'nın değişik üniversitelerinde kurulmuş ve daha da kurulacak olan, İslam bilimi fakülteleri (bölüm)'inde okumalı ve oradan mezun olmalıdırlar. Yani burada yaşayan Türk vatandaşlarına, din hizmetini, kendi içlerinde yetiştirmiş, onları her yönüyle iyi tanıyan ve en önemlisi ileri derecede Almanca bilen kişiler verecektir. Bu şekilde işleyen İslam bilimi fakültelerinden en büyüğü, bundan 4 yıl önce Frankfurt Üniversitesi bünyesinde kuruldu. Bu bölümün şu anda başkanlığını, Prof. Dr. Ömer Özsoy yürütmektedir. Öğrenci sayısı ise 60'a yakındır. Altı tane de doktora öğrencisi bulunmaktadır.

Almanya'da yaşayan Çorum'lu vatandaşların neredeyse tamamı, mutlaka bir dernek üyesidir. Sünni vatandaşlar değişik kurumlar (DİTİB, Milli Görüş, İslam Kültür Merkezleri ve ATİB) tarafından kurulmuş ve cami olarak faaliyet gösteren derneklere üyedir.

Alevi vatandaşlar ise kendileri tarafından Kültür ve Eğitim adı altında kurulan derneklere üyedir. Her iki grup da, dini ve milli kimliği koruma ve idame ettirme adına, en çok faaliyet ve aktiviteleri bu çatılar altında gerçekleştirmektedir. Alevi derneklerinde daha çok sosyo-kültürel ağırlıklı ve eğitime (saz, dil, folklor, v.s. kursları) yönelik faaliyetler yapılmaktadır. Birçok yerde Cemevleri de bulunmaktadır.

Camilerde ise durum farklıdır. Türkiye'de birçok değişik kurum ya da çatı altında yapılan değişik dini ve sosyo-kültürel faaliyetler, Almanya'da tek çatı altında, yani camilerde yapılmaktadır. Almanya'da camiler, aynı anda hem cami fonksiyonu (ibadetler vs.) hem Kur'an Kursu (Kur'an okuma ve temel dini bilgiler) hem okul fonksiyonu (Dil, saz, folklor, nakış, resim kursları) hem de bir Belediye Salonu ya da Konferans Salonu fonksiyonu gösterebiliyor. Dolayısıyla, Almanya'da herhangi bir camide görev yapan bir din görevlisinin, aynı anda çok yeteneğe sahip bir kişi olması gerekmektedir. Hem imam-hatip, hem Kur'an Kursu öğretmeni, hem sosyolog, hem psikolog, hem halk bilimcisi, yeri geldiğinde tek başına konferans bile verebilecek yeteneğe sahip olması gerekmektedir. Bütün bunlar camide yapılıyor. Çünkü Almanya'da bir kere, her bir dini ya da milli bayram için mutlaka bir program ya da panel, ya da gösteri düzenlenmektedir.

Ayrıca kermes ve açık kapı günleri, camilerde gerçekleşen en sık aktivitelerdir. Demek ki, Almanya'da yaşayan Çorum'lu vatandaşlarımız bu çatılar altında oldukça zaman geçirmektedir.

Sorunlara gelince;

İlk olarak dini kurumlar adı altındaki saydığımız bu organizasyonlar arasında ciddi bir iletişim kopukluğu söz konusudur. Hepsi kendi yürütme sistemini oturtmuş ve bu şekilde yürümektedir. Almanya'nın imar

politikasından kaynaklanıyor olacak ki camilere genelde şehir dışında bulunan endüstri bölgelerinde ya da tren istasyonlarının yanı başında inşa izni verilmektedir. Birçok yerde DİTİB, Milli Görüş ve İslam Kültürü Merkezi'nin camilerini yan yana görebiliyorsunuz. Bu durumun avantajdan çok dezavantajı vardır. Herhangi bir camide yönetimle ya da hoca ile geçinemeyen bir vatandaş çok kolay bir şekilde üyeliğini bırakıp, başka bir camiye üye olabiliyor. Hocadan memnun olmayan bir ebeveyn çocuğunu diğer camiye yollayabiliyor. Bazen ciddi bir cemaat ve talebe kapma kavgası yaşanabiliyor

Geçen yıl merkezi Berlin'de bulunan Almanya İçişleri Bakanlığı bütün bu organizasyonların temsilcilerini bir araya getirip bunların tek bir çatı altında toplanmalarını istedi. Çünkü Alman hükümeti de herhangi bir konuda kimi muhatap alacağı konusunda sıkıntılar yaşamaktadır. Bu tek çatı meselesi ne kadar yürür, ne kadar başarılı olur şüphesiz bunu da zaman gösterecektir.

Sorunlardan bir diğeri de çocukların Kur'an Kursu ve temel dini bilgiler eğitimidir. Daha önce bahsettiğimiz gibi bu alanda başarısızlık nedenlerinden bir tanesi yeterli donanıma sahip olmayan din görevlileridir. Ama asıl neden çocukların dil ve yetenek eksikliğidir. Buna eğitim durumu bölümünde az çok değindim. Yani çocuklar okullarda olduğu gibi, camilerde de başarı gösteremiyorlar. Üç yıllık din görevliliğim süresince en çok karşılaştığım sorun ve en çok mücadele verdiğim konu çocuklara caminin de bir okul gibi eğitim rolü taşıdığını ve disiplin, devamlılık ve derslerini çalışma konusunda okulda gösterdikleri hassasiyeti camiye de göstermeleri gerektiği konusudur. Bu konuda üç yıl boyunca hep başarısız oldum.

Diğer bir mesele de çocukların Türkçe'lerinin zayıf olmasıdır. Verilen temel dini bilgiler genelde Türkiye'de basılmış kitaplardan okutulmaktadır. Çocuklar ise bu Türkçe'yi anlamakta zorluk çekiyorlar. Bu alanda birçok çalışma yapılmıştır ve yapılmaya devam edilmektedir. Ama bu çalışmalar hala istenilen seviyeye ulaşmış değildir. Özellikle küçük broşürler halinde bazı dini bilgiler Almanca'ya çevirilmektedir. İslam kültür merkezi ilmi hali Almanca bastırdı, ama dediğim gibi bu tür çalışmalar daha çok yeni.

Aslında camiler burada yaşayan Türk'ler ve özellikle genç nesillerin Türkçelerini düzeltmeleri ve öğrenmeleri için büyük bir avantaj ve imkan yaratmaktadır. Almanya'da bazı eyaletlerde okullarda verilen ve seçmeli olan Türkçe dersi kaldırılmak istenmektedir. Bazı eyaletlerde ise dışarıda Türkçe konuşmak yasaklanmak istenmektedir. Böyle bir durumda Türkçe öğrenme ve konuşma konusunda camiler en iyi eğitim yerleri olacaktır. Almanya'da yaşayan Çorum'lu vatandaşlarımız camilerde gerçekleştirilen dini ve milli bayramları, kermes ve açık kapı günlerini en güzel şekilde yaşamaktadırlar. Dini ve milli bayramlarda dernek faaliyetlerine katılan çocuklar, din

görevlileri ve eğitim uzmanları tarafından, günün ehemmiyet ve özelliğine göre hazırlanırlar. Çocuklar bu günlerde şiir, türkü ve ilahiler söyleyip; piyes, folklor ve değişik gösteriler sunarlar. Kimi derneklerde günün konusuna ilişkin konferans, panel vs. düzenlenir. Kermeslerde bol bol yiyecek, kitap, **çeyiz, hediye**lik eşya vs. standları kurulur. Açık kapı günlerinde ise çok sayıda Alman vatandaşı camiye ziyarete gelir ve karşılıklı sohbet ve tanışmalar gerçekleşir.

Görevim süresince saydığım bütün bu faaliyetleri görevli olduğum cami adına gerçekleştirdim.

Diğer ciddi bir sorun da nesiller arası yaşanan çatışmalardır. Birinci ve ikinci nesil arasında sorun yoktur. Birinci nesil hem Türkiye'de doğmuş, hem de orta yaşa kadar Türkiye'de yaşamış kişilerden oluşmaktadır. İkinci nesil ise yine Türkiye'de doğmuş ve en fazla 10-15 yaşına kadar Türkiye'de yaşamış (yani temelde Türkiye'de yetişmiş) kişilerden oluşmaktadır. Bütün sorun üçüncü nesil ile birinci ve özellikle ikinci nesil arasında yaşanan ilişkilerdedir. Üçüncü nesil Almanya'da yaşayan Çorumlular için tam bir gelecek endişesidir. Bu gençlerin %95'i küçükken mutlaka camiye gitmiş, uzun bir süre Kur'an kursuna katılmış, temel dini bilgilerini öğrenmiştir. Ona rağmen ailelerde bu çocukların sahip oldukları milli ve dini kimliklerini kaybetmeye yönelik ciddi bir endişe ve korku mevcuttur. Aslında bu endişe çok yersiz sayılmaz. Gençler büyüdükçe camilerden uzaklaşıyorlar. Son yıllarda özellikle Ramazan aylarında camilerde cemaat katılımlarında ciddi bir azalma göze çarpmaktadır. Bu gençler sahip oldukları milli ve dini değerleri zayıf ve yetersiz olduğundan camilerden ve ailelerinden adeta utanıyorlar. Anne ve baba davranışlarını beğenmeyip onlardan uzaklaşıyorlar. Okullarda veli toplantılarında bazı gençler özellikle ailesinin katılmasını istemiyor. En çok çekindikleri konu da ailelerin dil eksikliğidir. Aileler ise bu gençleri bu sorunlardan kurtaracak çözümler aramaktadır. Almanya'da son yıllarda camilerde ve kültür derneklerinde en popüler faaliyetler gençlere yönelik yapılan faaliyetlerdir. Aslında aileler bütün bu sorunun kaynağını gençlerde (üçüncü nesilde) arıyor. Bu çocukları yetiştirmede çok pasif kalmalarına rağmen, kendilerini hiç sorgulamıyorlar. Burada yaşayan Çorumlular ve diğer Türk vatandaşları mesai olarak çok çalışmaktadırlar. Bir çoğu günlük işinin yanında hafta sonları ve akşamları da ek iş yapmaktadır. Kadınların %80-90'ı temizlik işlerinde çalışmaktadır. Dolayısıyla çocukları ihmal ediyorlar. Aslında sahip oldukları aile yapısı Türkiye'deki bir aile yapısından farksızdır. Anne, baba, çocuklar ve mutlu, huzurlu bir ev ortamı. Çok çalışmaktan dolayı çocuklar anne-babayı evde birlikte çok az görmektedir. Çocuklar bütün gün okulda, anne-baba ise işte. Öğleden sonraları çocuklar okuldan olumsuz bir

enerji ile dönmektedir evlerine. Bu çocukların büyük bir çoğunluğu zeka yetersizliği yaşayan çocukların okullarına (Gesamtschule), gittiği için orada gerek öğretmenlerden, gerek se öğrencilerden farklı muameleler görebiliyorlar. Bu da bu çocukları olumsuz etkilemektedir. Anne ise bütün gün temizlik işinde çalışmış dolayısıyla o da olumsuz bir enerji ile eve dönmektedir. Temizlik yapmak kolay değildir çünkü. Aslında sürekli yapıldığında zor değil, ama bu insanlar kendilerine ait lüks evlerde oturdukları ve yeni model arabalara bindikleri halde bu işi yaptıkları için bu olumsuz enerji birikmektedir. Bilinç altı olarak dil bilmedikleri için iş yerinde patrona karşı söyleyemediklerinin enerjisini akşamları evde çocuklara boşaltmaktadır. Bütün bunlar ister istemez bu gençleri (üçüncü nesli) olumsuz etkilemektedir.

Diğer bir sorun da Türkiye'de yaşayanlarla yapılan karşılıklı evliliklerdir. Almanya'da "İthal Damat" ve "İthal Gelin" kavramları çok popülerdir. Burada yaşayanlar ile evliliği cesaret edemedikleri için Türkiye'den evlenmektedirler. Türkiye'den gelen gelin ya da damat geldiği o "Almanya Türkleri" ve Almanya'nın kendisine uyum sağlamakta büyük zorluklar yaşamaktadır. Sadece Hessen Eyaletinin Kassel şehri ve civarında bu tür evliliklerde son yıllarda 30'a yakın boşanma meydana gelmiştir. Alman Hükümeti de son çıkardığı göçmen kanunlarında Türkiye'den gelecek olan gelin ya da damada Almanca şartı aramaktadır.

"Entegrasyon" (Integration)

Almanya'da yaşayan Çorumluların diğer bir sorunu da özellikle son yıllarda Almanya'da adeta bir marka haline gelmiş Almanya'nın da başını çok ağrıtan entegrasyon (integration) sorunudur. Almanya'ya göre entegrasyondan kasıt Almanya'nın kanunlarına, milli ve kültürel değerlerine bağlı olmaktır. Kısacası Almanya'yı bir Alman gibi sevmek ve ona sahip çıkmaktır. Bunun için de ilk ve en büyük şart Almanca'dır. Yani Almanya'da yaşayan herkes Almanca'yı çok iyi derecede bilmelidir. Bu konu o kadar önem arz etmektedir ki Almanya artık dili ve geliri düzeltmiş (yani devlet sırtından geçinmeyecek) herkes istediği kadar Almanya'da kalabilecek. Yani istediği kadar oturum izni sorunsuz bir şekilde alabilecektir. Bu konu şüphesiz ki üçüncü nesil ve geriden gelecek olan nesiller için büyük bir sorun değildir. Ama Fatma teyze ve Mehmet amca için çok büyük bir sorundur. Almanya

* Almanya'da genellikle bütün dernek, okul ve şirketlerde açık kapı günleri düzenlenir. Bu günlerde isteyen herkes buraları ziyarette bulunabilir. Ayrıca bu günlerde ziyaretçiler dernek hakkında istediği bilgileri alabilirler.

onlardan da Almanca'yı iyi derecede bilmelerini istemektedir. Özellikle emeklilik yaşına gelmemiş olanlardan. Bu iş onlar için hiç de kolay değil. Fatma teyzenin ve Mehmet amcanın dili Türkçe'ye bile zor dönüyor. Kaldı ki Mehmet amca isyan ediyor ve "ben 65 yaşına geldim beni bu yaşta Almanca kursuna gönderiyorlar. Ben buraya gelmeden önce bana Almanca öğretmeni arıyoruz demediler, işçi arıyoruz dediler. Affedersiniz tüm vücudumuzu en detaylı şekilde sağlıklı mıyız, değil miyiz diye kontrol ettiler. Hiçbiri eğitim seviyemizi sormadı. İleride sizden Almanca dilini iyi derecede konuşmanızı isteyeceğiz, bunu yapabilecek misiniz diye hiç sormadılar" diyor. Tabi Alman yetkililer Mehmet amcanın bu derdini anlamakta güçlük çekiyorlar. Entegrasyon konusunda Almanca bilmemek Almanlara göre başlıca engel sayılmaktadır. Diğer taraftan ise yapılan araştırmalarda üçüncü neslin bile entegrasyonda zorluk çektiğini göstermektedir. Halbuki üçüncü neslin dil sorunu bulunmamaktadır. Olsa olsa Türkçe sorunu vardır. Bazı konularda da haksız sayılmıyor Alman yetkilileri. Burada yaşayan Çorumluların büyük bir çoğunluğu Almanlarla ilişkilerinde hiç yok denecek derecede pasif kalmaktadır. Buna neden olarak Almanca eksikliğini, kariyer eksikliğini, sahip oldukları işlerin rencide edici olmasını, evlerde ve camilerde (derneklerde) çok kapalı kalmalarını vs. sayabiliriz. İşin ilginç tarafı üçüncü neslin bu saydığım konularda çok eksikliği bulunmamakta özellikle de dil konusunda. Ona rağmen üçüncü neslin dahi Almanlar'la ilişkileri çok zayıftır. Yaptığım görüşmelerde on gençten ancak iki veya üçünün iyi ilişkilerde olduğu, evine gidip geldiği bir Alman arkadaşı bulunmaktadır. Tabi Alman'lar bu durumu da uyuma büyük bir engel olarak görmektedirler. Yine de bu konuda çok karamsar olmamak gerekir. Çünkü son zamanlarda her iki taraftan da karşılıklı başarılı adımlar atılmaktadır. Örneğin "Dinde diyalog" çerçevesinde yapılan değişik faaliyetleri (cami ve kiliseler arasında), okullarda öğrenci ailelerini bir araya getirecek ve kaynaştıracak değişik sosyo-kültürel faaliyetleri, medya vasıtasıyla yapılan yayınları (belgesel, dizi vs.), ve Türklerde son yıllarda eğitimde göze çarpan bazı gelişmeleri, entegrasyon alanında göze çarpan önemli adımlar arasında sayabiliriz.

Değerlendirme

"Almanya'da yaşayan Çorum'lu vatandaşların dini ve kültürel sorunları" adı altında dile getirmeye çalıştığım sorunlar, Almanya'da yaşayan gurbetçi insanımızda daha uzun yıllar devam etmesi muhtemeldir. Burada yaşayan tüm vatandaşlarımızda bu sorunlar ortaktır ve aynı derecede hissedilmektedir. Daha 10 yıl öncesine kadar bu tür sorunların farkına bile varılmıyordu. Sorunların farkına varamadıklarından dolayı, bu konuları

kendileriyle paylaştığımız zaman hayretler içerisinde kalıyorlar. Demek ki 10 yıldır bunlar su yüzüne çıkmaya başladı. Diğer bir tabir ile arıza bulundu. En önemlisi de budur zaten. Şimdi ise o arızayı gidermek için bir çözüm bulmak lazım. Ama dediğim gibi bu da en az o kadar zaman alacaktır.

ALMANYA'DA YAPILAN ÇALIŞMALARDA ÇORUM VE ÇORUMLULAR

Emine ÖZTÜRK UZEIROVSKI*

Bilindiği üzere Türkiye'den Almanya'ya göçler 1961 yılından itibaren başlamıştır. Osmanlı imparatorluğu ve cumhuriyet döneminde Türk toplumu göç olayını sıkça yaşamıştır. Bu tarihlerde yapılan göçler genellikle kalıcı özelliktedir. 1960'larda Türkiye'den çeşitli Avrupa ülkelerine başlayan göçler, 1963 yılında Türkiye ve o zaman ki adıyla "Avrupa Ekonomik Topluluğu" arasında imzalanan ortaklık antlaşmasıyla hız kazanmıştır. Göçler, 1973 yılında işçi göçünün durdurulmasıyla daha sonraki yıllarda aile birleşimi şeklinde yoğun biçimde devam etmiştir. 1961'li yıllarda başlayan işçi göçüyle birlikte, Avrupa'nın birçok ülkesine olduğu gibi, Çorum'dan da Almanya'ya göç edenler olmuştur. Günümüzde önemli bir sayıya ulaşan Çorumlu gurbetçilere, Almanya'nın hemen hemen her şehrinde ve çok çeşitli iş alanlarında rastlamak mümkündür. Bir zamanlar Almanya'ya sadece çalışıp para kazanıp sonra da memleketlerine geri dönmek amacıyla gelen Çorumlular, bu gün Almanya'da kalıcı bir topluluk olarak bir çok alanda seslerini duyurmaktadırlar. Yalnızca bir bavulla ve tek başına geldikleri bu ülkede, artık kendi işlerini kuruyorlar, yatırım yapıyorlar, kendileri ve ailelerinin gelecekleri ile ilgili her şeyi ikinci vatan kabul ettikleri Almanya'ya yönelik planlamaktadırlar. Almanya'ya göç eden ilk nesil işçi statüsünde olmasına karşın, ikinci ve özellikle üçüncü nesil işveren statüsüne geçmiştir. Genç nesiller her alanda önemli başarılar göstermektedir. Hatta kendi deyimleriyle "Dişleri bile kontrol edilerek" kabul edildikleri Almanya'da yaşayan birinci nesilden de çok önemli noktalara gelmiş gurbetçilerimizden Çorumlu olanların sayısı hiç de az değildir.

Çorumluların Almanya'ya geliş şartlarına değindikten sonra, Almanya'da Çorum ve Çorumlular hakkında yapılan çalışmalara geçmek istiyorum. Almanya'da yapılan çalışmalar, 1960'lı yıllarda gerçekleşen göçle birlikte başlamıştır. Söz konusu göçle Almanya'ya yerleşen Çorumluların, son yıllarda ekonomi, kültür ve sanat alanlarındaki başarıları oldukça dikkat çekicidir. Daha önceki tarihlerde yalnızca tarih alanında, özellikle arkeolojik çalışmalarda Çorum'un adına rastlamak mümkündür. Çünkü Çorum, geçmiş

*Frankfurt Üniversitesi, İslam Bilimi Bölümü Doktora Öğrencisi.

binlerce yıl öncesine dayanan, bir çok kültürün yaşadığı ve izlerinin bu gün bile gün yüzüne çıkabildiği eşsiz bir tarihi geçmişe sahiptir. Karadeniz'in iç Anadolu'ya açılan kapısı olan Çorum, Anadolu kültür zenginliği içinde çok önemli bir yere sahiptir. 7000 yıl öncesine kadar tarihi verilere rastlanan Çorum bu özelliğiyle de dünyanın ilgisini çekmektedir.¹

Zamanının süper gücü sayılan Hitit'lerin ilk başkenti Hattuşa Çorum'da bulunmaktadır. Orijinal adı "Deutsche Arkeologische Institut" olan Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün yürüttüğü 1931-1939 yılları arasında başlatılan kazılar, kesintisiz olarak günümüze kadar devam etmektedir. Hattuşa, UNESCO tarafından dünya kültür mirası listesine alınmış tarihi bir yerdir. Alman Arkeoloji Enstitüsü, Çorum Alacahöyük, Boğazkale, Hattuşa üzerinde yürüttüğü kazı çalışmalarında bir çok tarihi kalıntıların açığa çıkartılmasında önemli çalışmalar yapmaktadır.

Alman arkeoloji Enstitüsü'nden Alman arkeolog Dr. Jurgen Seher ve Ayşe Seher, Hattuşa kazı çalışmalarını yürütmektedirler.

Ayrıca 1990 yılında başlatılan ve kongre dili Türkçe olan Hititoloji Kongresi, 6 yılda bir Çorum'da yapılmaktadır. Bu kongreyle, Çorum dünyanın her yerinde adından bahsettirmektedir.

2006 yılında UNESCO Dünya Miras merkezi Başkanı Francesco Bandarin ve eşi Patrizia, ülkemizdeki Dünya Miras Listesinde yer alan tarihi yerleri ziyaret ederek, Çorum Ortaköy kazı başkanı Alman arkeolog Doç. Dr. Andreas Schachner ile görüşerek, 2008 yılının "Dünya Hitit Yılı" ilan edilmesi için çalışacağını belirtti.

Alman Arkeoloji Enstitüsü adına, Çorum Boğazkale'de kazı çalışmalarını yürüten arkeolog Ayşe Seher, 2003 yılında restorasyon çalışmalarına başlanan Hitit Surlarının tamamlandığını belirterek, Hattuşa'nın kazı çalışmalarının başlatıldığı ve kazıların 100. yılına ulaşıldığında dünya turizmine açılacağını açıkladı. Hitit Surlarının turizme açılması, başta Çorum olmak üzere Türkiye turizmine önemli katkılar sağlayacak ve Çorumu dünya turizm merkezlerinden biri haline getirecektir.

Almanya'da, akademik alanda yapılan çalışmaların büyük bir çoğunluğu, tarih alanı ve Hititoloji üzerinedir. Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün yaptığı çalışmalarda, bir çok kültürel veriler açığa çıkmakta ve dünya tarihine ışık tutmaktadır. Alman bilim adamları ve Alman medyası da bu enstitünün çalışmalarını ilgiyle takip etmektedir.

1 www.arkeolojidadunyasi.com

Avrupa ve Almanya'da düzenlenen Anadolu'nun tarih ve kültürünü tanımaya yönelik eğitim turlarının hemen hepsinin programında yer alan Çorum, bu turizm gezilerinde özellikle Hattuşa ve Hititlerin merkezlerinden Yazılıkaya dikkat çekiyor. Tüm Anadolu'nun tarihi beldelerini gezi programlarına katılan yolcularına tanıtan bu turizm şirketleri, dünyaca ünlü Hattuşa'da mutlaka bir gece konaklıyor ve bölgenin tarihi zenginliklerini tanıtıyorlar.²

Almanya'da 2006 yılında Köln'de kurulan Avrupa Çorumlular Derneği, Avrupa'da yaşayan bütün Çorumluları hiçbir ayırım gözetmeksizin bir çatı altında toplamayı hedeflemektedir. Bu kadar kısa bir zamanda birçok başarılı faaliyetleri gerçekleştiren bu dernek, Çorum ve Almanya arasında bir köprü olma vazifesi üstlenmiştir. Dernek başkanı Avukat Selahattin Toprakçı'nın ifadesiyle 2006 yılında üye sayısı 400'e ulaşmıştır.

Avrupa Çorumlular Derneği'nin girişimleriyle, Çorumlu ve Alman işverenler buluşması 2007 yılının Mayıs ayında gerçekleşti. Yapılan bu ilk organizasyonda, Türkiye ve Almanya'daki Çorumlu işadamları ve politikacılar bir araya geldiler. Oldukça kalabalık bir katılımcının hazır bulunduğu bu ilk toplantıda, karşılıklı tanışma, işbirliği ve dostane ilişkilerin kurulması yönünde ilk adımlar atıldı. Yine 17-21 Ekim 2007'de Köln'de yapılacak ikinci toplantının yapılmasına da karar verilmiştir.

Alman işadamları heyeti, Çorumlu işadamları ile birebir görüşerek, Çorum'da yapılabilecek iş imkanları ve yatırımlar üzerinde görüştü. 35 kişiden oluşan Alman heyetinde, sanayici ve işadamları, 2 belediye başkanı, belediye meclis üyeleri ve şirket danışmanları bulundular. Alman heyeti, valilik ve belediye gibi resmi makamları ziyaret ettikten sonra, Çorum Organize Sanayi bölgesindeki fabrikaları gezdiler ve Türk malları hakkında bilgi aldılar. Çorum gezisinden oldukça memnun kaldıklarını ifade eden Alman heyeti, Çorumlu işadamlarını da Almanya'ya davet ederek daha çok iş birliği ve sürekli diyalog halinde olma konularında fikir birliğine vardılar.

Köln Belediye Ekonomisi uzmanlarından yatırım danışmanı Ernst Mommertz, Türk sanayisinin çok geliştiğini, fakat Türkiye'nin kendisini çok iyi tanıtmaması gerektiğini, Türkiye'nin ihracatının yükselmesi için dünya pazarını çok iyi tanıması ve sürekli diyalog halinde olması gerektiğini belirtti. Ernst Mommertz, Çorum sanayisini çok beğendiğini de vurgulayarak, şimdilik ilişkilerimizin devamının gerektiğini, bu sürecin devamında çeşitli alanlarda yatırımların da söz konusu olabileceğini belirtti.

2 ARR Studienreisen, ostanotolien-Kappadokien.

Toplantıya katılan ziyaretçiler ve Avrupa Çorumlular Derneğinden avukat Seydi Koparan, Çorum'un civarı ile birlikte 600.000 nüfusa sahip olduğunu ve Köln'ün Euskirchen bölgesi ile tarım, gıda üretimi, otomobil ve tekstil ürünleri, inşaat malzemeleri ve birçok sanayi alanlarında benzerlik gösterdiğini belirttiler.

Bu toplantının ardından, Çorum-Alman işadamlarının Köln ve Çorum arasındaki dostane ilişkilerinin devamı olan ikinci toplantı 17-21 Ekim 2007'de Köln'de gerçekleşti. Çorumlu işadamları heyetinden 46 kişi bu geziye katıldı. Çorum ile Almanya arasında kültürel ve ekonomik ilişkiler kurulmasını ve geliştirilmesini amaçlayan gezi, Çorum Ticaret ve Sanayi Odası tarafından organize edildi.

Çorumlu işadamları Köln ve civarındaki birçok fabrika ve firmayı ziyaret etiler. Çorum-Alman işadamları arasında bir takım ticari görüşmeler yapıldı. Ayrıca Köln'e bağlı Schleiden ve Mechernich bölgelerine geziler düzenlendi. Bu gezinin devamında Çorumlu iş adamları, Köln'de yaşayan hemşehrilerimizin organize ettiği "Çorumlular Gecesine" katıldılar.

Yapılan bu iki toplantıda, Çorumlu ve Alman işadamları arasında sıcak ilişkilerin başlamasının yanı sıra, birçok ticari anlaşma ve görüşmeler yapıldı. Çorum'un ekonomik geleceği açısından oldukça önemli yatırım girişimleri üzerinde konuşuldu.

Alaca ilçesine bağlı tarihi Hitit uygarlığı'nın merkezlerinden Alacahöyük, Almanya'nın Mechernich Belediyesi ile kardeş belediye oldu.

Avrupa Çorumlular Derneği Başkanı Selahattin Toprakçı, 2008 yılının Ağustos ayında, dünyada ilk defa düzenlenecek olan Gurbetçiler Festivali'nin Çorum'da yapılacağını bildirdi. Avrupa'da 60 bin civarında Çorumlu olduğunu açıklayan toprakçı, festivalin bir ilk olacağını ve Çorum'a bir milyon gurbetçinin geleceğini belirtti. Bir hafta sürecek olan festivalde hem yıllardır birbirini görmeyen ve tanımayan gurbetçiler bir araya gelecek, hem de Çorum'un kültürünü tanımış ve yaşamış olacaklar.

Yine Avrupa Çorumlular Derneği yetkilileri derneklerinin çatısı altında Avrupa Çorumlu İşverenler Derneği kurmayı planladıklarını açıkladılar. Bu yolla Avrupa'da ki Çorumlu işverenlerin gücünü birleştirerek Çorum'a büyük bir yatırım yapmayı hedeflediklerini belirttiler.

2005'te Berlin'de yapılan "Türk Alman Ekonomi Kongresi" Alman Odalar Birliği, Federal Almanya Ekonomi Bakanlığı, Berlin Eyalet Hükümeti, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ile Angela Merkel'in katıldıkları ve destekledikleri kongreye, Çorumlu Sanayiciler de ortak bir stand açarak katıldılar. Yerli ve yabancı ziyaretçilerin oldukça ilgisini

çeken bu standta yaklaşık 30 Çorum firmasının katalogları ve CD'leri dağıtıldı. Kongrede yalnız Çorum'un sanayisi değil, kültürü de tanıtıldı. Türk ve yabancı misafirlere ikram edilen Çorum leblebisi de kongrenin ilgi odağıydı. Ayrıca Avrupa'nın çeşitli yerlerinden gelen Çorumlu işadamları da Çorum standını ziyaret ettiler.

Almanya'da gerek akademik alanda din bilimleri araştırmalarında, gerekse politik alanlarda yapılan tartışmalarda ve Almanya'nın birçok yerel gazete ve dergilerinde; Alevilik konusu çok sık yer almaktadır. Aleviliğin doğuşu ve günümüze kadar gelişi, Alevilik inanç sistemi, kültür ve gelenekleri çok ayrıntılı bir şekilde incelenmektedir. Çorumlu Âlevilerin kurmuş oldukları dernekler ile faaliyetleri ve Cemevleri her zaman gündemdeki yerini koruyor. Almanya'nın genellikle büyük kentlerinde kurmuş oldukları dernekler ve Köln'deki Alevi Kültür Merkezi yoğun biçimde çalışmalarına devam etmektedir. Başta Wikipedia olmak üzere birçok ansiklopedi'de Çorum ve Çorum'da var olan Alevilik ayrıntılı olarak ele alınıyor. Dolayısıyla Aleviliğin ele alındığı her araştırmada mutlaka 1980'de meydana gelen Çorum olaylarına da değiniliyor.³ Olayların meydana gelişi, bu olaylarda birçok insanın hayatını kaybettiği ve bu olayların sonunda birçok ailenin de Çorum'dan ayrılmak zorunda kaldığı anlatılmaktadır.

Aynı zamanda Ermeni Meselesi son yıllarda Avrupa'da çok gündemde olan bir konudur. Dolayısıyla bu olaylarla ilgili çalışma ve platformlarda, Merzifon, Kayseri, Yozgat'la birlikte Çorum'da 1892-93 yılları arasında meydana gelen Ermeni ayaklanmaları da kayda geçmiştir.⁴

Almanya'da yaşayan Çorumlular, maddi ve manevi açılardan memleketlerine bağlılıklarını günümüze kadar hep sürdürdüler. Resmi kurumlar ya da kişisel bağları ile gurbetçilerimiz yardımlarıyla birçok hemşehrilerini sevindirmeye devam ediyor. Avrupa Çorumlular Derneği bu yıl Çorum'da bulunan 40 özürliye tekerlekli sandalye almıştır. Sakatlar Derneği Çorum Şubesi başkanı Yusuf Hoşnut, gümrük işlemleri tamamlandıktan sonra sandalyelerin özürli vatandaşların ellerine geçeceğini açıkladı.

Almanya'da yaşayan Çorumlu vatandaşlarımızın arasında, Türklerin yanı sıra binlerce Alman'a da iş imkanı sağlayan başarılı iş adamlarını, mesleklerinde başarı sağlayıp kendi işyerlerini kurmuş iş yeri sahiplerini, akademisyenleri, öğretmenleri, doktorları, sanatçıları görmek mümkündür.

³ www.mesken.de, 19 November 2007, Wikipedia, Artikel aleviten.

⁴ Der Armenier Koflikt, Forsnet.

Alman medyasının da övgüyle bahsettiği Çorumlu işadamlarımız, son yıllarda Çorum'a yönelik çok faydalı girişimler başlattılar. Hepsini burada zikretmemiz mümkün olmadığından, yalnızca birkaç başarılı hemşehrimizden bahsetmek istiyorum.

1986 yılından bu yana Türk gıda ürünlerini kendi markasıyla, başta Avrupa, sonra da dünyanın bir çok yerinde tanıtan Baktat, Türkiye ekonomisine sağladığı katkı ve gıda sektöründeki başarılı çalışmaları sebebiyle 2000 yılında Devlet Üstün Hizmet madalyasına sahip olmuş ve Dünya Kalite Belgesini almış olan, Çorumlu hemşehrilerimizin kurduğu bir şirkettir. Birçok değişik şirket ve çok sayıda çalışanıyla, her gün yeni başarılar elde eden Baktat, Çorumluların Avrupa'daki gururudur.

Almanya'nın Mannheim şehrinde düzenlenen geleneksel Karnavala katılan Baktat, Almanlara Türk gıda ürünlerini tanıttı. Baktat'ın Çorum plakalı tırı da, karnavalın en iyi aracı seçildi. Ayrıca konvoy aracının önünde yürüyen folklor ekibi, kültürümüzü en güzel şekliyle izleyicilere tanıttı. Baktat'ın karnavala katılımı yerel Alman gazetelerinde de haber konusu oldu ve geleneksel Alman Karnavallarına katılan ilk Türk grubu olduğu belirtildi.

Kültür ve Sanat alanlarında Almanya'da oldukça başarılı Çorumlular vardır. Bunlardan biri, "Arkadaş Tiyatro" adlı tiyatro grubunun sahibi ve kurucusu olan, ünlü tiyatro oyuncusu Necati Şahin'dir. Başarılı tiyatrocumuz, Almanya'da, dünya literatüründen birçok ünlü çocuk tiyatrolarını da canlandırmasıyla oldukça dikkat çeken bir oyuncudur.

Başarılı işadamlarımızdan Mustafa Yağlı isimli gurbetçi, Almanya'da işçi olarak çalıştığı fabrikayı satın alarak, aynı fabrikayı Çorum'a kurmasıyla adını duyuran bir diğer hemşehrimizdir. Almanya'daki tüm ekipmanı Çorum'a taşıyan Yağlı, Çorum Organize Sanayi Bölgesinde, Yağmaksan adında bir fabrika kurdu. Mustafa Yağlı ürettiği malların %95'ini Almanya'ya ihraç ediyor. Yaptığı bu yatırımla, Dünya Genç Girişimciler yarışmasında, Uluslararası Girişimcilik Ödülü'nü kazandı.

Akademik alanda da, başarılı bir ekonomi profesörü olan Prof.Dr. Şefik Alp Bahadır'dan bahsetmek istiyorum. 1946 Çorum doğumlu olan Profesör, Almanya'nın Nürnberg şehrindeki Erlangen Üniversitesinde çalışmalarını sürdürmektedir. Birçok değerli esere ve çalışmaya imza atan Prof.Dr. Şefik Alp Bahadır, Avrupa'da Türkiye'nin ekonomi ve politikasıyla ilgili platformlarda, Türkiye'yi temsil ediyor. Prof.Dr. Şefik Alp Bahadır, üniversitenin "Çağdaş Yakın Doğu Araştırmaları Kürsüsü"nün başkanlığını yürütmektedir.

Alman medyasının adından övgüyle bahsettiği diğer bir Çorumlu da, Berlin'de genç sinemacılar arasında, kısa film dalında yapılan yarışmada

“Annem Sinema Öğreniyor” adlı kısa filmiyle ödüle layık görülen yapımcı Nesimi Yetik'tir.

Nesimi Yetik, geçen yıl söz konusu kısa filmiyle, “British Council Ankara”nın düzenlediği kısa film yarışmasında birinci seçildi. Daha sonra film 12. Avrupa Filmleri Festivali'nin Avrupa Panoraması bölümünde, izleyici ödülüne layık görüldü. 8-18 Şubat 2007 tarihleri arasında düzenlenen 57. uluslararası Berlin Film Festivalinde, kısa film kategorisinde de ödüle layık görülmüştür. Yetik, bu ödül ile “Alman Akademik Değişim” programının bursunu kazanarak, Berlin'de üç ay süren sanatsal eğitim programına katılma hakkını kazanmıştı.

48 yıldır Almanya'da yaşayan dünyaca ünlü Çorumlu ressam İsmail Çoban, başarılı çalışmaları ile bizleri gururlandıran diğer bir hemşehrimizdir. Ünlü ressam, Çorum'a kendi eseri olan bir anıt yaptırmak istiyor. Çorumda, Avrupa Çorumlular Derneği ve İsmail Çoban Vakfı'nın girişimleriyle, Çorum'un dününü, bugününü ve yarınını simgeleyecek ve 3 ayrı heykelden oluşacak bir anıt yaptırılmak isteniyor. Çorum'un kültür ve sanatına katkıda bulunmayı amaçlayan ressam, “Çorum'da İsmail Çoban Vakfı, Çorum Modern Sanatlar Müzesi ve Hitit Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Kültür ve Sanat Projesini” tanıtmak üzere, Çorum'da düzenlenen bir toplantıda yetkililerle görüştü.

Avrupa ve Dünya standartlarında bir “Güzel Sanatlar Müzesi” yapmak istediğini söyleyen Ressam İsmail Çoban, yıllarca uğraştığı sanat birikimini, memleketi Çorum'a taşımak istiyor. Hazırlanacak olan bu proje kapsamında ki, modern tiyatro, sinema, opera gibi sanatsal faaliyetlerle, Çorum'u bir kültür merkezi haline getirmeyi hedefliyor.

Çorum'u, bağrında bir sürü kültürü saklayan bir tarih kitabına benzeten ünlü ressam, şehrimizi dünyadaki sanat ve kültür platformlarına taşımanın, her Çorumlunun severek yerine getireceği bir görev olması gerektiğini düşünüyor.

Son olarak da Almanya'ya, kendi deyimi ile “Dişleri bile kontrol edilerek” giden Çorumlu gurbetçi Zeki Arpaz'dan söz etmek istiyorum. Zeki Arpaz, yıllarca en zor şartlarda işçi olarak çalıştığı Almanya'da, bugün Türklerin yanı sıra, Almanların ve diğer yabancıların da tercih ettiği, her türlü organizasyonun yapılabileceği 700 kişilik bir düğün salonu sahibidir.

Kısaca Almanya'da yapılan çalışmalarda Çorum ve Çorumluları anlatmaya çalıştım. Verdiğim örnekler yalnızca bir kaş tanesi, adından bahsedemediğim çok sayıda gurbetçimiz yaşıyor ve Almanya'da yeni başarılar için sürekli çalışıyorlar. Çorum'a ziyarete gelen Köln Alman

işadamları grubu, Çorum insanını çok çalışkan ve başarılı bulduklarını ve Çorum'un yeni yatırımlar için uygun bir yer olduğunu düşündüklerini belirtmişti. Bu örneklerde olduğu gibi hem Çorum'da hem de Almanya'da yaşayan Çorumluların gelecekte çok güzel şeyler başaracaklarına inanıyorum.

KAFKASYA'DA ŞEHİT OLAN ÇORUMLULARIN LİSTESİ

Sıra	Ko	İr	İle	Tal	Bö	Baba adı	İsmi	Ri	Doğum yılı	İlçe	Bucak	Er	ay	ölüm tarihi	ölüm şekli	ölüm yeri
1	0	0	13	46	0	Halil	Ahmet	er	1305	Alaca	Merkez	5	10	1334	kayıp	Bakı civarında
2	2	5	10	30	3	İsmail	Ahmet	er	1310	-	-	5	8	1334	şehit	Bakı taarruzunda
3	18	0	0	0	0	Mehmet	Ahmet	er	1304	Sungurlu	----	21	5	1331	-	Karakilise civarında
4	0	5	10	26	12	Mustafa	Ahmet	er	1311	-	-	14	8	1334	-	Hocahasan köyünün doğusunda
5	0	0	35	2	8	Ahmet	Arif	er	1312	Osmanlı	-	14	6	1332	-	Kafkasya cephesinde
6	0	5	13	26	0	İsmail	Bekir	er	1313	Sungurlu	-	5	9	1334	-	Bakı taarruzunda
7	0	5	10	28	2	Mehmet	Bekir	er	1308	-	-	14	7	1334	-	-
8	0	0	21	93	3	Süleyman	-	er	0	Merkez	-	17	1	1334	Hastalıklı	Güzel tepede
9	2	5	0	0	0	İsmail	Darsun	er	1305	-	-	31	1	1334	-	23 seyyar hasta hanede
10	0	0	13	46	4	Mustafa	Emin	er	1299	İskilip	-	5	10	1334	kayıp	Bakı civarında
11	0	5	13	46	3	Ali	Garip	er	1310	Alaca	-	5	9	1334	şehit	-
12	0	0	60	0	0	Hacı Osman	Hakkı	er	1304	Osmanlı	-	8	10	1334	kayıp	-
13	0	0	13	46	3	Hüseyin	Halil	er	1306	-	-	5	10	1334	-	-
14	0	0	13	46	3	Hayrullah	Halim	er	1308	Alaca	-	5	10	1334	-	Bakı taarruzunda
15	0	0	13	46	4	Hasan	Hasan	er	1308	-	-	5	8	1334	şehit	Bakı civarında
16	0	5	13	46	3	Abdullah	Hüseyin	er	1297	Merkez	Seydim	5	8	1334	-	-
17	0	5	0	2	4	Ahmet	Hüseyin	er	1313	-	-	15	9	1334	-	Hırdalan nokta istasyonunda
18	0	15	38	3	10	Hüseyin	İbrahim	er	1300	-	-	1	7	1334	-	Bakı civarında

19	0	15	37	3	10	Hüseyin	İbrahim	er	1302	-	Merkez	1	7	1334	-	-
20	5	0	43	2	7	Mustafa	İsmail	er	1297	Sungurlu	-	21	5	1331	-	Karakilise civarında
21	18	52	43	1	2	Mehmet	Mustafa	er	1298	-	-	18	4	1331	-	Saray köyü civarında
22	0	0	35	2	5	Ali	Osman	er	1312	Osmançık	-	14	8	1332	-	Kafkasya cephesinde
23	0	5	10	28	4	Salih	Rasim	er	1305	-	-	5	9	1334	-	Baklı civarında
24	2	5	10	30	3	Abdullah	Tahsin	er	1314	Alaca	-	5	8	1334	-	Baklı taruzunda
25	0	5	10	29	1	Ali	Veli	er	1315	-	-	31	9	1334	-	Baklı yanardagında
26	0	0	0	60	0	Sadullah	Yakup	er	1313	Osmançık	-	8	8	1334	-	Baklı civarında
27	0	0	9	27	3	Musa	Hasan	er	1294	Bayat	-	4	12	1334	-	Taşpaşı savaşında
28	0	0	9	27	1	Sait	İzzet	er	1312	İskilip	-	19	12	1334	-	Akbulak savaşında
29	2	5	10	33	0	Mehmet	Ömer	er	1310	-	-	5	10	1334	-	-

TÜRK DESTANLARINDA ÇORUM

Necati DEMİR*

Destanlar, milletlerin bir tür coğrafya ve tarih kitaplarıdır. Hatta herhangi bir coğrafya ve tarih kitabında bulunmayan detaylara, bazen destanlarda rastlamak mümkündür. Onlar; bir coğrafyanın binlerce yıl önceki durumu ve tarihi hakkında hiçbir kaynaktan yer almayan bilgileri günümüze kadar ulaştırdıkları için eş bulunamayacak eserlerdir.

Türk kültüründe, destanların ve destan kültürünün özel bir yeri vardır. Onlar; Türk milletinin türeyişini, büyük başarılarını, varlık yokluk mücadelelerini, kültür tarihini, inançlarını, duygularını, samimiyetini, gözler önüne serer.

Türk destanları, Türklerin tarih sahnesinde yer almasıyla başlar. Yakın zamanlara kadar da sürmüştür. Türk destanlarının tasnifi yapılırken, İslamiyet ön plana çıktığı için Türklerin İslamiyeti kabulü, dönüm noktası olarak kabul edilmiştir.

Türklerin İslamiyeti kabulünden önce ne kadar destan teşekkül ettiğini tam olarak bilememekteyiz. Günümüze ulaşanlardan bazıları şunlardır: Alper Tunga Destanı, Oğuz Kağan Destanı, Bozkurt Destanı, Ergenekon Destanı, ...

İslamiyetin kabulünden önce teşekkül etmiş, ancak İslamiyetin kabulünden sonra yazıya geçirilen Manas Destanı ve Dede Korkut Destanı, hem İslamiyet öncesi hem de İslamî kültürü yansıtmaktadır. Dolayısıyla geçiş dönemi destanları olarak adlandırılmaktadır.

Türklerin İslamiyeti kabulünden sonra destan geleneği devam etmiştir. İslamî kültür içerisinde Türk milletinin zihninde ve gönlünde teşekkül etmiş ilk Türk destanı, Hazret-i Ali Cenk-nâmeleri gibi görünmektedir. Hazret-i Ali Cenk-nâmeleri'nden sonra Müseyyeb Gazi Destanı, Ebâ Müslim Destanı, Battal Gazi Destanı, Dânişmend Gazi Destanı ve Saltık Gazi Destanı gelmektedir. Osmanlı Devleti'nin duraklama ve gerileme döneminde ise destan geleneği zayıflamıştır. Bu dönemin halk arasındaki en yaygın destanı, Köroğlu Destanı'dır.

Şunu özellikle belirtmek gerekir ki Türk tarihinde asıl destan, Kurtuluş Savaşı Destanı olmalıdır. Fakat Türk milletinin tarihindeki en büyük

* Prof. Dr.Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi-Sivas
demir_necati@hotmail.com

mücadelelerden biri olan bu konu hakkında, henüz derli toplu bir destan yazılmamıştır.

Anadolu Türklüğü dışında da Türk destanları teşekkül etmiştir. Bu destanları, Anadolu Türklüğü 1990'dan sonra tanımaya başlamıştır.¹

Türk destanlarının coğrafyası; Asya, Avrupa ve Afrika olmak üzere üç kıtayı kapsamaktadır.

Türkiye coğrafyası, geçiş dönemi Türk destanlarında ve İslâmî Türk Destanları'nda karşımıza çıkmaktadır. Dede Korkut Destan; çok büyük bir ihtimalle günümüz Türkiye sınırları içerisinde, Bayburt ve Gümüşhane çevresinde kaleme alınmıştır. Dil özellikleri ve destanda geçen olaylar, bu illerimizi işaret etmektedir. Destanın coğrafyası Sinop, Erzincan, Diyarbakır, Mardin ilimize kadar uzamaktadır. Ancak Çorum ilimiz, Dede Korkut destanı coğrafyasına dahil değildir.²

İslâmî Türk Destanları içerisinde ilk sırayı alan Hazret-i Ali Cenk-nâmeleri'nin coğrafyasının sınırları içerisinde de Çorum ilimiz yoktur. Destanda günümüz Türkiye ile ilgili olarak Hazret-i Ali'nin Rumeli'ye yaptığı bir sefer, seferden dönerken Rum tekfurunun kızı Hanife'yi götürdüğü, Hazret-i Peygamber'in izniyle onunla evlendiği ve bu evlilikten Muhammed Hanife'nin dünyaya geldiği anlatılmaktadır.³

Hazret-i Ali Cenk-nâmeleri'nden sonra Türk destan zinciri içerisinde yer alan Müseyyeb Gazi Destanı'nın coğrafyası, Ön Asya'nın güneyidir. Günümüz

1 Emine Gürsoy Naskali, *Manas*, Ankara 1995; Naciye Yıldız, *Manas Destanı ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*, Ankara 1995; Metin Ergun-Gaynislam İbrahimov, *Türkmen Halk Destanı Göroğlu*, Ankara 1996; aynı yazarlar, *Başkurt Halk Destanı Ural Batır*, Ankara 1996-2000; Fatma Özkan, *Altın Arığ Destanı*, Ankara 1997; İbrahim Dilek, *Altay Destanları I*, Ankara 2002; aynı yazar, *Altay Destanları II*, Ankara 2007; aynı yazar, *Altay Destanları III*, Ankara 2007; Alimcan İnayet, *Uygur Halk Destanları I*, Ankara 2004; Ufuk Tavkul, *Karaçay- Malkar Destanları*, Ankara 2004; Aynek Caynekova- Mehmet Aça, *Canlı Mirza*, Ankara 2004; Ekrem Arıkoğlu, *Hakas Destanları- Buyan Borbaanay, Tuva Destanları*, Ankara 2007; Çaştegin Turganbayev, *Kırgız Destanları II*, Ankara 2007; Tuncer Gülensoy, *Manas Destanı (Türkiye Türkçesi İle)*, Ankara 2002; Zuhal Yüksel, *Kırım Türk Tatar Destanları*, 2005; Metin Ergun-Mehmet Aça, *Tuva Kahramanlık Destanları I-II*, Ankara 2004-2005; Metin Ergun, *Şor Kahramanlık Destanları*, Ankara 2006; Timur B. Devletov, *Huban Arığ- Hakas Türklerinin Kadın Yiğitlik Destanı*, Ankara 2006; Erdal Şahin, *Hakas Destanı Altın Çüs*, İstanbul 2007.

2 M. Fahrettin Kırzioğlu, *Dedekorkut Oğuznâmeleri*, Ankara 2000, s. 40-41.

3 Necati Demir-Mehmet Dursun Erdem, *Hazret-i Ali Destanı*, Ankara 2007, s. 125-127.

idari taksimatı bakımından değerlendirecek olursak olaylar; Suudi Arabistan, Suriye, Mısır, İran Irak, Ürdün'ün sınırları içerisinde geçmektedir. Savaşlar ve olaylar; Mekke ile Şam arasında geçmektedir, diyebiliriz. Musul, Kerkük ve İsfahan gibi şehirler de zaman zaman çeşitli nedenlerle zikredilmektedir.⁴ Ayrıca destana göre Müseyyeb Gazi, Anadolu'dan giden bir Türkmendir.⁵

Ebâ Müslim Destanı'nın coğrafyası, Horasan, Bağdat, Basra, Belh, Şam, Küfe, Mekke civarları yani bugünkü İran, Irak ve Suudi Arabistan, Mısır topraklarıdır. Destan içerisinde, Anadolu'daki şehirlerden sadece Malatya ve Diyar-ı Bekr illeri dolaylı olarak geçmektedir.

Battal Gazi Destanı'nda cereyan eden olayların mekânı, çok geniş bir coğrafyayı göstermektedir. Destanın başkenti ve Battal Gazi'nin hareket merkezi Malatya'dır. Battal Gazi, buradan hareket eder. Anadolu'nun hemen her bölgesinde ve bazı ülkelerde faaliyet gösterir. Kayseri, Samsun, Mamuriyye (Ankara),⁶ Tarsus, Antakya, İskenderun, Konstantin (İstanbul), İstanbul, Üsküdar, Feth-i Cebel (Malatya'da dağ), Harcin/Harcan (Amasya),⁷ Afyon, ... gibi bugün sınırlarımız içerisinde bulunan pek çok şehir, eserde olayların meydana geldiği yerlerdir.

Dânişmend Gazi Destanı ise tamamen Anadolu coğrafyası ile ilgilidir. Çorum ilimizin bu eser içerisinde önemli bir yeri vardır. Hatta, Çorum'un Türkler tarafından fethedilişi, Dânişmend Gazi Destanı'nda ayrıntılarıyla anlatılmaktadır.

Bu eser, Mevlânâ İbn-i Ala tarafından II. İzzeddin Keykavus zamanında, yine onun emriyle H.642/M.1244-45 tarihinde yazılmıştır. Bugün elimizde bulunan Dânişmend Gazi Destanı nüshaları, Tokat Kalesi dizdarı Arif Ali tarafından, Mevlânâ İbn-i Alâ'nın telif ettiği eser H.762/M.1360-61'de yeniden kaleme alınarak vücut bulmuştur.

Destanın yazarı Tokatlı olduğu için, Çorum ilimiz de dahil, Tokat ve çevresinin coğrafyasını çok iyi tanımaktadır. Yazar; Sivas, Tokat, Zile, Turhal, Amasya, Çankırı, Çorum ve Niksar şehirlerimizle ilgili belki de hiçbir kaynakta rastlanamayacak kadar ayrıntıya girmiş, hatta zaman zaman tasvirler yapmıştır.

4 Necati Demir, *Müseyyeb Gazi Destanı*, Ankara 2007, s. 109-110.

5 Necati Demir, *Müseyyeb Gazi Destanı*, Ankara 2007, s. 109-110.

6 Dânişmend Gazi Destanı'nda "Mamuriyye yani Engüriyye", "Mamuriyye yani Angara" biçiminde geçmektedir. Demir, *Dânişmend-nâme II*, Harvard 2002, s. 221.

7 Dânişmend Gazi Destanı'nda "Haraşna yani Amasiyye" biçiminde geçmektedir. Necati Demir, *Dânişmend Gazi Destanı*, Ankara 2007, s. 48.

Dânişmend Gazi Destanı'nda Çorum ilimizin adı, Çorum yani Yankoniyye olarak geçmektedir. Çorum ve Yankoniyye ismi, ilk olarak Dânişmend Gazi ile Artuhî'nin Amasya'ya bir akını sırasında karşımıza çıkmaktadır. Artuhî'nin sözlüsü Efrumiye, başka biriyle evlendirilmek üzere düğün yapılmaktadır. Olay şöyle anlatılmaktadır: "...Tokat tarafında bir pehlivan vardır, adı Artuhî'dir. Güçlü yiğittir. Efrumiyye ona âşık olmuştur, ondan başkasını istemez. Babası ona kızdı, eline, ayağına demir vurdu. İster istemez o nazlı kızı, o dünyaca ünlü pehlivana verirler. O pehlivanın adı Nastor'dur. İmparatorun neslinden olduğu için ona verirler. Şimdi Amasiyye Ovası'nda, Yankoniyye yani Çorum tarafında o yeşil çimenler üzerinde çadırlar ve otağlar kurulmuştur. Tam olarak yedi gündür içki içerler. Bu gece kızı alıp gidecekler. Artuhî bu haberi işitince düştü, akı gitti".⁸

Destanın ilerleyen bölümlerinde Tokat ve çevresinde, Türklerle Rumîler arasında şiddetli savaşımlardan söz edilmektedir. Rumîler, Türklerin akınlarına cevap vermekte zorlanırlar. Yakın bölgelerden yardım istemeye başlarlar. Çorum veya Yankoniyye de Rumîlerin yardım istedikleri, asker topladıkları yer olarak karşımıza çıkmaktadır: "Nastor ve Şattat işittiler ki Melik pek çok kilise ve kale fethetmiş ve pek çok papaz öldürmüştü. Çok üzüldüler: 'Kiliselere, kalelere ve papazlara yazık oldu. Bir araya gelen bu ordu altmış bin kişidir' dediler. Dört taraftan yardım istediler. Dört tarafa Mankuriyye, Kastamoniyye ve Gerede sınırına kadar, bu tarafta deniz kenarına, Yankoniyye, Karkariyye, Haraşna, Sinobiyye, Harsanosiyye ve Canik sınırına kadar ve Gürcistan, Sincar, Alaman, Ermen ve Ahlat, tâ Bulgar sınırına kadar yedi milleti davet ettiler ki Müslümanlarla vuruşalar. Bu hâl üzerine altı ay kadar zaman asker toplandı".⁹

Destanın ilerleyen bölümlerinde Türkler; Tokat, Zile, Turhal ve Amasya'yı fethederler. Buraların beyleri, Çorum yani Yankoniyye'ye kaçarlar ve buraya sığınır. Artık onların toparlanmak için kullandıkları mekan, Çorum Kalesi'dir. Tekrar asker toplayıp ordu kurmaya çalışırlar. Olaylar, Dânişmend-nâmede şöyle rivayet edilmektedir: "Nastor, Karkariyye Kalesi'nin yanından kaçınca Hisarbad ile ikisi Yankoniyye tarafına göçtü. Varıp dört tarafa mektuplar dağıttılar, elçiler gönderdiler. Deniz kenarına, Bolu Kalesi'ne, Mankuriyye sınırına kadar, Mamuriyye ve Karkariyye sınırına kadar, Süleyman Ribatı'na ve Haraşna'ya kadar mektup ve elçiler gönderdiler. Köylerden kalelerden ve şehirlerden kâfirleri topladı... Elçinin mektubu

⁸ Demir, age, s. 57.

⁹ Demir, age, s. 114.

Nastor'a ulaştı. Nastor'un askerleri Yankoniyye önünde çadır ve otağlarını kurdular. Hesapsız asker toplanmıştı".¹⁰

İki taraf da hazırlıklarını yapar. Savaş tekrar başlar. Bu savaş sahnesi, destanda şöyle anlatılmaktadır: "... Melik Dânişmend hemen nara atıp cenge başladı. Gürcülerin beyi Behmen derhâl iki kişi gönderdi: 'Nastor niçin kaçıyor? İşte ben geldim. Geri dönsün, üşenmesin. Narınur devletinde bunlara ben yeterim.' dedi. Ulaşıp Şattat ve Nastor'a çağırdılar: 'Niçin kaçıyorsunuz? Nereye gidiyorsunuz, Gürcistan ordusu ve Behmen geldi, Türk ordusuna âlemi dar etti.' dedi. Nastor ve Şattat Yankoniyye tarafına kaçıyordu. Haberci yetişti, bunlar durumu öğrenip geri döndüler. O yenilmiş ordu bir yere toplandı, gelip tekrar Müslümanlara kılıç koydular".¹¹

Türk orduları, sürekli Tokat tarafından Çorum tarafına doğru ilerlemektedir. Rumîlerin ordusu ise Türkleri durduramamakta, Çorum'a doğru geri çekilmektedir. Türklerin Çorum tarafına doğru ilerleyişi sırasında, iki ordu defalarca karşılaşır savaşır. Yenilen Rumî orduları, sürekli Çorum tarafına doğru çekilmektedir. Konu ile ilgili bir savaş sahnesi, eserde şöyle tasvir edilmiştir: "... O sırada Melik ulaşır hamle yaptı. Nastor, Melik'in önünden kaçtı. Melik Dânişmend ulaşır Nastor'un alemini yıktı, alemdarı öldürdü. Kâfirler bozulup kaçtılar. Toplulukları dağıldı. Haraşna'ya kaçmak istediler. Süleyman bin Numan ve Osman, kâfirlerin yolunu kesti. Öyle kılıç vurdular ki Şattat'ı askerleriyle geri döndürüp kol kuvvetiyle onları dağıttılar. Şattat çaresiz kaldı, döndü. Nastor'un arkasına düştüler. Onlar, Nastor ile Yankoniyye tarafına gitmişlerdi. Gaziler arkalarından yetişti, çok sayıda kâfiri kırdılar. Cesetlerden tepeler oluştu".¹² "... Biz gelelim Nastor hikâyesine: Ordu yenilince kaçtı, Yankoniyye'ye ulaştı".¹³

Bir savaş sırasında Amasya Beyi Şattat esir düşer. Elleri ayakları bağlanır, bekçilere teslim edilir. Şattat, bekçileri kandırır. Esaretten kurtulup Çorum'a kaçır. Olay, eserde şöyle anlatılmaktadır: "... Sonunda bekçiler aç gözlülük ettiler. Onlar yeni Müslüman olmuştu. Şeytan gibi birbirilerini yoldan çıkardılar. Hemen at, elbise, silâh hazır ettiler, gece Şattat'ı alıp kaçtılar, Yankoniyye tarafına yöneldiler".¹⁴

10 Demir, age, s. 155-156.

11 Demir, age, s. 169.

12 Demir, age, s. 230.

13 Demir, age, s. 234.

14 Demir, age, s. 238.

Türklerin önünden kaçan Rumiler, sürekli Çorum'a yönelmektedir. Dânişmend Gazi ve arkadaşları ise ara vermeden onları takip etmektedir. Sivas, Tokat, Kumanak, Zile, Turhal, Amasya ve Niksar'dan sonra fetih sırası, doğal olarak Çorum'a gelmiştir.

Dânişmend-nâme'nin "On dördüncü bölümü" Çorum'un fethi ile ilgilidir.¹⁵ Eserde Çorum'un fethi şöyle anlatılmaktadır: "... Melik Dânişmend Gazi buyurdu, ordu Yankoniyye yani Çorum tarafına yöneldi ve kaleye ulaştı. Kâfirler bu büyük orduyu görünce kaçıp kaleye girdiler, kale kapısını kapattılar".¹⁶

Bundan sonra olaylar şöyle gelişir. Gaziler gelip Çorum Kalesi'nin karşısında konaklar, otağlar ve çadırlar kurarlar. Bir süre orada dinlendiler. Anadolu beylerbeyi ve Bizans kayserinin veziri Nastor'a haber verilir. Nastor, kale burcunun üzerine çıkar. Bakar ki Çorum ovasını tamamen Türk askeri tutmuş. Bu sırada Dânişmend Gazi'nin emri üzerine Türk ordusu, savaş hazırlığını yapıp atlarına biner. Dânişmend Gazi'nin gaza arkadaşları Süleyman bin Numan, Eyyüb bin Yunus, Ahmed Serkis, Artuhî, Efrumiyye, Osman ibn-i Apiyye, Abdurrahman-ı Tokatî ve diğer komutanlar, Yankoniyye'yi yani Çorum'u kuşatırlar.

Nastor, bu hâli görür. Büyük bir sarayı vardır. Saray, sanki bir kaledir. Sarayın etrafına hendek kazdırıp hendeğin içini suyla doldurtur. Saray damının dört köşesine mancınıklar kurdurur. Nastor; kullarıyla sarayın damına çıkmış, kâfirleri dövüşe sevk etmektedir. Melik, askerlerine hücum emri verir. Savaş şiddetlenir. Rumîler çark oku ve taş ile çok sayıda Müslümanı şehit eder. Gaziler de aşağıdan yukarı ok atarak çok sayıda kâfiri öldürür.

Gece olunca gaziler dönüp karargâha gelir ve akşam namazını kılarlar. Melik Dânişmend, ordusunu yoklar. Sekiz yüz Müslümanın şehit olduğunu görür. Şehitleri bir yere toplarlar, namazlarını kılıp defnederler. Sonra Melik buyurur, on bin er nöbet beklemeye gider.

Sabah olunca kâfirler yine surların üzerine çıkıp neffadlar,¹⁷ tüfekler ve toplarla Türklere ateş etmeye başlar.

Melik, otağa girip Artuhî ve Efrumiyye'yi içeri çağırır: 'Yâ Efrumiyye! Baban, yani Amasya beyi Şattat İslamiyeti kabul etmiyor, haraca da razı

¹⁵ Dânişmend-nâme'nin Çorum ve çevresinin fethini anlatan "On Dördüncü Bölümü" için bk. Demir, age, s. 253-267.

¹⁶ Demir, age, s. 257.

¹⁷ Neffâd (A. neffata): yağlı paçavra denilen bir harp âleti.

olmuyor. Bırakırsak durmaz, tekrar bir fitne çıkarır. Eğer öldürürsek senin hatrın kalır. Bu tarafta Muhammed'in koymuş olduğu kurallara uymamış oluruz.' der. Efrumiyye: 'Yâ zamanın hakanı! Benim babam, anam ve başım din yoluna, Hazret-i Muhammed'in aşkına feda olsun. Ama bu gece babamın yanına gideyim. İzninle ona nasihat edeyim. Eğer Müslüman olmazsan seni öldürürler, diyeyim. Kabul ederse iyi. Etmezse sabahleyin ne istersen yap.' der.

Efrumiyye, babasının yanına gider: 'Baba! Gel Müslüman ol, hak dini kabul et, sözümü tut. Eğer öğüdümü dinlemezsen Melik Dânişmend Gazi, seni sabahleyin boğazından asacak, murdar olacaksın.' der. Şattat küfretmeye başlar. Efrumiyye, babasının söylediği kötü ve gereksiz sözlerle sabredemeyip çıkar, Melik'in yanına gelir: 'Yâ zamanın hakanı! Ben görevimi yaptım. Babam Müslüman olmadı.' der.

Sabah olunca gaziler atlanıp gaza niyetiyle kale tarafına yürürler. Diğer tarafta Nastor tekrar saray damına çıkar. Kulları, silâhlı bir şekilde Nastor'un etrafını sarmış, beklemektedir. Gaziler şehri kuşatırlar, savaşmaya başlarlar. Yankoniyye Rumîleri, çok sayıda Müslümanı şehit eder. Melik öfkelenir, daha önce aldığı dokuz bin esiri getirirler, kalenin karşında hepsini kırarlar. Rumîler, bu hâli görüp feryat ederler. Bu durumu gören Nastor buyurur. Kalede bin yedi yüz Müslüman tutsak vardır. Getirip burçtan aşağı asarlar. Türklerin bu manzara karşısındaki figanı gök kubbeye ulaşır. Lâkin elden bir şey gelmez.

Melik, Amasya beyi Şattat'ın huzuruna getirilmesini ister. Şattat'ı getirirler. Melik, Şattat'tan Müslüman olmasını ister. Müslüman olması hâlinde kendisini memleketine bey yapacağını söyler. Şattat ise kötü sözler söylemeye başlar. Melik, Şattat'ın yola gelmeyeceğini anlar. Hemen buyurur, bir darağacı dikerler ve Şattat'ı idam ederler.

Durumu Çorum Kalesi'nden seyreden Anadolu beylerbeyi ve Bizans İmparatorluğunun veziri Nastor, Şattat'ın idam edildiğini görünce teni titrer. Buyurur, surların üzerinden Müslümanlara ok ve taş atarlar. Müslümanlar da savaşa başlar. O gün, geceye kadar sur üzerine ok yağdırırlar. Gece olunca Türkler geri dönüp çadırlarına gelirler. Askerleri sayarlar, bakarlar ki bin kişi şehit olmuş. Melik buyurur, şehitleri bir yere toplarlar. Namazlarını kılıp defnederler, ruhlarına dua ederler.

Danişmend-nâme'deki rivayetlere göre bu sırada Çorum Kalesi'ne müjdeli bir haber gelir. Rumîler bu müjdeli haberi kutlamak için davul çalmaya başlar. Türk ordusunun casusu Yahya haber getirir. Meğer Rus, Çerkes, Firenk ve Kastamoniyye haddından; Bolu kenarından; Samsun ve Canik haddından ve yetmiş iki milletten asker toplanmış. Çorum'u savunmak için Nastor'a yardıma gelirlermiş.

Melik bu haberi işitince kaygılanır: "Eğer bu kadar asker toplanırsa kâfirler yine kuvvetli bir duruma gelir. Kâfirlerin askerleri ulaşmadan şehri fethetmek için bir çare bulmak gerekir." der. Dânişmend Gazi'nin silah arkadaşı Ahmed Serkis: "Yarın ordu hazırlanmasın. Gece olunca ben bu şehri alayım." der. Melik, bu habere çok sevinir. Arkadaşları nöbet beklemeye, Türk ordusunu muhafaza etmeye giderler.

Sabah olunca ordu, kale üzerine yürür. Ahmed Serkis, çadırında oturup Nastor'a Rumca bir mektup yazar. Mektupta tekrar Hristiyan olmak istediğini, bağışlanması durumunda Melik Danişmend Gazi'yi öldüreceğini, başını da Nastor'a götürmek istediğini belirtir. Affedildiğine dair söz ister.

Ahmet Serkis; atına binip savaş yerine gelir, ok çantasından bir ok çıkarır, mektubu oka bağlar, okun demirini çıkarıp oku kaleye atar. Ok gidip kalenin içine düşer. Oku bulup Nastor'a getirirler. Nastor, bu haberi öğrenince sevinir. Hemen cevap yazarlar. "Ey Serkis! Sen de bilirsin ki haçlar, ruhbanlar kutsaldır ve haktır. Melik; zalim bir sihirbazdır, Kaytal ve Şattat gibi beylere ne yaptığını gördün. Şimdi yiğide yakışır bir şekilde Melik'in başını kesip bana getir. Mamuriyye yani Ankara'yı sana vereyim. Seni Rum ordusuna baş komutan yapayım. El birliği yapıp bu Türkleri ortadan kaldıralım. Ayrıca kızım Masiyya Banu'yu da sana vereyim." der. Mektubu ok ile atarlar.

Eserdeki rivayetlere göre Ahmet Serkis, uzak bir yerde beklemektedir. Mektup gelip Ahmed'in yanına düşer. Mektubu alıp Melik'e getirir. Kafirler, karşı tarafta Melik'in şerrinden kurtulacağız, diye çoktan sevinmeye başlamıştır.

Türkler de bu tarafta beklemektedir. Melik Dânişmend Gazi, Ahmed'i yanına çağırır. Ne yapmaya çalıştığını sorar. Ahmed Serkis, durumu Melik'e anlatır. Melik, Ahmed'in bu fikrini çok beğenir. Gece yarısı olunca Ahmed; gazilere emreder, kavga ve karışıklık çıkarırlar. Diğer tarafta kâfirler, burç üzerine çıkmış hazır beklemektedir. Kavgayı işitince hepsi sevinir.

Bu tarafta Ahmed Serkis, Artuhî, Efrumiyye, Süleyman ibn-i Numan, Eyyüb bin Yunus ve Melik Dânişmend, beş yüz gaziye yanlarına alıp atlarına binerler. Askerlerin arasından kaçarak şehre doğru yürürler, kale kapısına gelirler. Ahmed Serkis, seslenip: "Kapıyı açın. Benim, Serkis. Melik'in başını kesip getirdim. Birkaç kişi beni öldürmeye niyetlendi. Bana yardım ediniz, benden intikam alacaklar." diye bağırır. Rumîler, Nastor'a haber verirler. Nastor buyurur, kapıyı açarlar. Kapı açılınca gaziler şehre girer. Nastor atına biner, Serkis'i karşılamak için sarayından dışarı çıkar. Melik Dânişmend Gazi şehre girince Osman, yüz kişiyle gelip kapıcıları kırar. Türkler şehre girer. Melik, arkadaşları ile birlikte sarayın yanına gelip Nastor'a ulaşır. Nastor

bunları görünce: "Yâ Serkis! Ben bu gece ruhbanlara çok mal verdim. Mal çok fazla idi. Senin günahlarını bağışladılar. Melik'in başı nerede, onu göreyim." der.

Melik Dânişmend Gazi, hemen gök gürlemesi gibi bir nara atıp: "Yâ Nastor! İşte benim başım, elimde, beraber getirdim." der. Nastor, o anda neye uğradığını anlar. Akli başından gider. Akli başına gelince Melik: "Yâ Nastor! Hemen imana gel, yoksa başını keserim." der. Lâin, kullarına seslenir: "Bre bırakmayın, bunu öldürün." der. Melik Dânişmend Gazi görür ki Nastor yola gelmeyi kabul etmiyor. Hemen kılıcını eline alır, kılıca iş buyurur. Gelip Nastor'a kılıçla bir kez vurur. Lâini eyer kaşına kadar ikiye böler. Lâin, canını cehenneme verir. Kâfirler bu hâli görünce hep birlikte savaşıma başlarlar.

Bu tarafta dışarıdaki Türkler de kaleye girer. Sabah oluncaya kadar kâfirlere kılıç vururlar. Çok sayıda Rumîyi kırarlar. O gün akşam yaklaşıncaya kadar cenk ederler. Sonunda kâfirler, aman dileyip imana gelmeye razı olurlar. Melik, onların canını bağışlar.

Dânişmend-nâme'deki rivayetlere göre, Çorum Kalesi teslim alındıktan sonra Melik Dânişmend Gazi, Nastor'un sarayına girer. Saray, kaleye benzemektedir. Nastor'un hazinesini açarlar; malı, gazilere paylaşırlar.

Bu sırada Amasya'dan iki elçi gelip Melik Dânişmend Gazi'ye bir oğlu olduğu müjdesi verir. Dânişmend Gâzi, gazada iken bu güzel haberi aldığı için oğlunun adını, Gazi Bey koyar.

Melik Dânişmend Gazi, genimetten Dükiyye (Tokat) Kalesi'ne yüz yük mal gönderir. Abdurrahman, o malı Haraşna'ya yani Amasya'ya ulaştırır.

Dânişmend Gazi, Yankoniyye yani Çorum Kalesi'ni aldıktan sonra canlarının bağışlanmasını isteyen Rumîleri, İslâma davet eder. Kendisi ise Nastor'un otağında bir süre dinlenir.

Dânişmend-nâme'deki rivayetlere göre; bir gece Rumîler, Melik'e ve gazilere ziyafet verip Melik'i zehirlemeyi kararlaştırırlar. Nastor'un Girekos adlı bir veziri vardır. Bir gün Melik Dânişmend Gazi'nin yanına gider, saygı gösterip gazilere ziyafet vermek istediğini söyler. Dânişmend Gâzi, bu teklifi uygun bulur. Girekos kalkıp makamına gider, zehri hazırlar.

O gece Dânişmend Gazi bir rüya görür. Rüyasında Hazret-i Peygamber yanına gelir. Saray içi nur ile dolmuştur. Sahabe-i güzün çevresinde oturmakta. Rüya da Hazret-i Resul: "Yâ Melik Dânişmend! Biz senden hoşnuduz. Tanrı, sizden razıdır. İslâm dini yolunda eksik bir iş bırakmadın. Şimdi hemen ayağa kalk, bu makamdan dışarı çık. Tanrı, bu şehre hışım verecek. Yer sarsılacak, bu şehir ve bu saray yıkılacak. Çünkü bu kâfirler, İslâm dininden tekrar Hristiyanlığa döndüler. Sana zehir vermeye niyetliler. Tanrı, onlara hışım

verdi. Kâfirleri kahredecek." der.

Dânişmend-nâme'deki rivayetlere göre Dânişmend Gazi, bu korkulu rüyadan uyanır. Bu büyük şehir ve saray titremeye başlar. Dânişmend Gazi kalkıp elbiselerini giyinir, duyuru yaptırır. "Ey gaziler! Hemen kalkın, dışarı çıkın. Bu şehir harap olacak." der.

Gaziler, birbirine haber verip şehirden dışarı çıkarlar. Şehirde gazilerden hiç kimse kalmaz. Kudret-i İlâhî ile gece, karanlık bir gecedir. Halk birbirini göremez. Girekos, Rumîlere seslenir: "Siz yerinizde durun. Bunlar hepsi gitsin. Şehir kapısını bağlayalım. Onları tekrar şehre koymayalım." der. Bu heves ile kâfirler şehirde kalırlar. Müslümanların hepsi dışarı çıkar.

Seher vakti olunca yer sallanmaya başlar. Kâfirlerin başına bir gürültü kopar. Nastor'un sarayı tamamen yıkılır. İçinde ne kadar Rumî varsa ölür. Rumîlerin figan ve gürültüsü gökyüzüne çıkar. O sırada bir gürültü daha olur, şehir tamamen yere geçer. Bu gürültüden sonra Çorum'da yaşayan Rumilerin hepsi ölür. Sabah olunca gaziler, şehirdeki bütün evlerin harap olduğunu görürler.

Dânişmend Gazi Destanı'nda anlatıldığına göre, Çorum'a kırk gün kırk gece hışım yağmuru yağmış, taşları dahi toprak olmuştur. Sel gelip harap olan yerin üzerini kumla örtmüş, orada çok sayıda Rumî yer altında kalmıştır. Melik Dânişmend, o hışımı görünce göçüp Süleyman Ribatı'na¹⁸ gelir. O yörede yaşayan halk, Melik'in yanına gelip Müslüman olur. Eserdeki rivayetlere göre Dânişmend Gazi, Yankoniye yani Çorum'u tekrar onarır.

Eserdeki rivayetlere göre gazilerin hepsi, Melik'e gelip saygı gösterir. Bu depremin ve şehrin harap olmasının sebebini sorarlar. Dânişmend Gazi şöyle cevap verir: "Nastor sarayında yattığım gece, rüyamda Hazret-i Resul'ü gördüm. Bana şöyle emretti: 'Bu şehrin halkı asi oldu, seni öldürmeye niyetlendiler. Tanrı da olanlara felâket verdi.' Bu şehri yıkıp halkını öldürdü." diye cevap verir.

Dânişmend-nâme'de, Yankoniye isminin yerini Çorum'un alışı ile ilgili bir de rivayet bulunmaktadır: "Halkı asi ve suçlu olduğu için o şehre Çorum diye ad verdiler. O şehrin halkına da Çorumlu derlerdi".¹⁹

Eserdeki rivayetlere göre Dânişmend Gazi, Çorum'u fethettikten sonra Süleyman Ribatı'na gelir. Burada daha önce açılmış mağaralar vardır. Nastor ve Şattat'ın emriyle kâfirler, o mağaraları kapatmışlardı: 'Türkler bulmasınlar.'

18 Dânişmend-nâme'deki rivayetlere göre Gümüşhacıköy'e bağlı Gümüş kasabasıdır.

19 Demir, age, s. 265.

derlerdi. O mağaralardan gümüş toprağı çıkardı. Gümüş şehrinde yaşayan halk görürler ki dünya Melik'e yöneldi, o padişah oldu, Nastor ve Şattat'ı dürüp geçti. Yeni Müslümanlar gelip o mağaraları Melik'e gösterirler. Sonra Melik buyurdu, o mağaraları açıp gümüş toprağını çıkarıp işlemeye başlarlar. Rivayete göre; her gün oradan iki batman gümüş, Melik Dânişmend Gazi'nin hazinesine verilir, Melik de gazilere paylaştırmış. Bu yüzden oraya, Gümüş şehri denilirmiş. Çok büyük bir ihtimalle bahsedilen bu gümüş madenleri, günümüzde Amasya'ya bağlı Gümüşhacıköy'de çıkmakta idi. Öyle görünmektedir ki bu şehrimizin isim alışının kaynağında da burada çıkan gümüş madenleri bulunmakta.

Dânişmend-nâme'de, günümüzde Çorum iline bağlı Osmancık ilçesi ve ilçenin isim alışı ile ilgili de bir rivayet bulunmaktadır. Dânişmend Gazi, gaza arkadaşlarından Osman bin Apiyye'ye beş bin er, alem, sancak, savaş malzemeleri ve hazine vererek Kastamonu'nun²⁰ fethi için görevlendirir. Osman bin Apiyye, yola çıkar. Önce Eflonıs / Eflunıs Kalesi'ne ulaşır, bu kaleyi alıp içine yerleşir. Bazen de kaleden çıkıp Kastamoniyye vilâyetini vurup geri dönmektedir. Osman, bu şekilde o vilâyeti yani Kastamonu'yu fetheder. Daha önce Eflonıs / Eflunıs denilen yerin adına Türkler, Osmancık demeye başlar.²¹

Anadolu Türk destan geleneği içinde Dânişmend-nâme'den sonra Saltık-nâme gelmektedir. Yukarıda da söylediğimiz gibi Saltık Gazi Destanı, Anadolu coğrafyasının tamamını kapsamaktadır. Saltık Gazi Destanı'nın başkenti, Çorum ilimizin hemen kuzeyinde yer alan Sinop'tur. Bu eserde Çorum'un çevresinde yer alan Sinop başta olmak üzere Boyabat, Ayancık, Ilgaz Dağları, Kastamonu, Çankırı, Ankara, Amasya, Sivas ile ilgili çok önemli ve ilgi çekici bilgiler yer almaktadır. Ancak eserde Çorum ilimizden hiç bahsedilmemesi, çok şaşırtıcıdır ve büyük bir talihsizlik olarak nitelendirmek gerekir.

Yukarıda verdiğimiz bilgileri gözden geçirecek olursak özetle şunları söyleyebiliriz: Anadolu coğrafyası, ayrıntılı olarak İslâmî Türk Destanları içerisinde yer alan Battal Gazi Destanı, Dânişmend Gazi Destanı ve Saltık Gazi Destanı'nda geçmektedir. Çorum ilimizden bahseden, hatta Çorum'un fethedilişini ve isim alışını anlatan eser ise 1071'de meydana gelen Malazgirt Savaşı'ndan sonraki olayları içeren Dânişmend Gazi Destanı'dır. Dânişmend-nâme'de, Çorum ilinin Osmancık ilçesinin ve Amasya ilinin Gümüşhacıköy ilçesine bağlı Gümüş kasabasının da isim alışı ve fethedilişi ile ilgili rivayetlere

²⁰ Dânişmend-nâme'ye göre Kastamonu'nun eski adı Esnebolıyye'dir.

²¹ Geniş bilgi için bk. Demir, age, s. 269.

yer verilmiştir. Kısacası Dânişmend-nâme, Çorum'un yaklaşık 950 yıl önce Türkler tarafından fethedilişini, vatan yapılışını ve isim verilişinin efsanelerini içermek bakımından son derece önemlidir.

Dolayısıyla Dânişmend Gazi Destanı'nın; Çorum ilimizin tarihi, kültür tarihi ve coğrafyası bakımından temel taşlardan biri olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

TEZKİRELERİN ÇORUM NÜSHALARI

Doç. Dr. Vüsale Musalı¹

Çorum tarihini araştırdıkda belli oluyor ki, burada ilk kütüphane 1756 yılında Hacı Ali Mahmut Efendi tarafından yaratılmıştır. İkinci kütüphane 1787'de Süleyman Fevzi Paşa tarafından kurulmuştur. 1878 yılında Çorum müftüsü Ahmet Fevzi Efendi Emir Ahmet mahallesindeki medresenin bir bölümünü vakıf kütüphanesi haline getirerek 3000 cilde yakın eser koydurmuştur (Söylemez 2002: 294).

Hacı Hasan Paşa Kütüphanesinin yaratılma tarihine gelince, 1895 yılında Hacı Hasan Paşa Ulu Caminin avlusunda bir kütüphane inşa ettirmiş ve bir çok eseri bu kütüphaneye vakfetmiştir. Bir kaç kütüphanedeki eserlerin bir araya getirilmesiyle oluşturulan Çorum Hasan Paşa kütüphanesi zengin bir geçmişe sahiptir. 170 kitapla kurulmuş olan bu kütüphane Hasan Paşa tarafından İstanbul'dan gönderilen kitaplarla sürekli zenginleştirilmiştir. 1924 yılında Süleyman Fevzi Paşa, Müftü Ahmet Fevzi Efendi ve Hacı Hasan Paşa kütüphaneleri birleştirilerek Milli kütüphane adı verilmiştir. Çok sonralar Çorum Genel Kütüphane yapma derneği kurulmuş ve bu derneğin çalışmaları sonucunda Çorum kütüphanesi inşa edilmiş, 1963. yılda hizmete açılmıştır. Daha sonraki dönemde buraya Hasan Paşanın adı verilmiştir. Bu kütüphanede 4000 civarında yazma bulunmaktadır (Söylemez 2002: 296).

Bu makalemizde Çorum Hasan Paşa kütüphanesinde muhafaza olunan sadece tezkire yazmalarını ilim adamlarının dikkatine sunmağa çalışacağız.

Klassik İslam edebiyatında ünlü olmuş kişilerin, özellikle şairlerin biyografilerini ve sanatçı kişiliklerini anlatıp çalışmalarından örnekler veren eserler genellikle tezkire adlandırılırdı. Tezkire, edebiyat terminolojisi olarak Osmanlı toplumunun maddi ve manevi kültürünü meydana getiren her meslekten yaratıcı kişinin biyografik künye yazıcılığını temel alan bir tür anlamı kazanmış ve belirli bir meslekte tanınmış kişilerin, mesela velilerin, hattatların, mimar ve musiki ustalarının, hatta usta bir çiçek yetiştiricisinin hayat ve sanatından söz eden edebi geleneğin adı olmuştur. Şairleri anlatanlara 'Tezkire-i şuara', velileri anlatanlara 'Tezkiretül-evliya' denir. Bu

¹ Doç.Dr., Bakü Devlet Üniversitesi Azerbeycan Cumhuriyeti

geniş kullanım alanına rağmen tezkire denince daha çok şairlerin hayatlarıyla şairlerinden söz eden kitaplar akla gelir (İsen 2002: 10).

Hasan Paşa kütüphanesinde korunan tezkirelerden dörtü şair tezkiresidir. Makalemizde bu eserlerin paleografik özellikleri hakkında malumat vermeyi düşünüyoruz.*

Anadoluda Sehi Beyin '*Heşt Bihişt*' adlı eserinden sekiz yıl sonra yazılmış ikinci tezkireni Latifi (896/1491-990/1582) kaleme almıştır. Tezkire bir mukad-dime, üç fasıl ve bir hatimeden meydana gelmiştir. Latifi 953/1546 yılında tezkiresini tamamladıktan sonra devrin sultanı, Kanuni Sultan Süleymana sunmuştur. Tezkiredeki toplam şair sayı 334'tür. Latifi eserinde alfabetik usulü ilk kez kullanmakla kalmamış, her harf içinde ayrıca üç harfe kadar bir sıralama yapmıştır. Latifi eserini bitirdikten sonra ortaya çıkan eleştirilere göre tekrar ele almış ve böylece farklı nüshalarda farklı şair sayıları ortaya çıkmıştır (İsen 2002: 137). Latifi tezkiresinin Çorum Hacı Hasan Paşa Kütüphanesinde iki nüshası bulunmaktadır.

Kastamonulu Latifi. *Tezkiretüş-şuara* 4742. 143 yaprak, her sahıfada 17 satır, nesh hattı ile yazılmış, 210x145 (130x70) mm ölçülü, su yolu filiqranlı yazmadır. Çaharkuşe meşin, ebru kaplı mukavva cilt vardır. Sözbaşları kırmızıdır.

Kastamonulu Latifi. *Tezkiretüş-şuara* 2197. H.978/1569 yılında istinsah edilmiştir. Yazmanın hacmi 147 yaprak, ölçüleri 195x130 (130x75) mm, satır sayı 19, yazı türü talikdir. Kağıdı insan filiqranlıdır. Zencirekli kahverengi meşin cildi vardır. Sözbaşları kırmızıdır. Tezkirenin bu nüshası hakkında Mehmed Tahir (Mehmed Tahir 1342: c. 3, 134), Sabahattin Küçük (Küçük 1987), Rıdvan Canım (Latifi 2000: 46) bilgi vermişler. Nüsha hakkında en geniş bilgiyi Dr. S.Küçük veriyor ve bu nüshanın Latifi hayatta iken istinsah edildiğini, içerisinde bulunan şairlerin çokluğu, muntazam ve güvenilir bir nüsha olması ile dikkat çektiğini bildiriyor (Küçük 1987: 54).

Tanınmış Türk şair ve münşilerinden olan Aşık Çelebini edebiyat alemine tanıtan eseri Meşairüş-şuarasıdır. Aşık Çelebi eserini 976/1568 yılında tamamlamış ve devrin padşahı II Selime taktim etmiştir. Eser bir giriş ve şair biyografileri olmak üzere iki kısımdan meydana gelmektedir.

* Bu satırların müellifi tarafından 'Tezkirelerin bibliografyası' hazırlanmıştır. Eserde çeşitli elyazma hazinelerinde muhafaza olunan tezkire yazmalarının tasviri, tezkireler hakkında yazılmış makaleler, kitaplar, tezler hakkında bilgi verilmektedir. Kitap henüz yayınlanmadığı için bu hakda bilgi vermek gerekçesi duyduk.

Aşık Çelebi. *Tezkiretüş-şuara* 1964. Yazmanın ölçüleri 255x150(175x90) mm, 424 yaprak, her sahfada 23 satır, nesih hatlı, lamba filiqranlıdır. Gömme salbek, şemseli, zencirekli, miklebli, bordo meşin cilt. Abdalbaki Muhammed b. Hasan Efendi yazmanı h.1014(1604) yılında istinsah etmiştir (Katip Çelebi 1341: c. 1, 387).

Nuri Osman Hanyevi. *Risale-i tezkiretüş-şuara*. 2113/2. O. Kurtoğlu 'Divan şiirinde mahlas değıştiren ve birden fazla mahlas kullanan şairler' başlıklı makalesinde bu tezkireye müracaat etmiştir (Kurtoğlu 2006: 89).

Hasan Paşa kütüphanesinde 'tezkire' adı ile muhafaza olunan diğer eserler de vardır ki, şair tezkirelerinden farklıdırlar. Bu tezkireler genellikle dini konulu eserlerdir.

Ebu Abd-Allah Muhammed b. Ahmed Kurtubi. *Et-Tezkire bi-Ahvalil-mevta ve Umuril-Ahire* 3714/2. Ölçüleri 260x180 (190x125) mm, hacmi 76 a – 85 b, satır sayı 21, yazı türü talik, yıldız filiqranlı. Arap dilinde. Sırtı siyah meşin, üzeri kağıt kaplı mukavva cilt.

Zeyn ed-din Abd er-Rahim b. El-Hüseyn el-İraki. *Tabsiratül-Mübtedi ve Tezkiretül-Müntehi*. 4095/2. Boyutları 215x150 (160x90) mm, hacmi 25 b – 54 b yaprakları arası, satır sayı 19, yazı türü nesih, harf marka filiqranlı kağıt. Arap dilinde.

Eserin Hasan Paşa kütüphanesinde 2673/1, 3274/2 ve 414 kayıtlı nüshaları da korunmaktadır.

2673/1 Ölçüleri 220x160(160x90) mm, 1b-36 a yaprakları arası, satır sayı 15, hattı talik kırması. Yazmanın kağıtında üç ay filiqranı vardır. Sırtı siyah meşin, üzeri desenli kağıt mukavva cilt. Kenarları haşiyelidir. Arap dilinde.

3274/2 Ölçüleri 207x145 (140x95) mm, 30 b- 39 b yaprakları arası, satır sayı 17, yazı türü nesih, kağıt çiçek filiqranlı. Arap dilinde. Sırtı siyah bez, üzeri desenli kağıt kaplı cilt. Sonu nakıstır.

414 numaralı yazma h.1104/1691 yılında istinsah edilmiştir. Yazmanın hacmi 44 yaprak, ölçüleri 200x120 (140x65) mm, satır sayı 13, yazı türü talik kırması, birleşik harf filiqranlı. Arap dilinde. Sırtı siyah meşin, üzeri kahverengi mukavva cilt. Sözbaşları ve cetveller kırmızıdır.

Əbn el-Kasih Nur ed-din Ebul-Beka Ali b. Osman. *Siracül-Karil-Mübtedi ve Tezkiretül-Mukrül-Müntehi* 210. Yazma h. 1149/ 1735 yılında istinsah edilmiştir. Boyutları 210x150 (160x100) mm, hacmi 222 yaprak, satır sayı 23, yazı türü nesih kırması, su yolu filiqranlı kağıt. Arap dilinde. Zencirekli, gömme salbek şemseli kahverengi meşin cilt.

Ebü'l-Mevahib Abd el-Vahhab b. Ahmed eş-Şarani. *Muhtasaru Tezkiretül-*

Kurtubi 812. eserin konusu akaid ve kelimadır. Arapçadır. Gömme salbek şemseli cetvelli miklebli kahverengi meşin cilt içinde, 205x155 (105x95) mm ebadında, 23 satırlı, 204 yapraklı, yazı karakteri nesihdir. Kağıtı arma filiqranlıdır.

Şems ed-din Muhammed b. Hamza el-Hurufi. *Tekmile fi Şerhit-Tezkire* 2972. Yazma astronomi hakkındadır. Boyutları 240x150 (150x70) mm, 122 yaprak, satır sayısı 20, yazı türü talik, kağıt türü cedit. Yıldız zencirekli, kahverengi meşin ciltlidir. Söz başları ve keşideler kırmızı, sayfa kenarları haşiyelidir. Çaharkuşe bordo meşin, üzeri ebru kaplı bir mahfaza içindedir. Sonu eksiktir (Katip Çelebi 1341: c. 1, 392).

Ferid ed-din Attar. *Tezkiretül-Evliya* 1121. Yazma h. 828 / 1424 yılında istinsah edilmiştir. 293 yaprak, 433x285 (335x210) mm ebadında, 19 satırlı olup, yazı karakteri harekeli nesihdir. Kağıt türü abadidir. Salbek şemseli zencirekli, köşebendli, mukavva vişne rengli meşin cilt. Çiçek desenlidir. Süleyman Feyzinin vakıf mührü var. Farsçadır.

Tercime-i Tezkiretül-Evliya 4135. Yazma h. 1323/1904 yılında Mustafa Hamidi tarafından istinsah edilmiştir. 200x150 (150x90) mm ebadında olup 354 yaprak hacminde. Satır sayısı 13, yazı türü harekeli nesihdir. Kağıtında taç arma filiqranı vardır. Şemseli, miklepli yıpranmış kahverengi meşin cilde alınmıştır. Eser arap-türk dillerindedir.

Sirac ed-din Ali b. Osman el-Uşi. *Nisabül-Ahbar li-Tezkiretül-Ahyar* 1516/2. Yazma çaharkuşe kahverengi meşin miklepli cilt içinde, 204x150 (138x76) mm ebadında olup, 21 satırlı, yazı türü nesih kırmasıdır. Eser yazmanın 187 b – 228 yaprakları arasında yer almıştır. Kağıtı taç filiqranlıdır.

Ahmed Rumi. *Tezkiretül-Ervah* 628/3. Yazmanın ebadları 180x120 (130x75) mm, satır sayısı 20, yazı türü talikdir. Yazmanın 43 b-46 b yaprakları arasında yer almıştır. Cedit filiqranlı kağıtı vardır. Cildi ebru mukavva, sırtı bordo meşin cilt. Cilt. Cedit.

Doç. Dr. M. Söylemez Çorum Hasan Paşa Kütüphanesinin taşıdığı ehemiyyeti iyi bir şekilde değerlendirerek yazıyor: 'Osmanlılar döneminde vilayet merkezi olmayan Çorum'da büyük medreselerin bulunmadığı, dolayısıyla değerli eserlere sahip büyük kütüphanelerin de bulunamayacağı düşünüldüğünden, Çorum Kütüphanesi, araştırmacıların yeteri kadar ilgisini görmemiştir. Oysaki bu gün Hasan Paşa Kütüphanesi'nde – kayıtlarda zikredilmeyen risaleleri de dikkate alacak olursak- 4000'in üzerinde yazma bulunmaktadır ki bu rakam, büyük yazma koleksiyonlarına sahip olmakla ünlenen bir çok kütüphanedeki rakamın üzerindedir' (Söylemez 2002: 296).

Hakkında bilgi verdiğimiz tezkiyelerin Çorum Hacı Hasan Paşa

Kütüphanesinde muhafaza edilen nüshaları şarkiyat bilginleri için önemli bir hazine niteliği taşımaktadırlar. Bu nüshalar esas itibariyle edebi ve dini mahiyete sahiptirler.

Kaynakça

1. Ercan, Abdullah (1991), *Çorumlu şairler*. İstanbul yayınevi: Çorum..
2. Erkoç, Ethem (2004), *Beşiktaş muhafızı Yedi Sekiz Hasan Paşa ve bir devrin hikayesi*. Çorum.
3. Güngör, Zülfikar (2005), 'Osmanlı döneminde Çorumlu divan şairleri', *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1-2, cilt: IV, sayı: 7-8, s. 60-76.
4. İsen M., Kılıç F., Aksoyak İ., Eydurhan A. (2002), *Şair tezkireleri*. Akçağ : Ankara.
5. Katip Çelebi(1341). *Keşfü'z-Zünun*. İstanbul.
6. Kurtoglu, Orhan (2006), 'Divan şiirinde mahlas değıştiren ve birden fazla mahlas kullanan şairler', *Bilig dergisi*, Yaz, sayı: 38, s. 72-89.
7. Küçük, Sabahattin (1987), 'Latifi tezkiresi (Tezkiretüş-şuara)nun Çorum nushası' *Türk Kültürü araştırmaları*, Ankara, Yıl: XXVII, s. 49-54.
8. Latifi (2000), *Tezkiretüş-şuara ve tabıratün nuzama* / Haz: Doç.Dr. Rıdvan Canım. AKMBY: Ankara.
9. Mehmed Tahir Bursalı (1342), *Osmanlı müellifleri*. 3. c. İstanbul.
10. Meredith-Ovens (1971), *Meşair üş-şuara or tezkere of Aşık Çelebi*. London.
11. Musalı Vüsale (2007), *XV-XVII asırlar türk tezkireciliğı*. Nurlan neşriyatı, Bakü.
12. Söylemez, Mahfuz (2002), 'Çorum Hasan Paşa Kütüphanesinde bulunan İslam tarihi ile ilgili yazmalar', *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I, s. 294-315.
13. Şahin, İlhan (1993), *Çorum. Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 8. İstanbul, s. 373-376.
- 14 www.yazmalar.org

TARİHTE ÇORUM'DAKİ EDEBÎ MUHİTTE YER ALAN ŞAİR VE YAZARLAR

Cafer Şen¹

1. Tarihte Çorum'daki Edebî Muhite Katılan Edipler

Tarihte, bir yerleşim yerini gerek kültür merkezi, gerekse edebî bir muhit haline getiren başlıca iki etken vardır. Bunlardan ilki bu yerleşim yerine dışarıdan gelen, ikincisi ise o yörede bulunan edipler, bilim ve ilim adamlardır. Aslında bir muhitte bu iki faktör tarih boyunca birbirini etkileyerek gelişir, bunlardan birinin var olma sebebi diğerine bağlıdır. Bir yerleşim merkezinde değerli ediplerin, bilim ve ilim adamlarının bulunuşu orayı kültürel bakımından cazip bir hâle getirir. Bundan dolayı bu yerleşim yeri sürekli bir beyin göçüne maruz kalır. Göçle bu muhite gelen edipler, bilim ve ilim adamları aynı zamanda, bu muhitte düşüncenin ve kültürel yapının statikleşmesinin karşısında yer alarak bu yerleşim merkezine birçok yenilik taşırlar. Tarihe bakıldığında Çorum yukarıda bahsedilen bu her iki eğilimi bağrında yaşatan bir kültür merkezi olarak görülür. Bu noktada Çorum hem içerisinde barındırdığı edipler, bilim ve ilim adamlarıyla bir cazibe odağı, hem de bu özelliğiyle beyin göçü alan bir medeniyet ve kültür merkezidir.

Bu nedenle bizim değineceğimiz ilk konu, Çorum'a dışarıdan gelen ediplerdir ki bunlar Türk edebiyatı ve düşünce tarihinin önemli kilometre taşlarıdır. Çorum'a her ne kadar aynı dönemde gelmeseler bile bu edipler Çorum'da bir edebî muhit oluştururlar. Tarihte bunların izini sürmek bir hayli zor ve dikkat isteyen bir çabadır. Lakin ömürlerinin kısa bir süreci Çorum'a teğet geçen edipler, bilim ve ilim adamları tespit edilecek olursa, Çorum'un tarih içerisindeki görünümü daha da aydınlanacak, daha da net olarak ortaya çıkacaktır. Sadece bir rivayet olmakla birlikte hayatının bir dönemi Çorum'a teğet olarak geçen ediplerin başında Pir Sultan (?-1590) vardır. Asıl adı Haydar olan Pir Sultan, deyişlerinin coşkulu, inançlı ve herkesin anlayabileceği sadelikte olması, duygu ve düşüncelerini rahatlıkla ve ustalıkla söyleyebilmesi nedeniyle çok okunmuştur. Pir Sultan hakkında önemli bir çalışma yapan İbrahim Aslanoğlu; Pir Sultan (Banazlı), Pir Sultan Abdal, Pir Sultan Haydar (Merzifon veya Çorumlu), Pir Sultan Abdal (Halil İbrahim),

¹ Yrd. Doç. Dr. Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

Abdal Pîr Sultan (Artova'nın Daduk köyünden olması muhtemel), Pîr Sultan Abdal (Aruz şairi) olmak üzere altı Pîr Sultan saptamıştır. Hayatının bir dönemi Çorum'a teğet geçen bir diğer edip Recep Rahmi'dir. (1895-1981) Buyburtlu bir şairdir. Birinci Dünya Savaşı'nda Bayburt Rus işgaline girince Çorum'a gelerek Kurtuluş Savaşı sırasında Çorum'da öğretmen olur. Öğretmenlik yaşamı tümüyle Çorum ve ilçelerinin köylerinde geçer. Şiirlerinin bazılarında Rahmi mahlasını kullanır. Pertevi (1830-1902) de bir dönem Çorum'da yaşayan kütüphaneci, âlim ve aynı zamanda şairdir. Kadılık göreviyle birçok yerde çalıştıktan sonra Pertevi son çalıştığı yer olan Çorum'da vefat eder. Divan şairi Suzi (1846-1912) ise Sungurlu'da mahkeme başkâtibi olduğu yıllarda Çorum'daki edebi muhite katılır. Karşı bir halk şairi olan Eşref (1848-1913), tarihte 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin akabinde ailesiyle birlikte Çorum'a gelerek önce Alaca ilçesinin Tâhirâbat köyüne, bir süre sonra da Sungurlu'nun Mehmetbeyli köyüne yerleşir. Şiirlerinde İfşâî mahlasını kullanan şairin şiirlerinin tümü derlenmiş ve yayımlanmış değildir. Halk şairi Nüzhet ise (?-1920) Dağıstan göçmenlerindendir. Emine adında bir hanımla evlenerek Çorum'a yerleşir ve burada yaşar.

Türk edebiyatında gazeteci, roman ve hikâye yazarı olan Hüseyin Cahit Yalçın, (1875-1957) ise 1922-25 yılları arasında Ankara hükûmetine karşı bir tavır takınarak hilâfetin kaldırılmaması gerektiğini savunan yazılar yazar, Lozan barışı ile ilgili sert tenkitler yöneltir. Bu sebeple üç kez İstiklâl Mahkemesi'ne sevk edilir. İlk yargılanışı 3 Ocak 1924'te beraatla sonuçlanır. 13 Nisan 1925'te Tanin'de çıkan bir haberden dolayı 19 Nisan'da tutuklanır. 7 Mayıs 1925'te Çorum'da müebbet sürgün cezasına çarptırılır. 26 Ağustos 1926'da serbest bırakılır ve İstanbul'a döner. Bir devlet adamı, araştırmacı, yazar olan Ali Cemal Bardakçı (1889-) Nisan 1920 başında, Çorum'da Dr. Atıf ve Abbas adlarında iki şahsın Çorum halkını Kuvay-ı Millîye aleyhine ayaklandırmaya kalkışması üzerine Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa tarafından Çorum Mutasarrıf vekilliğine gönderilir; Millî Hükûmet kurulunca asaleten Çorum mutasarrıflığına yükseltilir. Anadolu sahası araştırmacı ve şairlerinden olan Fahri Bilge (1891-1961) ise 1924'te Çorum Ziraat Bankası Müdürlüğü yapar. Bu sıralarda Türk kültürü ve halk bilimine merak salarak bu konudaki araştırmalarını sürdürür. Halk şairi Âşık Yesâri, (Cemal Kandemir) (1894-1971) ise 1940'tan sonra bir süreliğine Çorum'un Alaca ilçesine uğrayarak şiirler kaleme almıştır. Eğitim ve fikir hayatında önemli roller oynayan kadın yazar Hasene Ilgaz (1904-) 1943-1950 yılları arasında iki dönem Hatay ve Çorum milletvekili olarak Büyük Millet Meclisinde bulunur.

Türk edebiyatında gazeteci, şair, yazar olan Kemal Tahir Demir (1910–1973) de yapar. Kemal Tahir 1938–1950 yılları arasında İstanbul, Çankırı, Malatya, Çorum, Nevşehir hapishanelerinde yatar. Buralarda edindiği tecrübelerle romanlarının tematik alt yapısını oluşturur. Kemal Tahir yazdığı otuz kadar romanında Türk insanının ekonomik, siyasal ve sosyal durumunu eleştirel açıdan yansıtmaya gayret eder. Mekân olarak Çankırı, Kastamonu ve Çorum çevresinde geçen romanlarında köy ve köydeki yaşam biçimini, sosyal yapıyı yıllarca süren etkisiyle neredeyse bir inanç sistemi haline gelen batıl inanmaları, hurafeleri ve bu olumsuz yapılanmanın toplum bünyesindeki yıkıcı etkileri anlatır. Cumhuriyet döneminin başka bir yazarı Cemil Yener, (1913–1995) ise Çorum'da öğretmen, lise ve Milli Eğitim müdürü olarak çalışır. Bu görevlerdeyken Yelken, Türk Dili, Hayat Tarihi Mecmuası, Yeni Ortam dergilerinde yazılarını yayımlar. Yine Cumhuriyet döneminin önemli bir şair ve yazarı olan Cahit Tanyol (1914-) da Çorum'da bir süreliğine öğretmenlik yapar. Bir devlet adamı ve aynı zamanda şair olan Celal Güvenç (1923 -) ise 1968'de Çorum valiliği yapar. Şair Mustafa Ârif Arık (1925–1963) 1954'te Çorum maiyyet memurluğunda hem stajını tamamlar hem de edebi hayatına devam eder. Şair Necip Murat (1928-) ise Çorum merkez ortaokullarında görev yapar. Şiirlerinde millet, insan ve vatan sevgisi temalarını işler.

Türk edebiyatı tarihi içerisinde yazılarıyla II. Yeni Şiir akımını kuran eleştirmen Muzaffer İlhan Erdost (1930-) bir süre Çorum'da lise eğitimi alır. Üniversite son sınıfta iken haftalık Pazar Postası'nın sanat-kültür sayfalarına yazılar yazar. Aynı dergide redaktör ve yazı işleri müdürü olurken II. Yeni Şiir akımının oluşup gelişmesinde önemli rol oynar. Yazar gazeteci Ergun Göze (1931-) ise Çorum Lisesi mezunudur. Hukukçu, yazar ve devlet adamı Muzaffer Özdağ, (1933-2002) ise ilköğretimini Çorum'un Alaca ilçesinde yapar. Türk edebiyatının önemli deneme ve tenkit yazarı Adnan Binyazar (1934-) Çorum'da İlk öğretmen okullarında Edebiyat öğretmenliği yapar. Cumhuriyet dönemi edebiyatında hikâye ve oyunları ile tanınan Meral Çelen (1934-) de liseyi Çorum'da okur. Yine bir diğer hikâye yazarı Alâeddin Özdenören (1940 -) ise Çorum'da ilkokul öğretmeni olarak görev yapar. Bir yazar alan Neşet Ersoy (1946-) ise Çorum (Ortaköy) kaymakam vekilliği yaptığı esnada aynı zamanda edebi makaleler kaleme alır. Bir akademisyen ve aynı zamanda yazar olan Hakkı Acun'un da (1950-) hayatının lise yılları Çorum'da geçer. Şair ve yazar olan Zübeyde Seven Turan, (1953-) da Çorum defterdarlığında çalıştığında Çorum'daki edebi muhite iştirak eder. Şair Lütfü Kılıç (1954-) Çorum Öğretmen Lisesini bitirir. Halk şairi Muammer Badem (1957-) ise Amasyalı olmasına rağmen ustası Çorumlu Boranî tarafından kendisine verilen Özlemî mahlasını kullanır. Şair Mustafa Önal (1959 Çorum

emniyet teşkilatında çalıştığı dönemde buradaki edebi muhite katılır. Akademisyen ve azar Kâzım Köktekin (1964-) ilk ve orta öğrenimini Çorum'da tamamlar. Ozan şair Ersun Bağcı (1966 -) ortaokulun bir bölümünü Çorum Alaca'da okur. Bir eğitimci yazar olan Ali Muzaffer Ersöz, ise Çorum, liselerinde ise müdürlük yaptığı esnada bu ildeki edebi ortamda bulunur.

Bütün bu isimlerle birlikte ayrıca ilk önce Sinop'a sürülen ve daha sonra I. Dünya Savaşı'nda Rusların bombalama ihtimali bulunduğundan Sinop'tan Çorum'a getirilen yazarlar da mevcuttur. Bunlar toplam on sekiz kişi olmasına rağmen izini bulup tespit edebildiğimiz üç kişi mevcuttur: Bunlar Refi Cevat Ulunay, Refik Halit Karay ve İştirakçi Hamdi'dir.

Hiç kuşkusuz yukarıda isimleri sayılan şair ve yazarların Türk edebiyatı tarihi içerisinde önemli bir yeri vardır. Bunların ömürlerinin bir dönemi Çorum'a teğet geçmiştir. Onlar bu dönemlerinde Çorum'daki edebi ortamda hem beslenerek yeteneklerini geliştirmiş hem de bu edebi muhiti ve ortamı beslemişlerdir. Bu noktada tarih içerisindeki Çorum'daki edebi muhit önemli şair ve yazarları ortaya çıkaracak bir donanıma sahiptir.

2. Tarihte Çorum'daki Edebî Muhit İçinde Yer Alan

Çorumlu Şair ve Yazarlar:

Çorumlu olup da kendi dönemlerindeki edebi muhite iştirak edenlerin başında 16.yüzyıl divan şairi Keyfî gelir. , Çorum sancağından Danişment taifesindendir. Şiirlerinde aşk ve şarap konularını işler. Çorumlu Âşık Feyzullah 18. yy. halk şairidir. 1730'lu yıllarda Genç Osman adındaki birinin önderliğinde Çorum'a saldıran Kapusuz eşkiyasıyla Çorumlular arasında geçen cenge katılır. Daha sonra bu cengi "Kaside-i Kapusuz" başlıklı bir destanla anlatır. 18. yy. halk şairi Âşık Dedemoğlu Çorum'un Sungurlu ilçesinin Arat köyünde doğmuş ve hayatının sonuna kadar Çorum'da yaşamıştır. Çorumlu ünlü halk şairi Teslim Abdal ile aynı dönemde yaşamış ve onunla arkadaşlıkları olmuştur. Alevî-Bektaşî bir şair olan Dedemoğlu Bektaşî şiir geleneğini devam ettirmeye çalışmıştır. Halk şairi Kul Mustafa 18. yüzyılda Çorum'da yaşamıştır. Kaside-i Kapusuz adlı bir destanı mevcuttur. Çorum'un Alaca ilçesine bağlı Büyükcamlı köyünde doğan Edna bir 19. yy. divan şairidir. Asıl adı Mustafa'dır. Âşık Haydar adıyla ünlenen İshacı Haydar Bektaş'ın yetişmesine büyük katkısı olur. 19.yy. bir halk şairi olan İrfanî Çorum'un Osmancık ilçesine bağlı Mehmet Dede Tekkesi köyündendir. Şiirlerinde İrfânî mahlası kullanır. Divan ve halk şairi Sabit 19 yy sonunda Çorum'da yaşamıştır. Aruz vezniyle yazdığı şiirlerin yanında hece vezniyle de

koşmalar ve deyişler yazmıştır. İzzet de 19. yy. Çorum'da doğmuş ve yaşamış bir şairdir. Şairin Tezkire-i Makamat adlı basılı bir eseri vardır. 19. yy. da yaşayan ve bur halk şairi olan İbrahim ise Çorum'un Osmancık ilçesine bağlı Kumbaba köyünde doğmuştur. Diğer bir halk şairi olan Âşık Kul Hüseyin ise 19.yüzyılda Çorum'un Sungurlu ilçesinde yaşamıştır. 19. yüzyılın diğer bir halk şairi olan Âşık Mustafa ise Çorum'un Sungurlu ilçesinin Çukurlu köyünde doğmuş ve orada yaşamıştır. 19. yy. şair i Hafizi de Çorumludur. Âşık Sefil Ahmet'te 20 yüzyıl halk şairlerindendir. Çorum'un Sungurlu ilçesinin Yamadı köyünde doğmuştur. 19 yy halk şairlerinden Deryai Çorum'un eski mahallelerinden Sağrıca'da doğar. Asıl adı Hacı'dır. Şiirlerinde Deryâî mahlasını kullanmıştır.

Çorumlu bir diğer divan şairi Elvan Çelebi ise XIII. yüzyılda Moğol ordularının önünden kaçarak Horasan'dan Anadolu'ya gelip yerleşmiş, devrinin önemli siyasal olaylarına karışmış, edebiyat alanında ünlü kişiler yetiştirmiş büyük bir aileye mensuptur. Doğum yerini ve yılını belli eden yazılı bir kaynak yoktur. Şair, Menâkıbu'l-Kudsiyye fi Menâsibü'l-Ünsiyye adlı eserin sahibidir. Şair Hüseyin (?-1780) Çorum'un Alaca ilçesine bağlı Perçem köyünde yaşamıştır. Şair Rüştü (1825-?) de Çorum'da doğar. Asıl adı Mehmet Rüştî'dir. Halk şairi Mehmet Arif (1846-1898) ise Çorum'un Çepni mahallesinde doğar. Divan şairi Rif'at (1857-1918) da Çorum'da doğar. Klasik şiir tarzında kaleme aldığı gazellerinde aşk acılarını, sevgiliden bahseder. Şairin Divançesi, Çorum Dilberleri, Osmanlılar, Refetli Afet, Bir Beyzâde ile Değirmenci adlı eserleri mevcuttur. 1842-1905 yılları arasında yaşayan Enver Çorum'un Ulukavak mahallesinde doğan bir şairdir. Babası ve kardeşleri gibi hayatı boyunca şiirle ilgilenir. Klasik tarzda şiirler yazar. Divan şairi Sabri (1840-1905). Çorum'un Osmancık ilçesinin Yazı mahallesinde doğar. Divanı ve Osmancık Tarihi adlı eserleri vardır. Bir mutasavvıf şair olan İffet (1843-1896) İskilip'te doğar. Asıl adı Mehmet Emin'dir. Şiire münacat, naat, gazel gibi divan türü şiirlerle başlayan İffet daha sonra halk şiirine yönelir. Bir divan şairi olan Zeki (1842-1882) ise Çorum'un Sungurlu ilçesinde doğar. Asıl adı Sarkis Narlıyan'dır. Şiirlerinde Zeki mahlasını kullanır. Şiirleri ölümünden sonra akrabalarından Hırant Sudayan Hirey tarafından yayınlanmıştır. Eseri: Sertedilmiş Cevherler yahut Sarkis Zeki Narlıyan ve Bazı Eş'arı, 1912, Amasya Matbaası. Diğer bir divan şairi olan Sezai 1873-1914 yılların arasında Çorum'da yaşar. Bir diğer divan şairi Nazif de 1849-1905 yıllarında Çorum'da hayatını devam ettirir. Bir şair olan Ahmed Safi Eralb (1869-1942) da Çorum'da doğar ve hayatını burada sürdürür. Bir diğer şair Fevzi Bey (1885- ?) de Çorum'da doğar. Tam adı Abdülbâki Fevzi Bey'dir. Abdullah Fevzi Bey, mizah ve güldürü tarzında şiirler kaleme alan şairlerdendir. Bir divan şairi olan

Ahmet Feyzi de (1834–1909) Çorum'da doğar. Çeşitli konularda Arapça ve Türkçe yazılmış otuza yakın eseri vardır. Ancak hiçbirini basılmayan bu eserler Çorum İl Halk Kütüphanesindedir. Araştırmacı yazar Hasan Eşref Ertekin (1882-1979) de Çorum'da doğar. Bir süre Hacı Hasan Paşa Kitaplığına hafız-ı kütüp olarak atanır; 1923'te bu kitaplık, Ahmet Feyzi ve Süleyman Feyzi kitaplıkları ile birleştirilince başına yine kendisi getirilir. Çorum Halkevi'nin Dil, Edebiyat ve Tarih Kolu'nda çok verimli çalışmalar yapar. Derlediği manileri, bu kolun çıkardığı Çorumlu dergisinde "Çorumlu Maniler" ismiyle yayımlamakla kalmaz, cönkleri tarayarak unutulmuş halk ozanlarını ve halk şiirlerini gün ışığına çıkarır. Şair Deli Boran (1838–1898) Çorum'un Sarımbey köyünde doğar. Şair, Boran, Kul Boran, Deli Boran mahlaslarını kullanır. Daha çok profan tarzda şiirler kaleme almıştır. Çorum'da doğan bir diğer şair Hakkı'dır. (1876–1906) Asıl adı İbrahim Hakkı olan şairin basılmış eseri mevcut değildir. Bir diğer Çorumlu şair Hamdi (1864–1939) ise İskilip'te doğar. Daha çok didaktik şiirlerinde felsefe, gazellerinde aşk, mey, konularını işler. Klasik Türk şiiri tarzında şiirler kaleme alan şairin eserleri şunlardır: Divan-ı Hamdi (elyazması). Araştırma-İnceleme: Tefsir-i Kadı Beyzavi Tercümesi, Diplomasiden Hikmet-i Siyasiye (İst. 1912). Şair Kadri ise (1869–1948) Çorum'un Osmancık ilçesinin Yazı mahallesinde doğar. Kadri hem hece ölçüsüyle hem de aruzla şiirler kaleme alan ender şahsiyetlerden biridir. Bir halk şairi olan Fadime Mırık (1880–1946) ise Çorum'un Mecitözü ilçesine bağlı Üçköy'de doğar. Zühdü de (1885–1958) Çorum doğumlu bir halk ve divan şairidir. Bir yandan aruz vezniyle divan tarzında şiirler yazarken diğer taraftan da halk şiirine ait nazım şekilleri de kullanır. Otuz şiirden oluşan küçük bir el yazma eseri vardır. Şair Hilali de (1908–1980) Çorum'un Serban köyü doğumlu bir şairdir. Değiş, nefes, düvaz ve yergi yazmıştır. Doğal afetler üzerine destanları mevcuttur. O, şiirlerinde iyilikleri ve kötülükleriyle insanları, erdemli olmanın yollarını Hz. Ali, Ehl-i beyit ve on iki imam sevgisini tem olarak işlemiştir. Sekiz yüze yakın deyişi Yunus Koçak tarafından yayımlanmıştır. Bir diğer halk şairi Âşık Haydar ise (1896–1966) Çorum'un Alaca ilçesine bağlı İshacı köyünde doğar. Herhangi bir eğitim görmeden genç yaşta saz çalıp, deyiş söylemeye başlar. Mahalli olan ünü Atatürk'ün ölümü üzerine söylediği ağıt ile yaygınlaşır. Değişlerinden bir kısmını Ali Keleş bir kitapta toplar. Şair Fedai (?-1910) Çorum'un Mecitözü ilçesine bağlı Köseyyüp köyünde Haydar adlı bir kişinin oğlu olarak dünyaya gelir. Asıl adı İbrahim olan şairin şiirlerinde kullandığı mahlas Fedai'dir. Şiirlerinde, onun kullandığı aruz, dil ve yapı unsurlarından oldukça iyi bir öğretim gördüğü anlaşılmaktadır. Hece ölçüsüyle yazdığı deyişlerin dili sadedir. Aşk sevdâ, erdeme yönelik öğütler, Hak, Muhammed, Ali birlikteliği, Ehl-i beyt sevgisi ve

on iki imama övgü şiirlerinin ana temasıdır. Şair Mazlum Kenan Köstekçi (1910–1936) Çorum'un Karakeçili mahallesinde doğar. Şevket Tonbuş da (1911–1884) Çorum'da doğan bir diğer şairdir. Şairin Sen ve Ben adlı bir şiir kitabı mevcuttur. Şair Ali Rıza Karagöz (1911–1982) Çorum'un Saimbey köyünde doğar. Şimdilik (1955) bir şiir kitabı mevcuttur. Şair Abdülbaki Fevzi Uluboy da (1855–1954) Çorum'da dünyaya gelir. Şiirleri mizahidir. Klasik Türk şiiri tarzındaki şiirlerini “betarz-ı kudemâ” başlığı altında Aydede, Akbaba ve Zümrüt ü Anka gibi dergi ve gazetelerde yayımlar. Halk şairi Ali Rıza Karagöz ise 1911'de Çorum'un Sârimbey köyünde doğar. Şair Osman Sıvacıoğlu 1915 yılında Çorum'da doğar. Sıvacıoğlu'nun çeşitli gazete ve dergilerde yazıları ve şiirleri yayımlanmıştır. Celalattin Demirel (1917–1991) de Çorum'da doğar. Şiir yazmaya 1950'li yıllarda başlar. Şiirlerinde en önemli temler yalnızlı hayat ve insan sevgisidir. Şair Süreyya Serbest 1917'de Çorum'un İskilip ilçesinde doğar. Şair Abdullah Ercan (1922–) da Çorum'un Karakeçili mahallesinde doğar. Şiirlerini çeşitli gazete, dergi ve antolojilerde yayımlayan Abdullah Ercan'ın en önemli eseri 14. Yüzyıldan Günümüze Çorumlu Şairler adlı kitabıdır. Şair Tayyar Kerman 1922'de Çorum'da doğar. Manzum Denemeler, Çorum Ağzından Derlemeler, Yorumlar ve Öyküleriyle Ünlü Deyimler adlı üç eseri mevcuttur. Anadolu sahası halk şairi Duran Tekdemir 1924. Çorum'un Sungurlu ilçesi Yekbas köyünde doğar. Şair Nuri Nalınca ise 1925 yılında Çorum'da doğar. Şiirleri Hep Sarı, Çorum, Düşünceli Kız, Sitem ve Yol v.b. dergiler de yayımlanır. Hikâye, oyun, inceleme, radyo oyunları yazarı Fazıl Hayati Çorbacıoğlu (1925–1990) da Çorum'da doğar. Varlık dergisi ve yıllıklarında hikâyelerini yayımlar, radyo için oyunlar kaleme alır. 1956'dan başlayarak, TRT telif piyes yazarlığı yapar. Türkiye radyolarında ve TV'de 100'ü aşkın eseri oynanır. İnsanlardaki karakter zafiyetlerinden kaynaklanan gülünç yönleri ele alır. Eserleri/İnceleme: Radyo Oyunu Yazma Tekniği (1963). Oyun: Satılık Şapka (1968), Brahms Kapıyı Çalınca, Herşeyin Hayırlısı, Bayram Çorbası, Cankurtaran, Koca Sinan (1971), Erkek Satı (1976), Barbaros Hayreddin (1983). Oynanan Oyunları: Kabzımal Cemile (1966), Hamido Kaçırıldı (1967), Anahtar Deliği, Koca Sinan (1970), Köprünün Hikâyesi (1973). Şair Kemal Baydar de 1928'de Çorum'da doğar ve yaşamını burada sürdürür. Şairin Çorumlu Aşık Kemal Baydar'ın İlahi ve Kasideleri Hayırlı Öğüt ve Nasihatları (1953), Miftah-ı Arifan (1963) adlı eserleri mevcuttur. Cumhuriyet dönemi edebiyatının en önemli isimlerinden biri olan şair, dilbilimci, yazar ve çevirmen Sermet Sami Uysal 1925 Çorum'da doğar. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili Edebiyatı bölümünü bitirir. 1969'da Sorbon'da doktora yapar. Türkiye'ye dönünce İstanbul Üniversitesi Yabancı Diller Okulu'na atanır. Eserleri: Yahya Kemal'le sohbetler (1959), Abdülhak Şinasi

Hisar- Hayatı, Sanatı, Eserleri (1961), İşte Gerçek Yahya Kemal (1972), Tevfik Fikret ve Şermin (1973), Anadolu sahası halk şairi Fikret Piroğlu 1926'da Çorum'un Mecitözü ilçesi Kalecik köyünde doğar. Sefil Pir mahlasını kullanan âşığın bir şiir kitabı mevcuttur. Bir halk şairi olan Salim Örgel de 1926'da Çorum'un Çayhatap köyünde doğar. Bir halk şairi olan Seydi Bektaş da 1928'de Çorum'un Çonkci köyünde doğar. Şiirlerinde Dede mahlasını kullanır. Şair Abdullah Battal ise 1929 yılında Çorum'da doğar. Deneme ve makalelerini Çorum Hâkimiyet gazetesinde yayımlar. Şiirleri dinî konularda, didaktik özellik taşır. Şairin Diyar-ı Gurbete Sesleniş (1995) adlı bir kitabı mevcuttur. Şair, Şahinkaya Dil (1931-1998) Çorum'da doğar. Varlık, Yelken, Türk Dili, Yenilik Türk Düşüncesi, Yücel Çağrı, Hisar, Hisar, Güney, İstanbul gibi dergilerde şiirlerini yayımlar. Ankara'da kendi çıkardığı Çağdaş (1961 – 65) dergisinde yazdı. Adana da Yeni Adana, Eserleri/Şiir: Mısra Mısra (Mersin 1950), Ebem Kuşağı (Mersin 1953), Ağaran Dünya (Ank. 1957), Kapalı Kapıyı Açmak (Ank. 1961), Işık Çılgılığı (Ank. 1964), Yorgun Ölü (Ank. 1964), Seni Yaşamak (Ank. 1965), Yorgun Sularda Aşk (Ank. 1967), Güz Rüzgarı (Ank. 1967), Alaca Soluk (Ank. 1967), Atatürk'e şiirler (Ank. 1981). Derleme: Resimli Ürün Ansiklopedisi (Mersin 1950, S. Dil ile), Resimli Türk Kadın Şairler Antolojisi (Ank. 1959), Çağdaş Türk Şiirinden Örnekler (Ank. 1961), 10 Kasım Atatürk (Ank. 1964), Nisan Şafağı (nesir ve şiir, Ank. 1964), Vatan Kıbrıs (Ank. 1964), Türk Kadın Şairleri ve Aşk Şiirleri (H. Yağcıoğlu ile, Ank. 1966), Şairlerden Atatürk'e (Ank. 1943), Türk Çocuklarına Yanıltmacalar (Ank, 1975), Çocuklara Atatürk Şiirleri (Ank. 1983). Halk şairi Hamza Buzağıcıoğlu 1938'de Çorum'da doğar. Adı Hamza Buzağıcıoğlu'dur. Şair Kemal Kaltakçıoğlu ise 1931'de Çorum'un İskilip ilçesinde doğar.

Cumhuriyet döneminin Türk edebiyatının en önemli şair, çevirmen, ressam ve estetlerinden biri olan Sait Maden 1932 yılında Çorum'da doğar. İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümü'nü bitirir. İlk şiirlerini İstanbul, Türkçe, Soyut, Yazko Edebiyat gibi dergilerde yayımlayan Maden, 1950'de Varlık Yayınlarının düzenlediği çeviri şiir yarışmasında Badelire'den uyarladığı "Moesta et Errabunda" adlı şiirle birincilik ödülünü kazanır. Bu tarihten itibaren değişik ülke şairlerinden birçok sayıda şiir çevirir. 1976'da Aragon'dan çevirdiği Elsa'ya Şiirler adlı kitabı Türk Dil Kurumu Çeviri Ödülüne layık görülür. Eserleri/Çeviri-Şiir: Güneş Taşı / Octaviyo Paz (1962), Seçmeler / Blaise Cendrars (1964), Kara Ada Şiirleri / Pablo Neruda (1971), Bütün Şiirler / Frederico Garcia Lorca (1974), 20 Aşk Şiiri ve Umutsuz Bir Şafla / Pablo Neruda (1975), Seçme Şiirler / Erogenio Montale (1975), Elsa'ya Şiirler / Lovis Aragon (1976), Şiirler / Pail Elvard (1976), Şiirler/ Saint-John Perse (1981), Şiirler / Vladimir Mayakovski (1985), Şiir Tapınağı / Toplama

Çeviri Şiirleri (1985), Kötülük Çiçekleri / Baudelaire (1996), Yeryüzü Şiiri / Toplama Dünya Halklarının Türküleri Şiirleri, Cante Jondo Şiiri, İlk Şarkılar / Frederico Lorca (1997). Diğer Çevirileri: Baudelarie / Jevn –Paul Satre (1997), Beyazların Çocuklarına Küçük Zenci Öyküleri / Blaise Cendrars (1977), Gerçeklik Açısından Saint – John Perse / Roger Garaudy (1967), Apaçık Yüreğim / Baudelaire Caherles (1999), Çingene Romansları / Frederico Garcia Lorca (1998), Ignacio Scnchez Mejias'a Ağıt / Frederico Carcia Lorca (1997), Seyir Defteri/ Kristof Kolomb (1999). Şiir: Açıl Ey Gizem (İst, 1996), Yol Yazıları (İst, 1997), Heçlemeler (İst, 1997). Grafik Kitapları: Türk Grafik Sanatı Tarihi (1979), Simgeler (Kendi grafiklerinden 150 örnek, 1990). Diğer: İspanyol Şiiri (İst, 2001), Gerçek Üstüçülük (1962). Şair ve yazar Süreyya Eryaşar 1939 Çorum'un ilçesi Mecitözü'nde doğar. Beşpınar adlı bir şiir kitabı Uğur Mumcu / Atatürkçülük adlı bir inceleme eseri mevcuttur. Öğretim üyesi yazar İsmail Beşikçi de 1940'ta Çorum'un İskilip ilçesinde doğar. Yazar Şükrü Gümüş (1948–1984) Çorum'da doğar. Hakkâri'de tanık olduğu olaylar Zap Boyları adlı romanında anlatır. 1974 yılında bu romanıyla Milliyet Roman Yarışması ödülünü kazanır. Araştırmacı Dursun Dağışan da 1946 yılında Çorum'un Küçükbolat köyünde doğar. Yazar makalelerini Bilge, Büyük Türkiye Dergisi ve Aydınlar Ocağı dergisinde makaleleri yayımlar. Oyun yazarı Tuncer Cücenoglu da 1944'te Çorum'da doğar. Kaleme aldığı hikaye ve oyunlarını Pardon, Tiyatro 72 gibi dergilerinde yayımlar. Daha sonra oyun yazmaya yönelir. İlk oyunu Kördögüşü, 1972'de "Altın Fındık En Başarılı Yazar" ödülünü kazanır. 1973'te "Öğretmen Hasan Bey ve Oğulları" Ankara Sanat Kurumu'nca övgüye değer bulunur. "Kadıncıklar" oyunu 1986 Tobay oyun yazma yarışmasında birincilik ödülünü, Avni Dilligil en iyi yazar ödülü, İsmet Küntay yılın yazarı ödülünü alır. "Çıkmaz Sokak" 1986, Abdi İpekçi oyun yarışmasında birincilik ödülü ve Avni Dilligil en iyi yazar ödülüne layık görülür. "Dosya" ise, 1985 Ankara Sanat Kurumu en iyi yazar ödülünü kazanır. Eserleri/Oyun: Kördögüşü (1989), Öğretmen Hasan Bey ve Oğulları (1973), Kadıncıklar (1984), Dosya (1985), Çıkmaz Sokak (1986), Bıça (1987), Yeşil Gece (1992). Şair Yasin Hatipoğlu 1935 Çorum doğumludur. Şiirlerini 2000 yılında Sözdeki Füsün / Rubailer adlı bir CD'de toplamıştır. Halk şairi Âşık Dursun, (Dursun Eskitürkoglu) 1935 halk şairi ise Çorum'un Sungurlu ilçesinin Bağcılı köyünde doğar. Şiirlerinde Âşık Dursun mahlasını kullanır. Şiirlerinde köy hayatını, dünya meşakkatini, kaderi, tem olarak işlemiştir. Anadolu sahası halk şairi Hasan Yördem 1937'de Çorum'un Sungurlu ilçesi Oğlaközü köyünde doğar. Üreten Toprak adlı bir eseri mevcuttur. Şair Ümrân Uzel 1940 yılında Çorum'da doğar. Şair, çevirmen Nail Bazel 1940'ta Çorum'un Laçın köyünde doğar. Eserleri / Şiir: Ayrık Çiçeği (1942), Gün Haritasız Bir

Irmak (1994), Bir Gün Bir Çiğ Çekirdek (1995). Çeviri: Bertrand Russel, Eğitim ve Toplum Düzeni (1970), Lincoln Barnet, Evren ve Einstein Backett, Adlandırılmayan (1992), Gaston Bachelard, Ateşin Tin Çözümlemesi (1995). Antoloji: Yeryüzü Cennetleri Kurmak / Ütopyalar (1984), Halk şairi Âşık Karakelek, (İbrahim Armutçuoğlu) 1944'te halk şairi Çorum'un Sungurlu ilçesinin Kemallı köyünde doğar. Vatan, millet, devlet, Türklük ve Atatürk temasını işleyen pek çok şiiri çeşitli gazete ve dergilerde yayınlanır. Şiirleri henüz bir kitapta toplanmamıştır. Şair K. Tahir Sapaz 1945'te Çorum'un Sungurlu ilçesinin Gökçam köyünde doğar Şairin Aydınlığın Dibine Dökülenler (1994), Biz Ne Zaman Güleceğiz (1994), Bir Sen Çiçek Açtın Yüreğimde (1999) adlı şiir kitapları Türk Edebiyatının Çağdaşları (1997) adlı bir incelemesi mevcuttur. Şair Mualla Damar de 1946 Çorum'da doğar. Şiirlerini Gülpınar ve Çağrı dergilerinde yayımlamıştır. Şair Ali Yılmaz 1946'da Çorum İli, Alaca İlçesinin Hışır köyünde doğar. Şiirleri Beşparmak Dergisi ile Söke'deki yerel gazetelerde yayımlanmıştır. Şair, hikâye yazarı Mualla Tetik 1946 Çorum'da doğar. Tetik'in şiirleri Türk Dili, Gülpınar ve Çağrı dergilerinde yayımlanmıştır. Sevgi Dürümü (1998) adında bir şiir, Bulutlar Gizli Ağladı adlı bir de hikâye kitabı mevcuttur. Araştırmacı, yazar Yılmaz Altıparmak ise 1947 Çorum'un Mecitözü ilçesine bağlı Figânî köyünde doğar. Yazarın, Bilinmeyen Yönleriyle Atatürk ve Yakın Tarihimiz, İslâm ve İrtica, Türkiye'de Din Eğitimi ve Din Adamlarının Perde Arkası adlı hazırlanmış eserleri mevcuttur. Şair Ali Özkan 1948 yılında Çorum ili Sungurlu ilçesi Saraycık köyünde doğar. Yazar Abdullah Ceylan 1948'de Çorum'un İskilip ilçesinde doğar. Alevilik Nedir ve Ne Zaman Kurulmuştur (2000) adlı bir eseri mevcuttur. Halk şairi Âşık Çelebi Karayünlü 1948'de Çorum ili Sungurlu ilçesi Çukurlu köyünde doğar. Şair, Duran Aygüleri 1949'da Çorum'da doğar. Makaleleri Hatay ve Özyurt gazetelerinde, şiirleri ise Gurbetçi rumuzuyla Hatay, Özyurt, Gün, Esin gibi gazetelerde yayımlanmıştır. Anadolu sahası halk şairi İsmail Şahin 1950 yılında Çorum'un Alaca ilçesi Karamahmut köyünde doğar. Şiirlerinde Divane mahlasını kullanır. Yazar Şaban Döğen 1950 yılında Çorum iline bağlı Kargı ilçesinde doğar. Eserleri: Müslüman İlim Öncüleri Ansiklopedisi (1984), Kur'an'dan Tekniğe (1984), Kur'an'dan İcadlara (1985), Kur'an'dan Kâinata (1985), Gençliğe Mesaj (1986), Hak Yolunda (1986), Hayat Ne Güzel (1987), Küçük İlmihal (1987), Barışa Davet (1987), 40 Hadisle Cihad (1988), Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Mealı (İ. Mutlu ile birlikte, 1991), Huzura Koşmak (1991), Kur'an'da Kâinata (1991), İlimlerin Diliyle Allah (1992), En Büyük İnsan En Büyük Peygamber Hz. Muhammed (1992), Minberden Gönüllere (2 cilt, 1992), İslâm ve Astronomi (1992), İnsan Olabilmek (1992), İnsanca Yaşamak (1992),

İslâm ve Kimya (1993), Resulü Ekrem'in Eşsiz Ahlakı (1993). Yazar Bektaş Tufan Güneş 1951 Çorum'un Alaca ilçesinde doğar. Elebaşı mı? Çetebaşı mı? Yüzbaşı mı? (1998) adlı bir eseri mevcuttur. Eğitimci yazar Osman Çeviksoy 1951 Çorum'un Feruz Köyünde doğar. Hikayelerini Yeni Tanın, Eğitim Alanı, Yeni Devir, Gerçek, Hisar, Milli Kültür, Divan, Milli Eğitim ve Kültür, Doğuş, Edebiyat, Türk Edebiyatı, Töre, Dolunay, Oluş, İlk yaz, Türkiye, Milli Eğitim (1978-96) dergi ve gazetelerinde yayımlar. Hikaye kitaplarından Beyaz Yürüyüş'le Kültür Bakanlığı "100. Yıl" (1981), Duvar'ın Öte Yanı'yla Türkiye Yazarlar Birliği "Yılın Hikayecisi" (1985), Sana Seni Anlatmak'la Milli Eğitim Bakanlığı (1994) ödüllerini kazanır. Yazarın Beyaz Yürüyüş (1982), Tutuklu Yürek (1982), Ağlamak Yasak (1984), Duvarın Öte Yanı (1985), Kar Yağar Gül Üstüne (1986), Derdimi Gül Eyledin (1988), Geriye Hüzün Kalır (1990), Sana Seni Anlatmak (1994) adlı hikaye kitapları, Başı Dağlar Düştü (1991) adlı romanı mevcuttur. Katalogcu, yazar Dursun Kaya 1953'te Çorum'un Alaca ilçesinde doğar. Hazırlamış bulunduğu önemli katalogları mevcuttur. Anadolu sahası halk şairi Yaşar Şahin 1954'te Çorum'un Bayat ilçesi Sarayköy'de doğar. Şiirlerinde Şahtunî mahlasını kullanır. Yazar, Savaş Ünlü 1955'te Çorum'da doğmuştur. Gülmece yazılarını Gırgır, Fırt, Seçki, Gazete Ege, Balyoz vb. dergilerinde yayımlamıştır. Patlayacak mı? (1993), Pazar Arabası (1995), Çeşitlemeler (1996) adlı eserleri mevcuttur. Anadolu sahası halk şairi Ağa Parlak 1955'te Çorum'un Ortaköy ilçesi Dirgenli köyün doğar. Şiirlerinde Ağa mahlasını kullanmıştır. Şair Ozan Gazi Barışcan ise 1956'da Çorum'un Alaca ilçesi Eskiypar köyünde doğar. İnsanlık (1978) adlı bir eseri mevcuttur. Şair Orhan Kuyu 1956 yılında Çorum'un Osmaniye köyünde doğar. Yer Gök Ağlamalı adlı bir kitabı mevcuttur. Şair Sefa Kaplan 1956'da Çorum'da doğar. Şiirlerini Türk Edebiyatı, Millî Kültür, Gösteri, Kitap-lık gibi dergilerde yayımlamıştır. 1990'da Behçet Necatigil Şiir ödülünü kazanmıştır. Sürgün Sevdaları (1984), İnsan Bir Yalnızlıktır (1990), Seferberlik Şiirleri (1994) adlı şiir, Tarih Tereddütten İbadettir (1990) adlı deneme ve Terörün Soldurduğu (1990) adlı inceleme kitapları mevcuttur. Şair Özgür Ovacık 1960 yılında Çorum'un Mislerovacıği köyünde doğar. Şiirleri Damar dergisinde yayımlamıştır. Şairin, Eğer Sevmek Hala Onursa (1988), Ufka Verdim Gözlerimi (1994) adlı eserleri mevcuttur. Şair Osman Aydın da Çorum'un Karadonaşa köyünde doğmuştur. Şairin Demokrasi ve Hürriyet Şiirleri adlı şiir kitabı Demokrat Parti İl İdare Kuruluna ve Partililere Yapılan Bir Açıklama ve Savunma (1951) adlı bir incelemesi mevcuttur. Şair Aydın Şimşek 1960 Çorum'un Mecitözü ilçesinde doğar. Şiirlerini Temmuz, Dönemeç, Gökyüzü, Yazıt, Kıyı, Damar gibi dergilerde yayımlamıştır. Ertelenmiş Buluşma (1987), Arınmış ve Ölümsüz (1994), Ayrılıklar İmgedir (1996), Aşk Ayrılığı da Bilir

(1998) adlı şiir kitapları mevcuttur. Şair gazeteci Ahmet Çarkacı 1964 yılında Çorum'un İskilip ilçesinde doğar. Anadolu sahası saz şairi Arap Demir Çorum'un merkez ilçesine bağlı Tarhan köyünde doğar. Şiirlerinde Arabi ve Arabali mahlaslarını kullanmıştır. Şiirleri çeşitli mahalli gazete ve dergilerde yer almıştır. Şair Muzaffer Gündoğan Çorum'a bağlı Çıkrık köyünde doğar. Eserleri: Şiir Diliyle Nasrettin Hoca Fıkraları, Şiir Diliyle Lafonten Masalları, Şiir Diliyle Nasrettin Hoca Fıkraları, Şiir Diliyle Halk Öykü ve Masalları. Anadolu sahası halk şairi Murat Güvendik de Çorum'un Sungurlu ilçesi Çiçekliler köyünde doğar. Gerçek Yaşam adlı bir kitabı mevcuttur. Halk şairi Nakdi Çorum'da doğar ve yaşar. Asıl adı Hacı Ömer'dir. Şair Halise Öztürkmen Çorum'a bağlı Sungurlu İlçesi'nde doğar. Şiirlerinde hoşgörü ve yaşama sevincini em olarak işlemiştir. Şiirlerini, başta Çağrı dergisi olmak üzere, çeşitli dergilerde yayımlamıştır. Eğitimci, şair, yazar, araştırmacı Durdu Şahin 1960 yılında Çorum'un Alaca ilçesinin İshacı köyünde doğar. Şairin, Sevgi Pınarı (1986), Kutsal Sevda (1988), Kar Çiçeği (1990), Kuşluk Vakti (1997) adlı şiir kitapları P. Safa, C. Meriç ve Atilla İlhan'ın Eserlerinde Batı (1994). Adlı bir araştırma eseri mevcuttur.

Kaynakça

- Acaroğlu, Türker, *Ozanlar ve Yazarlar*, İstanbul 1981
- Artan, Gündüz, *Takma ad-Soyadı-Rumuz Dizinleri (Tanzimat'tan Cumhuriyet'e)*, İçel 1994
- Baydar, Mustafa, *Edebiyatçılarımız Ne Diyorlar*, İstanbul 1960
- Bayrak, M. Orhan, *Türkiye'de Gazeteler ve Dergiler Sözlüğü (1831-1993)*, İstanbul 1960
- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, (haz. A.F. Yavuz-İ. Özen) İstanbul 1971-1975
- Ciravoğlu, Öner, *Türk ve Dünya Edebiyatı Yazarlar Sözlüğü*, İstanbul 1999
- Çongar, Yılmaz, *Asker Yazarlarımız ve Ozanlarımız*, Ankara 1998
- Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi I-VIII*, İstanbul 1993-1995
- Dürder, Baha, *Şairler, Edibler, Muharrirler*, İstanbul 1964
- Ercan, Abdullah, *14. Yüzyıldan Günümüze Çorumlu Şairler*, İstanbul 1999
- Ergun, Sadeddin Nüzhet, *Türk Şairleri*, I-IV, İstanbul 1936-1946
- Gövsa, İbrahim Alaettin, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, İstanbul 1946

- Günümüz Türkiye'sinde Kim Kimdir?*, İstanbul 2000
- İşık, İhsan, *Yazarlar Sözlüğü*, İstanbul 1998
- İslam Ansiklopedisi*, I-XIII, 1940–1988
- İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, I-IV, İstanbul 1930–1942
- İstanbul Ansiklopedisi* (Reşat Ekrem Koçu), I-XI, İstanbul 1961–1967
- Karaalioğlu, Seyit Kemal, *Resimli Türk Edebiyatçıları Sözlüğü*, İstanbul 1982
- Kurdakul, Şükran, *Şairler ve Yazarlar Sözlüğü*, İstanbul 1989
- Muallim Naci, *Osmanlı Şairleri*, (haz. Cemal Kurnaz), İstanbul 1985
- Nebioğlu, Osman, *Türkiye'de Kim Kimdir*, İstanbul 1962
- Necatigil, Behçet, *Edebiyatımızda Eserler Sözlüğü*, İstanbul 1997
- Necatigil, Behçet, *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*, İstanbul 1998
- Özkırımlı, Atilla, *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*, I-IV, İstanbul 1982
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1988
- Türk Ansiklopedisi*, I-XXXIII, Ankara 1943–1986
- Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Ansiklopedisi*, I-VI, İstanbul 1985–1986
- Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, I-II, İstanbul 1998
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, I-VII, İstanbul 1976–1998
- Yazar, Mehmet Behçet, *Edebiyatçılarımız ve Türk Edebiyatı*, İstanbul 1938
- 2000'li Yıllarda Bütün Yönleriyle Sungurlu*, İstanbul 2000

OSMANCIKLİ ÖMER RECÂİZÂDE HÜSEYİN SABRÎ EFENDİ VE "HIFZU'L-LİSÂN" ADLI ESERİ

Abdurrahman ÖZDEMİR*

Fakültemiz İslam Tarihi ve Sanatları Bölümünün deruhte ettiği "Osmanlı'nın Son Döneminde Çorum" adındaki projeye bölüm dışından bir öğretim elemanı olmama rağmen davet edildiğimde, kendimi bu denli kıymetli bir hazinenin ortasında bulacağımı doğrusu tahmin etmiyordum. Zira bu proje dahilinde bendenizin payına düşen, Osmanlı'nın Son Döneminde Çorum Kütüphaneleri ve İhtiva Ettikleri Arap Dili ve Belâgatına Dair Yazmalardı. Uhdeme düşen bugün itibarıyla tamamı Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesinde toplanmış Arap Dili ve Belâgatına dair yazmaların tasnif ve neşriydi.

İlgili kütüphanede 3000'den fazla elyazması eserin olduğunu bilmekle birlikte bunlar arasından branşımı ilgilendirenlerin kemiyet ve keyfiyetçe böyle bir çalışmaya konu teşkil edecek vüsatte olup olmadıklarına emin değildim. Başlangıçtaki düşüncem, adı geçen kütüphanede alanıma ilişkin kitapların devrin medreselerinde ders kitabı olarak okutulan "Tekmil-i nüshâ" serisi eserler olduğu, aynısı başka kütüphanelerde bulunmayan yekta nüshalarla karşılaşmanın neredeyse imkansızlığı yönündeydi. Bu yüzden proje editörü Doç.Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ Bey Efendi'nin teklifini tereddütle ve biraz da onun ısrarıyla kabul ettim. Şimdi geriye dönüp baktığımda "İyi ki kabul etmiş ve o projede yer almışım" diyor, her zaman gıyabında hayırla yad ettiğim sayın editörü burada bir kez daha şükranla anmak istiyorum.

Söz konusu proje esnasında bilim ve kültür hayatımıza kazandırılmasını elzem gördüğüm birçok elyazması kitap ve risale ile karşılaştım. Bunlar içinden bir tanesi¹ bir Araştırma Görevlisi arkadaşım tarafından bugün itibarıyla doktora tezi olarak çalışılmaktadır.² Benim en çok dikkatimi çeken

* Yrd. Doç. Dr., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

1 Süleyman Feyzi Paşa'ya ait 19 HK 2660 kayıt numaralı "*Feydu'l-bihâr alâ riyâdî'l-İzhâr*" adlı eser.

2 Yalçın Atalık, Süleyman Feyzi Paşa'nın "*Feydu'l-bihâr alâ riyâdî'l-İzhâr*" Adlı Eserinin tahkiki ve Arapça Öğretimi Açısından Değerlendirilmesi, Tez Danışmanı: Prof. Dr. Musa Yıldız, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Halen devam ediyor.)

ise Osmancık gibi payitahta uzak mütevazı bir Anadolu kasabasına mensup bir alime ait müellif nüshası yekta bir eserdı. Şu an sunma sadedinde bulunduğum işbu tebliğ, o eserle ilgili daha ilk görüşte aldığım tafsilatlı bir çalışmaya konu etme kararımın ilk uzantısı hüviyetindedir.

Tebliğimin içeriğini, söz konusu elyazması eserin şekil ve muhteva yönünden muhtasar bir analizi oluşturmaktadır. Ancak bunlara geçmeden önce eserin adı, müellifi, imla tarihi ile ilgili ön bilgilerin takdiminin yararlı olacağı kanaatindeyim.

I- Eserin Adı:

Eser, gerek Milli Kütüphane, gerekse Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi kayıtlarında "Lügat" veya "Kitabu'l-lügat" künyesiyle yer almaktadır. Eseri incelediğimizde söz konusu "Lügat" tabirinin eserin ismine değil, konusuna karşılık geldiğini tespit ettik. Eserin adı mukaddimesinin başına müellifçe sarahaten yazıldığı üzere "Hıfzu'l-lisân" olsa gerektir. Mukaddimede eseri kaleme alış nedenini açıklarken dildeki yanlış kullanımların sıklaştığı ve tashihinin zaruri bir hal aldığı yönündeki beyanları, onun bu sarih beyanını teyit eden sağlam karinelerdir.

II- Eserin Müellifi:

Müellifin eserde geçtiği biçimiyle tam künyesi es-Seyyid Hüseyin Sabri b. eş-Şeyh Hâfız Ömer Recâi el-Osmancıkî'dir. Bu uzun künyeden de anlaşıldığı üzere adı "Hüseyin Sabri" olan müellifin, baba adı "Ömer Recai", memleketi "Osmancık"tır. Son devir Osmanlı uleması ile ilgili telif edilmiş eserlerde kendisine ait herhangi bir bilgi bulamadık.

Yukarıda sıraladığımız verilerle nüfus kayıtlarına baktığımızda Osmancık nüfusuna kayıtlı birden fazla Hüseyin Sabri ismiyle karşılaştık. Bunlardan baba adı "Ömer" olan ve eserin telif tarihinde 42 yaşlarında bulunan zat, bir ihtimal, inceleme sadedinde bulunduğumuz elyazmasının müellifidir. Böylesi ihtiyatlı bir ifade kullanmamızın nedeni, nüfus kayıtlarının en erken 1320 / 1904 yılına kadar geriye gidebilmesi, belirtilen zamandan önce vefat edenlerin Nüfus Müdürlüklerinin kayıtlarında yer almamasıdır. Eğer bu eserin yazarı 1904'ten önce vefat etti ise, bendenizin nüfus kayıtlarından aldığı Ömer oğlu Hüseyin Sabri müellifimiz değil, tamamen farklı biridir. Eğer anılan tarihte sağ ise aşağıda kimlik bilgilerini sıralayacağım kişi, çalışmamıza konu teşkil eden eserin müellifidir.

Şimdi bu ihtimalden yola çıkarak söyleyecek olursak, Ömer oğlu Hüseyin

Sabri 1256/ 1840 yılında Osmancık'ta dünyaya gelmiş 1322/ 1906 yılında vefat etmiştir. Anne adı Fatma olup 1263 / 1847 tevellütlü Zübeyde hanımla hayatını birleştirmiş ve bu evlilikten Numan ve Fatma Rabia adında iki çocukları olmuştur. Soyadı kanunu çıktığı esnada ailenin sağ olan yegâne ferdi Fatma Rabia Hanım "Uysaler" soyadını almıştır. Şayet müellifimiz bu saydığımız nitelikleri haiz kişi ise, bugün itibariyle Osmancık ilçe merkezi sakinlerinden "Uysaler" soyadını taşıyanlar, kendisinin kızı cihetinden furuu olsa gerektir.

III- Eserin Telif Yeri ve Tarihi:

Eserin yazım yerine ilişkin herhangi bir bilgi yoktur. Müellifin İstanbul ilmiye sınıfı mensupları arasında adının geçmiyor oluşu, kendisinin memleketi civarındaki medreselerde yetiştiği ve ömrünün sonunda dek bu mahalli ilim muhitinde kalmayı yeğlediği fikrini iham etmektedir. Buradan hareketle mezkur eserini de Osmancık'ta telif ettiğini söyleyebiliriz. Yazım tarihini ise kitabının hatimesinde adıyla birlikte gün ay yıl itibariyle açıkça belirtmiştir. Buna göre müellif, eserinin yazımını hicri 1309 senesi Zilkade ayının 1 veya 2. gününde³ başlatmış, 23 Muharrem 1310⁴ Salı günü sona erdirmiştir. Söz konusu eser, kendisinin deyimiyle 82 günlük bir mesainin ürünüdür.

IV- Eserin Biçim Özellikleri:

Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesinde "19 HK 34895" demirbaş numarası ile kayıtlı olan bu eser, "205x170/160x130" ölçülerinde, "Âbâdî" kağıt üzerine "Talik" hattıyla imla edilmiş, dili "Arapça-Türkçe" bir elyazmasıdır. Sırtı kahverengi meşin kaplı, yeşil miklebli iki cilt kapağı arasında, her biri ortalama 14 satırı muhtevi 223 varaktan müteşekkildir.

V- Eserin Muhteva Analizi:

A- Ön Kısımdaki Ekler:

Eserin 1. varacağının ön yüzü, içinde infial babının özelliklerine ve icrası sırasında yapılan hatalara kısaca değinilen iki paragrafı havidir. Söz konusu varacağın arka yüzü boştur. 2. varakta kitabın muhtasar bir fihristi mevcuttur. 3. varacağın ön yüzü boş bırakılmıştır. Aynı varacağın arka yüzü ile 4. varacağın ön

³ Miladi 28 Mayıs 1892.

⁴ Miladi 17 Ağustos 1892.

yüzü Kutr b. Ahmed en-Nasrî'nin "Kitabu's-selâseti'l-fıkh mine'l-feth ve'l-kesr ve'd-dam" adlı risalesine tahsis edilmiş ve bu çerçevede baş ya da orta harflerindeki hareke değişimi farklı anlamlar üreten lafızların bir listesi sunulmuştur. Söz gelimi جافزı baştaki "Bâ" harfinin fethasıyla "Berr",⁵ kesrasıyla "Birr",⁶ zammesiyle "Burr"⁷ biçiminde okunarak üç farklı anlam elde edilmektedir. 4. varağın arka yüzü ile 5. varağın ön yüzü boş bırakılmış olup, eserin mukaddimesine onun arka yüzünden başlanmış ve burası 1 rakamı verilerek ilk sayfa olarak telakki edilmiştir. Mukaddime öncesi sayfa numarası verilmeksizin esere dercedilen bu kısım dört buçuk varak, yani 9 sayfa hacminindedir.

B- Mukaddime:

Yukarıda da belirttiğimiz gibi müellif, eserin mukaddimesine 5. varağın arka yüzünden başlamış ve başladığı bu noktadan itibaren sayfalara numara koymuştur. Bu yüzden normalde 10. sayfa (5. varağın arka yüzü) addedilmesi gereken mukaddimenin başlangıç sayfası 1. sayfa kabul edilmiş ve bu noktadan itibaren ister yazılı olsun, isterse boş bırakılsın her bir sayfa sırasıyla numaralandırılmıştır.

Eserin mukaddimesi, içinde eserin telifine neden olan amillerin zikredildiği 14 sayfalık uzun bir hitaptır. Mukaddimenin başlangıcına serlevha mahiyetinde yerleştirmiş bulunduğu besmele, hamdele ve salvele kısmı, aşağıda görüldüğü üzere, müellifte şairlik istidadı bulunduğu izlenimi uyandıracak güzellik ve letafettir.

لاحمد فضلكا نيسايلكنا طوق وللعرفان غيىسانرا لا حىوان⁵ فضللسان لاعرب غيىسانرا لسن قسبتى نيل
للعرفان نوحدهج عىم امان غيىان اىمان قىرا رابلسان ونسرتى قىلال حىان⁶ لاله اى⁷ لالهك لافان⁸ ولسهد
ان محمدا بنده للىم ورسول هلال حىم وصي هلالذى غيى لحق عظيم⁹ ولسلى ا¹⁰ غيى ولسلى لاهول¹¹ ولسلى مالفلىرا.

Müellif yukarıdaki hamdele ve salvelenin ardından Arapça'nın önemi ve faikiyetine yaptığı güçlü vurgularla söze başlıyor. Ona göre Arapça dillerin en üstünüdür. Bu tezini temellendirme sadedinde öncelikle Kur'an-ı Kerim'in o lisan üzere inmesi ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in söz konusu dille tebliğini yapmış olması argümanlarına başvuruyor. Daha sonra sözü Arapça'nın

5 Kara, beyaban.

6 İyilik.

7 Buğday.

vüsatine; sahip olduğu olağanüstü zenginlikteki söz varlığı ve müteradiflere getirerek yukarıdaki argümanını kuvvetlendirmeye çalışıyor. Dilerseniz bu noktada sözü müellife bırakalım ve bu konudaki tezlerini onun kendi şiirsel üslubundan öğrenelim:

Bu lisân-ı letâfetresânın fazl ve rüchanı beyne'l-akvâm birkaç vecihle müsellemler-i enâmıdır ki; evvela lûgat-ı Arabî de o kadar vüsat vardır ki cins-i vahid olan eşyanın eczâ-i müteaddidesinin ayrıca esmâsı vardır. Görmez misin ki devenin beher sinnine göre ismi başka olup bin kadar, balın seksen, ve ejderhanın ikiyüz, ve arslanın beşyüz, ve kılıcın bin, ve beliyenin dörtbin kadar esmâ-i müterâdifesi olduğu ve lûgat-ı Arabiyye'nin adedi 120 bine balığ olarak hiçbir lisanda bu miktara reside olmuş lûgat olmadığı tahkik-gerde-i ashâb-ı dâniş ü lûgattir.⁸

Daha sonra döneminde dilde baş gösteren bozulmalara ve hatalı kullanımlara karşı uyarılarda bulunuyor. Bu bağlamda nevezhur Osmanlıca lûgatlara itimat edilmemesini belirterek, onlara dayanarak dile batı dillerinden karışan ecnebi sözcükleri Arapça yahut Türkçe sanmanın tehlikesine işarette bulunuyor. Bu ve benzeri tehlikelerden lisanı korumanın önemi ve lüzumu hususunda olağanüstü bir hassasiyet izhar ediyor.⁹

Müellif kendinden önce dil yanlışları üzerinde çalışmış bulunan ilmiye mensuplarını anma kadirşinaslığını göstermesine ek olarak, kendi eserinin onlar arasında hangi makamda bulunduğunu da göstermeye çalışıyor. Bu meyanda İbn Kemal, Ebu's-Suûd gibi büyük alimlerin ad ve emeklerini zikrettikten sonra, eserini yazış nedenini halen bu yanlış kullanımların sürmesine ve bazı cahil muallimlerin bu galat selikaları talebelerine talim etme konusundaki ısrarlarına bağlıyor.¹⁰

Sonra Arapça'nın dil özelliklerine geçerek, anılan dilde harfin harekenin dahi manaya müessir olduğunu belirtiyor. Ancak böylesi hassas dengelere dayanan bir lisanı edada hatadan korunmanın ancak selika ile mümkün olduğunu, başka milletlerle karışmadan önce zor olmayan bu hususun, anılan hadisenin vukuunu müteakip güçleştğini belirtiyor.¹¹ Söz konusu güçlükleri aşmak ve dilin kullanım biçimlerini belli bir disiplin altına alıp doğrultmak için Nahiv ilminin vazedildiğini söylüyor.¹²

8 Bkz. s. 2.

9 Bkz. s. 3.

10 Bkz. s. 3.

11 Bkz. s. 4.

12 Bkz. s. 5.

Müellif, mukaddimenin devamında Arap lehçelerini fasihlik sıralamasına tabi tutuyor. Ona göre Kureyş lehçesi Acem tabir edilen gayr-i Arap unsurlarla ihtilattan en korunmuş olması hasebiyle en fasih lehçedir. Diğer lehçelerin fasihlik derecesi kendi beyanına göre, Kureyş'e yakınlık yahut uzaklıklarıyla doğru orantılıdır. Bu meyanda Kureyş'ten sonra en muteber lehçeler, kendisine hemcivar olan Sakîf, Hüzeyl, Huzâa, Benî Kinâne, Gatafân, Benî Üsâme ve Benî Temîm lügatlarıdır.¹³

Sözünün devamında müellif, terkibi hatadan korumak için Nahiv ilminin vazedildiğini tekrardan sonra, başka kavimlerle bir arada yaşamaktan dolayı dile bazı müfredatın dahil olduğunu, bazısının ise telaffuzunda değişiklikler meydana geldiğini belirterek, lisanı bunlardan korumak için Lügatların tedvin edildiğini bildiriyor. Bu cümleden olarak Halil b. Ahmed'in Kitâbu'l-'Ayn ve Zemahşerî'nin Esâsu'l-belâğa adlı eserlerinden bahsediyor. İbn Sikkî ve Sa'leb gibi dilbilim üzerine eser vermiş önemli simaların adlarını da zikrediyor.¹⁴

Müellif lügatın tespitinde kelimenin vaz'ının değil, istimalinin esas olduğu görüşündedir. Yani, ona göre bir sözcüğün başlangıçta hangi anlam için konulduğundan ziyade, Araplar nezdinde hangi manada kullanıldığı kıstas olmalıdır. Bunun için de fasih rivayet önemlidir. Fıkıhta olduğunun aksine kıyas ile lügat sabit olmayacağından, dili doğru kullanmak için, o dilin en fasih örneklerinin ezberlenmesi ve sürekli tekrarla bir meleke haline getirilmesi icap eder. Bir dili fasih ve belîğ bir biçimde kullanmanın yegâne yolu budur. Nitekim Fârisî, Zemahşerî, Sibeveyh gibi alimler Arap olmadıkları halde yukarıda belirttiğimiz yolla Arapça selikaya sahip olmuşlar, hatta onu sahiplerinden daha üst seviyede edebilmişlerdir.¹⁵

Müellife göre dil melekesi ile gramer birbirinden farklı şeylerdir. Dili son derece ustalıkla kullanan niceleri vardır ki, iraba dair hiçbir şey bilmeyebilir. Yahut dilin gramerine son derece hakim olduğu halde, bir ahababına iki satır yazıyla meramını anlatamayanlar da mevcuttur. Onun için ulûm-i selâse denilen sarf, nahiv ve lügatta istiḥat ancak, Araplardan nazmen ve nesren sadır olmuş fasih kullanımlarla olur. Meani, Beyan ve Bedi ilimlerine gelince onlarda istiḥad merciinin Arap yahut Acem olmasının herhangi bir önemi yoktur. Zira bu saydıklarımızda itibar lafızdan ziyade manayadır.¹⁶

13 Bkz. s. 5 – 6.

14 Bkz. s. 7 – 8.

15 Bkz. s. 8 – 10.

16 Bkz. s. 11 – 13.

Müellif lisansı, dil üstatlarının fem-i muhsininden almanın, onda yanlışla düşmemek için en sağlam yöntem olduğunu bir kez daha vurguladıktan sonra, yanlış öğrenene bir şeyin doğrusunu öğretmenin, o konuda hiç bilgisi olmayana öğretmekten daha zor olduğunu bildiriyor. Bu lügati yazış nedeninin bazı yanlışları tashih olduğunu beyanla eserini okuyup istifade edecek olanlara yönelik dua talebiyle mukaddimesine nihayet veriyor.¹⁷

C- Ana Metin:

Eserin ana gövdesini teşkil eden bu kısım, 15 – 405. sayfalar arasında 391 sayfalık bir hacme sahiptir. Müellif bu kısmı 28 fasla ayırmış ve bu fasılları içerdikleri müfredatın ilk harfleri bağlamında alfabetik olarak sıralamıştır. Ancak fasılların içinde yer alan kelimelerin sıralanışında herhangi bir düzenden söz etmek güçtür. Kimi zaman kafiye esasına göre sıralandıkları izlenimi uyandırsalar da, çok geçmeden bu intibai imha edecek sıra dışı bir uygulamayla karşılaşmak mümkündür.

Müellif bu eserinde Elif harfinden 162, Be harfinden 48, Te harfinden 63, Se harfinden 12, Cim harfinden 46, Hâ harfinden 32, Hı harfinden 23, Dâl harfinden 24, Zel harfinden 14, Râ harfinden 27, Ze harfinden 18, Sin harfinden 65, Şın harfinden 23, Sad harfinden 20, Dad harfinden 6, Tı harfinden 19, Zı harfinden 4, Ayn harfinden 57, Gayn harfinden 26, Fe harfinden 40, Kaf harfinden 38, Lâm harfinden 31, Mim harfinden 67, Nun harfinden 43, Vâv harfinden 20, He harfinden 15 ve Ye harfinden 9 olmak üzere toplam 952 maddenin açıklamakta ve içlerinden bazıları bir takım yanlış kullanımlara konu olmuşa tashihlerini yapmaktadır.

Eserde anlamı verilen ve açıklaması yapılan maddelerden bazıları söz, bazıları ise söz öbeğidir. Bu söz yahut söz öbekleri arasında klasik sözlük konseptine uygun müfredatlar bulunmakla birlikte bazı özel isimler, terim ve deyimler de birer madde hüviyetinde izaha tabi tutulmuşlardır.

Maddelerin izahında Mütercim Asım Efendi'nin usulünün benimsendiği göze çarpmaktadır. Nitekim müellif kimi yerlerde ona sarahaten atıflarda da bulunmaktadır. Çalışmamızın ekinde eserin mukaddime ve hatime kısmının tarafımızca gerçekleştirilen transkripsiyonu ile lügat kısmının ayrıntılı fihristini sunacağımızdan burada bu kadarlık izahla yetiniyoruz.

¹⁷ Bkz. s. 13 – 15.

D- Ekler:

Müellif lügat kısmının ardına "Müteferrikât" adını verdiği farklı konular hakkındaki bilgileri muhtevi ekler yerleştirmiştir. 406 ile 425. sayfalar arasında yer alan bu ekler sırasıyla itbâ', tevâbi'u elfâz, bazı maklûb lafızlar, tesniye kalıbında kullanılan isimler, ta'rib, tebdil-i huruf, çifte kelimeler, farklı lügat vecihleri, elfâz-ı mehcurenin hangi zaman için uygun olmadığı gibi birbiri ile ilintisiz dil mevzularıdır.

E- Hatime:

Müellifin, eserine hatime niteliğinde 432 ile 433 sayfalar üzerine serpiştirdiği son sözleri bir buçuk sayfalık oldukça muhtasar bir hitaptır. Bu hitabında müellif tekraren, geçmiş ulemanın her bir ilim dalında mükemmel ve nefis eserler yazdıklarını, bu konuda neredeyse söylenecek her şeyin söylendiğini belirtiyor. Ancak ona göre bu yazılanlar zamanın geçmesiyle unutulup nazar-ı dikkatten uzak kalmış, bunlardan habersiz cahil muallimler dili öğretirken bir takım yanlış kullanımları doğruymuş gibi talim etmeye devam etmektedirler. Dolayısıyla bu kitabı yazış amacı, geçmişte eksik bırakılmış bir alanı doldurmaktan ziyade, yaygınlaşan hata ve yanlış kullanımları tashihtir.

Müellif sözlerinin devamında eserin yazımına başladığı ve onu bitirdiği tarihleri gün ay ve yıl olarak bildirmektedir. Ayrıca kendisinin "Bidâ'asızlık" diye tabir ettiği, yani yeterli malzeme ve kaynaktan mahrumiyet nedeniyle meydana gelmesi muhtemel eksikliklerden dolayı okuyan ilim ehlinde hoşgörü ve anlayış talep ediyor.

Son olarak içinde kendisini tanıttığı secili bir dua ile sözlerine son veriyor. Mukaddimede yaptığımız gibi bu başlık altındaki sözlerimizi de onun güzel duasıyla bitirelim istiyoruz:

وَبِاللَّهِ وَقَدْ هُوَ حَيٌّ وَنَعْمَ الْفَوْقُ وَصَلَّى الْخَيْرُ بِي وَأَمَّا رُبُّا مَحْمَدٌ وَالْحَاجُّ مَعِينٌ وَلَسْتُ بِمَدِينٍ وَرَقَّتْ
بِقَوْلِي وَوَالْحَاجُّ أَمَّا لَمْ يَخْطُ ذَلِكَ دَعْوَى صَبْرِي بِلَنْ الْقَدْ خَلَطَ عَمْرِي رَجَائِي لِلْعَاجِلِ بِخَيْرِي فَيَا قِيَّاهُ الْمُبَارِي

Sonuç ve Değerlendirme:

Osmanlı'nın son döneminde Osmancık gibi payitahta uzak mütevazı bir Anadolu kasabasında sakin Hüseyin Sabri Efendi, tespitimiz odur ki, adı her ne kadar payitaht ulemasının arasında ilmiye salnamelerinde veya dönem ulemasını tanıtan ansiklopedik eserlerde yer almasa da yaşadığı devrin önemli

şerif olup, Cenâb-ı Huda kelam-ı kibriyasını ve resul-i müctebasını o lisan üzere inzal ve ib'âs etmiş ola. Şek yoktur ki böyle olup, hatta bilcümle resûl-i kirâma vasıl olan vahy-i ilâhi lisan-ı Arabî ile nazil olup, her nebiyy-i Zîşan ümmetleri lisanıyla eylediği akvâl-i ulema meyanında mezkurdur.¹⁸

Binâen alâ hâzâ her ne kadar ilm-i din erbabında nedret, ve lûgat-ı fasîha ehlinde killet var ise dahi, işbu ilm-i lûgat, Kur'ân-ı Azîm ve Rasûl-i Kerîm lûgatları olmakla ve din-i Muhammedî ilâ yevmi-l-kıyâm baki ve payidar bulunmak cihetiyle ihya-i din-i mübin ve icrâ-i şer'-i mefîn için avarız-ı kevnîye sebebiyle Hazret-i Perverdigâr celle şânuhu yevm-i kıyametten akdem bi-l-küllîye ehlini munkariz eylemeyip ruz-i mahşere dek ibkâ ve imrâr eyleyeceğinde ulema müttefiktir.

Bu lisân-ı letâfetresânın fazl ü rüchanı beyne'l-akvâm birkaç vecihle müsellemler-i enâmdır ki; evvela lûgat-ı Arabî de o kadar vüsat vardır ki cins-i vahid olan eşyanın eczâ-i müteaddidesinin ayrıca esmâsı vardır. Görmez misin ki devenin beher sinnine göre ismi başka olup bin kadar, balın seksen, ve ejderhanın ikiyüz, ve arslanın beşyüz, ve kılıcın bin, ve beliyyenin dörtbin kadar esmâ-i müterâdifesi olduğu ve lûgat-ı Arabiyye'nin adedi 120 bine balığ olarak hiçbir lisanda bu miktara reside olmuş lûgat olmadığı tahkik-gerde-i ashâb-ı dâniş ve lûgattir.

Ey aziz, lûgat-ı Arabiyye'nin derece-i ehemmiyeti malumun olduysa bunda lisanın¹⁹ hatadan muhafazası lazım geldiğini teyakkun edip, fi yevminâ hâzâ Lisan-ı Osmânî namıyla tahrir ve neşrolunmakta olan bir takım lûgat mecmualarında manzurun olan lûgata itimat edip de Kur'an ve ehâdîs lûgatını onlara kıyas etme, ve elsine-i ecnebiyyeden karışmış olan bazı elfazı Arapça ve Türkçe zanneyleme. Zira onları ifade eylediği esma ve sıfatı Arabî, Farisî ve Türkçeden birinde bulursun ve o meramı daha selasetle eda edersin.

Beyne'l-avâm şayi olan galatâtın tashihi zımında efâz-ı ulemâdan İbn Kemâl ve Ebu's-Suûd ve Hafîd²⁰ gibi nice zevât, risâleler tahrir etmişlerdir. Ne çare ki hâlâ onların irad eyledikleri galatât mazhar-ı tashihât olmaktan başka bu ana kadar bir hayli tahrifat dahi onlara ilhak edilmiştir. Bunun sebebi ise bir takım nakıs muallimlerin tahkik-i makam etmeyerek fetha ehaff-i harekâtîr, ve meskin ism-i mekândır diyerek kâfın fethıyla sem'-i tâlibe ilkâ

18 1. sayfa sonu.

19 2. sayfa sonu.

20 Mehmed Hafid Efendi (1266/1849). Dildeki yanlış kullanımlara işaret ve onları tashih sadedinde kaleme aldığı "ed-Dürerü'l-müntehabetü'l-menşûre fi galatâtî'l-meşhûre" adlı eseriyle tanınmıştır.

eyledikleridir. Şimdi burada lisan-ı Arabiyye'nin mahiyet ve ne suretle fesada vardığını beyan için akvâl-i muhakkıkinden mültekat bir mukaddime arz ve takdim ve ba'dehû harman-ı fuzalâdan hûşe-çîn olduğum lügatlardan bir miktar tahrir edeceğim atfa nazar im'ân edersen her mebhaste bir lügat ve hiç olmazsa imlâ tashih edersin.²¹

Malum ola ki lügat, örf-i nasta mütekellimin kendi meramını tabiri demektir. Bu tabir ve takrir lisanın bir işi olmakla bunun faili olan lisanda bir meleke-i mütekarrire olmak lazım gelip bu dahi her ümmet ve millette istilâhât-ı mahsûsaları hasebiyledir. Bu babda Arap'a hasıl olan meleke sair melekâtın ahseni ve beyan ve ifade-i meram cihetinden cümlesinin evzahıdır. Zira lisan-ı Arabî'de faili mefulden temyiz ve izafeti tayin eden hareketler ve müstakil elfazın delalet-i mahsusası tekellüfüne muhtaç olmaksızın ef'âli zevâta ifzâ ve rapteden harf-i cerler gibi cevâhir-i kelimâttan başka şeylerin dahi nice meâniye delaleti vardır. Onun için elsine-i saire üzre ifade-i meram Arap lisanından daha uzun oluyor. İşte Resûl-i Ekrem (s.a.v.) efendimiz hazretlerinin (أَمَّا تَجْوَامِعُ اللَّغْزِ وَأَخْصَرُ رِثْلِي لَكَ ثُمَّ اخْتَصَرَا) ²² kavî-i şerifinin manası budur. Binâen alâ zâlik lügat-ı Arabiyye'de hurûfun ve harekâtın ve hey'âtın yani evzâ'ın dahi maksut üzerine delalette dahl ve itibarı vardır. Bunu tahsilde bir fen ve sînâate muhtaç olmayıp, ancak şu sırada bizim sıbyânımız lügatleri nasıl öğreniyorlar ise bu keyfiyet Arap'ın dahi lisanlarında öyle bir meleke olarak halef seleften ahzeylerdi. Sonra millet-i İslâm -eyyede humu'llâhu ilâ yevmi'l-kıyâm- zuhur ve sair ümem ile ihtilat etmeleriyle²³ lisan-ı Arab'ın mütegayyir ve fasit olması alametleri zahir oldukta bu lisanın muhafazası için fenn-i Nahv vaz ve tedvin olunmuştur ki ilm-i lügate rüçhanı vardır.

Malum ola ki lügatler tabir ve ifade-i meânînin lisandaki melekâtından ibaret olmalarıyla kâffesi zayia şebih melekât olup, bunların cevdet ve kusuru melekedenin tamam ve noksanına göredir. Bu dahi müfredata nazar ile olmayıp mücerret terâkibe nazar ile olduğundan meâni-i maksûdeden tabir için elfaz-ı müfredenin terkiibinde ve kelimâtin muktezâ-i hâle mutabık olacağı telife mürâatte meleke-i tâmmе hasıl oldukta mütekellim ol vakit sâmi'a meramını ifadede mertebe-i gayete balığ olur. İşte belâgatın manası budur.

Eâcim ile ihtilattan nâşi Mudar'ın melekesi fasit olmasında hal şu vecihledir ki, kabâil-i Arabdan neşet etme bir takım kimseler diğer akvam ile kesret-i

21 3. sayfa sonu.

22 Bana az sözle bir çok meramı ifade edebilme melekesi verildi. O yüzden kelimamı olabildiğince kısa ve öz tuttum.

23 4. sayfa sonu.

ihtilattan nâşi Arab'ın keyfiyyât-ı tabirâtına mugayir keyfiyetleri işitir olmakla ol vecihle tabir-i meram etmeye başlayıp bununla bile Arab'a mahsus olan keyfiyyâtı dahi işitmeden hali olmamakla emr kendülere muhtelit olup ondan biraz bundan biraz olarak kendilerinde bir başka meleke hâdis oldu. Ancak evvelki melekeden nakıs. İşte lisân-ı Arabî'nin fesâdı bu demektir. Bunun için Kureyş lügatı bu cihetle bilâd-ı Acemden baîd²⁴ olmasıyla lügât-i Arabiyye'nin efsah ve asrahı olup ba'dehû onların civar ve etrafında bulunan Sakîf ve Hüzeyl ve Huzâa ve Benî Kinâne ve Gatafân ve Benî Üsâme ve Benî Temîm lügatleri muteberdir. Ama onlardan baîd olup da ümem-i Fûrs ve Rum ve Habeş'e mücavir olan Rabîa ve Lahm ve Cüzâm ve Gassân ve İyâd ve Kuzâa ve Arabü'l-Yemen lügatleri eâcim ile ihtilattan naşi tâmmu'l-meleke olmayıp ulemâ-i Arabiyye indinde sıhhat ve fesatta onların lügatleriyle ihticâc ve istidlâl dahi Kureyş'ten bu'dları nispetine göredir.

Mudar'ın lisanına itina olunması ancak bunun içindir ki Memâlik-i Şam ve Mısır ve Mağrib'i istila ettiklerinde eâcimle ihtilatlarından naşi lisan-ı mezkur fasit ve melekesi mütegayyir olarak başka bir lügate münkalib olup Kur'an-ı Kerim ise ol lisan üzere münzel ve ehâdis-i nebeviyye ol lügat ile menkul idüğüne ve bunlar dahi asl u esâs-ı din ve millet oldukarına mebni lisan-ı mezkurun fikdaniyla Kur'an ve ehâdisin fehmi muğlak ve müşkil olur havfından naşi ilm-i Nahiv ki sînâat-i Arabiyye dahi derler vaz' olunmuştur.

A'râbın melekesi fasit olması üzerine ilm-i nahiv tedvin olundukta, bu fesat mevzûât-ı lügate dahi sari olarak mütearribinin sarîh-i arabîyyeye muhalif bir takım istilâhât-ı garîbeleri peydâ olmakla bile kelâm-ı Arabdan çoğu, mevzuun lehinin gayride istimal olunduğundan evzâ'-ı lügaviyye mütederris olup da Kur'an ve hadisinin mechuliyetini muris olur²⁵ havfıyla mevzuat-ı lügaviyyenin dahi tedvin-i kütüb ile hıfz ve zaptına muhtaç olunmağın eimme-i lisandan çoğu bu hususa teşhir-i sâk-ı ikdam eyleyüp bu fende nice kitaplar imla eylediler. Ve içlerinde yeke-tâz-ı meydân-ı tefevvuk ve imtiyaz ve cümlesinden serefrâz olan İmam Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî olup ilm-i lügatte Kitâbu'l-'Ayn'ı telif eylemiştir ki kitab-ı mezkurda ibraz eylemiş olduğu sanâyi-i bedîa kitab-ı saireye tercihe zerîadır.

Bu fende telif olunan kütübün güzidelerinden biri de Zemahşerî'nin mecaz hakkında Esâsu'l-belâga nam kitabıdır ki onda Arab'ın mana-i mecâzî istimal etmiş oldukları kâffe-i elfâzı beyan eylemiş olmakla bir kitab-ı celilu'l-kadirdir.

24 5. sayfa sonu.

25 6. sayfa sonu.

Çünkü Arap bir şeyi umum üzere bir manaya vaz'ettikten sonra bir takım lafızlar bazı umur-ı mahsusada istimal olunduğundan vaz' ile istimal beynini fark ve temyiz etmekle fıkıh-ı lügate muhtaç olunmuştur ki bir fenn-i azizü'l-me'hazdır. Nitekim EBYAD ale'l-umum kendisinde beyazlık olan şeye mevzu olduktan sonra at kısmından eşheb olana ve nev-i insandan yüzü ak ve parlak ve nurlu olan kimseye ve koyunun emlahına tahsis olunup hatta ebyad lafzının bu meânînin küllisinde istimali lahn ve asl-ı lisan-ı Arab'dan huruç demek olmuştur.

Bu hususta telif ile Seâlibî mümtaz olup fenn-i mezkuru Fıkıh-ı lügat tesmiye eylediği kitabında ifradun bi'z-zikr eylemiştir. İşbu fıkıh-ı lügat, istimalât-ı Arab'ın mevâzını tahrif etmemek²⁶ için lügaviyyûnun en ziyade vaktini celp eden şeydir. Bazı müteahhirîn dahi elfâz-ı müşterekenin ayrıca tedvin ve telifine ibtidar ile elfâz-ı müşterekenin hasr ve ihatasına tekeffül edip, egerçi gayetine baliğ olunamamış ise de ekserini müstev'ib olmuştur. Bu fende İbn Sikkât'ın Elfâz'ı ve Sa'leb'in Fasîh'i vardır.

Malum ola ki lügati müsbit olan nakil ancak, Arab'ın şu lafzı şu meânîde istimal ettiklerini nakil demektir. Yoksa şu elfâzı şu meânîye vaz'etmiş olduklarının nakli demek değildir. Zira bu nakil müteazzir ve bâiddir. Birinden menkul ve maruf olmamıştır. Keza kıyasât-ı fıkhiyye gibi illet-i müşterekeye mebni bir şeyi bir şeye kıyas ile dahi lügat sabit olmaz. Mesela mâ-i 'neb'de marufu'l-istimal olan hamrın, nebizde istimali maruf olmadığı halde mücerret iskarda iştirakleri hasebiyle ona ıtlak olunamaz. Zira illet-i müşterekeye mebni asla kıyas ile fer'de dahi hükm-i şer'înin sübutuna delil ancak bu babda kıyasın sıhhatine dâil olan şer'dir. Amma kıyasta akıldan başka böyle bir delilimiz olmadığından kıyas ile lügat ispatı tehakküm yani delilsiz bir hüküm ve iddia olmuş olur. Cumhur-i eimme'nin reyi budur. Egerçi bazılar kıyas ile lüğatin sübutuna mail ve kail olmuşlar ise de hilafı ercah ve akvadır. Ve tarifât-ı lafziyyede sakın lügat isbatı zu'm ve tevehhüm olunmasın.²⁷

Zira tarif-i lafzı bir lafzın meçhul ve müphem olan medlûlü şu vazıh ve maruf olan medlûlüdür demek olmasıyla manaya aittir. Lügat dahi falan lafzın falan manaya mevzu olduğunu ispat demektir. Bu ikisinin yek diğerden farkı ise gayet zahirdir. Kıyas ile lüğatin sabit olup olmaması ilm-i Usûl-i Fıkıh mebahisinden olmakla tafsilini murat eden kütüb-i usûle müracaat etsin.

Bundan sonra malum ola ki şehirlerde ve hadarîler beynindeki örf-i tehâtip ne Mudar-ı kadim lüğatidir, ve ne de şimdiki kabâil-i Arap lüğatidir.

26 7. sayfa sonu.

27 8. sayfa sonu.

Belki lügat-i Mudar'dan ve asrımızdaki işbu kabâil-i Arap lügatinden bâid bir lügat-i müstakilledir. Ve bu lisan-ı bedeviye nispetle lügat-i Mudar'dan daha bâiddir. Ve lügat-i müstakille olması emr-i âşikâr olarak buna kendisinde mevcut olup nahviyyûn indinde lahn addolunan tegayür şahadet eder. Ve bununla beraber şehir ve kasabaların ihtilaf-ı ıstılâhâtıyla dahi muhtelif olmağın ehl-i maşrıkın lügatiyle ehl-i mağribin lügati bazı mertebe mugayir olup, her biri kendi lügatiyle beyan ve tediye-i meramına tevassul eder. İşte lisan ve lügatin manası budur.

Şu tafsilattan malumun oldu ki meleke-i Lisan-ı Mudarî zail ve fasit ve bilcümle kabâil-i mevcudenin lügati, Kur'an-ı Kerim'in nazil olduğu Lügat-i Mudar'a mugayir olarak ber minval-i sabık ucme ile imtizaçtan hasıl bir lügat-i diğer olmuştur. Lakin bilcümle lügât²⁸ ber vech-i sabık melekât kabilinden olmağın, melekât-ı saire gibi onların dahi taallümü mümkün olur. Ve bu melekeyi tahsil etmek murat eden kimseye göre vech-i talimi Arab'ın esâlîbi üzere cari olan kelimâ-ı selefi ve kezâ kelimât-ı müvelledîni nasb-ı nefsi ihtimam ederek manzum ve mensur kelâm-ı Arab'ı kesret-i hıfz ile Arap'tan neşet eylemiş ve onların ruşen ifade ve ibarelerini ahz ve telakkun etmiş mesabesinde olmak ve ba'dehû onların esâlîb-i lügatleri üzere ifade-i meramda tasarruf etmektir ki bu hıfz ve istimal ile kendine bu meleke hasıl ve bunların kesretiyle ol melekenin rûsuh ve kuvveti müzdad olur. Ancak bununla bile selamet-i tab'a ve esâlîb-i terâkîb-i Arabiyye'nin mezâyâsını hüsn-i tefehhüme ve şu meleke tab'-ı selimden neşet eden zevk-ı vicdanîye muhtaç olur. Nazmen ve nesren kelâm-ı mevzuun cevdeti mahfuzun miktarına ve istimalin kesretine göre olur. Her kimdeki şu mevâdd-ı mebsuta hasıl ve mevcut olur ise lügat-i Mudar'ı hasıl etmiş olup, işte ol kimse bu lügat-ı şerifede nakkâd-ı belâgat ve sahib-i meleke ve maharet olur.

Şu müddeâya ispat talep olunur ise, fûnûn-i Arabiyye'de Sibeveyh, ve Fârisî ve Allâme Zemahşerî, ve fenn-i şiirde Lâmiyyetu'l-'Acem nam kaside sahibi Tuğrâî ispat-ı müddeâ olunur ki bunlar neseben acem oldukları halde tetkikât-ı Arabiyye ile meleke ve fesahatın derece-i²⁹ kusvâsına vasil ve meleke-i mezbureyi kemaliyle hasıl eyledikleri âsâr-ı³⁰ mevcudeleriyle sabit ve müdelleldir.

Bu lisanın melekesi ise sînâat-i Arabiyyeden başka ve talimde ondan

289. sayfa sonu.

2910. sayfa sonu.

30 Orijinal metinde bu kelime müstensihin zühulünden olsa gerek "ر" sız olarak رشا biçiminde imla edilmiştir.

müstağni bir keyfiyettir. Şöyle ki bu melekenin kavânîn ve kıyâsâtını bilmekten ibaret olan sînâat-i Arabiyye keyfiyetini bilmek, demek olarak nefs-i keyfiyet olmadığından nefs-i meleke değildir. Bu cihetle fûnûn-i Arabiyye'yi bilen kimse sanâyi'den bir sanatı ilmen öğrenip de amelen icrasına muktedir olmayan kimesne mesabesindedir. İşte kavânîn-i i'râbı bilmek dahi nefs-i melekeye nispetle biaynihi öyledir. Zira kavânîn-i i'râbı bilmek keyfiyet-i ameli bilmek demektir. Onun için sînâat-ı Arabiyye'de mahir ve mütebahhir cehâbize-i nühâttan nice kimseler görülür ki bir dostuna iki satır mektup veya bess-i şekvâya yahut diğer daîye ve davaya dair bir arıza ve vesika yazacak olsa, esâlib-i lisan-ı Arap üzere iki lakırdıyı bir yere getiremezler. Kezalik nazmen ve nesren sahib-i meleke ve kariha olan nice kimseler dahi görünür ki faili mefulden, ve merfuu mecrurdan temyiz edemez, ve kavânîn-i Arabiyye'den bir şey bilmez.

Şu mukaddimede arz ve tafsil olunan bünyan-ı kelâm-ı Arap hakkında³¹ olup fi zemâninâ hâzâ beyne'l-a'câm müfredât ve mürekkebâtta istimal olunan pek çok lügatin hareket ve sekenatında, elfaz ve tabiratında nice tashifattan başka bir takım lügatler dahi galat-ı meşhur olarak şayi olmuştur ki ıslahı derece-i imkandan baîd görünüyor. Çünkü bu galat dediğimiz lügatin nicelerini telifat-ı cedide ibaresi arasında görüyoruz. İKFÂR ile TEKFÎR'in delalet eylediği mana vazih iken teşviş olunmuştur. Dersen ki ehl-i lügatin icmaıyla kelâm-ı Arap'ta lafız teşviş olmayıp müvelledir. Maa hâzâ lafz-ı müvelled dahi muhdestir. Nitekim ibare-i Arabiyye meyanında YEVM-İ BÂHÛR istimali şiddet-i hararet, cehaletten ve etibbânın bahrânî ıztırâb-ı fikr-i sakiminden³² neşet etme kelâm-ı a'cemîdir. Cebriye ve Kaderiye gibi buğâtın mezhebi batıl ve muhdes iken bu lafızların kadim kelâm-ı Arap olduğuna nasıl hükmedersin.

EBREHE yerinde BERHENE denmek, LÂ YEBLUGU makamında LÂ YEKTENÎHU demek kavî-i müvelledindendir. Zira ^{لَعَنَ اللَّهُ عَنِ هَيْهَوَ يُشْتَقُ فِيهِ} Kâffetu'l-halk tabirleri dahi bu kabildendir. ۳. ۳۳۳ (ع۳۳)

Ulûm-i selâse yani sarf, ve nahiv, ve lügatte istişhad ancak kelâm-ı Arab'ın

31 11. sayfa sonu.

32 Orijinal metinde bu kelime "nun" suz olarak "sakimden" biçiminde yazılmış olmakla birlikte, sanki "nun" varmışçasına "sakiminden" şeklinde okumanın metni daha anlaşılır kılacağını düşünüyoruz.

33 Bir şeyin künhü, onun alacağı nihâi biçimdir. Dolayısıyla ondan herhangi bir fiil türetilemez.

nazım ve nesrinde vaki olan ile olur. Zira ulûm-i selasede elfâzın zabt ve halelden muhafazası matluptur.³⁴

Fe-emmâ ilm-i meânî, ve beyân ve bedî'de kelâm-ı Arap ve gayr ile de istişhad olunur. Zira onlardaki îrâd evvele yani meânîye racidir, elfaza dahl yoktur. Bu suretle bir şey rücûu akladır, onda Arabî ile gayrın kelâmında fark yoktur.

Şu tafsilattan malum oldu ki her muallim, ve mütekellim, ve müellifinin akvaline itimad-ı tam caiz olamaz. Öyle ise sen de mebânî-i ulûmu bir fem-i muhsin ve muhakkık-ı mutafattından ahz ve talim eyle ki lisanın hatadan salim olup, aharın hatasına alim olasın. Zira ibtida-i emirde bir şeyin³⁵ sakim olarak zihinde mütenakkış ola, bilahare onun sıhhatine vakıf oldukta o sekameti izalede ne derece suûbet olduğunu bilirsin ve Şâhidî merhumun şu beyitleriyle de istidlâl kılarısın:

Kavsın eğrilse bir taze nihali
Büyümele doğrulur mu anla misali

Ya yeni bir dağa kim evvel ola hâk
Karyesin bulsa yumak eder mi pâk

Ey tâlib-i âgâh! Bu mukaddimeyi sana arz eyledim. İşte bu risalede birkaç lûgat irad edeceğim. Bu lûgatlere im'ân-ı nazar-ı dikkat edersen malum edirsin ki nice galat-ı sarihten başka birçok lûgati mevzuatının gayri mahalde istimal olunduğunu görürsün. Maa zalik "el-İnsân murekkeb mine'n-nisyan" olduğunu bilip, bizim kalem-i nâ-sitemden³⁶ zuhura gelen hata ve noksanın ıslahına kalem-i merhamet tev'emleriyle himmet ve bu kem-bidâ'ayı dua-i hayırla yad edersen öylece mezkûr olursun.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ يَا أَيُّهَا الْمَلَأَىٰ مِنْ الْعُلَمَاءِ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ جَاءَ وَعِلْمُهُ عِرَابٌ.³⁷
وَمَا نَأْمُرُكُمْ بِاتِّخَاذِهِ سُبُلَ الْغُيُوبِ ۚ

34 12. sayfa sonu.

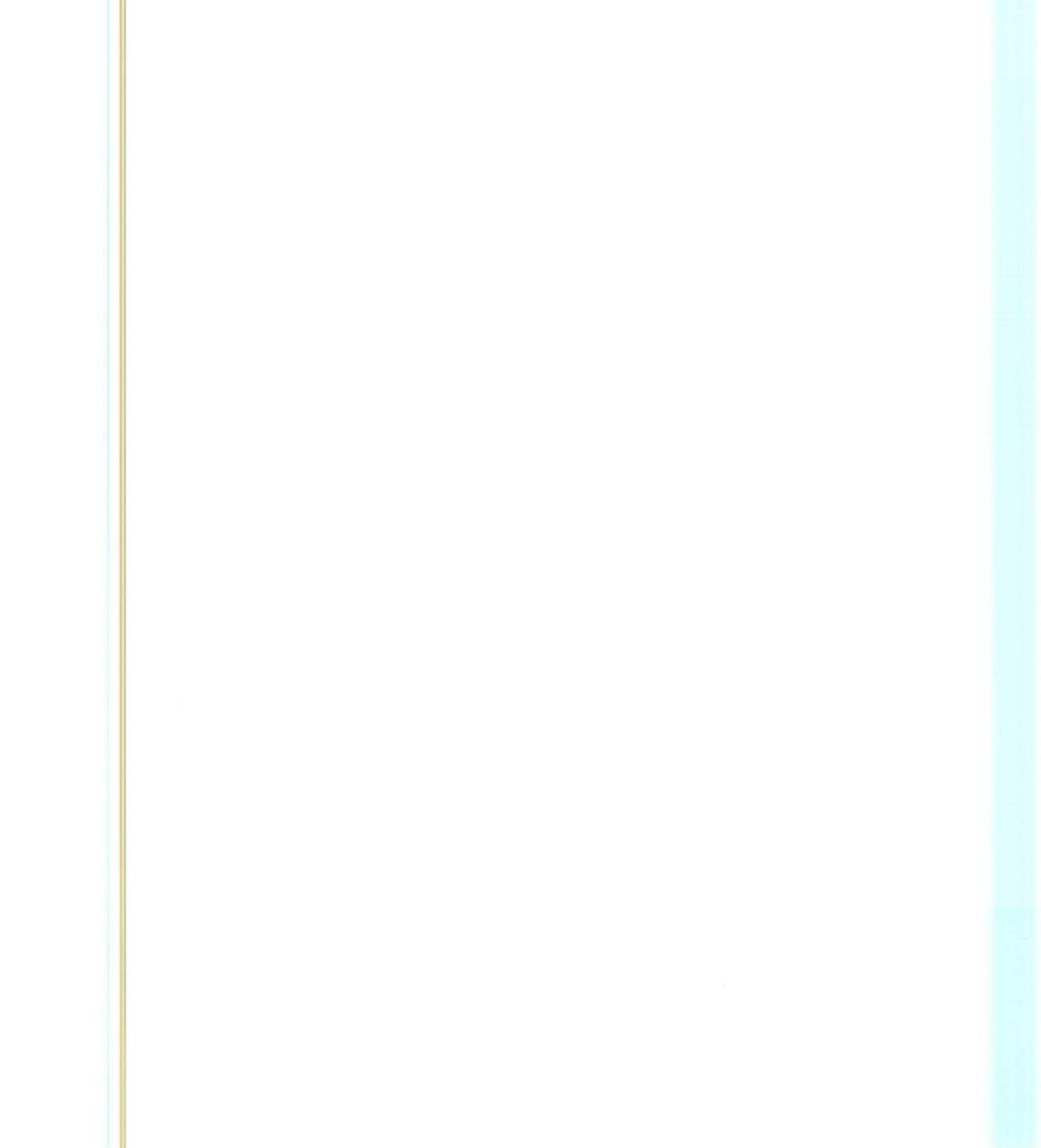
35 Orijinal metinde "şeyine" olarak geçse de "şeyin" biçiminde okumayı daha selis ve anlamlı bulduk.

36 13. sayfa sonu.

37 14. sayfa sonu.

لَحْلُ لَحْلٍ خَطْبَةٌ خُطِبَ ٣؛ / خَالَ ٤؛ / خِيَالٌ خُفٌّ خُدْعَةٌ ٥؛ / هُنَّ وَهْنٌ لَوْعٌ خَوِيبَانِقٌ ٦؛ / مَرْخُلٌ
فَهْرٌ لِلْإِخَاءِ (٣، ٤، ٥)

فصل الثماني (٢٤٢ - ٢٤٤)

ÇORUM TÜRKÜLERİ

Zülfî GAYDAN¹

Çorum türkülerinin muhteva, form ve teknik açıdan analizini yapmaya geçmeden önce

türkülerin tanımını yapmak, daha sonra da oluş [yakılış] biçimini irdelemek gerekir. Türküler [Türk Halk Türküleri] Türk halkının duygu ve düşüncelerini sade, hiçbir sanat kaygısı taşımadan fakat çok etkin bir şekilde anlatan en önemli kültürel varlıklardır. Türkülerden, halkın yaşadığı coğrafya, yaşadığı dönem, yaşam koşulları, bölgeye ait etnik ve sosyo ekonomik yapı dahil pek çok bilgiyi edinmemiz mümkündür. Yaşadıkları zaman ve mekanlara ait canlı cansız her şey türkülerin konusudur: Doğum, ölüm, düğün, cenaze merasimleri, savaş, barış, tabiat, mesleki uğraşlar, aşk, dini inançlar gurbet hasretlik vb.

Ritim, melodi ve farklı karakterler açısından son derece zengin bir türkü hazinesine sahibiz Bu hazinenin oluşmasındaki en önemli etkenlerden biri coğrafi yapıdır. Türkülerin konusu sadece bugünkü topraklarımızla sınırlı değildir. Bugün repertuarımızda Yemen, Kerkük, Azerbaycan, Kıbrıs, Makedonya, Arnavutluk, Yunanistan, Bulgaristan, Türkmenistan'a vs. ait ve oralarda yaşanmış olayları anlatan türküler mevcut olup, bugün halen çalınıp söylenmektedir. Bu kadar geniş coğrafyada yaşayan, birbirinden habersiz, iletişimi çok zayıf olan halklar, özellikle ritmik, melodik ve söyleme-çalma teknikleri açısından birbirinden oldukça farklı eserler ortaya koymuşlardır.

Bir diğer etken de Türkiye'nin etnik yapısıdır. Türkiye'de geçmişte de bugün de pek çok etnik kökene ait insan yaşamaktadır. Türk, Arnavut, Boşnak, Laz, Çerkez, Kürt, Gürcü, Bulgar, Macar, Romen, Rum, Ermeni, Arap vs. Bu etnik kökenli insanlarımız ürettikleri türkülerde kendilerine ait gelenek, görenek, lehçe, şive ve ağız özelliklerini yansıtmışlardır. Bütün bunlar türkülerimize dünyada eşine rastlanmayacak bir zenginlik katmıştır.

Türkülerin incelemeleri genellikle şu açılardan yapılmaktadır.

1-Yöresel açıdan inceleme

2-Ritmik yapı açısından inceleme

¹ Saz sanatçısı, usta öğretici SAMSUN

3-Melodik yapı açısından inceleme

4-Sözel ve ezgisel muhteva açısından inceleme

5-Çalma ve söyleme teknikleri[tavırsal]açıdan inceleme

6-Edebi yapı açısından inceleme

1-Yöresel açıdan inceleme

Bu açıdan Türkünün hangi bölgeye, hangi ile, hatta hangi beldeye ait olduğuna bakılır.

2-Ritmik yapı açısından inceleme

a-Uzun havalar [belli bir melodik seyri olan ancak ritmik olmayan ezgiler]

b-Kırık havalar [melodik seyri ve ritmik yapısı belli olan ezgiler] Bunlarda kendi arasında:

a.a) Sözlü kırık havalar.

a.b) Sözsüz kırık havalar diye ikiye ayrılır.

3-Melodik yapı açısından inceleme

Melodik açıdan incelemede ezgilerin makamsal yönü incelenir [kerem,garip,bozlak misket,müstezat kalender ayağı gibi].

4-Sözel ve ezgisel muhteva açısından inceleme

Müzikte genel olarak söz ve melodi içerik bakımından uyumludurlar. Örneğin, genellikle ölüm, ayrılık gibi acı ve üzücü olaylar garip ayağı (hicaz makamı) ile ifade edilir.

5- Çalma söyleme teknikleri[tavırsal] açıdan inceleme

Türkülerin ait oldukları yörelere göre çalma ve söyleme (icra teknikleri açısından) farklılıkları mevcuttur. Örneğin, Doğu Anadolu'da kullanılan hançere [gırtlak] yapısı katı ve seyrekken Doğu Karadeniz'de daha yumuşak ve sıkıdır. Ege bölgesinde son derece yumuşak bir hançere kullanılırken Orta Anadolu'da çok seri ve sertçedir. Çalma teknikleri açısından daha ciddi ve belirgin farklılıklar mevcuttur. Örneğin Ege bölgesinde zeybek ve teke tavrı kullanılırken Orta Anadolu'da Konya,Yozgat, Ankara; Toroslar'da Silifke; Trakya ve Doğu Karadeniz'de karşılama gibi yörelere özgü özel icra teknikleri kullanılmaktadır.

6-Edebi yapı açısından inceleme

Bu bölümde de türkülerin hangi edebi türe ait oldukları incelenir. Örneğin mani,koşma, semai, ilahi,destan gibi.

ÇORUM YÖRESİNE AİT TÜRKÜLERİN FORM, MUHTEVA VE TEKNİK AÇIDAN İNCELENMESİ

Yurdumuzun her yöresinde olduğu gibi Çorum yöresinde yaşayan yöre halkı da çok sayıda türkü üretmiştir. Ancak biz bu çalışmamızda elde olan somut belge ve ulaşılabilir bilgiler açısından inceleme konusu olarak T.R.T. Türk Halk Müziği repertuarında ve Kültür Bakanlığı arşivlerinde bulunan Çorum türkülerini ele aldık. Çünkü bir melodinin türkü olabilmesi için o ezginin yaşanmış bir olay üzerine söylenmiş olup o yöre halkı tarafında kabul görmüş olması ve uzun yıllar çalınıp söylenmesi gerekir. Bu anlamda bütün yurdumuzda olduğu gibi, Çorum yöresi de taranmış olup bahsettiğimiz özelliklere haiz türküler derlenmiş ve Repertuar Kurulu'na sunulmuştur. T.R.T. Repertuar Kurulu'nca yapılan inceleme sonucu elli türkü gerekli kriterlere uygun bulunmuş ve T.R.T. repertuarında yerini almıştır. Daha sonra Repertuar Kurulu'na on civarında eser sunulmuşsa da henüz bu eserler repertuara girmemiştir.

ÇORUM YÖRESİNE AİT TÜRKÜLERİN FORM AÇISINDAN İNCELENMESİ

Çorum yöresine ait elli türkünün 26'sı kırık hava formunda olup bunların da 3'ü sözsüz kırık hava yani oyun havasıdır. Çorum yöresine ait 14 uzun hava bulunmaktadır.

1-Sözlü Kırık Havalar

Çorum yöresine ait 23 adet türkü formunda eser mevcuttur. Bu türkülerini usulleri yönünden

incelediğimizde 16 tanesi dört dörtlük[4/4], 10 tanesi iki dörtlük[2/4], 1 tanesi altı dörtlük [6/4], 1 tanesi dokuz sekizlik[9/8], 1 tanesi yedi sekizlik[7/8], 1 tanesi onüç ve onbeş dörtlük [13/4-15/4] 1 tanesi de oniki –onaltı-onsekiz sekizlik[12/8-16/8-18/8]'tir.

2-Sözsüz kırık havalar[oyun havaları]

Çorum yöresine ait oyun havalarından en çok bilineni Çorum halayıdır. Çorum halayı, halk türküleri içinde halay gurubuna ait olup ritm bakımından dört dörtlük[4/4] tür. İkinci oyun havası da halay olup, dört dörtlük [4/4] usule sahiptir. Üçüncü oyun havası diğer ikisinden farklı olarak dokuz sekizlik[9/8] ritm yapısındadır. Bu oyun havalarından halay olanlar üç bölümden oluşur: Birinci bölüm, ağırlama denilen yavaş ezgi ve ağır figürlerden oluşur. İkinci bölüm, ikileme denilen daha hareketli ezgi ve figürlerden oluşur. Üçüncü bölüm ise, hoplatma veya yeldirme denilen çok hareketli ezgi ve figürlerden oluşur. Bunların dışında İğdeli gelin, Dilala, Çekirge Bidiriç gibi oyun ve oyun havaları mevcuttur.

3-Uzun havalar

Uzun havalar bilindiği gibi, melodik seyri belli ritmik seyri serbest olan türkülerdir. Çorum yöresine ait T.R.T. repertuarında kayıtlı on adet uzun hava mevcuttur. Bu uzun havalar Alaca bölgesine aittir. Alaca ilçesi Çorum'un güneyinde yer alması, Yozgat'a, özellikle de Kırşehir'e yakın olması dolayısıyla buralardan çok önemli ölçüde etkilenmesi söz konusudur. Çünkü Çorum'a ait uzun havaların tamamına yakını Kırşehir'in karakteristik özelliği olan bozlak havaları özelliğinde ve aynı makamsal dizidedir.

Çorum türküleri içinde olması muhtemel semah formunda ezgilere eldeki verilerde rastlanmamıştır. Çorum yöresine ait T.R.T. repertuarında kayıtlı kırık havalar, oyun havaları ve uzun havalar şunlardır:

Sözlü türküler

- 1-Odayın yapusuna
- 2-Ne elmadır nede nar
- 3-Cevahir tşına kıymet biçilmez
- 4- Abada bir kebede bir giyene
- 5-Dinle sana bir nasihat edeyim
- 6-Dost kıyılardan mercandan
- 7-Türkmen kızı yaktı bizi
- 8-Karşıda kavun yerler
- 9-Hem okudum hemide yazdım
- 10-Şu uzun gecenin gecesi olsam
- 11-Öte dönder ben görmeyim yüzünü

- 12-Fırsat eldeiken bir amel kazan
- 13-Gezzemde dünyanın dört bucağını
- 14-Alrı delmeli yarım
- 15-Arzu ederdiniz bir yol görmeye
- 16-Halimi arzettim dağlara taş
- 17-Bir taş attım alıca
- 18-Şu mübarek günde küsmek olurmu
- 19-Gidiyorum çoruma
- 20-Kayayı gırcı tuttu[ilvanlım]
- 21-Bedirik[soku dibi millolur]
- 22-İğdenin dalları yerdedir yerde
- 23-Gayalar ulam gayalar
- 24-Hürünü a yarım hürünü
- 25-Bağdat ellerinden gelen turnalar
- 26-Kara kaşlar kara gözler sende var
- 27-Yonuk olur merdivanın taşları
- 28-Elma aldım bartından
- 29-Fistan geymiş kırmalı
- 30-Hey kargalar kargalar
- 31-Kaşların karasına
- 32-Pencereden eleder

Oyun havaları

- 1-Çorum halayı
- 2-Çorum halayı [ağırlama]
- 3-Dilala

Uzun havalar

- 1-Bayram geldi benim yarım kaçıyor
- 2-Gam gasavet çekme divane gönlüm
- 3-Gel cananım benden haber eyleme
- 4-Heveslik eyledim yavru getirdim
- 5-Kadir mevlam sani sevmiş yaratmış

- 6-Niye gamlanırsın divane gönül
- 7-Aşka düşen aşık elbet kan ağlar
- 8-Gayrı dayanamam ben bu hasrete
- 9-Gel sevdiğim gamzelerin kan etme
- 10-Gine gönül sılasını arzeder
- 11-Malum olsun sana bak ne haldeyim
- 12-Şu dünyada gezmeyinen bulunmaz
- 13-Ben ölürsem kimler çalar sazımı
- 14-Yüzüm güler amma içirim hayın

ÇORUM TÜRKÜLERİNİN MUHTEVA AÇISINDAN İNCELENMESİ

Çorum türkülerini sözel ve ezgisel yönden incelediğimizde diğer yörelerden farklı bir yapıyla karşılaşmıyoruz. Bunlardan 18 tanesi aşk ve sevdadır; 3 tanesi hasret ve özlemi; 2 tanesi ölüm ve ayrılık acısını; 2 tanesi sitem ve yergiyi anlatırken, 1 tanesi deyiş türünde, 1 tanesi tasavvufi, 1 tanesi de güzellemeyi konu edinir. Bunlar sözlü kırık havalarla ilgili tespitlerimizdir.

Oyun havalarında işlenen konular ise, dostluk, kardeşlik, düğün, eğlence ve aşkı (aşkın tehditle ve parayla olamayacağını) konu edinir.

Uzun havalarda ise, askere giden gencin sevdiğinin ilgisizliğinden şikayet etmesi; bir annenin ölümcül hastalığa yakalanıp çaresizliğini ve umutsuzluğunu anlatması; bir kadının kocasının gurbete gidişine üzülmesi ve serzenişte bulunması, vefasızlık, sitem, hasret, kaybedilen evladın acısı, çaresizlik, umutsuzluk, çiçek ve tabiata methiye, güzelleme, teselli etme gibi konular işlenmektedir.

Çorum yöresine ait türkülerin 22 tanesi kerem ayağında [dizisinde], 16 tanesi bozlak ayağında, 5 tanesi misket ayağında, 3 tanesi garip ayağında, 2 tanesi [do] müstezat ayağında, 1 tanesi de [sol] müstezat ayağındadır. Görüldüğü gibi makamsal olarak da Çorum türkülerinin diğer yörelerden ciddi anlamda bir farkı yoktur. Türkülerin büyük çoğunluğu kerem dizisinde, kalan ezgilerin çoğu da bozlak dizisindedir. Bunda da daha önce belirttiğimiz gibi Alaca bölgesinin Kırşehir'e yakınlığı önemli rol oynamaktadır.

ÇORUM YÖRESİNE AİT TÜRKÜLERİN TEKNİK YÖNDEN İNCELENMESİ

Çorum yöresi türkülerinin teknik yönden incelemesine gelince, türkülerde bazı yörelerimizde olduğu gibi çalma açısından özel icra tekniklerine pek rastlamıyoruz, bir iki aşıklama türküsü dışında. Çalarak icra etme bakımından bazı yöre ve bazı türkülerde özgü, özellikle bağlamayla icra da özel çalım teknikleri vardır. Örneğin zeybek, teke, Ankara, Yozgat, Silifke, karşılama, Konya, Doğu Karadeniz, sümmani, aşıklama mızrabı gibi. Çorum yöresinde aşıklama dışında özel bir icra tarzına rastlamıyoruz. Mesela “Fırsat elde iken bir amel kazan” türküsü bu icra tarzını gerektirmektedir.

Söyleyerek icra etme bakımından ise Çorum yöresinde, Kırşehir ve Ankara tavrına benzer bir hançere [gırtlak] yapısı vardır. Kendine özgü deyimler, şive ve ağız yapısı bu bölgemizin en belirgin farklılığıdır. Çorum türkülerinde dikkat edilecek bir husus da Erzurum yöresinde görülen tatyan türü türküsü özelliğinde bir türküyü rastlamamızdır [Şu uzun gecenin gecesi olsam].

Bu konunun izahıyla ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamamakla birlikte muhtemelen o yörede askerliğini yapmış bir kişinin türküyü yakmış ya da taşımış olabileceğini düşünmekteyiz.

Çorum yöresine ait inceleme konusu olabilecek türkülerin de var olduğundan bahsetmiştik. Bölgeye ait halk aşıklarının ve mahalli sanatçıların çalıp söylediği bu türkülerin bir kısmı T.R.T. Repertuar Kuruluna sunulmuş, ancak henüz tescil olup repertuara giren olmamıştır. Bu türkülerde birkaç örnek verecek olursak:

Sözlü kırık hava türünde olanlar

- 1-İlkbahar gelince güller açınca
- 2-İnsanlık mektebi
- 3-Ağlayarak vardım ben bir karakola
- 4-Aşkına yandığım gül yüzlü canan
- 5-Üç duyguyu canım gibi severim
- 6-Gonca gülün kokusuna meftunum
- 7-Gülümseyin gözlerimin içine
- 8-Irmaktan geçtim
- 9-Yan gelipte beş ayları doğunca

10-Yine geldi bizim elin havası

11-Yüksek olur bahçelerin kıyısı

Uzun hava türünde olanlar

1-Saman dağlar seni koyanda şahin kışlamaz

2-Badı sabah benden yare haber verin.

SONUÇ

Çorum her ne kadar harita üzerinde Orta Karadeniz de görünse de gerek coğrafi konumu, gerekse Kırşehir, Yozgat, Sivas, Kırıkkale gibi illere yakınlığı ve organik bağları nedeniyle tipik bir Orta Anadolu özelliği göstermektedir. Form ve muhteva bakımından çok fazla bir farklılık göstermemekle birlikte, söyleme tekniği bakımından yöreye özgü deyim, şive, ağız ve gırtlak [hançere] gibi farklılıklar göstermektedir.

Türkülerin yapımcıları, onları ilk söyleyenler büyük çoğunlukla bilinmemektedir. Halka mal olmuştur, yani anonimdir. Bu durum halk müziğimizin en belirgin özelliğidir. Ancak bu türküleri çalıp söyleyerek kuşaktan kuşağa aktarıp günümüze kadar ulaşmasını sağlayan ve derleyerek halk müziği repertuarına kazandıran insanlar var. Konuşmamın bu bölümünde Çorum türkülerinin bizlere ulaşmasını sağlayan bu önemli şahsiyetleri şükranla anmak isterim.

KAYNAK KİŞİLER

1-Aşık Hüseyin ÇIRAKMAN

2-Aşık Veli ERDEM

3-Aşık Şekip ŞAHADOĞRU

4-Niyazi BİÇEREL

5-Ali ÇAKMAK

6-Cafer KAYA

7-İfakat YAYKAR

8-Sabite TAŞKAYA

9-Ali YÜCER

10-İsmail YILMAZ

- 11-AliÇİYEZ
- 12-Musa YENİLMEZ
- 13-Fırat ÖZSARAÇ
- 14-Haşimi ASLIHAK
- 15-Güllü COŞKUN
- 16-A.İhsan ERDOĞAN
- 17-Süleyman MORGÜLÜM
- 18-Berber Ali AHÇI
- 19-Rıfat ÖZSARAÇ
- 20-Ahmet SEYREK
- 21-Cemal BİÇER
- 22-Niyazi BİÇEREL
- 23-M.Ali BİÇEREL
- 24-Yusuf AKTAN
- 25-Haydar ÖZTÜRK
- DERLEYENLER
- 1-Muzaffer SARISÖZEN
- 2-Mustafa ÖZGÜL
- 3-Osman ÖZDENKÇİ
- 4-Nida TÜFEKÇİ
- 5-Turan ENGİN
- 6-Musa EROĞLU
- 7-İhsan ÖZTÜRK
- 8-Yücel PAŞMAKÇI
- 9-Nazmiye COŞKUN
- 10-Mehmet ÖZBEK
- 11-Sümer ÖZGÜ
- 12-Aziz KIZILGÜN
- 13-Ali CANLI
- 14-Ahmet SEYREK

ENGELLİ ÇOCUĞA SAHİP AİLELERE YÖNELİK MORAL VE MANEVİ DESTEK (Çorum Örneği)

Naci KULA¹

Giriş

Toplumsal yapının varlığını sürdürebilmesi için hayati bir öneme sahip olan aile, (Atay& Doğan 1999, s.1) evlilik ve kan bağına, karı koca, ana baba, çocuk ve kardeşler gibi ilişkilere dayalı olan, en küçük toplum birimi, bir iletişim grubu örneğidir. (Köknel 1987, s.275) İnsanı hareket noktası kabul ederek gruptan kitleye yönelen bir dizi toplumsal oluşumların ilk aşamasında mikro- sosyal çevre olarak aile bulunur. Aile, oluşumuna gerekçe olan "biyolojik" boyutu aşan "psiko-sosyal" bir gerçekliktir. Eğer böyle bir gerçekliğe ulaşmasaydı kendi dışındaki beraberlik örneklerinden farklılaşarak çağlar boyunca insan toplumlarına temel olan etki ve gücünü sürdürmesi mümkün olamazdı. Bu ilk toplumsal ünite insanları ya kendilerinden doğdukları ya da kendilerinden doğan insanlarla yine tamamen insana özgü birlikteliği paylaşmaktadırlar. Bu birlikteliğin biçimsel gerekçesi olan biyolojik boyutu aşan bir ilişkiler düzeni çerçevesinde gelişen etkileşim biçimlerine sahiptirler. Böylece aile toplumsal, ekonomik kültürel nitelikleriyle küçük bir toplum olma özelliğini taşımaktadır. Toplumun en küçük birimi olarak aile, şekli ve hacmi ne olursa olsun her toplumda bulunmaktadır. (Doğan 1998, s. 194,195) Bu yönleriyle insanlık tarihinde sosyal hayatın vazgeçilmez bir unsuru olan ailede çocuğun önemli bir yeri vardır. Çünkü çocuklar anne babaları için önemlidir. Bazı aileler için çocukları kendilerinin bir uzantısıdır. Ve kendi hayat süreçleri içinde gerçekleştiremedikleri durumların onlar tarafından yaşanmasını arzu ederler. Bazıları için de kendilerinin ana baba olarak rollerin yeterince yerine getirebileceklerinin ispatı olarak değerlendirilmektedirler. Çocuklar ailede bazen bir sevincin bazen de derin üzüntülerin kaynağı olabilmektedirler. (Darıcı 1997: s.8)

Ailede engelli olarak bir çocuğun doğması ya da bir çocuğun daha sonra hastalık, kaza vb nedenlerle engelli olması ailenin var olan dengesini bozar. Bu çerçevede ailenin çocuğun engelini inkar etme, çocuğa yönelik ambivalans (çift değerli) duygular, kızgınlıklar, çocuğun engeli ile baş etmeye ilişkin

¹ Yrd. Doç. Dr. Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Öğretim Üyesi

yetersizlikler, özel eğitime gereksinimi duyan çocuğa yönelik yas ve suçluluk duyguları, çocuğu aşırı koruma, aile sisteminin dengesini bozan ve normal gelişimini ketyeyen durumlara birer örnektir. Bu nedenle engelli çocuklarla çalışan uzmanlar, çalışmaya bu çocukların yanı sıra ailelerine ve öncelikle ebeveynlerine yardım ve destek sunarak başlamalıdır. (Yargıcı 2005: s. 31)

Aileye yönelik yardım ve destek faaliyetleri içersinde psiko- sosyal nitelikte birtakım yardım ve desteklerle birlikte aileye moral ve manevi destek de son derece önemlidir. Çünkü aile çocuğun engelliliği sebebiyle öncelikli olarak "neden böyle bir durum" la karşılaştığını anlamak ister ve " neden bu bizim başımıza geldi" şeklinde bazı soruları kendilerine sorup cevaplarını arama çabası içindedir. Aynı zamanda aile engelli çocuğa sahip olmadan kaynaklanan bazı sorunlar ve duygusal karmaşalarla başa çıkmada, çocuğun sosyal uyumunu sağlamada tıbbi rehabilitasyon, psiko- sosyal yardım ve desteklerle birlikte moral ve manevi destek ihtiyacını da hissedecektir. (Kula 2005: 154-155; Seyyar 2007; s.270 vd.) Bu nedenle engelli çocuğa sahip ailelere yönelik verilebilecek moral ve manevi destek konularının neler olacağı da ayrıca üzerinde durulması gereken bir husustur. Bu çalışmamızda engelli çocuk sahibi ailelerin çocuklarını yaşam ve bakım becerilerini artırıcı, sosyal uyumlarına ailenin katkısını sağlayıcı ve engellilikten kaynaklanan sorunları aşmaya yardımcı olucu şekilde sağlanabilecek tıbbi yardım ve psiko- sosyal destek yanında moral ve manevi desteğin önemini ve bunun nasıl gerçekleştirilebileceğini ele almak istiyoruz.

Bu çerçevede Çorum'daki² engelli çocuğa sahip ailelerin yaşadıkları sorunlar ile bunları aşmada başvurdukları çözüm yollarını , moral ve manevi desteğin de başvurulanan çözüm yolları içersindeki yerini belirlemeyi amaçladık. Zira bu konuda saha araştırması yapılarak elde edilecek veriler sayesinde önemli bazı tespitlere ulaşma imkanı olabilecektir. Bu nedenle

2 Çorum'daki engelli çocuğa sahip aileler, çalışmamızda araştırma için seçtiğimiz niteliksel yapılandırılmış görüşme tekniği gereği örneklem grubuyla bizzat zaman geçirme, onların yaşadıklarını görme, hissetme, gözleme imkanını (Bkz. Yıldırım& Şimşek. 2003; s. 23) daha rahat bulabileceğimizden dolayı araştırma evreni olarak seçilmiştir. Örneklemen seçilmesinde ise ailelere daha rahat ulaşma ve araştırma tekniği çerçevesinde görüşme yapabilmek amacıyla Çorum'da yer alan ve engellilere yönelik hizmet veren özel eğitim rehabilitasyon merkezleri dikkate alınmıştır.Çorumda 5 tane olan merkezlerden şehrin farklı yerlerinde olan bu nedenle farklı sosyo- kültürel özelliklere sahip ailelerin çocuklarının devam ettiği varsayılan iki merkez seçilmiş olup, okul aile birliği toplantısına katılan bütün veliler dikkate alınarak örneklem gurubunu. grup örneklem metodu çerçevesinde toplam 57 aile oluşturmaktadır.

çalışmada niteliksel araştırma yöntemlerinden yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır.(Yıldırım&Şimşek 2003; s.91) Yapılandırılmış görüşmelerde, araştırmacı ile katılımcılar arasında aktif bir diyalogun ve etkileşimin oluşması hedeflenmiştir Yapılandırılmış "açık uçlu anket görüşmesi" çerçevesinde de ailelere açık uçlu 10 sorudan oluşan anket formu dağıtılarak yaşadıkları sorunlar, sorunlarını aşmada başvurdukları çareler, bu çözüm arayışları içerisinde dini başa çıkma yöntemlerine başvurup vurmadıkları ile bu konuda moral ve manevi desteğe ihtiyaç hissedip hissetmedikleri tespit edilmiştir.. Aynı zamanda anket uyguladığımız grup içersinden bizlerle görüşmek isteyenlerle de yapılandırılmış görüşme yöntemi gereğince derinlemesine tespitler yapmak amacıyla mülakat yapılmıştır.Elde edilen veriler ise onların ifadelerine yer vererek çalışma içersinde değerlendirilmiştir. Bu bilgiler çerçevesinde konuyu ele alırken önce engelli çocuğa sahip olmadan dolayı ailenin yaşayabileceği sorunlar ve ortaya koyduğu tepkilere ana hatlarıyla değinerek moral ve manevi desteğin önemini ve nasıl gerçekleştirilebileceğini daha belirgin bir şekilde ortaya koymak mümkün olabilecektir

1.Engelli Çocuğu Olan Ailelerin Yaşadıkları, Hissettikleri ve İlk Tepkileri

Ailede engelli bir çocuğun varlığı, aile üyelerinin hayatlarını,duygularını, düşüncelerini ve davranışlarını olumsuz yönde etkileyen bir durumdur. Çocuğun engeli nedeniyle suçluluk ve keder duymak,(Kauffman 1994, s. 496) özrün çeşitli yönleriyle baş etmede yetersizlik duygusu yaşamak, uzmanların yönlendirmelerine aşırı derecede bağımlı olmak, çocuğu aşırı koruyup kollamak ya da özrü inkar etmek gibi olumsuz yaşantılar ailenin alışılmış gelişimini bozabilir.(Küçüker 1993; s. 23) Aileler için engelli bir çocuğa sahip olmak yaşamlarının en zorlu deneyimidir.Engelli bir çocuğa sahip olduklarında anne babalar ilk olarak hayal kırıklığı yaşarlar. Çocuklarına ne olduğunu bilemediklerinden hayal kırıklığına uğrarlar. Büyük endişe içindedirler. (Gökcan 2005; s.56) Aşağıda yer alan örnekler engelli çocuğa sahip ailelerin neler hissettiklerini ve ilk anda verdikleri tepkileri kendi ifadeleri ile ortaya koyucu niteliktedir.

"Doktor çocuğumda zeka geriliği olabileceğini söyleyip bir takım testler yaptırmak üzere bize doktor adresi verdiğinde hayatımın ilk şokunu yaşadım...Daha ilk günden çok sarsıldım, büyük bir panik yaşadım. Durumu sadece anneme anlattım.Büyük bir ayıpmış gibi bütün akrabalarımın sakladım...Daha sonraki günlerde tek çözüm yolunun çocuğun ölmesi olduğunu düşündüm.Bunun için dualar ettim.Ancak yine de çocuk ağladıkça

emzirmeyi ihmal etmiyordum. Eşim bu konuda daha kötüydü. Çocuğu emzirmememi istiyordu. Bu olayı kabul etmesi çok zordu ve benim de durumu kabullenmemi zorlaştırıyordu..." (Akkök 1997; s. 23) şeklindeki ifadelerde zihinsel engelli çocuğu olan bir annenin durumu kabullenmede zorlanma, şok ve çocuğa ilişkin olumsuz tutumunu yansıtan bazı davranışları görmek mümkündür.

"Norolojide ilk muayenede bir şey çıkmıyor. Oradan Çocuk gelişimi Bölümü' ne sevk ediliyoruz. İçeriye G., eşim ve ben giriyoruz.. Kısaca G. Yi tanıtıyoruz. Ondan sonra testler uygulanmaya başlanıyor. G. nin yaptıklarına bakıyoruz ve testler bitiyor.Sabırsızlıkla soruyoruz, sonuç ne olabilir diye. G. 2ye bakan eğitimci başlıyor. Konuşmaya " Çocuğunuzun zeka geriliği var." Diyor. (o sırada kızım dört buçuk yaşında) Ardı ardına sıralıyor. İlkokulu zor bitirir, evlenemez, sürekli bakıma muhtaç biri olarak kalacak vb..

O anda hani derler ya "Başımdan aşağı kaynar sular döküldü. " diye, işte öyle oldu.Karı koca gözlerimize baktık. O bakışlarda boşluk, çok büyük hayal kırıklığı vardı. Damarlarımdaki kan dahi durmuştu.Şoktaydım. Bir an önce eve gitmek istiyordum. Eve gider gitmez karı koca ağlamaya başladık. İki saat süreyle ağlamaya devam ettik. G.'ye acıdım. Onu bir zavallı olarak gördüm." (Akkök 1997: s.26) ifadelerinde de çocuğunda zeka geriliği olduğunu öğrenen anne babanın ilk tepkilerini görüyoruz.

Engelli yeğeni olan bir teyzenin şu ifadeleri de engelli çocuğa karşı nasıl yaklaşıldığını gösteren örneklerdendir. "İtirazlar, isyanlar,ve haykırmalar vardı... Çok bencilce ama ilk zamanlar tüm çocuklardan nefret ettim. Hatta diğer yeğenlerimden bile..." (Akkök 1997; s. 31) Yine çocuğu doğduktan altı ay sonra mongol teşhisi konan bir annenin ilk zamanlar hissettikleri ise özürlü çocuğa sahip anne babanın olumsuz davranışlarına tipik bir örnektir;

"Çocuğumun özürlü olduğunu öğrendiğimde kendimi çok değersiz hissettim. Eşim çocuğumuzun bu durumundan son derece utanıyor, fakat bunu mümkün olduğu kadar göstermemeye çalışıyordu. Bense duyduğum suçluluktan ötürü acıma duygusu ile beraber aşırı koruyucu ve kollayıcı davranıyordum"... (Uluata 2001; 8-9)

Aynı şekilde anket uyguladığımız ailelerin de çocuklarının engelliliği sebebiyle üzüntü, acı, endişe vb şekilde birtakım duygu ve düşünceleri yaşadıkları ve çocuklarının engelliliğini kabullenmede zorlandıkları görülmektedir.

" Bunu öğrenince dünyamız yıkıldı, çok üzüldük, ama o benim bir parçamdı, ne yapabiliirdim. Bir anne olarak onunla yaşamak zorundaydım" (45 yaşında zihinsel engelli çocuğu olan ortaokul mezunu anne)

“ Ben çocuğumun engelli olduğunu 1 yaşındayken öğrendim.O zaman kadar bir şeylerin eksikliğini hissediyordum.ama kesin olarak 1 yaşında öğrendim ilk olarak çok üzüldüm. Çevremdeki engellileri fark etmeye başladım. O zamana kadar hiç fark etmemiştim. Önce kabullenemedim. Belli bir sonra kabullendim. Bu engelle yaşamayı da öğrendim” (43 yaşında eğitilebilir ve öğretilebilir zihinsel engelli çocuğu olan ortaokul mezunu anne)

“Üzüldüm ama isyan etmedim. Allah'ın takdiridir deyip elimden geldiği kadar eğitim aldırmaaya çalıştım. 2001 yılından beri eğitim aldırıyorum”.(46 yaşında eğitilebilir ve öğretilebilir zihinsel engelli çocuğu olan fakülte mezunu anne)

“Her veli gibi üzüldüm. Psikolojik olarak yıprandım.Kabullenip rahatladım ama doktorlara kızgınlığım var. Çünkü beni Ankara'ya 4.5 yaşında yönlendirdiler. Bana “Doktor bey, çocuk 2 yaşına geldi, hala konuşmıyor” dediğimde ileride konuşur. Gayet normal dediler. Geç kalmama sebep oldular.” (37 yaşında eğitilebilir ve öğretilebilir zihinsel engelli çocuğu olan Fakülte mezunu anne)

“Çocuğum şansızlık nedeniyle 1.5 yaşında iken onun engelli olduğunu öğrendim.Tabi ki dünyam yıkıldı. Çünkü ömür boyu o diyetli, her şey onun için serbest değil, mama ve sebze, özel undan eklemekle besleniyor” (43 yaşında öğretilebilir zihinsel engelli çocuğu olan İlkokul mezunu anne)

“Çocuğum 9 aylıkken hastaneye yattı. Orada tedavi görüyordu ama durumu iyiye gidiyordu. Akşam üstü birden bire çok kötü oldu. Doktorlar bize çocuğumuzu Ankara'ya götürün deyince hemen götürdük. Orada beyin felci geçirdiğini öğrenince şok oldum. O anda ben ölmek istedim.Çünkü çocuğum bir ay yoğun bakımda kaldı.” (36 yaşında Ortopedik ve konuşma özürlü çocuğu olan ortaokul mezunu anne)

Engelli çocuğa sahip anne babaların yaşadıkları duygulardan biri de bu durumu yaptıklarının bir hatanın ya da günahın bedeli olarak yaşadıklarını düşünerek kendilerinin cezalandırılmış olabileceğini hissetmeleridir.

Nitekim gözleri görmeyen görme engelli bir birey anne babaların kendilerini cezalandırılmış olarak değerlendirdiklerini belirterek tutum ve davranışlarındaki bazı yanlışlıklara da dikkat çekmektedir.

“Annemin babamın tutumundan söz ederken ana babaların yanlış tutumu yüzünden körlerin, genelde özürlü çocukların karşılaşılabilecekleri iki tehlikeye değinmeden geçemeyeceğim. Bunlardan biri, ana- babanın (belki öteki yakınların da) özürlü çocuğa gereğinden çok kol kanat germeleri, koruyuculukta aşırıya kaçmalarıdır.Onun kendi başına yapabileceği ve yapması da gereken eylemleri yapmasına yardım ederler; kendilerince

tehlikeli saydıkları eylemlere girişmesini de önlemeye kalkışır. Örneğin, giyinmesine, yemek yemesine, ev içinde bile dolaşmasına yardım ederler; ona normal biçimde yemek yemesini öğretecek yerde yemeği ağzına götürüp besleyenler bile görülmüştür. Böyle bir tutum özürlü çocuğun kendine **güvenini sarsar, hatta yok bile edebilir**. İkinci tehlike ise, ana- babanın özürlü çocuk sahibi olmaktan utanç ve suçluluk duymalarıdır. Bilindiği gibi özürlü çocuğun, günahkar anne babaya Tanrı tarafından verilmiş bir ceza olduğuna inanan kişiler az değildir. Şunun, bunun, "Kimbilir babası veya anası ne yaptı da çocukları böyle oldu" dediğini bile işitmişsinizdir. İşte özürlü çocuğun annesi, babası, çevrede kendileri hakkında böyle düşünüleceğini ciddiye alırlarsa hem suçluluk, hem de utanç duygusuna kapılabilirler; bu duygunun sonucu olarak özürlü çocuğu toplumdan kaçırıcasına eve kapatabilirler. Anneler, babalar ve özürünün çevresinde bulunan herkes, bu yanlışları yapmaktan kaçınmalıdır" (Yazgan 2002; s.40-41)

Araştırmamıza katılan 41 yaşındaki öğretilbilir zihinsel engelli çocuğa sahip olan annenin şu sözleri de çocuğunun durumunu cezalandırma olarak gördüğünü göstermektedir.

"Ben bir yanlış yaptım da Allah'ım onun için beni mi cezalandırdı diye soruyorum kendime"

Aynı şekilde 25 yaşındaki eğitilebilir zihinsel engelli çocuğu olan anne de ;

"Allah'ım niye bunu bana verdin, ben sana ne kötülük yaptım . Beni cezalandırıyor musun? Gene de senden gelen her şeye razıyım" sözleri ile çocuğunun engelliliği sebebiyle cezalandırıldığını düşünmekte; bir yandan da durumuna rıza gösterme eğiliminde olduğunu dile getirerek karmaşık duygular içinde olduğunu anlatmaktadır.

30 yaşındaki spastik çocuğu olan bir anne de çocuğunun durumunu günah olabilecek bir davranışın nedeni olarak görme eğiliminde olduğunu şu ifadelerle dile getirmiştir.

"Komşumun biri bana Kandil gecesinde eşimle birlikte olup olmadığını, bu yüzden çocuğumun engelli olabileceğini söyledi. Bu benim kafama takılıyor Gerçekten böyle bir şey var mı?, mübarek gecelerde cinsel ilişkide bulunmak günah mı?"

Bu örneklerden de anlaşılacağı gibi özürlü çocuğa sahip olan ailelerde şok, red, aşırı üzüntü ve depresyon, karşıt duygular yaşama, suçluluk, kırgınlık, utanma-sıkılma davranışları gözlenmekte, eğer aile rehabilite hizmetlerinden yararlanır, çevresindekilerin desteğini alır, olumlu tutum ve davranışlarla karşılaşırsa uyum ve yeniden düzenleme ile özürsüzlük halini kabullenme durumunu daha rahat gerçekleştirebilir. Ailelerin yaşadıkları bu durumlar

engelli çocuğa sahip ailelerin tepkilerini açıklayan ve en bilineni olan "Aşama Modeli"dir. Buna göre farklı özelliği olan çocuğu olduğunu öğrenen anne babalar, ilk aşama olarak duygusal bir karmaşıklık içine girerler, davranışları ve düşünceleri karmaşıktır, yaşanan yoğun bir şok, karmaşıklık ve şaşkınlıktır. Daha sonra yas, aşırı üzüntü, hayal kırıklığı kaygı, red, suçluluk ve savunma mekanizmalarının yoğun yaşandığı tepkisel aşama gelir. Bunu ise, "Ne yapılabilir?" "Neler Yapabilirim?" sorularının sorulmaya başlandığı uyum ve duruma alışma şaması takip eder. Aileler daha sonra bu konuda bilgi ve becerilerini geliştirmeye, çocukları ve kendileri için planlar yapmaya ve geleceği düşünmeye başlarlar.

Engelli çocuğa sahip ailelerin tepkilerini açıklayan ikinci model ise, "Sürekli Üzüntü Modeli" dir.Bu yaklaşıma göre aileler gerek aile içi yaşantıları, çocuğun farklılığı gerekse toplumsal tepkilere bağlı olarak sürekli bir üzüntü ve kaygı içindedirler. Bu doğal bir süreç olarak algılanmakta ve patolojik olarak düşünülmemektedir. Çocuğun farklılığının kabulü ve bu üzüntü bir arada yaşanabilir ve ailenin uyum süreci böylece gelişir.

Üçüncü model olan "Kişisel Yapılanma Modeli" ise duygulardan çok bilişî temel almakta ve ailelerin farklı tepkilerini bu duruma getirdikleri farklı yorumlara, farklı algılara bağlamaktadır. Başka bir ifade ile anne babaların kendilerine ve çocuklarına ilişkin geçmiş deneyimleri,beklentileri ailelerin tepkilerini belirlemektedir.

Engelli çocuğa sahip ailelerin tepkilerini açıklayan dördüncü model "Çaresizlik, Güçsüzlük ve Anlamsızlık" modelidir. Engelli bir çocuğun anne babada oluşturduğu duygular, yakın çevrenin (yakın akrabalar, arkadaşlar, komşular)tepkileriyle çok yakından ilgilidir. Onların durumu olumsuz ve çaresizlik içinde algılaması anne babanın da benzer duygulara sahip olmasına neden olmaktadır.

Tüm bu modeller bize ailelerin çocuklarının engeli nedeniyle yaşadıkları konusunda ipuçları vermektedirler. Her ailenin kendine özgü olduğu, yaşadıklarının ve gelişimlerinin de kendine özgü olduğu hatırlanmalıdır. (Akkök 1997; 17-18; 2003; s.122-123; Akkök& Özer 2005; s.12-13)

2. Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Yaşadığı Bazı Sıkıntı ve Zorluklar

Aile en küçük bir sosyal grup olarak düşünüldüğünde aile içinde anne baba ve çocukların yoğun bir etkileşim içinde olduğu görülür. Özel eğitim gerektiren çocukların olduğu aile ortamında çocuğun engelliliği nedeniyle yaşanan bazı zorluklar ve sıkıntılarla birlikte ailenin çocuğun bakımı, tedavisi için ayırdığı zaman ve harcamalar ailenin hayatında önemli bazı değişiklikleri

beraberinde getirir. Aile ortamında çocuğun huzurlu ve sağlıklı bir şekilde yaşamını sürdürmesinde öncelikle çocuğun özelliklerinin tanınması, çocuğun kabul edildiği bir ev ortamı ile birlikte başta devlet tarafından ve sivil toplum örgütlerince ailenin psiko- sosyal açıdan desteklenmesi ve bu konularda eğitilmesi son derece önemlidir. (Akkök 1991, C2. s.437.)

Aileye verilecek moral ve manevi destek açısından da ailenin engelli bir çocuğa sahip olmadan kaynaklanan bazı sıkıntı ve zorluklarının bilinip tanınması gerekir. Bu nedenle ailenin engelli çocuğa sahip olması sebebiyle karşılaşabileceği sıkıntı ve zorluklar çocuğun bakımı, ihtiyaçları ve tedavisiyle ilgili olanlar, ailenin hayatında meydana gelen değişiklikler, ailedeki diğer çocukların engelli kardeşle ilişkileri ve onlarla ilgili ailenin yaşayabileceği bazı sıkıntılar, çevrenin tutum ve davranışlarından kaynaklanabilecek sıkıntılar, engelli çocuğun geleceği ile ilgili bazı endişeleri şeklinde sıralanabilir.

Engel türü ne olursa olsun engelli bir çocuğun tedavisi, bakımı, ihtiyaçları açısından ailenin birtakım görev ve sorumlulukları bulunmaktadır. Bu görev ve sorumluluklar yerine getirilirken bazı sıkıntı ve zorluklarla da karşılaşmak ta mümkün olmaktadır. İşte bu konuda yaşanan zorluk ve sıkıntılar aileler tarafından aşağıdaki örneklerde olduğu gibi dile getirilmiştir.

"Eşim benden daha çok etkileniyor. B.'nin düzenli bir uykusu olmadığı için 24 saat anneye bağımlı bir çocuk. Ben sabahlara kadar beklediğimizi hatırlarım. 1-2 saatlik uykuyla işe gittiğimi hatırlarım" (Akkök& Özer 2005; s. 36)

"Bizim ilk sıkıntımız sağlık problemleriyle başladı. O. Sağlıklı bir bebektir. Eşim göreve başladıktan sonra O. da bir gerileme oldu, dokuz aydan sonra. Bir yaşına geldiğinde evimize gelen bir misafir vasıtasıyla hareketlerinin diğer çocuklardan farklı olduğunu fark ettik ve eşimin önerisiyle doktorumuzu değiştirdik. F.bey; "Demir noksanlığı var" dedi. Bir yıl O. ya sıvı yiyecekler yanında demir iğneleri vuruldu. Diğer büyük oğlumuzda bunların hiçbirini yaşamadığımız için bize çok zor geliyordu." (Akkök& Özer 2005; 42)

Ankete katılan anne babalar da çocukların bakım, ihtiyaçları ve tedavileri noktasında karşılaştıkları sıkıntıları şu ifadelerle dile getirmiştir.

"Rahatsızlığı sebebiyle doğru dürüst Yemek yediremiyorum, oturtamıyorum, sürekli bakım gerektiren bir durumu var. Sağı solu dağıtıyor, çevredekilere bazen zarar veriyor. Bir topluma girdiğinde "bu sakat mı?" diye soruyorlar" (47 yaşında spastik çocuğu olan okur yazar anne)

"Çocuğum engelliği ile birlikte diyet olduğu için onu her yerde serbest bırakamıyorum. Sürekli ilgilenmek durumundayım." (43 yaşında öğretilebilir

zihinsel engelli çocuğu olan İlkokul mezunu anne)

“Yemek yeme ve tuvaletle ilgili sorunlar yaşadık.Fakat şu anda kendisiyle iletişime geçtim. En büyük sorun isteğini söyleyememesi, konuşamaması” (38 yaşında eğitilebilir ve öğretilabilir çocuğu olan fakülte mezunu baba)

“Elbiselerini kendisi giyemiyor. Ona yardımcı olmak, giydirmek zorundayım. Evde rahat durmuyor. Etrafta olanları dağıtıyor. Usandım. Ne yapacağımı bilemiyorum. Bu konuda yardımcı olunmasını istiyorum.” (36 yaşında zihinsel engelli çocuğu olan okur yazar anne)

Engelli çocuğu olan anne babalar, çocuklarının bakım ve ihtiyaçları ile ilgilenmek hatta yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere çoğu zaman sürekli onların yanlarında olmak durumunda olduklarından günlük yaşam tarzlarında da önemli değişiklikler olmakta; sosyal ilişkileri ve kendilerine zaman ayırma açısından da bazı sıkıntılar yaşamaktadırlar Otistik çocuğu olan bir baba bu konuda yaşadıklarını şöyle dile getirmektedir

“ Benim için zevk diye bir şey yok, her şey çocuklarım için. Misafirliğe gidemiyoruz artık, ben kimseye yük olmak istemem, zaten gittiğimiz insanlarda da seçiciyim. Az kişiyle ailecek görüşüyoruz, aramızda kırılmışsın,dökülmüşün hesabı olmuyor, buna rağmen ben huzursuz oluyorum. Örneğin gittiğimiz yerlerde bilgisayarı kurcalıyor, oturduğumuzdan keyif alamıyoruz, huzurumuz bozuluyor(Akkök& Özer 2005;s.50)

“Sosyal yaşantımız bitiyor, mesela akrabalara gittiğinizde rahat olamıyorsunuz. Komşuda, tatilde, bir eğlencede aklınızda hep bu var. Bir şey anlatamıyorsunuz da , merak var, “Acaba şu an ne yapıyor.” Eğer geldiyse gözünüz hep üstünde olacak; her şeyden kısıtlanmak zorundasınız. Merak ediyorsunuz, çocuğunuzu frenlemek zorunda kalıyorsunuz. Gözünüz hep çocuğunuzun üstünde. Bir düğünde rahat edemiyorsunuz, gittiğiniz yere de ayak uyduramıyorsunuz. Sonra kendinizi işinize verip konsantre olamıyorsunuz. Unutkanlık başladı bende ve yorgunluk var tabii. Rakamları aklımda tutamamaya başladım, fiziksel ve zihinsel yorgunluk var.” (Akkök& Özer 2005;s.54)

Eşi ve kendisi opera sanatçısı olan bir baba çocuğunun engelli olması nedeniyle onunla ilgilenmek ve ihtiyaçlarını gidermek zorunda kaldıklarından bu durumun sanat hayatlarını nasıl etkilediğini şöyle anlatmaktadır.

“Bizim, eşimin de benim de sanat hayatımızı bitirdi. Yapabileceğimiz çok şey vardı. Artık eskisi gibi değil, Ben fazla dışarıya çıkamadığım için sanatsal anlamda dostlarımı kaybettim, aramamaya başlayınca çok doğaldır, aranız

soğuyor ilişkiler kopuyor. Sanatsal ve sosyal yönden hayatımız değişti. Yakın ilişkilerde olduğumuz aileler, arkadaşlarımız vardı, ancak B.'yle ilgili olmaya karar verdiğimizden itibaren bu dostlardan, bu arkadaşlardan koptuk..." (Akkök& Özer 2005; s.55)

Çocuğu engelli olan bir başka baba ise günlük hayatlarının ve sosyal ilişkilerinin çocuklarının durumu sebebiyle nasıl şekillendiğini ve etkilendiğini şu ifadelerle dile getirmektedir.

"Artık eşim zamanının % 90'ını, ben de işten arta kalan zamanımın % 80'ini İ.'ye ayırıyoruz. Dersine zaman ayırıyoruz, gezdiriyoruz, çocuk eğlencelerine götürüyoruz. Bizim sosyal faaliyetlerimiz yok denecek kadar az. İzne gittiğimde moralim bozuk dönüyorum artık. Çünkü akranlarını gördüğümde moralim bozuluyor artık izne memleketime gitmiyorum". (Akkök& Özer 2005; s.60)

Anket uyguladığımız anne babalar da engelli çocuğa sahip olmanın yaşamlarını olumsuz yönde etkilediğini ifade etmektedirler.

"Kendime ayıracak zaman bulamıyorum" (28 yaşında spastik çocuğu olan ilkokul mezunu baba)

"Zaten bir yere gittiğinizde hareketleri fark edildiğinde horlanıyorsunuz ve orada durmak istemiyorsunuz. Ama bazen bir yere gitmek zorunda kalıyorsunuz . Çocuğunuz sebebiyle gidemiyorsunuz" (Yaşını belirtmemiş, eğitilebilir ve öğretilebilir zihinsel engelli çocuğu olan anne).

"Zamanımın çoğunu çocuğumla ilgilenmek ve onun yanında bulunarak geçiriyorum. Komşularıma dahi gidemiyorum. Onu götürdüğümde etrafı dağıttığı için hoşlarına gitmiyor. Ben de bir yere gitmeye çekiniyorum" (35 yaşında zihinsel engelli çocuğu olan ilkokul mezunu olan anne)

Engelli çocuğa sahip anne babaların yaşadığı önemli sıkıntılardan ve karşılaştıkları zorluklardan bir diğeri de aile bireyleri, yakın akraba ve çevrenin olumsuz tutum ve davranışlarıdır. Aşağıdaki örnekler bu noktada anne baların yaşadıklarını ortaya koymaktadır.

"Nerelere baş vuralım, nerelerden yardım alırsınız?" diye araştırmaya başladık. Bize doğumevinin önerisi, genetik yönden gelişmiş bir üniversite hastanesi oldu. Eşe dosta sorarak genetik konusunda dünya çapında bir doktor olduğu söylenen ve bize yararı olacağı düşünülen bir bayan doktora gittik. Aman Tanrım!... gitmez olaydım. Kapıdan girer girmez, henüz eşikte iken "Neden geldiniz?" diye bir soru ile karşılaştık. İki gözü iki çeşme ben, "Çocuğun kromozom fazlası varmış" deme gafletinde bulundum. O kültürlü, bilgisi dünya ölçüsündeki doktor şekil değiştirdi ve avazı çıktığı kadar bağırarak "Boşa doğurmuşsun, bu çocuğun kalbi de hasta, bu çocuk yaşamaz,

ölür. Neden doğurdun? Hiç mi doktora gitmedin?" gibi abuk, sabuk önyargılı birtakım cümleler söylemeye başladı. Zaten şaşkın ve üzgün olan ben yıkılmışım. Artık duymuyor, düşünmüyor, sadece ağlıyordum.". (Akkök 1997 s.25)

"Onun için elimizden ne geldiyse imkanlarımız ölçüsünde gerçekleştirdik. Onu bir adım daha ileriye götürmek çabasıyla neler yapmadık ki!

Denemelerimizin sonu hep üzüntü ve hüsrana oluyordu. Okul başarısızlıkları, evdeki eğitimler, toplumun hiç ama hiç anlamaması, hatta öğretmenlerin bizim çocuklarımıza karşı aldıkları tavır umut kırıcıydı. Bu eğitim bireyleri nasıl böyle düşünüp uygulayabiliyorlardı. Çocuklarımız hakkındaki en katı kararları.. Bir annenin incineceğini, hatta ruh sağlığının bozulabileceğini hiç düşünmeden birer buzdağı olabiliyorlardı. Onların bu davranışları, düştüğümüz, umutsuzluklar ve yaşadıklarımızı sizlere aktarabilmek için sayfalar gerekir" (Akkök 1997 s.51)

"Eşim tarafından "Sağlam bir çocuk doğuramadın" suçlamasıyla karşı karşıyayım." (Akkök 1997 s.21)

"Bir iki yıl çok sarsıldım. Ailemin fazla yardımcı olmayış, eşimin çocuğa ve bana karşı duyarsızlığı üzüntülü günler geçirmeme neden oldu" (Akkök 1997 s.53)

Ailedeki bireyler ya da yakın akrabaların ve çevrede bulunanların bazı olumsuz tutum ve davranışlarından dolayı birtakım sıkıntı ve zorluklarla karşılaştıkları ankete katılan anne babalar tarafından da dile getirilmiştir.

"Eşimden tam destek alamadım. Yakınlarım da maddi ve manevi olarak yeterince destek olmadı" (41 yaşında spastik çocuğu olan lise mezunu anne)

"Öncelikle toplumumuzda hor görüldüğümüze ve aşağılandığımıza şahit oldum.ama İmkanlarım ölçüsünde toplumun bana ve çocuğuma bunu yapmasına izin vermemeye çalıştım" (43 yaşında eğitilebilir ve öğretilebilir zihinsel engelli çocuğu olan ilkokul mezunu anne)

"Sokakta arkadaşları tarafından alaya alındığını gördüm ve çok üzüldüm. Onların anne babalarının bundan haberi yok mu acaba? Çocuğumu aralarına alıp oynatsalar iyi olmaz mı?" (28 yaşında eğitilebilir ve öğretilebilir zihinsel engeli olan ortaokul mezunu anne)

Engelli çocuğa sahip anne babaların yaşadığı önemli endişelerden biri de çocukların gelecekleri ile ilgilidir. Anne babalar çocuklarının engeli sebebiyle karşılaştıkları sıkıntı ve zorlukları düşünerek onların geleceği ile ilgili kaygılanmakta ve kendilerinden sonra çocuklarının ne olacağına ilişkin endişelenmektedirler. Nitekim otistik çocuğu olan bir baba bu konudaki

endişelerini şöyle dile getirmektedir.

"Bizim ilk çocuğumuz Y., Altı sene çocuğumuz olmadı. Y'yi isteyerek dünyaya getirdik. Geç konuştu, doktorlara götürdük, o zaman Ankara'da değildik. Doktor" Her çocuk, her şeyi aynı zamanlarda yapamayabilir" dedi. Sonra teşhis kondu, öğrendik; çok etkilendik; karamsarlığa kapıldık. "Gelecekte ne olacak?", "Biz ölünceye yapacak?" diye düşünmeye başladık" (Akkök& Özer 2005; s. 33)

"Bir çocuk görüyordum; belki B.' den daha küçük, ama normal bir çocuk ve "Niye" diye isyan ediyordum. "Niye benim çocuğum özürlü veya diğeri gibi algılayamıyor?" ve inanın eğer çok güçlü duygularım olmasaydı ben intiharı bile düşünmüştüm , size yemin ediyorum. Sonra kurtuluş olmadığını fark ettim, çünkü benden sonra o çocuk ne olacaktı ve hala sürekli düşüncem" Ben yarın öldüğüm zaman bu çocuk ne olacak?" anne de bende de bu.." (Akkök& Özer 2005; s. 37)

Aynı endişeleri ankete katılan 65 yaşında bir babaanne şöyle dile getirmektedir.

"Üzüldüm, elimden geldiği kadar tedavisi için uğraşacağım diye düşündüm. Ben babaannesiyim. Ana baba ayrı, çocukla ilgilenen kimse yok. Ben hastayım. 65 yaşındayım. Maddi ve manevi her konuda ilgilenemiyorum. % 70 zihinsel engelli bir çocuğa aylık bağlanmasını istiyorum. Heyet raporunu teslim ettim. Bir sonuç alamadım. Yeşil kart her yerde geçerli değil, fazla ilgilenemeyeceğim. Benden sonra bu çocuk ne olacak? Çok üzülüyorum."

Aynı şekilde spastik çocuğu olan 41 yaşındaki Lise mezunu bir anne de çocuğunun kendisinden sonra ne olacağına ilişkin endişelerini şu sözlerle ifade etmiştir.

"Acı, büyük bir acı, hiç geçmeyen, hiçbir ağrı kesicinin iyileştiremeyeceği bir acı, yaşadığım sürece bende kalacak, eşdeğeri olamayacak kadar büyük bir acı. her şeye ilaç olan zamanın dahi hafiflemediği içimi hep kanatan bir acı..Yavrum içinse mahrumiyet, mecburiyet, bundan sonra "ya ben ölürsem o ne yapar?"

Engelli çocuğa sahip ailelerin yaşadıkları sıkıntı ve zorluklardan biri de engelli çocuk ile kardeşleri arasındaki ilişkilerden kaynaklanandır. Engelli bir kardeşle büyüme normal kardeşlerin günlük yaşamlarında pek çok yönden değişikliğe yol açmakta; psikolojik uyum ve gelişmelerinde bazı güçlükler yaşamalarına neden olabilmektedir.(Kauffman 1994, s.499-501)Ayrıca anne babanın engelli çocukları ile bakım ve ihtiyaçları çerçevesinde daha fazla ilgilenmek zorunda kaldıklarından diğer çocuklarıyla yeterince ilgilenememekten kaynaklanabilecek bazı sıkıntılar da bu konuda dikkati

çekmektedir. (Ahmetoğlu 2004: 23-28)

Otistik kardeşiyle daha fazla ilgilenmeden dolayı onu kıskanan kardeşinin yaptığı şu davranış bu konuda yaşanan sorunları anlamaya yardımcı olabilecek niteliktedir.

"Engelli olmayan kardeş annesinin olmadığı bir zamanı kollayıp kardeşini banyoya sokar ve bir güzel yıkar. Tam bu olayın üzerine anne gelince ; "ben yapmadım o girmek istedi diye kendini savunur" anne de " ama biliyorsun onun otizmi var deyince çocuk da bende de yıkamatizm var" diye cevap verir" (Kayaalp 2000: 68-69)

Otistik çocuğu olan bir baba da kızının engelli olan kardeşinin otistik olduğunu kabullenmek istemediğine dikkat çekerek engelli olmayan çocuğunun yaşadığı sıkıntıyı dile getirmiştir. "Kızımıza da kardeşinin otistik olduğunu söylediğimizde "Yok benim kardeşim otistik değildir" dedi. Kabullenemedi" Akkök & Özer 2005, s. 23)

Ankete katılan anne babalar da diğer çocuklarının engelli kardeşleri sebebiyle yaşadıkları sıkıntıları ve ailenin karşılaştıkları zorlukları ifade etmişlerdir.

"Sık sık hastaneye gidiyoruz. Çocuğumu eğitmekte zorlanıyorum. Kardeşiyle sorunlar yaşıyor" (43 yaşında eğitilebilir zihinsel engelli çocuğu olan okur yazar anne)

"Kendisinden yaşça büyük abisi kardeşi ile ilgilendiğimiz için ağlıyor, hırçınlaşıyor. Onun eşyalarını elinden alıyor. Abisine nasıl davranacağımızı, ne yapacağımız bilemiyoruz iki çocukla uğraşmak beni yoruyor." (37 yaşında öğretilebilir ve eğitilebilir zihinsel engelli çocuğu olan ilköğretim mezunu anne)

3. Engelli Çocuğa Sahip Ailelere Yönelik Moral ve Manevi Desteğin Önemi

Engelli çocuğu olan ailelerin karşılaştıkları sıkıntı ve zorluklar ile çocuklarının engelliliği sebebiyle hissettikleri, yaşadıkları karmaşık duygularla başedebilmesi aynı zamanda yaşadıkları durumu daha makul bir şekilde anlamlandırabilmeleri ve çocuklarının engellilik durumunu kabul etme sürecinin daha çabuk bir şekilde gerçekleşmesi için moral ve manevi desteğin³ gerekliliği kendiliğinden önem kazanmaktadır. Zira bir problemle

3 Moral destek; bireyin istenmedik ve beklenmedik olay ya da durum sebebiyle yaşadığı olumsuz duygu ve düşüncelerle baş etmesini sağlayıcı, moralini

karşılaşan birey sahip olduğu manevi değerlerinden ve dini inancından problemin çözümüne ilişkin bir çıkış yolu bulmaktadır.

Nitekim yapılan araştırmalarda insanların %45'inin stresli zamanlarında birtakım dini davranışları gerçekleştirerek sorunu aşmaya çalıştıkları, hastalık, ölüm vb. olumsuz bir durum karşısında ise insanların %78'inin dini değerlere yöneldikleri tespit edilmiştir. Bu ve benzeri araştırmalar insanların stresli ve problemli zamanlarında dine müracaat ettikleri ve dini inanca ve uygulamalara yönelerek problemlerinin çözümüne yönelik bazı metotlar uyguladıklarını göstermektedir. Stres anında yaşanan durum veya olayla başedebilmek için insanların dine yönelmeleri, bilinçli bir yönelmedir (Schaefer& Gorouch; 1993 s. 136) Zira stresli bir durumda insanların anlama, davranışlarını kontrol etme ve kendilerine olan güven duygusu tehlike içine girmektedir. Bu nedenle insanlar sıkıntılı anlarında dine ve maneviyata yönelmektedirler. (Rodgers& Piedgement 1998 ;s.519)

Aynı şekilde afet, kronik hastalık, sakatlık veya zulümle karşılaşan insan, bir yandan mesela tıbbi veya hukuki yollarla bundan kurtulmaya çalışırken öte yandan da çoğu kez "neden bu olaylar başıma/başımıza geldi" şeklinde zihinsel bir sorgulama, açıklama getirme ve anlam bulma çabası içine girebilmektedir. (Yaran 1997: s.7-8)

Yaşadığı durumu anlama ve anlamlandırma çabası, aynı zamanda bireyin bu durumu kabullenmesine yardımcı olacaktır. Bu itibarla bireyin zihninde yaşadığı beklenmedik olayla ilgili "niçin ben?", "neden böyle bir durumla karşılaştım?", sorularının cevabını bulmada yardımcı olacak nitelikte manevi desteğe ihtiyacı bulunmaktadır. Çünkü yaşanan olay kişi için hayatını altüst edebilecek, günlük yaşamını zorlaştıracak bir nitelikte ise buna ilişkin soruların cevaplarını bulmada zorlanabilecektir. Yaşanan durumun nasıl meydana geldiğini açıklayabilecek sorulardan ziyade "niçin" böyle bir durumla karşılaşıldığına yönelik soruların cevabı pek kolay bulunabilecek nitelikte değildir. İşte istenmedik ve beklenmedik bir olayla karşılaşan bireyin yaşadığı olayla ilgili anlama, anlamlandırma çabasına yardımcı olacak şekilde bilgilendirici ve rehberlik yapıcı şekilde moral ve manevi desteğe ihtiyacı

güçlendirici olumlu duygu ve düşüncelerin kazandırılma süreci olarak ifade edilebilir. (Bkz.Fontane 1996: 130 vd; Mc Kay ve Dinkmeyer 1998: 3 vd) Manevi destek ise, istenmedik ve beklenmedik olay ya da durumu anlama çabası çerçevesinde bireyin iç dünyasını zenginleştiren, geliştiren ve dini inançla birlikte dinin sağlıklı, doğru ve özüne uygun anlamıyla da beslenen inanç duygu, düşünce ve davranış bütünlüğü olarak nitelendirilebilir. (Bkz. O'Brien 2003: 267-268, 280; Maton 2001: 310-312; Jeffers 2000: 57, Cüceloğlu, 1992: 239; Tahran 2005: 140 vd)

bulunmaktadır. Bu nedenle yaşadığı olayı anlama ve anlamlandırma açısından dini referanslı anlatım birey için önemli bir bilgi kaynağı olabilir. Nitekim Köse ve Küçükcan tarafından 1999 depremi sonrası yaptıkları araştırmada depremzedeler tarafından deprem olayının, "Allah'ın işi, uyarı, imtihan, ibret, ceza, küçük kıyamet, kıyamet provası, kader, mukadderat, Sünettullah" gibi kavram ve kelimelerle dini mahiyette algılandığı ve anlamlandırıldığı gözlenmiştir (Köse & Küçükcan 2006: 86) Aynı şekilde Pargament ve arkadaşlarının 586 kişi üzerinde yaptıkları bir araştırmada dini inançların bazı olayları anlamaya yardımcı olduğu belirlenmiştir. (Newman & Pargament 1990: 390)

Dini inançlar, en azından sorunlarının üzerine gitmenin en büyük engeli olan belirsizlikleri ve kuşkuları ortadan kaldırır. Kısaca dini inançlar insanlara hayatın sorunlarının çözümlenebileceğini anlatır. Çünkü anlama, bilgi sahibi olma ve farkındalık insanda bir şeyler yapılabilmesi duygusunu uyandırır. (Köse ve Küçükcan 2000: 17) Bu itibarla engelli çocuğa sahip aileler de çocuklarının "neden engelli olduğunu" anlamaya çalışırken dine ve manevi değerlere başvurarak "neden" sorusunun cevabını bulmaya çalışırlar. Ankete katılan anne babaların çocuğunun engellilik durumunu Allah'ın takdiri ve bir imtihanı olarak değerlendirdikleri gözlenmiş ve yaşadıkları durumu bu şekilde açıklamışlardır.

"Allah insanları değişik yollarla sınav yapıyor. Engelli çocuk sahibi insanları da bu yolla sınıyor Önemli olan bu sınavdan başarılı bir şekilde çıkmak" (28 yaşında eğitilebilir ve öğretilebilir zihinsel engelli çocuğu olan lise mezunu baba)

"İlk olarak çevremdeki normal çocuklara baktıkça " Allah'ım neden benim çocuğum?" diye düşündüm. Sonra demek ki Rabbim bana bunu layık görmüş beni böyle imtihan ediyor (43 yaşında eğitilebilir ve öğretilebilir zihinsel engelli çocuğu olan İlkokul mezunu anne)

"Allah'tan gelen olduğu ve belki de bu dünyada bu bizim sınavımızdır diye düşündük". (38 yaşında eğitilebilir zihinsel engelli çocuğu olan ilkokul mezunu anne)

Bununla birlikte ankete katılan 57 aileden 38 'inin yaşadıkları zorluk ve sıkıntıları aşmada, çocuklarının sağlıklı olması arzusu çerçevesinde bazı dini içerikli manevi destek davranışlarına başvurdukları görülmektedir.. Bu davranışlar içerisinde türbeye giderek ya da gitmeden dua etme % 47'i, Türbeye giderek çocuğunun iyileşmesi için adak adama %32'si, dileğinin yerine gelmesi için türbede kurban kesme, %13'ü, sadece türbeyi ziyaret ise % 0.8'i oluşturmuştur. (Bkz. Ek Tablo)

Ayrıca ailelerin kendilerine moral ve manevi desteğin verilmesinin yaşadıkları durumu kabullenme ve sorunlarıyla başa çıkmada etkili olacağını belirterek uzmanlar tarafından bu konuda bilgi verilmesini istemişlerdir.

“Hani derler ya **beterin beteri vardır** diye ailelere bu konuyu manevi noktalarıyla daha güzel anlatabilecek cd veya broşür hazırlansa ve en az yılda 2 kez seminer verilse moral ve manevi açıdan daha iyi olur” (28 yaşında eğitilebilir ve öğretilebilir zihinsel engelli çocuğu olan lise mezunu baba)

“Moral ve manevi destek istiyoruz” (41 yaşında öğretilebilir zihinsel engelli çocuğu olan ortaokul mezunu anne)

“Manevi destek sağlayacak seminerlere daha fazla yer verilmelidir. Bunlara ihtiyacımız var” (32 yaşında eğitilebilir ve öğretilebilir zihinsel engelli çocuğu olan lise mezunu baba)

“Engelli ailesi olmak kişinin elinde değildir. Eğitimin, manevi desteğin de aile ile birlikte olması gerekir. Engelli kişilere bakmamız zor olması nedeniyle devletimizin bu tür ailelere maddi ve manevi yardım elini uzatması gerekir ve bu konudaki eğitimin sürekli olmasını istiyorum.” (47 yaşında eğitilebilir ve öğretilebilir zihinsel engelli çocuğu olan fakülte mezunu baba)

4. Engelli Çocuğu Olan Ailelere Verilebilecek Moral ve Manevi Destek

Engelli çocuğa sahip aileler yaşadıkları sıkıntı ve zorluklarla baş etmede kendilerinin yararlanabileceği önemli destek imkanlarından biri de moral ve manevi destek olabilir. Zira gerek çocuklarının bakımı, tedavi ve ihtiyaçlarını giderirken gerekse aile içi ve çevredekilerin olumsuz tutum ve davranışları nedeniyle karşılaştıkları bazı sıkıntılar, ailelerde moral açısından üzüntü, çöküntü, usanma, kendilerini kötü hissetme, yetersiz görme vb şeklinde bazı duygusal durumlara sevk edebilecektir. Ailelerin moral düzeyini yükseltecek ve yaşadıkları sıkıntılarla baş edebilme gücünü kazandıracak önemli vasıtalarından biri din ve maneviyattır. Çünkü dini inançlar, bu çerçevede algılanan manevi destek, bireye Tanrı'nın yardım edeceği inancını aşilayarak bireysel mutluluk ve huzurun elde edilebilmesi, yaşama arzusunun güçlenmesinde merkezi bir rol oynamaktadır.

Nitekim 66 yaş ve üzeri 41 kişi üzerinde yapılan bir araştırmada yaşlıların büyük bir bölümü; “her şeye gücü yeten”, şifa veren, “yol gösteren”, “öğreten”, “koruyan bir varlığa” yani Tanrı'ya inanmaktadır. Aynı zamanda onlar hastalıklara şifanın Tanrı'nın isteği ile gerçekleşeceği(doktorların ve ilaçların bu süreçte sadece, Tanrı'nın muradına aracılık edebileceği) dolayısıyla ruhsal ve bedensel rahatsızlıklara dua ile şifa bulacakları kanaatindedirler Çünkü onlar Tanrı ile iyi ve güzel bir şekilde kurulan diyalogun kendilerine mutluluk

ve huzur vereceği inancını taşımaktadır. Bu sonuçlara göre sağlam ve sağlıklı bir Tanrı inancı kişinin kendisini mutlu ve huzurlu hissetmesinde önemli bir paya sahiptir. Dolayısıyla bireyin manevi destek algısının ruh sağlığını koruyucu bir işlev üstlendiği söylenebilir.(Yapıcı 2007: s. 92) Aynı şekilde iman, maneviyat ve sağlık arasındaki etkileşimi araştıran Walch ve ekibinin tespitleri ışığında Manevi tecrübelerin psikolojik yüklerin ortadan kaldırılmasını kamçılayan bir etkisinin olabileceği sonucuna varılmıştır. (Seyyar 2007: s. 57) Bu itibarla engelli çocuğa sahip ailelerin yaşadıkları zorluk ve sıkıntıları aşma gücünü oluşturmada manevi destek, yararlanabilecekleri ve başvurabilecekleri önemli bir destek unsuru olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda manevi değerler ve dini inançlar insana güven duygusunu kazandırması ve hayatın anlamı ile ilgili önemli açıklamalar sunması sebebiyle de (Hökelekli 1993: s.112, 116-117) engelli çocuğu olan ailelerin yaşadıkları engellilik durumunu anlamada, izah etmede yararlanabilecekleri önemli vasıtalarından biridir. Bu nedenle engelli çocuğa sahip ailelere gerek yaşadıkları sıkıntıları aşmada yardımcı olabilecek gerekse engellilik durumunu anlamlandırmada katkı sağlayabilecek şekilde moral ve manevi desteğin sorunları çözmeye yardımcı olucu ve anlam arayışına katkı sağlayıcı nitelikte olmak üzere 2 açıdan verilebilmesi mümkündür.

A Sorunları, Sıkıntıları Çözmeye Yardımcı Olacak Mahiyette Moral ve Manevi Destek

Bu bölümde engelli çocuğa sahip ailelerin yaşadıkları sıkıntılar ve karşılaştıkları zorlukları aşmalarına katkı sağlayıcı nitelikte kendilerine verilebilecek moral ve manevi destek konusu ele alınacaktır. Ailelere verilebilecek moral ve manevi destek, engelliliği kabullenmeyi kolaylaştırıcı nitelikteki destek ile çocuklarının bakım ve hizmetlerini kolaylaştırıcı, cesaretlendirici nitelikteki moral ve manevi destek şeklinde ele alınacaktır. Çocuğun engelliliğini kabullenmeyi sağlayıcı ve çocuğunun bakım ve hizmetini kolaylaştırıcı, cesaretlendirici anlayışı kazandırıcı moral ve manevi desteğin ailelerin yaşadıkları sorunları çözmelerine daha iyi yardımcı olacağı düşünülebilir.

A1. Çocuğun Engelliliğini Kabullenmeyi Kolaylaştırıcı Nitelikte Moral ve Manevi Destek

Engelli çocuğu olan ailelerin çocuklarının engelli olduğunu öğrendiklerinde yaşadıkları ve sonrasında çocuklarının tedavisi, bakımı ve ihtiyaçlarını giderirken karşılaştıkları sıkıntıları aşmaya katkı sağlayıcı en önemli adım "kabullenme" sürecini en kısa zamanda gerçekleştirmeleridir..

Zira kabullenme, yaşanan sıkıntı ve zorluklar karşısında engellikle ilgili "Ne yapılabilir?" neler yapabilirim?" sorularını sorarak cevabın oluşturulacağı, duruma uyum ve alışma sürecini oluşturur. Aileler artık çocuklarını olduğu gibi kabul etmeye başlarlar, yardım ve bilgi arayışına girerler, gelecek için plan yapmaya başlarlar (Akkök& Özer 2005: s. 12; Gökcan 2005: s.36) Bu süreci hızlandırıcı ve oluşturucu şekilde moral ve manevi destek sağlanabilir. Çünkü manevi değerler sayesinde yaşanan sıkıntı ve zorlukların daha rahat aşılabileceği inancı güç kazanır. Bu sebeple karşılaşılan zorluklar ve rahatsızlıklar insan için yük olmaktan çıkar. Kabullenme ile birey yalnızlık, korku, endişe ve yabancılaşma hissiyle artık manen sıkılmaz. Kendini sorunları aşacak güçte hisseder. (Seyyar 2007: s.227) İşte ailenin engelli çocuğunun durumunu kabullenmesini kolaylaştırıcı nitelikteki moral ve manevi destekte şu hususlara yer verilebilir. 1.Emanet duygusunun aşılması, 2. Zorlukların üstesinden gelme gücünü oluşturucu sabır deneyimi, 3. Yaşanan durumdan daha kötüsünün olabileceğini fark ettirici şükür bilinci.4. Kardeşlerin kabullenmesine yardımcı olacak kardeşlik bilincini geliştirici ve empatik davranma.

A1.1. Emanet duygusunun aşılması ve güçlendirilmesi:

Anne babanın çocukla kurdukları iletişim, çocuğun aile içindeki değerine, rolüne, yerine göre değişir. Çocuğun ailenin adını sürdürmesi, aile gelirine katkıda bulunması, yaşlılıklarında anne babaya bakması, onlara gelecekte güvence sağlaması, anne babanın çıkarları doğrultusundaki beklentileri arasında yer alır.⁴ Anne babanın, ailenin diğer bireylerinin çocukla kurduğu iletişimde temelinde sözkonusu beklentiler önemli rol oynar.Çocuk bu beklentilere cevap verdiği ölçüde aile içinde değer kazanır; rol ve yer edinir Aksi takdirde aşağılanır, horlanır, küçümsenir. Toplumumuzda en çok kullanılan "adam olamadın" deyimini çoğunlukla çocuğun anne babanın beklentileri doğrultusunda davranmasından kaynaklanır. Anne babanın "adam olmak" tan anladığı , çocuğun kendi beklentilerine cevap verecek şekilde gelişmesidir. Oysa çocuk "adam olmak" çabası içindedir. Ancak ailenin beklentilerine uymayan , ters düşen bir adam bu nedenle çocuğun gelişim görevlerine göre davranması anne baba için çok önemli olmadığından

4 Nitekim Kağıtçıbaşı tarafından yapılan bir araştırmada çocuk sahibi olmanın faydaları ile ilgili verilen cevaplarda çocuğun omuzlarına ileride özellikle yaşlılıklarında anne babasına bakma konusunda büyük bir sorumluluk yüklendiği tespit edilmiştir. Bu bulgu aynı zamanda çocuğa faydacı bir zihniyetle yaklaşıldığını da göstermektedir. (Bkz.. Kağıtçıbaşı 1981, s.90)

beklentilerine cevap verebilme durumuna göre çocuk anne babasının gözünde değerli ya da değersizdir. (Köknel 1987: 289-280)

Aileler ya da toplum tarafından çocuğa verilen değer açısından insanlık tarihine baktığımızda ise genel de beklentiler dikkate alınarak çocuğun değerinin belirlendiği çocuğun aileler ya da toplum tarafından hor görüldüğüne tanık olmaktayız. Eski toplumlar çocuklarını sömürerek, ezerek, acımadan çalıştırarak, kırbaçlayarak yetiştirmişler, işe yaramaz olunca da evden atmışlar, ya da öldürmüşler, Çocuğun ancak babaya yaradığı ölçüde değerinin olduğu görülmüştür. Toplum da babanın oğlu üzerindeki egemenliği ölünceye dek, kızı üstündeki egemenliği de evleninceye dek sürer anlayışı hakim olmuştur. Çocuğa ilişkin bu bakış açısı Romalı filozof Seneca çocukların evden atılmalarını, sakat bırakılıp dilendirilmelerini onaylıyordu. "Sokakları dolduran sakat çarpık, kötürüm çocuk sürüsüne bakınca insanın gülesi geliyor. Ana babalar sokağa atmakla onlara aslında iyilik ediyorlar. Bu durumdan Cumhuriyetin zarar göreceğini hiç sanmıyorum" sözleri çocuklara olan bakışını yansıtmaktadır. Aynı şekilde demokrasi ve eğitim konusunda en önemli düşünce ve ilkelerin ortaya atıldığı eski Yunan'da çocuğun değeri daha yüksek değildi. Onlara güzel sanatlar öğretiliyor, sporcu olarak gelişmeleri sağlanıyor; diğer yandan genç oğlanlar yetişkin erkeklerle sunuluyordu. Eski İsparta'da da çocuğun iyi eğitilmesine önem veriliyordu, ama iyi bir savaşçı yiğit yetiştirilme uğruna kuru yerde yatırılıyor, bol bol kamçılanıyordu. Bir bakıma eğitim çocuk için değildi çocuk eğitime kurban ediliyordu.

Çocuk öldürmek, özellikle sakat doğanları ve kız çocukları bebekken yok etmek her çağda her yerde yaygındı. Örneğin Çin'de 20. yüzyıla kadar fazla görülen kız bebeklerini öldürmek normal karşılanıyormuş. Aynı dönemde Japonya'da yeni doğan çocuğun yaşayıp yaşamama kararını aile verir ve uygulamış. Cahiliye döneminde de Arapların kız çocuklarını diri diri toprağa gömmeleri çocuğa bakışın ilginç örneklerindendir. (Yörükoğlu 1989: s.21-28) Bugün de maalesef çocuğa bakışımızda, onlara verdiğimiz değer noktasında ciddi yanlışlarımızın olduğunu görmekteyiz. Ailelerince sokakta küçük yaşta, okul çağında iken çalıştırılan çocuklar, anne babaları tarafından dayak, işkenceye tabi tutularak horlanan çocuklar, erkek kız ayırımı yapılarak ona göre davranılan çocuklar, özellikle de büyük şehirlerde sosyal bir yara olarak var olan sokak çocukları olgusu vb bu konuda verilebilecek örneklerdendir. Çocuğun aile içindeki değeri ve ona karşı olumsuz davranışlarda, eğitimsizlik, sosyo- ekonomik fayda sağlayıcı geleneksel çocuk anlayışı gibi faktörlerin etkisi sözkonusu olmakla birlikte genel olarak Erich Fromm'un üzerinde durduğu insanın hayatına yön veren "sahip olma"

duygusunun daha çok etkili olduğu söylenebilir. Zira ona göre sahip olma duygusu, insanın kazanması gereken "olma" duygusunun karşıtıdır. Varoluşunu ifade ederken insanın mala, mülke , şöhrete , insana , bilgiye vb şeylere sahip olmasının onları ele geçirmek, onlara egemen olmak ve dilediği gibi kullanmak anlamına geldiğini; bunu yerine esas olanın "olmak" olduğunu; bunun da insanın elinde olanları ve herşeyi kendi bütünlüğü, canlılığı ve gelişimi içinde severek ifade edileceğini belirtir. (Fromm 1982: s.7) Ona göre "sahip olma" temel güdüsünün yapısı incelendiğinde ; insanların daha çok "sahip olmak" biçiminde davranmalarının nedeni özel mülkiyet kavramının karakterinde gizlidir. Bu tür davranışta en önemli şey, sahip olunanı kendinin kılmaktır. Elde olanı tutmak eğilimindeki bu güdü, diğer bütün isteklerin ve güdülerin önüne geçer, sahip olmanın yararlı bir biçimde kullanılmasını bile engeller. (Fromm 1982: s.124-125) Bu noktada insanlar arasında şiddetin, tecavüzün çocuklara yönelik olumsuz davranışların varlığında da "sahip olmak" duygusunun etkisine dikkat çeker. (Fromm 1982: s.126-131)

Ailede çocuk dünyaya gelmeden önce anne babanın çocukla ilgili düşünceleri, beklentileri, çevrenin çocukla ilgili beklentileri, onun birey olarak, kendi gelişim özellikleri çerçevesinde hayata katılan, yeni bir canlı şeklinde oluşmayıp, daha çok " sahip olmak" duygusunun yansıması şeklinde olan ailenin soyunu devam ettirici, ailenin övünç kaynağı olucu, ileride sosyo-ekonomik açıdan aileye katkı ve itibar kazandırıcı bir varlık olarak algılandığında ise bu beklentilere uygun sonuçlar ortaya çıkmadığında çocuğun aile içindeki değeri azalabilmektedir. Elbette ki anne babaların çocukları ile ilgili bazı beklentileri, arzuları olacaktır. Ancak bunlar çocuğu kendine özgü bir birey olarak görme durumunu zedeleyecek şekilde olmamalıdır. İşte bu noktada dini inanç ve manevi değerler insana bakışta onun yaratıcısı tarafından en değerli bir varlık olarak yaratıldığı ve onun haklarına saygı gösterilmesi gerektiğini vurgular. Bunların bilinçli olarak kavranmasını sağlayacak şekilde de insanın başta kendi hayatı olmak üzere kendisine verilen her şeyi "Emanet Duygusu " ile görmesi ve ele alması istenir.⁵ (Seyyar 2007: s.206-207) Böylece engelli çocuğa sahip olan ailelere çocuklarının engelliliği sebebiyle yaşadıkları şok,üzüntü, utanç, kaygı vb

5 Kur'an-ı Kerimde yaratılan her şeyin insanın yararlanması için onun hizmetine sunulduğunun belirtilmesi (bkz Kur'an: 2/29; 13/ 2; 14/32-34; 16/5-14, 80-81; 17/70 22/ 26-37, 65 vb ayetler) ve her şeyin mutlak sahibinin Allah olduğu ve tekrar O'na döndürüleceği inancının da sürekli vurgulanması (Bkz. Kur'an 2/131, 156; 263; 5/28; 6/45, 71, 162 vb ayetler) insanın var olan her şeye "sahip olma" duygusuyla değil,

duyguları aşarak çocuklarının durumunu kabullenmelerini kolaylaştıracak şekilde “çocuklarının kendilerine Tanrı'nın bir emaneti olduğu” anlayışı aşılanabilir. Sahip oldukları dini inançları sebebiyle bu duyguya yoğunlaşmaları sağlanabilir ve bu duygu güçlendirilebilir. Aynı zamanda kabullenme durumu “emanet duygusu” ile daha kısa zamanda sağlanabilirse çocuklarının bakım, tedavi ve ihtiyaçlardan kaynaklanabilecek sıkıntı ve zorluklar da kolayca aşılabılır. Zira anne baba çocuklarının kendilerine bir emanet olduğu bilinciyle onların ihtiyaçlarını daha rahat karşılayabilecek, yaşadıkları bazı zorluklara daha rahat göğüs gerebilecektir. Nitekim ankete katılan anne babalar da bu noktada “emanet duygusu”na vurgu yapmışlar yaşadıkları zorlukları aşmada ve durumu kabullenmede bunun rolüne dikkat çekmişlerdir.

“Eşimden ve ailemden çok destek aldım. Eşimle oturup konuştuğumda benim üzülmemem gerektiğini onun bize Allah Teala tarafından verilen bir emanet olduğunu ve o bizim imtihanımız, bu imtihanı çok iyi bir şekilde kazanmamız gerektiğini söyledi.” (26 yaşında eğitilebilir ve öğretilebilir çocuğu olan ilkokul mezunu anne)

38 yaşında eğitilebilir ve öğretilebilir çocuğu olan ilkokul mezunu anne ise çocuğunun engelli oluşunu şu şekilde değerlendirerek kabullenmeyi yaşadığını belirtmektedir. “Allah'ın bize emaneti ve takdiri ilahisi Allah'tan gelene razıyım.”

“Bunu kendime fazla dert etmedim. Çünkü Hazreti Allah'tan geldiğini, O'nun böyle dilediğini ve bu çocuğu bana emanet olarak, bir hediye olarak verdiğine inancım sonsuz. Elimden geldiğince güzel bakmaya çalışıyorum. (27 yaşında spastik çocuğu olan ilkokul mezunu anne)

A1.2.. Zorlukların Üstesinden Gelme Gücünü Oluşturucu

Sabır Deneyimi:

Engelli çocuğu olan ailenin özellikle çocuğunun tedavi ve bakımıyla ilgilenirken zorlanma ve bazı sıkıntılarla karşılaşması onun azmini, cesaretini ve dayanma gücünü zayıflatabilir. Böylesi durumlarda zorlukların üstesinden

onların emanetçisi olarak yaklaşmasını sağlar. Bu nedenle de insan yararlandığı şeylerin varlığını tahrip etmeden onlardan kendi özellikleri çerçevesinde faydalanır.. Kendi hayatını da böyle gördüğünde başta intihar olmak üzere beden ve ruh sağlığını bozacak davranışlardan kaçınır.. Aynı zamanda çocuklarını da kendisine emanet edilen varlıklar olarak değerlendirdiğinde onlara karşı merhametli ve haklarını koruyucu şekilde davranarak kendini bu konuda sorumlu hisseder.

gelmesine, dayanmasına yardımcı olabilecek önemli manevi destek vasıtası sabır deneyimine başvurusudur denilebilir. Zira sabır, üzücü bir olay karşısında kendine hakim olmak, öfkeli ve isyankar davranışlarda bulunmamak; şikayet etmemek ve yanlış davranışlardan uzak durmak, üzüntü, sıkıntı ve belalara sızlanmayı terk etmek, ruhen felaket ve acılar karşısında soğukkanlılığını muhafaza etmek, kolayca vazgeçmemek, tahammül göstermek anlamlarını taşımaktadır (Bkz. İzutsu 1991: s.146-147)

Sabır, sosyal hayatta ve beşeri ilişkilerde doğabilecek pek çok olumsuzluğa ve acıya katlanma, insanın kendi gücü ve iradesi dışında maddi ve manevi yönleriyle değişik şekillerde ortaya çıkan sıkıntı, bela, musibet ölüm, hastalık sakatlık, doğal afet ekonomik kriz vb zorluklara karşı heyecana kapılmadan, tedirgin olmadan, fevri hareketlerde bulunmadan, paniğe kapılmadan ve şikayet etmeden soğukkanlılıkla dayanma gücünü oluşturmaktır. (Seyyar 2007: s.233) Sabır taşıdığı bu özellikleri sebebiyle Kur'an-ı Kerimde (2/156) Allah'tan yardım isteme yöntemi olarak zikredilmiştir. Bununla birlikte sabır kavramının tarihsel süreç içerisinde anlamını yitirerek yanlış anlaşılan temel kavramlardan biri olduğu görülmektedir. Kur'an da girilen doğru, hayırlı bir çabada insanın karşılaşılabileceği zorluklara ve olumsuzluklara karşı dayanıklı olmayı, direnmeyi, metaneti ve cesareti ifade eden sabır davranışı, halk arasında başa gelen olumsuzluklara karşı koyamama, baskıya boyun eğme, yoksunluğu olumlama ve hayata dair iddialardan vazgeçmenin ifadesi olarak bir anlamda "elimden bir şey gelmiyor ne yapayım yapacak bir şeyim yok" şeklinde ifade edilen öğrenilmiş acizlik davranışı (Bkz Cüceloğlu 1991: s.317) gibi algılanır hale gelmiştir. (Özsoy ve Güler 1996: 443) Bu bakış açısına sahip olan sabır, bireyin yaşadığı felaket ve acı dolu olay karşısında, çaresizlik ve güvensizlik duygularını oluşturu ve artırıcı bir fonksiyon taşır. Halbuki Kur'an'da sabrın Allah'tan yardım isteme aracı olarak ifade edilmesi, onun olayı anlama ve sorunları aşmada son derece etkili bir yöntem olduğunu göstermektedir. Çünkü sabırla ortaya konan dayanma, direnme gücü aynı zamanda bireyin yaşanan olayı aşacak gücü kendisinde hissetmesine inanmasıdır. (Kula 2006: s.88)

Nitekim ankete katılan ailelerden bazıları yaşadıkları zorlukları aşmada ve durumu kabullenmede sabrın gerekliliğini dile getirmişlerdir.

"Çocuğum biraz umutsuz iyileşme konusunda çevrem çocuğumu suçlamasalar da keşke bana sabrın imanın başı olduğunu sık sık anlatsalar da çocuğumun benim için bir mükafat olduğunu sabırla benim cennetim olacağına çevrem destek vermesini istiyorum." (41 yaşında spastik çocuğu olan lise mezunu anne)

"Bu konularda sabırlı olmayı ve bu işin eğitimle nasıl aşılması gerektiği

anlatılsa da sıkıntılarımız aşma gücümüz olsa..." (28 yaşında eğitilebilir zihinsel engelli çocuğu olan lise mezunu baba)

Engelli çocuğu olan aileler çocuklarının bakım ve ihtiyaçlarını giderirken karşılaştıkları zorlukları veya çevrenin olumsuz tutum ve davranışları sonucu yaşadıkları sıkıntıları aşmada dayanma gücü oluşturacak şekilde sabır deneyimini şöylece gerçekleştirebilirler. Önce yaşanan sıkıntı zorluklar ya da durumlar karşısında olayı ve sorunları doğru bir şekilde tanımlama, sabrın (bilişsel) yönü, ikinci olarak olayın sarsıcı etkileri karşısında dayanma gücü oluşturma (Duygusal yönü), son olarak ta sorunları aşacak şekilde çözüm üretme ve gerçekleştirme (Davranışsal) yönünü ortaya koyacak şekilde uygulayabilirler. Çünkü sabır, öncelikle yaşanan olumsuz durum ve şartların hemen akabinde olayı doğru ve net kavrayacak şekilde ilk adımı atmakla başlar. (Bilişsel Yön) Durumu doğru ve sağlıklı, soğukkanlı bir şekilde tanımladıktan sonra oluşabilecek duygusal sarsılmaları aşma ve direnme gücü kazanılabilir ve sakin, serinkanlı, duygusal bir durum yaşanabilir. (Duygusal Yön), son olarak ta yaşanan sıkıntıları aşacak şekilde ne yapacağını belirleme ve bazı uygulanabilecek çözümler üreterek zorluklar aşılmaya çalışılır.(Davranışsal Yön). Böylece çocuğun engelliliği kabullenilerek duruma alışma ve zorluklara dayanma gücü oluşturulur.

A1.3. Yaşanan Durumdan Daha Kötüsünün Olabileceğini Fark Ettirici

Mevcut Duruma İlişkin Şükür Bilinci.

Engelli çocuğa sahip ailenin kabullenme sürecini kolaylaştırıcı önemli manevi unsurlardan biri de yaşanan durumdan daha kötülerinin olduğunu düşünerek mevcut durumlarına şükretmektir. Çünkü şükür sözlükte kadir kıymet bilmek, takdir etmek teşekkür etmek, iyiliklere karşı memnuniyet göstermek, memnun olduğunu bildirmek ve hissettirmek, iyiliği iyilikle karşılamak bir şeyin karşılığını vermek anlamlarına kullanılmıştır.(Doğan 1981, s.1243; Seyyar 2007, s.241) Bu itibarla bakıma muhtaç kişi sağlık noktasında aşağı derecede bulunan çaresiz hastalara ve ileri derecede bakıma muhtaçlara bakıp haline şükretmelidir. Bir bacağı olmayan bakıma muhtaç kişi iki bacağını kaybetmiş kişiye bakmalıdır. Bir gözü olmayan da iki gözünü yitirmiş görme engelli insana bakmalıdır ve haline şükretmelidir. Aynı zamanda bakıma muhtaç kişi yitirdiği beden fonksiyonlarından ziyade sahip olduğu bütün diğer nimetleri işleyen diğer bedeni fonksiyonlarını göz önünde bulundurarak bunlar için şükürde bulunmalıdır. Böyle davranıldığında ise başta psikolojik rahatlama, iç huzuru , mevcut kazanımlarını daha iyi kullanma becerisi vb imkanlara kavuşulmuş olur. Nitekim Kur'an'da da bu

nokta insana hatırlatılmaktadır "Eğer şükrederseniz ben de nimetimi artırırım. Şayet nankörlük ederseniz azabım çok şiddetlidir". (14/7)

Bakıma muhtaç kişi şikayetçi olmayıp şükrederek durumunu kabullendiğinde olayların olumlu (manevi) yönlerini görmeye başlayacak, iyimserliğin hazzını tadarak daha dünyada iken manevi huzuru ve mutluluğu yakalayacaktır. Bu nedenle şükretmek, Allah'a güvenmek, hayata ve olaylara müspet yönden bakıp iyimser olmak demektir. (Seyyar 2007, s. 240-241) Bunu gerçekleştirmede de kişinin kendi durumuna üzülme yerine kendinden daha kötü olanlar ya da daha kötü bir durumda olabileceğini düşünerek haline şükretmesi etkilidir. Bunu şu örnek çok güzel anlatmaktadır.

"Abdülaziz b. Ebu Davud demiştir ki; "Muhammed b. Vas'in elinde bir yara gördüm. Muhammed b. Vasi benim yaraya üzüldüğümü görünce bana, "Bu yarada, Allah'ın benim üzerimde ne kadar büyük bir nimeti vardır, biliyor musun?. Çünkü Allah, bu yarayı gözbebeğimde, dilimde ve beynimde kılmamıştır" dedi. Bunun üzerine onun yarası beni rahatlatı" (el-Cevziyye 1994, s.163)

Böylece engelli çocuğu olan ailelerin çocuklarının durumlarını kabullenmelerini kolaylaştıracak ve yaşadıkları sıkıntılara dayanma gücü oluşturabilecek manevi destek olarak şükür bilinci üzerinde durulabilir ve bunun önemi anlatılabilir. Bunun için de sahip olduklarının farkına varmak gerektiği ve kendilerinden daha kötü durumda olanların bulunduğu hatırlatılabilir. Şükürün bu rolü ve önemi ankete katılan aileler tarafından da vurgulanmıştır.

"Dini açıdan çoğu kişiler hayata engelsiz aile fertleriyle devam ederken biz niye bu hale geldik. Ey Yüce Yaraticım! diye de feryat ettik. Ama sonraları git gide alıştık. Hayır ve şerrin de iyi halinde kötü halin de Yüce yaratıcıdan geldiğine şükretmekten başka bir şeyin elden gelmediğine kani olduk" (36 yaşında eğitilebilir ve öğretilebilir zihinsel engelli çocuğu olan lise mezunu baba)

"Çocuğumun engeli ateşli hastalıkla başladı Henüz bir yaşında idi ve ilk günden beri tedavi görmekte; büyük bir sabır ve şefkat ile yaklaştık. Allah'a şükrederek zorlukları aşmayı başardık, şu anda rahatız. Aile olarak mutlu ve umutluyuz." (29 yaşında ortopedik engelli çocuğu olan lise mezunu baba)

A.1.4. Kardeşlerin Kabullenmesine Yardımcı Olacak Kardeşlik Bilincini Geliştirici ve Empatik Davranmayı Sağlayıcı Manevi Destek

Engelli ailelerin yaşadıkları sıkıntı ve zorluklardan biri de engelli çocuklarının diğer çocukları tarafından kabullenilmesi, onunla olan ilişkileri

ve ailenin daha çok onunla ilgilenmesine bağlı ortaya çıkmaktadır. Engelli kardeşlerinin durumu diğer çocuklarda bazı duygusal tepkilere neden olmaktadır. Bu tepkiler, engelli çocukla ailenin daha fazla ilgilenmek zorunda kalması sonucu kızgınlık, kıskançlık, yaşanan sorunların kaynağı olarak engeli görmeye bağlı düşmanlık, engelli kardeşine farklı davranmadan kaynaklanabilecek suçluluk, engelli kardeşleri için keder duyma, kendilerinin ya da çocuklarının da kardeşleri gibi olacağından korkma, Engelli kardeşinden utanma ve sıkılma, kardeşine sevgi ve ilgi göstermeyerek reddetme duyguları şeklinde yaşanabilir. Yaşanan tüm bu duygusal ve davranışsal tepkiler, kardeşten kardeşe değişiklik göstermektedir. Kardeşler arasındaki ilişki, bazen normal gelişim özellikleri ve diğer çocuklarda da gözlenen ilişkilerden kaynaklanabilen engelliliğe bağlı olmaksızın olumsuz birtakım durumların ortaya çıkmasına da neden olmaktadır. Ancak engellilikten kaynaklanan kardeşler arasındaki duygusal tepkiler ailenin tutum ve davranışları ile de ilintili olabilmektedir. (Ahmetoğlu 2004, s.25- 37)

Ailenin tutum ve davranışlarının etkisiyle ve engelliliğin kardeşler üzerinde oluşturduğu etkiler sebebiyle yaşanabilecek duygusal tepkilere bağlı kabullenme sorununu aşmaya yardımcı olacak şekilde normal olan kardeşlere manevi destek sağlanabilir. Bu noktada özellikle kardeşlik bilincini güçlendirici ve empatik davranmayı sağlayıcı tarzda dini inançlar ve manevi değerlerden yararlanılabilir. Kur'an-ı Kerimde yer alan inananların kardeş olduğu (49/10) ilkesi çocuğun dini gelişim özellikleri dikkate alınarak kullanılabilir. Aynı şekilde Yunus Emre'nin vurguladığı önemli bir manevi değer olan "yaratandan ötürü yaratılanı sevmek"nin önemi⁶ çocuğa gelişim özellikleri göz önüne alınarak anlatılabilir. Ayrıca kardeşinin engelliliğini daha iyi anlamasına yardımcı olacak şekilde empatik davranışa vurgu yapılabilir ve bunun önemi Peygamberimizin çarşıya bir iş için gönderdiği çocuk yaştaki H.z Enes'in arkadaşlarıyla oyna dalıp onu unutması sonucu onun çocuk oluşunu dikkate alarak sevgi ve şefkatle ona davranması örneği⁷ ile anlatılabilir.

A.2. Engelli Çocuğun Bakım ve Hizmetlerini Daha İyi Gerçekleştirmeye Yardımcı Olucu Moral ve Manevi Destek

Engelli çocuğu olan aile çocuğunun bakım ve ihtiyaçlarını gidermede

⁶ Yunus Emre'nin bu sözünün engelli birey ve ailesinin sosyal uyumundaki önemi ile ilgili bkz Kula 2005, s.153- 176)

⁷ H.z Enes örneği için Bkz. Canan 1980, s.163-164

zaman zaman zorlanabilir, yorulabilir, usanabilir, özellikle de tedavisinde maddi açıdan sıkıntı yaşanabilir. Böylesi durumlarda aileye güç kazandıracak, motive edecek şekilde sunulacak olan moral ve manevi destek son derece önemlidir.

Ankete katılan 44 aile, çocuklarının bakım ve hizmetlerini gerçekleştirirken zaman zaman bazı sıkıntıları, zorlukları yaşadıklarını belirterek bu noktada moral ve manevi desteğe ihtiyaçlarının olduğunu; bunun gerçekleştirilmesi şeklini de % 23'ü konferans olarak, %59 eğitici seminerler ve % 18' i de uzmanlar tarafından hazırlanacak dökümanlar şeklinde belirtmiştir. (Bkz. Ek Tablo)

Bu itibarla aileyi motive edecek, yaşadıkları sıkıntıları aşmalarına katkı sağlayacak, çocuklarının bakım ve hizmetlerini daha iyi bir şekilde sürdürmelerine yardımcı olacak moral ve manevi destekte, bakım ve hizmetten dolayı manevi ödül (sevap) anlayışı ile engelli çocuğun bakım ve hizmetlerinin daha iyi gerçekleştirilmesini sağlayıcı sorumluluk (hesaba çekilme bilinci) üzerinde durulabilir.

A.2.1. Engelli Çocuğun Bakım ve Hizmetinden Dolayı

Manevi Ödül (sevap) Anlayışı:

Engelli çocuğu olan aileye çocuklarının bakım ve hizmetlerinde süreklilik kazandıracak ve yaşadıkları sıkıntıları aşmalarına yardımcı olacak, onları motive edecek manevi destek, yaptıklarının manevi bir değerinin olduğu anlayışıdır. Zira "bakıma muhtaçların duasını almanın teşvik edildiği çünkü onların duasının kabul edilen dualardan olduğu"⁸ müjdesi ve bakıma muhtaç kişileri memnun etmenin ve ihtiyaçlarını gidermenin sadaka hükmüne geçtiği inancı (Bkz. Seyyar 2007, s.197) anne babanın çocuklarının bakım ve hizmetlerindeki isteğini arttırıcı ve onları motive edici manevi bir destektir. Bu itibarla anne babanın şevkinin kırıldığı, kendilerini manen yorgun hissettikleri zamanlarda onlara çocuklarına bakmalarının, onlarla ilgilenmenin manevi birtakım ödülleri olduğunu hatırlatılır ve bu konuya odaklanmaları sağlanabilir.

8 Peygamberimizin "hastaların duasını alınız, onların duası makbuldür" hadisi (İbn-i Mace - Cenaiz 1) başta hasta olmak üzere bakıma muhtaç kişileri ziyaret ederek, onların ihtiyaçlarını gidererek dualarını almanın önemini ortaya koymaktadır.

A.2.2.Engelli Çocuğun Bakım ve Hizmetini Daha İyi Gerçekleştirmeyi Sağlayıcı Sorumluluk (Hesaba Çekileceği) Bilinci:

Anne baba için çocuğunun bakım ve ihtiyaçlarını gidermek, bir yandan haz verirken, diğer yandan da yeterince gerçekleştirememeye düşüncesi veya birtakım zorlanmalar sebebiyle de üzüntü ve hayal kırıklığına neden olabilir.Bu durumda anne babanın üzüntü ve hayal kırıklığını aşmasına yardımcı olacak şekilde manevi destek önemlidir. Çünkü onların yaptıkları işi önemsetecek, zorlukları aşmalarına yardımcı olacak bir bakış açısı etkili olacaktır. İşte bu bakış açısı anne babanın yaşanan durum karşısında daha iyi tercihler yapmasında etkili olabilecek bir sorumluluk anlayışı ile gerçekleştirilebilir..Zira yaşanan durumlar karşısında bireyler birtakım tercihler yaparlar. Bu tercihler olayı devam ettirme, değiştirme, bırakma, kendini başarısız görme ya da daha iyisini yapacak şekilde kararlı hissetme vb şekilde olabilir. İşte anne baba için de çocuğunun engelliliğine bağlı olarak onun bakım ve hizmetlerini gerçekleştirirken yaşanan zorluklar, engeller,bu durumda ne yapmaları gerektiğine ilişkin birtakım kararlar almalarını gerektirecek anlardır. Bu karar alma öldükten sonra yaptıklarından hesaba çekileceği anlayışına dayalı sorumluluk bilinciyle olmalıdır.. Zira zor anlarda önemli kararlar alırken ve bazı tercihler yapılırken değişik kriterler kullanılabilir. Bunlar arasında uzmandan yardım almak, daha önce aynı deneyimi olana başvurmak, kendi hislerimize ve öngörümüze göre hareket etmek, menfaatlerimizi dikkate almak veya din ve maneviyat eksenli bir bakış açısından yararlanmak yer alabilir.

Din ve maneviyat, insana hayatın gayesi, ızdırap ve ölüm gibi hayatın kabul edilmesi çok zor olan yönleri, engellenme ve mağdur olmanın özel şekilleri karşısında nasıl davranılacağı vb konularla ilgili önemli bilgiler, açıklamalar sunduğu(Hökelekli 1993, s:117).için maneviyattan yararlanılabilir. Ayrıca insanın hayatında yaşadığı olay ya da durumlar karşısında ne yapması, nasıl davranması gerektiği konusunda birtakım bilgiler verilmiştir Örneğin Kur'an-ı Kerimdeki 67/2. ayet, hayat ve ölümün güzel davranmanın anlaşılması ve gerçekleştirilmesi açısından bir sınanma olarak yaratıldığından bahsederek bireye bu konuda bir bakış açısı sunmaktadır. Aynı zamanda Kur'an da bir çok yerde insanın ve yaratılanların ölümünden , varlıklarının sona ereceğinden bahsedilmektedir. İnsanın da öldükten sonra yeniden diriltiip yaptıklarından hesaba çekileceği hatırlatılmakta ve uyarılmaktadır. Anne babaya çocuğunun bakım ve ihtiyaçlarını giderirken karşılaştığı zorlukları aşmada yardımcı olacak şekilde manevi destek hesaba çekilme bakış açısıyla sunulmalıdır. Böylece anne babaya çocuğunun bakım ve ihtiyaçlarını giderirken zorluklara göğüs gerici

ve onlara ellerinden geldiğince daha iyi bakım ve hizmeti sağlayıcı bir bilinç düzeyi kazandırılabilir Aynı zamanda yaşadıkları sıkıntı ve zorlukları da ciddi kararlar almayı sağlayan önemli anlar olarak değerlendirip bu durumu sorumlu davranma bilincini oluşturmada bir fırsat olarak görebilirler. Bu bilinç sayesinde anne baba manevi açıdan kendilerini daha güçlü, istekli, azimli hissedebilir ve yaptıklarının önemli olduğunu fark edici bir bilinç düzeyine ulaşabilir.

Ankete katılan aileler içinde yaşadıkları sıkıntı ve zorlukları aşmada çocuklarının durumunu Allah'ın bir lütfu olarak gören ve bunun da onlarla daha fazla ilgilenmelerine vesile olduğunu belirtenler olmuştur.

"Başta çok sıkıntılar yaşadım. Üzüldüm, ağladım. Ama sonra Allah'ın sevdiği kullarına bazı sıkıntılar verdiği düşüncesiyle bunu Allah'ın bize bir lutfu olarak görüp ona bakabilecek bir anne olarak beni seçtiğini düşününce rahatladım. Ve sorunlarımı aştım. Çocuğumu çok seviyorum."⁹ (38 yaşında eğitilebilir ve öğretilabilir zihinsel engelli çocuğu olan lise mezunu anne)

" Bu durumu Allah'ın takdiri olarak görüyorum. Allah bana bir şeyleri fark etmem için ve O'na bakmam için bir imkan olarak verdi diye düşünüyorum . O'nu çok seviyorum." (45 yaşında öğretilabilir zihinsel engelli çocuğu olan ilkokul mezunu anne)

B. Engelli Çocuk Sahibi Ailenin Yaşadıklarını Anlama

Çabasına Yardımcı Olucu Moral ve Manevi Destek

İnsan dünyadaki, var olan şeylere anlam verebilen, anlam üretebilen tek canlıdır. Bu itibarla insan nesnelerdeki ya da olaylardaki anlamı bulup çıkarmaz tam tersine anlam üretir ve onlara anlam yükler. (Dökmen 2000: s.143) Yapılan bazı araştırmalarda da insanın ilk hedefleri arasında "hayatta bir amaç ve anlam bulma", anlamlı bir hayat felsefesi geliştirme" gibi hususların olduğu tespit edilerek insanın yaşamında anlam üretme ve anlam arayışının önemi ortaya çıkmaktadır. (Bkz. Bahadır 2002: s.23) İnsanın bu temel özelliği istenmedik ve beklenmedik olay ya da durumlarla karşılaştığında da o olay ya da durumları anlama, anlamlandırma çabası çerçevesinde " bunun benim için anlamı nedir?" sorusunu sormasına neden olur. Bu itibarla engelli çocuğu olan anne babalar da "neden bizim çocuğumuz" sorusunu kendilerine sormuşlardır. (Bkz. Kula 2006, s.87)

⁹ Down sendromlu çocuğu olan bir anne de kendisinin ona bakabilecek en uygun anne olarak seçildiğine inandığını ve çocuğuyla severek ilgilendiğini belirtmiştir. (Bkz. *Özürlü Kadınlarımız ve Özürlü Çocuklarımızın Anneleri Paneli - Ankara 1997, s.72*)

Ankete katılan anne babalar arasında da çocuğunun durumunu anlama çabası içersinde neden bizim çocuğumuz diye soranların olduğu görülmektedir.

"Allah'ım neden bunu bana verdin ben sana kötü bir kul mu oldum?" (21 yaşında eğitilebilir ve öğretilabilir zihinsel engelli çocuğu olan ortaokul mezunu anne)

"Diğer çocukları gördükçe " Neden Allah'ım benim çocuğum" diye içimden sormak geliyor." (42 yaşında öğretilabilir zihinsel engelli çocuğu olan ilkokul mezunu anne)

İşte engelli çocuğa sahip anne babanın yaşadığı olayla ilgili anlama, anlamlandırma çabasına yardımcı olacak şekilde bilgilendirici ve rehberlik yapıcı moral ve manevi desteğe ihtiyacı bulunmaktadır..Bu nedenle yaşadığı olayı anlama ve anlamlandırma açısından dini referanslı anlatım birey için önemli bir bilgi kaynağı olabilir. Dini inançlar, en azından sorunlarının üzerine gitmenin en büyük engeli olan belirsizlikleri ve kuşkuları ortadan kaldırır.. Kısaca dini inançlar insanlara hayatın sorunlarının çözümlenebileceğini anlatır. Çünkü anlama, bilgi sahibi olma ve farkındalık insanda bir şeyler yapılabileceği duygusunu uyandırır. (Köse ve Küçükcan 2000: s.17) Bu nedenle yaşadıklarını anlama ve anlamlandırma çabası içersinde olan ve "niçin ben?" sorusunu soran anne babaya özellikle varoluş amacına yönelik sınanmanın gerçekleştirildiği belirtilebilir. Aynı zamanda yaşananların hayatın tanınması, keşfedilmesi ve bilinmeyen bir çok şeyin öğrenilmesini sağladığı dolayısıyla engelliliğin kaliteli bir yaşam için farkındalık düzeyini artırıcılığı üzerinde durularak manevi destek sağlanabilir, anlama çabasına yardımcı olunabilir.

B.1.Engelliliği Varoluş Amacını Kavrayıcı Bir Sınanma Olarak Görme:

Birey yaşadığı olay ya da durumlarla ilgili onları anlama çabası çerçevesinde "bunun anlamı nedir?" sorusunu sorarak yaşanan olay ya da durumun nasıl bir özelliğe sahip olduğunu kavramaya çalışır. Çünkü yaşanan olayın oluş biçimi ve sebepleri olayın yapısı ile ilgili bilgileri ihtiva ederken olayın birey açısından taşıdığı önem ve değeri üzerinde durmak ta, bireyin kendi varlığının anlamını kavramada etkili olabilir. İstenmedik ve beklenmedik olayların oluş ve etki durumuna göre bireyin varolma amacını anlama çabası daha fazla önem kazanabilir. Zira normal şartlar altında insan, hayatının anlamlı olup olmadığını sorgulamaz. Ancak günlük yaşamın akışını bozan ve ya değiştiren beklenmedik bir şekilde ortaya çıkan hastalık, aile krizleri, işsizlik, vb birtakım olaylar bireyi anlam sorunuyla karşı karşıya

bırakır. Bu tarz sıra dışı olaylar, programlanmış hayat akışını kesintiye uğratarak “anlam arzusunu”nun gerçeklik kazanmasını engellemiş ya da ertelemiş olur ve anlamsızlık duygusunun gelişmesine neden olur. Bu duygunun geri dönüşe imkan vermeyecek ölçüde güç kazanmadan **giderilmesi, anlam arzusunun** yeniden aktiflik kazanmasına bağlıdır. (Bahadır 2002 : s.128) Bu itibarla bireyin hayatı ve yaşadıklarını anlamlandırmasında “yaşamın temel amacı”nı kuşatacak şekilde anlama çabası onu varoluşsal boşluğa düşmekten de kurtarabilecektir. Bireyin anlam arayışında bireysel amaç, istek, arzu, aile, toplum, ideoloji ve din gibi yol gösterici bireysel ve çevresel birtakım imkanlar söz konusudur. (Bahadır 2002: s.137) Bu imkanlar içerisinde din insanın neden yaratıldığını varoluşunun amacı ile ilgili önemli bilgiler sunar. Nitekim Kur'an-ı Kerimde insanın boşuna yaratılmadığına dikkat çekilmekte (2/30; 6/165; 7/69, 74; 10/14,73; 23/3, 25/ 72 vb ayetler) ve Allah'a kul olma amacıyla yaratıldığı belirtilmektedir. (51/56-57; 72/16-17) Aynı zamanda bu varoluşsal amacına uygun davranıp davranmadığının tespiti açısından da sınanacağı insana hatırlatılır. (67 / 2; 2/ 155, 214; 47/31; 76/2 vb ayetler) Bu çerçevede beklenmedik bir olay ya da durum yaşayan kişi neden bu durumu yaşadığını kendine sorarak aynı zamanda varoluş amacını bulmasına yardımcı olacak bir soruyu kendine sormaktadır. Engelli çocuğa sahip anne baba da “neden bizim çocuğumuz” sorusunu sorarak varoluşsal anlam arayışı ile karşı karşıya gelmektedir.

İşte bu noktada dinin ve maneviyatın insana hayatın gayesi ile ilgili yaptığı açıklamalarından yararlanarak dünya hayatının ve yaşanan olayların bir “sınanma” özelliğine¹⁰ sahip olduğu anne babaya kavratılabilir. Bu bakış açısı sayesinde yaşanan olayın nasıl bir sınanma özelliği taşıdığı da daha iyi anlaşılabilir hale gelir. Zira genel anlamda imtihan olgusunda insanların yaşam ile ilgili durumlarını, bilgilerini deneme, ölçme, öğrenme imkanı ile birlikte (Bkz Karagöz 1996: 72) insanın ahlaki özgürlük ve denemenin konusunu gerçekleştirebilme kabiliyeti ile donanması sebebiyle iyi ve kötü davranışları tanıma, seçme, tasarlama konusunda hem yetkin hem de özgür olma imkanı mevcuttur. Böylece insan Kur'anda da belirtildiği gibi “darlık/ sıkıntı” ve “bolluk/ rahatlık” şeklinde ifade edilebilecek hususlarla sınanmaktadır. Sınanmanın zorunlu sonucunda ise kazanmakta veya kaybetmektedir. (Bkz. Özsoy ve Güler 1996: 93) İşte engelli çocuğunun

10 Nitekim Kur'an-ı Kerimde insanın biraz korku, açlık candan ve maldan eksiltme ile sınandığı ve sabredenlere müjdelerin olduğuna dikkat çekilmekte, hayatın bir “imtihan” hayatı olduğu vurgulanmaktadır. (2/155)

engelliği sonucu bunun nedenini anlamaya çalışan anne babaya yaşadıklarının bir "sınanma" özelliği taşıdığı üzerinde durularak onlara moral ve manevi destek sağlanabilir. Böylece yaşadıklarından öğrendikleri ile hayatını daha iyi, kaliteli bir şekilde yaşama ve benzeri olayları yaşayanlara tecrübelerini aktararak ta destek olma imkanını kazanmış olurlar.

Ankete katılan bazı anne babalar da yaşadıkları durumu bir sınanma olarak gördüklerini belirterek bunun rahatlamalarına ve çocuklarını daha çok sevmelerine yardımcı olduğunu ifade etmişlerdir.

"Çocuğum ortopedik olduğu için yeterince yürüyemiyordu. Ayağından iki kez ameliyat geçirdi çok zorluklar çektik ama ben bunu Allah'ın sınavı olarak görüyorum. ve buna inanıyorum. Bu inançla çocuğumla ilgileniyor ve onu seviyorum" (38 yaşında çocuğu ortopedik olan ilkokul mezunu anne)

"Allah'tan gelen ve bu dünyada bizim sınavımızdır diye düşündük. Çocuğumla severek ilgileniyorum ve sıkıntılarımla aştım" (27 yaşında eğitilebilir çocuğu olan ilkokul mezunu anne)

B.2 Yaşananların Kaliteli Bir Yaşam İçin Farkındalık

Düzeyini Geliştirici Yönünün Olduğu Anlayışı:

İnsanı anlamlı ve farklı kılan yanlarından biri öğrenen bir varlık olmasıdır. İnsanın kültür ve medeniyet oluşturmada öğrenmesi ve öğrendiklerini de yetiştirmekte olan nesillere aktarması etkili olmuştur. (Cüceloğlu 1991 s.140) Dünyaya gelen bir bebeğin hayatını sürdürmesi için bakım ve ihtiyaçlarının karşılanması yanında sosyal bir varlık olarak toplumsallaşması için de birtakım şeyleri öğrenmesi son derece önemlidir. Çünkü kendini ifade etme, başka insanlarla iletişim kurma, toplumsal kuralları öğrenme gibi insanı birtakım eylemleri gerçekleştirmeyi ancak eğitimle sağlayabilecektir. İnsanın bu temel özelliği sebebiyledir ki, ilk inen ayetin "oku" olması (96/ 1) son derece dikkat çekicidir. Erkek ve kadının yaratılışının ve farklı toplulukların olmasının hikmetlerinden birisinin de onların birbirleriyle tanışması olduğu Kuran'da belirtilmiştir. (49/ 12) Bu da insanın bir çok şeyi öğrenmek suretiyle yaşam kalitesini yükseltmesine, görev ve sorumluklarını en güzel bir şekilde gerçekleştirmesine yardımcı olacaktır.

İnsanın yaşadıkları ve yaşayacakları aslında insanın hayatın bir çok yönünü görmesini, bilmesini, öğrenmesini sağlamaktadır.Çünkü insan öncelikle ailesi, yaşadığı ortam ve imkanlarla sınırlı olup hayatı bu çerçeveden tanımaktadır. Hayatı tanımada çok okuyan, çok gezen, farklı olay ve durumlarla karşılaşan insanlar bunları yaşamayanlara göre daha başarılı olmaktadır. Bu nedenle hayatın akışı içinde onu tanıtıcı bir çok olay ya da

durumu yaşarız. Bununla birlikte yaşamımızı alt üst eden, zorlandığımız durumlarda ise yaşadıklarımız çoğu zaman bize acı ve üzüntü verir. Aslında yaşadıklarımız hayatın farklı yönlerini, onunla olan ilişki biçimimizi bize gösterecek niteliktedir. Dolayısıyla bizleri olumsuz yönde etkileyen durumlarda "neden ben?" sorusunu daha ciddi biçimde sorarız. Çünkü alışageldiğimiz bir durumdan farklı olarak yeni bir durumu, üstelik bizi zorlayan bir durumu yaşarız. Bu nedenle algıdaki seçicilik prensibine göre bizi kuşatan, etkileyen olaylara daha fazla odaklanılır.(Osho 1991 s.29) Aynı zamanda farklılık taşıyan olay sonucu birtakım zorlanmalarla karşılaşma ihtimali olduğundan bunları aşmak için de "neden" sorusunu sorarız. Çünkü yaşanan sorunları aşarak günlük hayatımızı devam ettirmek durumunda olacağımız için sıkıntıları aşmaya yönelik "ne yapabilirim, ne yapmalıyım" sorularını da sorarız. İşte insanın yaşadığı farklı durumları anlama ve yaşadığı sıkıntıları aşma çabası içerisinde sorduğu "neden" sorusu, daha önce yaşamadığı, bilmediği bazı şeyleri öğrenmesine yardımcı olacaktır.ve yaşam deneyiminin artmasını sağlayacaktır. Bunların gerçekleşmesi de yaşanan olayları bilinmeyenlerin öğrenilmesine zemin hazırlayan olaylar olarak görmekle mümkün olabilir. Bu nedenle bireye sağlanabilecek moral ve manevi destek olarak olayın olumsuz etkilerine odaklanmak yerine olaydan öğrenilmesi gerekenlere odaklanmanın olması gereken bir tutum olduğu anlatılmalıdır. Çünkü insanın yaşadığı her olay ya da durum, onun hayatına değer katmak, yaşamını zenginleştirmek, tecrübesini artırmak, insani özelliklerini geliştirmek ve manevi açıdan ilerlemesini sağlamak amacını taşımaktadır. Bu nedenle bizi diğer varlıklardan ayıran "öğrenme" özelliğimiz yaşamımızın sonuna kadar devam ettirdiğimiz bir yönümüzdür. (Bkz Millman 1996: 24 vd) Hayvanlar doğuştan yaşama adapte olacak ve hayatlarını sürdürececek bir programlama çerçevesinde dünyaya gelirler ve hayvanlara insanlar tarafından öğretilen bazı davranışlar ise onların yaşamını değiştirici nitelikte olmayıp genelde şartlanma yoluyla öğretilmiş sınırlı davranışlar olma özelliğine sahiptir. (Bkz Arık 1991: s.5) Bu itibarla istenmedik ve beklenmedik bir olayla karşılaşan birey, yaşanan durumu kabullenmeyi sağlayıcı ve olay sonucu oluşan sorunlara çözümler üreten aktiviteyi gerçekleştirici şekilde ilgisini olaydan ne öğrenmesi gerektiğine odaklamalıdır.Burada bireyin kendisine sorması gereken temel soru, "bu olay bana ne öğrenmemi sağlamaktadır?" olmalıdır. (Sharma 2006: 60-61)

Olay karşısında takınılacak tavır, yapılacak seçim bu çerçevede olursa kişinin, olayın oluşturduğu olumsuz durumları aşması kolaylaşacaktır. Aynı zamanda olayla ilgili yaşanan bazı sorunlarla ilgili çözümler de daha belirgin hale gelebilecektir. İstenmedik ve beklenmedik bir şekilde yaşanan olay,

"öğrenme merkezli" bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde bireyin ilk öğrenebileceği şey olayla ilgili "farkındalık düzeyi"nin artacağıdır. Olayla ilgili yargılama, acele karar verme veya sorunlardan kaçma gibi davranışlar yerine farkındalık gerçekleşecektir. İlk farkına varacağı husus, yaşadığı duygu ve düşünceler ve bunların kendi yaşantısındaki değeri ile ilgili olabilecektir. Bir olayın olumsuz etkileriyle başetmede etkili olan kabullenme süreci de yaşadıklarımızın farkına varmakla ve onlarla yüzleşmekle mümkündür.(Dalai Lama 2000: s.150-151) Aynı zamanda hayatın çok farklı yönlerini de keşfederek hayat tecrübesi artmış olacaktır. (Bkz. Kula 2006, s.82) Bu itibarla engelli çocuğu olan anne babaya da moral ve manevi destek olarak yaşadıkları duruma öğrenme merkezli bakmaları sağlanabilir ve yaşam kalitelerini artırıcı farkındalık düzeyi gerçekleştirilmiş olur.

Sonuç

Çocuk ailenin devamını sürdürmede önemli bir rolü olan, evin neşesi, anne baba olma hazzını tattıran bir varlık olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle her anne baba çocuk sahibi olmayı arzular. Çocuklarının olacağını öğrenince de bir yandan sevinç göz yaşları döker ; diğer yandan da acaba çocuğumuz nasıl olacak endişesi ve merakını yaşar. Çocuk sağlıklı dünyaya geldiğinde aile mutludur ve çocuk sahibi olmanın tadını çıkarmaktadır.Aksi bir durumda ise aile şok, üzüntü, kızgınlık, çaresizlik, isyan, red etme gibi birtakım duygular yaşar.Durumu kabullenmek istemez.Çareler aramaya başlar, doktor doktor dolaşır. Çocuğunun tedavisi, bakım ve ihtiyaçlarını giderirken de bazı zorluklar ve sıkıntılarla karşılaşır. Böylesi durumlarda kendilerine yardımcı olacak, destek olacak birilerinin ya da bazı imkanların ihtiyacını hissederler.

Engelli çocuğa sahip ailelerin çocuklarının durumunu kabullenmede, bakım ve ihtiyaçlarının gidermede karşılaştıkları sorunları aşmada kendilerine yardımcı olabilecek önemli vasıtalarından biri de moral ve manevi destektir. Zira din ve maneviyat insanın yaşadığı acı ve ızdırap durumlarına yönelik bazı açıklamalar sunmanın yanında yaşadıkları zorlukları aşmaya da yardımcı olmaktadır.Bu nedenle biz bu çalışmamızda Çorum'daki engelli çocuğu olan ailelere açık uçlu sorulardan oluşan anket uygulayarak yaşadıklarını, karşılaştıkları sıkıntı ve zorlukları tespit etmeyi amaçladık. Elde edilen bilgileri onların ifadeleri ile çalışmamızda kullandık. Ayrıca ortaya çıkan veriler ışığında da engelli çocuğu olan ailelere nasıl bir moral ve manevi destek sağlanabilir konusu üzerinde durarak bunların neler olabileceğini ele aldık. Bu çerçevede engelli çocuk sahibi ailelere engellilik durumunu

kabullenmeyi sağlayıcı, çocuklarının bakım ve hizmetlerindeki zorlukları aşmaya yardımcı olucu ve yaşadıkları engelliliğin anlamını kavratıcı şekilde moral ve manevi destek hususlarına değindik

Engelli çocuğu kabullenmeyi kolaylaştırıcı şekilde emanet duygusunu aşılama ve güçlendirme, zorluklara dayanma gücü oluşturunca sabır deneyimi, kendilerinden daha kötü olanların farkına vararak mevcut durumlarına şükür bilinci ve engelli olmayan kardeşler açısından da engelli kardeşleriyle uyum içinde iletişim kurmalarını sağlayıcı kardeşlik duygularını güçlendirici anlayış ve empatik davranma becerisi konuları üzerinde durulmuştur.

Engelli çocuğa sahip ailelerin çocuklarının bakım ve hizmetlerinde yaşadıkları sıkıntıları aşmalarına yardımcı olacak şekilde yaptıklarının manevi bir ödül (sevap) karşılığının olduğu anlayışı ile hesaba çekilme düşüncesi çerçevesinde daha iyiyi gerçekleştirme arzusu şeklinde moral ve manevi desteğin verilebileceği üzerinde durulmuştur.

Son olarak engelli ailelerin çocuklarının durumunu anlama çabalarına katkı sağlayacak olayın bir sınanma olduğu ve yaşananların yaşam kalitesini artırıcı bir farkındalık bilincini oluşturduğu belirtilmiş ve bu hususlar çerçevesinde moral ve manevi desteğin verilebileceği ifade edilmiştir.

KAYNAKÇA

Ahmetoğlu , Emine; (2004) *Zihinsel Engelli Çocukların Kardeş İlişkilerinin Anne ve Kardeş Algılarına Göre Değerlendirilmesi.*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü

Akkök, Fusün.(1997) *Bayan Perşembeler*, ODTÜ Yay, Ankara

----- (1991) "Özel Eğitimde Aile Rehberliği" *Türk aile Ansiklopedisi C.2 Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yay. Ankara*

----- (2003) "Farklı Özelliklere Sahip Çocuk Aileleri ve Ailelerle Yapılan Çalışmalar" *Özel Eğitime Giriş* (Edt.Ayşegül Ataman) Gündüz yay. Ankara

Akkök F.& Özer Bilge Uzun(2005)*Yaşamın Diğer Penceresi Özgür Yay. İstanbul*

Arık, Alev,.(1991) *Öğrenme Psikolojisine Giriş*, İstanbul Ün. Edebiyat Fak. Yay, İstanbul

Atay , Mesude& Doğan Özcan, (1999) "Engelli Bireylere Sahip Ailelerin Temel Gereklerinin" *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Dergisi Aralık*

- Bahadır, Abdülkerim; .(2002) *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*, İnsan Yay. İstanbul
- Cüceloğlu, Doğan,.(1991) *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitabevi, İstanbul
- Dalai, L. (2000) *Mutluluk Sanatı Yaşam İçin Bir El Kitabı*, (çev.Güneş Tokcan) Dharma Yay. İstanbul
- Darıca, Nilifer, (1997) "Özürlü Çocuğu Olan Ailelerde Gözlenen Problemler" *Öz ev Dergisi*, Sayı3
- Doğan, İsmail, (1998) *Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar*, Sistem Yay. İstanbul
- Dökmen, Ü.(2000) *Varolmak, Gelişmek, Uzlaşmak*, Sistem Yay. İstanbul el
- Cevziyye, İbn Kayyım (1994) *Sabredenler ve Şükredenler* (Çev. Zeynel Abidin Tatlıoğlu) İnsan Yay. İstanbul
- Fontana, D. (1998) *Kendiniz Tanıyın Dilediğiniz Gibi Olun*, (çev. Semra Eren) HYB Yay. Ankara
- Fromm, Erich, (1982) *Sahip Olmak Ya da Olmak* (Çev . A. Arıtan) Arıtan Yay. İstanbul
- Gökcan, Kemal, (2005) "Özürlü Çocuğa Sahip Ailelerin Genel Özellikleri ve Özürlü Çocukların Yaşam Becerilerinin Geliştirilmesi" *Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Hizmetlerine İhtiyaç Duyan Bireyler ve Aileleri* (Edt.Said Demirel& Kamil Alptekin) Zihinsel Engelli Çocukları ve Aileleri Dayanışma ve Yardımlaşma Derneği Yay. Ankara
- Hökelekli, Hayati (1993). *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. Ankara
- İzutsu, Toshika. (1991) *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, (çev.Selahattin Ayaz) Pınar Yay. İstanbul
- Jeffers, S. (2000) *Mücadeleyi Bırak Yaşamla Dans Et*, (çev.Olca Türkan) Sistem Yay. İstanbul
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem, (1981) *Çocuğun Değeri Türkiye'de Değerler ve Doğurganlık* Boğaziçi Üniversitesi Yay. İstanbul
- Karagöz, İsmail, (1996) *Kur'ana Göre Musibetler Açısından İnsan ve Toplum* Çelik Yay. İstanbul
- Kayaalp, İnci Vural, (2000) *Otizm ve İletişim Problemi*, Evrim Yay. İstanbul
- Köknel, Özcan; (1987). *İnsanı Anlamak*, Altın yay. İstanbul
- Köse, Ali, & Küçükcan Talip (2006) *Doğal Afetler ve Din*. Emre yay. İstanbul
- Kula, M, Naci, (2006) "İstenmedik ve Beklenmedik olaylarla Karşılaşan Bireylere Yönelik Moral ve Manevi Desteğin Önemi" *Dinbilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi* VI, Sayı 2
- Küçükker, Sevgi, (1993) "Özürlü Çocuk ailelerine Yönelik Psikolojik Danışma Hizmetleri" *Özel eğitim Dergisi* 1, (3)

Maton Kenneth I, (1989) “ The Stress- Buffering Role of Spiritual Support: Cross- Sectional and Prospective Investigation” Journal for Scientific Study of Religion 28 (3)

Millan, D. (1996) *Dingin Savaşçı*, (çev. H.Koray Sönmez) Kuraldışı Yay. İstanbul

O'Brien, E. M. (2003) *Spirituality in Nursing Standing on Holy Ground*, Jones and Bartlett publishers, Boston

Osho (1999) *Farkındalık Dengeli Yaşamının Anahtarları*(çev. Amrit Sengeet) Owo Yay.İstanbul

Özsoy, Ö.& Güler, İ. (1996) *Konularına Göre Kur'an*, Fecr yay. Ankara

Rodgers Thomas E. & Ralpp L. Piedgement, (1998) “Assessing The Incremental Validity of Religious Problem Solving Scale in the Prediction of Clergy Burnout”, Journal of the Scientific Study of Religion, 37, 3, (September.)

Seyyar, Ali, (2007) *Teorik ve Pratik Boyutlarıyla Sosyal Bakım Şefkatli Eller* Yay. Ankara

Seyyar, Ali, (2007) *Sosyal Hizmetlerde Manevi Bakım Şefkatli Eller* Yay. Ankara

Sharma, R. (2006) *Ermış, Sörfçü ve Patron*, (çev. Belkıs Dışbudak), Goa Yay. İstanbul

Uluata Dürdane.(2001)*Özürlü Bir Çocuğun Annesiyim*,: Esin Yayınevi, İstanbul

Yazgan Gültekin. (2002) *Kör Uçuş*,: İletişim Yayınları, İstanbul

Yargıcı, Sibel (2005) “Özel Eğitime Gereksinim Duyan Çocuklarının Aileleri ile Çalışan Uzmanların Karşılaştıkları Sorunlara ve Bu Sorunların Çözümüne Yönelik Önerilere Genel Bir Bakış” Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Hizmetlerine İhtiyaç Duyan Bireyler ve Aileleri (Edt.Said Demirel& Kamil Alptekin) Zihinsel Engelli Çocukları ve Aileleri Dayanışma ve Yardımlaşma Derneği Yay. Ankara

Yapıcı Asım(2007) *Ruh sağlığı ve Din, Psiko- sosyal Uyum ve Dindarlık* Karahan Yay. Adana

Yıldırım, Şimşek, (2003) *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yay.İstanbul

Yörükoğlu, Atalay; (1989) *Değişen Toplumda Aile ve Çocuk*, Özgür Yay., İstanbul

EK TABLO

Değişkenler	Şıklar	Sayı	%
Cinsiyet	Erkek	12	21
	Kadın	45	79
Yaş	26- 30	6	11
	31-35	11	19
	36-40	23	40
	41-45	12	21
	46 ve üstü	1	1
	Cevap vermeyen	4	7
Sosyo- Ekonomik Seviye	Düşük	12	21
	Orta	40	70
	Yüksek	2	3
	Cevap vermeyen	4	7
Uzun Süre Yaşanan Yer	Köy	10	18
	Kasaba	6	11
	Şehir	41	71
Engelli Çocuğun Yaşı	4-7	4	7
	8-10	14	24
	11-13	17	29
	14-16	10	18
	17-20	3	4
	21 ve üstü	4	7
Engellilik sebebi	Doğuştan	32	56
	Kaza	1	2
	Hastalık	24	42
Engellilik Düzeyi	Ağır	11	19
	Orta	28	49
	Hafif	18	32
Engellilik Türü	Ortopedik	12	21
	İşitme Engelli	1	2
	Konuşma Engelli	6	11
	Spastik	9	16
	Öğretilebilir	7	13
	Eğitilebilir	4	7
	Eğitilebilir ve öğretilebilir	17	29
	Down Sendromlu	1	2
Ailede Engelli kişi olup olmama	Evet	19	33
	Hayır	38	67

Ailede Engelli olan Diğer kişiler	Baba	1	5
	Abla	1	5
	Kardeş	2	10
	Amca	2	10
	Dayı	3	15
	Teyze	2	10
	Hala	2	10
	Yeğen	3	15
	Diğer	3	15
Çocuğun Eğitim Düzeyi	Yok	32	57
	İlkokul	19	33
	Ortaokul	4	7
	Lise	2	3
Çocuğun Aile İle Birlikte Dışarı Çıkma Sıklığı	Çıkıyor	32	57
	Çıkıyor	12	21
	Zaman zaman	16	22
Ailenin Sıkıntılarını Aşmada Moral ve Manevi Desteğin Sağlanma Çeşiti	Konferans	13	23
	Eğitici Seminerler	34	59
	Uzmanların Hazırladığı Yazılı görsel Döküman	10	18
Ailenin Çocuğunun Engelliliği ile ilgili Başvurduğu Dini İçerikli Manevi Destek Davranışları	Dua Etme	27	47
	Türbede Adak Adama	18	32
	Türbede Kurban Kesme	7	13
	Sadece Türbe Ziyareti	5	8